ECLIPSA

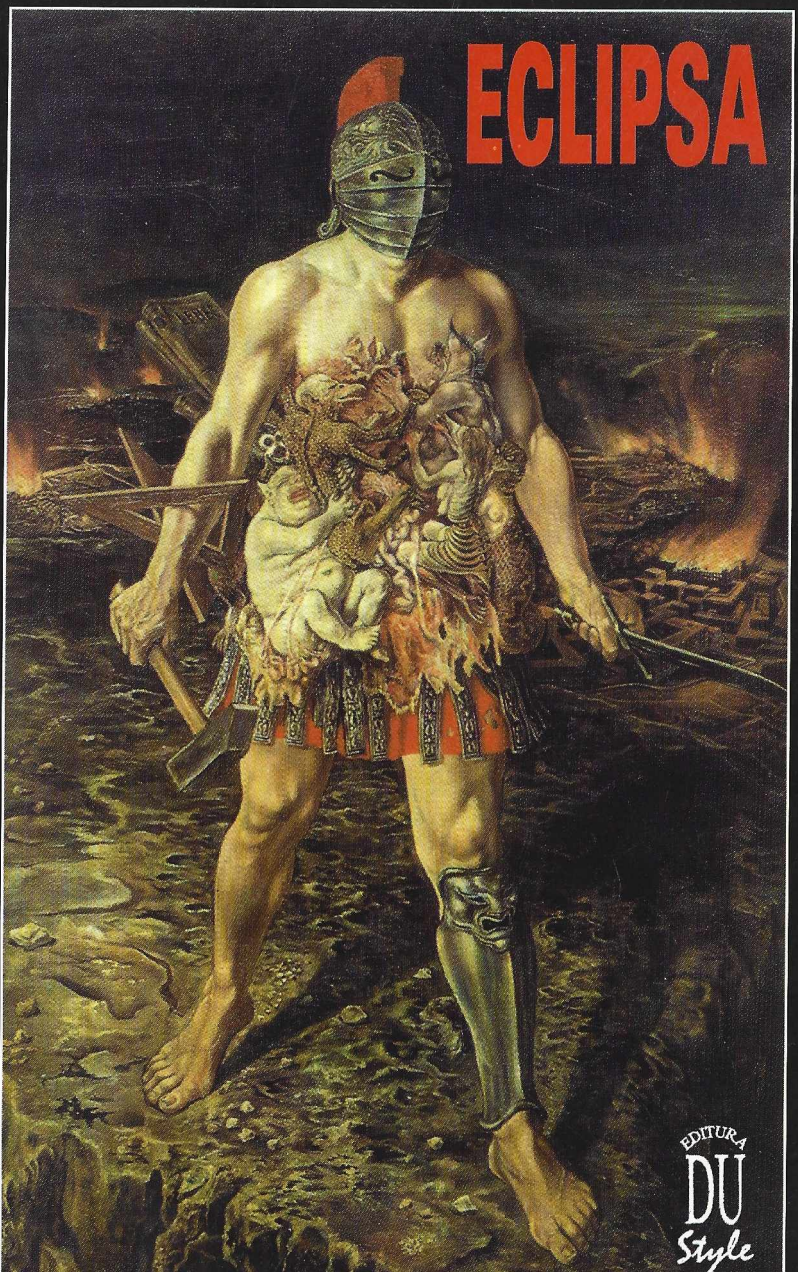

EDITURA DU Style

MATEI GALL

Cât poate dura o eclipsă în viața unui om?
Uneori toată soarta lui se reduce la o eclipsă.
Cât poate dura o eclipsă în istoria lumii?
Precum însângerata eclipsă provocată de comunism.
Un secol de întuneric, un secol de tragedii.

Cuprins

Matei Gall – notă autobiografică	6
Eclipsa	7
Glosar	378

Matei Gall

Născut la Deva – în județul Hunedoara – la data de 8 ianuarie 1920, într-o familie de comercianți înstăriți. Familia avea cinci copii, Matei fiind singurul băiat lângă cele patru surori, trei din prima căsătorie a tatălui.

A urmat școala primară, ca și primele patru clase de liceu, în orașul natal. A urmat un an la liceul comercial din Hațeg, apoi trei clase la liceul comercial din Timișoara. După terminarea liceului a devenit muncitor practicant la „Fabrica de Textile Lugojană", în perioada toamnă 1938 – vară 1940. Aici a contactat organizația ilegală a Partidului Comunist Român, cu care a colaborat. După încercarea de a organiza o grevă, la fabrica unde lucra, a fost concediat.

Reîntors la Deva în perioada Dictatului de la Viena, a activat împotriva cedării Ardealului de Nord către Ungaria. Ca urmare a contactelor din acea perioadă, a fost arestat la sfârșitul anului 1940, apoi, în primăvara lui 1941, a fost condamnat de Tribunalul Militar din Timișoara la trei ani închisoare și 10.000 lei amendă. Transferat la închisoarea de la Caransebeș, a întâlnit o parte importantă dintre conducătorii partidului comunist ilegal.

În septembrie 1942, a fost deportat în Transnistria, în lagărul Vapniarca. Datorită constituției sale rezistente, n-a fost atins de paralizia provocată de mazărea furajeră otrăvitoare, folosită în alimentația deținuților.

În toamna anului 1943 a fost transferat la închisoarea de la Râbnița, unde, în noaptea de 18/19 martie 1944, a avut loc masacrul din care a supraviețuit – printr-un miracol – împreună cu alți doi oameni.

După 23 August a lucrat în cadrul Ministerului de Externe, apoi, din 1955, la Agenția Română de Presă „Agerpres", până în 1966, când și-a înaintat cererea de emigrare. A plecat din țară în 1969.

Ca publicist, a scris numeroase articole – în special de ordin autobiografic, atât pentru presa cotidiană cât și pentru revistele „Lumea" și „Flacăra". În 1956 a publicat un volum despre cele trăite la Râbnița, cu titlul *Masacrul*, care a fost tradus și în germană, maghiară și ucraineană.

În 1988, Fundația Soros a realizat cu domnia-sa un amplu interviu, din care revista maghiară „Mozgo Világ" („Lumea în mișcare"), Nr. 7/1989, a publicat capitolul despre condițiile de viață ale deținuților antifasciști la închisoarea din Caransebeș.

Trăiește de aproape 30 de ani, ca pensionar, în Germania.

Am decis să tipărim acest volum de memorii scrise de un fost comunist pentru că este cu atât mai interesantă depoziția unui ex-militant împotriva totalitarismului de stânga și a genocidului comunist.

MATEI GALL

ECLIPSA

EDITURA DU Style

1997

COLECȚIA
DESTINE

Coperta de Mariana Pașol
Ilustrația de pe coperta I este o reproducere a lucrării
Blinde Macht (Puterea oarbă), de Rudolf Schliechter
(1937, ulei pe pânză, 179x100 cm, Berlin)
aflată la Landsmuseum Berlinische Galerie.

© 1997 Editura DU Style
Toate drepturile asupra acestei ediții
aparțin editurii DU Style.
Orice reproducere parțială sau integrală a textului
pe orice fel de suport tehnic fără acordul editorului
se pedepsește conform legii.

ISBN 973-9246-10-9

Se spune că alegătorul de la Maraton murise cu o oră înainte de a ajunge la Atena. Era mort și tot mai alerga; mort fiind, alerga, mort fiind, a anunțat victoria Eladei. Este un mit frumos. El arată că morții mai acționează o vreme, ca și cum ar fi în viață. O vreme, zece ani, cincizeci de ani poate, o oarecare bucată de vreme în orice caz; iar apoi sunt înmormântați a doua oară.

Jean-Paul Sartre

Într-una din zilele lunii august a anului 1990 mă aflam la Deva, pe ruinele cetății, în vârful dealului care domină orașul.

Priveam și mă minunam – cine știe a câta suta oară – de orașul meu natal, cuibul în care m-am născut și format, locul care a fost și a rămas unul dintre puținele puncte cardinale ale vieții mele.

Vizita la Deva, în vara acelui an de răscruce în istoria mondială, deci și în istoria României, m-a plasat într-o stranie stare de retrăire intensă a unor episoade și sentimente, adormite în lumea amintirilor.

Trecuseră două decenii de la ultima mea vizită la Deva. În 1969 am fost acolo să-mi iau rămas bun; după câteva luni am emigrat.

Trebuie să recunosc că reîntâlnirea cu Deva, în 1990, a fost cu totul neobișnuită; format de mediul înconjurător, cosmic și social al acelui oraș și al acelei regiuni, mi-am închinat viața unui ideal în speranța unei societăți mai drepte și mai bune. Din cauza activității mele pentru acest ideal, am fost arestat în 1940 și, fiind acuzat de activitate revoluționară, am fost condamnat la patru ani de închisoare. În acei ani de război, moartea mi-a dat târcoale foarte aproape, și-a întins ghearele ca să mă înhațe, dar, ca supraviețuitor al unui masacru, tot aici, la Deva, m-am întors, căutând liniște, alinare, înțelegere și tămăduire. Apoi am încercat să dau tot ce-am putut, tot ce era mai bun în mine pentru ridicarea edificiului social la care visasem, dar mai târziu, în plină maturitate, m-am hotărât să plec, să fug din fața realităților, a îndoielilor care mă năpădeau.

Revenirea târzie, în acel an deosebit, a fost, desigur, determinată de evenimentele care avuseseră loc în țară cu câteva luni mai devreme; mulți își aduc probabil foarte bine aminte de zilele care urmau să încheie anul 1989, când a avut loc prăbușirea regimului pentru a cărui

existență, cândva, am fost gata să-mi dau chiar și viața. Am urmărit totul de la distanță, din cuibul meu vest-european, am urmărit volatilizarea totală, aproape fără reziduuri, a „forței" și organizației care constituia osatura statului, dispariția Partidului Comunist Român.

Am urmărit la televizor cum fostul meu coleg de detenție de la închisoarea din Caransebeș, devenit ulterior superlativul tuturor superlativelor, noul idol, zeificat aproape, cum Nicolae Ceaușescu, împreună cu zeița sa, au fost răsturnați, alungați de la putere de strigătele mulțimii, cum undeva într-un oraș de provincie, într-o încăpere cazonă, la o masă ca de bucătărie, au fost găsiți vinovați și condamnați la nimicire. Apoi au fost ciuruiți... De atunci îmi vine mereu în minte imaginea totalei sale neputințe... Pe ecranul memoriei îmi apare zilnic chipul lui de atunci, devenit simbol mondial al disperării, al înfrângerii. Îl văd pe Ceaușescu fixat de aparatul de luat vederi al televiziunii, fixat acolo pe veșnicie, de miile de linii electronice, în momentul deplinei sale incapacități de a înțelege ce anume s-a întâmplat.

Revăd, la fel, și imaginile fugii sale, disperarea și frica de urmăritori, îl revăd, înfrânt, cum coboară dintr-o tanchetă a armatei – armată al cărei conducător suprem mai era în acel moment, în acele zile din 1989, premergătoare Nașterii Mântuitorului. Mai purta căciula lui neagră, de oaie, care-i tot aluneca pe frunte. Aerul de superioritate sfidătoare îl părăsise.

Revăd în amintire și secvențele „judecății". Apare acolo sfios, mai mic decât era în realitate, apăsat de greutatea acuzațiilor și întrebărilor. De data aceasta fără sceptru, acel toiag aurit – sau buzdugan? –, simbol al autorității, al puterii, al domniei, cu care s-a împodobit în fața unui întreg popor înfometat.

Acolo, pe banca acuzării, am început să-l recunosc...

Într-adevăr, acolo, alături de Elena-doamna, redevenise aproape omul pe care l-am cunoscut în 1941, în temnița de la Caransebeș, la etajul al 4-lea, între celulele „triumvirilor".

Îl revăd aproape zilnic, căci imaginea electronică a feței lui pietrificate, acel obraz al înfrângerii, a fost inclusă de un post de televiziune german în genericul care precede emisiunile de analize istorice. Genericul e montat din imagini care evocă momente de hotar ale istoriei contemporane, momente de răscruce. Se succedă, de pildă, în alcătuirea acelui generic, imaginea ciupercii atomice vestind tragedia intrării în epoca în care a devenit posibilă uciderea în proporții de masă, apoi o scenă de bombardament cu napalm în Vietnam, cu copii arzând,

semnificând genocidurile din a doua jumătate a secolului nostru. Urmează Gorbaciov, nu cel cu marca de votcă, ci cel cu perestroika, prin care a lichidat imperiul sovietic; în fine, vine rândul lui Ceaușescu, fixat în balconul C.C. al Partidului Comunist Român, în centrul Bucureștiului, simbolizând probabil înfrângerea, nimicirea unui sistem politic și economic, așa-zis socialist, al dictaturilor din estul european.

Într-un fel, Nicolae Ceaușescu a devenit simbolul înfrângerii sau... poate al schimbărilor istorice? Poate a devenit o piatră de hotar între ere istorice?

În imaginile de televiziune din zilele de 21 și 22, dar în special în cele din 25 decembrie – ziua judecății și execuției – l-am recunoscut aproape pe acel Ceaușescu de la etajul 4 al penitenciarului Caransebeș, din 1941. Desigur, era îmbătrânit. Pe atunci, în 1941, avea 23 de ani, iar când a fost ciuruit de gloanțe împlinise 71. În momentul condamnării redevenise cel care fusese cândva, cel care se plimba agale pe coridoarele și în curțile interioare ale închisorii. La Caransebeș, era omul despre care se vorbea în șoaptă că „el" va „deveni", va fi „cineva", că are în față un mare viitor. Era considerat „viitorul"...

Acolo, începând din martie 1941 și până la plecarea mea spre lagărul de la Vapniarca, în septembrie 1942, mi s-a părut un om supus, un tânăr cam tăcut, umil sau umilit, ușor înfricoșat. Poate că era o „poză", o mască adoptată în relațiile lui cu „triumvirii". Aceștia erau cei mai „grei" dintre deținuți, conducătorii care stăteau câte trei în celulă, oameni care țineau în mână nu numai dirijarea întregului colectiv de la Caransebeș, ci, se pare, formau conducerea efectivă a Partidului Comunist Român. Într-o celulă, de pildă, se aflau Gh. Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica și Bodnăraș, în alta Drăghici, Moghioroș și Bernath Andrei[1]... Erau cei care, după 23 august 1944 au monopolizat treptat puterea, totală și atotcuprinzătoare, în țară.

Ceaușescu a fost un fel de „om de serviciu" – le aducea mâncarea, de pildă –, un paznic al celulelor triumvirilor, al acelor „zeități în celule". Mi s-a părut atunci că Ceaușescu era așa de supus fiind, într-un fel, timorat: îi era teamă ca nu cumva să fie schimbat din acel post de mare încredere, ca nu cumva altcineva să capete privilegiul de a-i servi pe conducători și astfel să-l înlocuiască în postura de „viitoarea noastră mare speranță".

Era supus și din alte motive: era plin de complexe de inferioritate, vorbea greu, se bâlbâia, nu putea pronunța corect unele sunete sau cuvinte, avea puține cunoștințe generale.

Sincer să spun, n-am înțeles de ce tocmai el a devenit încă de pe atunci omul de mare viitor, deci, într-un fel, imaginea viitorului întregii țări.

În tot cazul, acolo, la masa de bucătărie, în zilele de sfârșit de decembrie 1989, s-a scris o pagină de istorie nu numai a României. Un tribunal militar special, nevăzut, îl judeca pe „comandant", pe „comandantul suprem", iar el, „genialul" stătea acolo, la masă, obosit, zbârlit, neras, uitându-se mereu la ceas, să vadă și să numere ultimele clipe ale vieții sale.

Nu mi-aș fi putut imagina, în acei ani '40, că el avea să devină o figură mondială. Când ne-am întâlnit prima oară eram amândoi tineri, el doar cu doi ani mai mare ca mine. Se spunea că în 1939 luase cuvântul la o mare adunare la București, după care și fusese arestat și condamnat. Nimeni nu știa dacă în activitatea sa ilegală făcuse ceva deosebit, acte de mare curaj, de mare importanță pentru revoluția proletară. Se pare că a activat doar în cadrul acelor bresle oficiale, pe care regele Carol al II-lea[2] le-a creat în perioada dictaturii sale în locul sindicatelor, bresle care erau conduse de foști fruntași social-democrați.

Așa ceva făcuseră și alții în 1939. Ca muncitor țesător la Industria Lugojeană, am fost și eu membru al breslei carliste și am încercat să organizez o grevă pentru o majorare mai substanțială de salariu.

La Caransebeș se aflau destui care într-adevăr se puteau mândri cu acte de mare curaj în serviciul revoluției, și totuși n-au fost considerați demni de înalta încredere a conducerii de partid.

Trebuie că există un fel de „legi" în virtutea cărora anumiți oameni reușesc să ajungă la putere și să se remarce în istorie. Ei dispun de unele „calități" de care ceilalți oameni nici n-au habar. Majoritatea dictatorilor, fără să fi studiat lucrările savante ale marilor psihologi, cunosc sau bănuiesc, de fapt intuiesc slăbiciunile maselor, sentimentele lor de frică, precum și măsura și felul în care populația, sau cel puțin segmente ale populației pot fi amăgite, corupte, cumpărate. Cei care devin dictatori știu foarte bine cum se poate jongla cu lașitatea umană.

Ceaușescu a dovedit un deosebit simț al tacticii politice nu numai pe plan național; a reușit să învârtă pe degete timp de aproape un sfert de secol o bună parte a politicii mondiale. Poseda intuitiv înalta știință – sau artă – a acaparării, dar în special a păstrării puterii.

Mi s-a părut totuși ciudat că acest om dotat cu atâtea însușiri și-a încheiat cariera exact în acel loc unde și-a fundamentat poziția de anvergură mondială: balconul clădirii Comitetului Central, de unde a

ținut, la 22 august 1968, discursul antisovietic cu ocazia invadării Cehoslovaciei de către armatele „țărilor frățești".

Când am văzut corpurile neînsuflețite ale fostei perechi domnitoare, mi-am zis că prin moartea lui s-a șters și ultima pagină a istoriei „vechii gărzi" de partid, el fiind, dintre reprezentanții acesteia, aproape ultimul: dintre ceilalți, unii au murit de moarte naturală, mulți, care l-au însoțit în lungul drum al domniei, au fost nimiciți într-un fel sau altul. Unii au fost trimiși în spitalul CC ca să se sinucidă în mijlocul totalei disperări, cum a fost cazul lui Chivu Stoica, unul dintre conducătorii grevei CFR din 1933, fost prim-ministru, apoi președinte al Consiliului de Stat, adică șeful statului, care și-a tras un glonte în cap. Alții au fost exilați din viața politică, nimiciți moral și material, înlăturați de la exercițiul puterii și privați de atributele importanței sociale, eventual trimiși ca ambasadori la capătul lumii, doar-doar vor cere azil politic, ori, din miniștri, au fost transformați peste noapte în contabili obscuri la vreo cooperativă meșteșugărească.

Imediat după moartea lui Ceaușescu m-am întrebat – și întrebările m-au preocupat persistent – ce va urma, cine va urma, cum va fi după...

Nicolae Ceaușescu, împreună cu secta sa familială și de partid, au părăsit scena politicii românești și mondiale într-un Ajun de An Nou, într-un moment care despărțea cel de-al nouălea deceniu de cel de-al zecelea sau, poate, într-un moment de hotar dintre două ere istorice.

Puțin după dispariția lui Ceaușescu, își manifestă prezența un „comitet de inițiativă al PCR" – m-am întrebat și mă întreb și acum cine puteau să fie componenții lui –, comitet care, desigur, salută revoluția, acea revoluție care tocmai îl împușcase pe șeful absolut al partidului, pe cel care deținea atât funcția de secretar general al PCR – se pare pe viață!!!, dar aceasta tocmai se terminase! -, cât și cea de președinte de republică, de comandant suprem al armatei și încă alte câteva zeci de titluri și demnități.

Acest „comitet" propune ținerea unui congres extraordinar, care să hotărască dizolvarea PCR și transferarea bunurilor sale către popor.

Citind, auzind această știre, ea nu mi s-a părut doar neverosimilă sau ciudată, ci de-a dreptul de neconceput. Adică acel partid, care aproape că nu avea altă treabă decât preamărirea genialității, a capacităților deosebite ale lui Ceaușescu, după lichidarea acestuia „salută revoluția"? Era vorba de oameni bolnavi mintal...? Altfel nu-mi pot

închipui o asemenea luare de poziție, tocmai în acele zile când s-a dovedit că partidul – PARTIDUL acela atotcuprinzător, care număra câteva milioane de membri – s-a sublimat, s-a volatilizat în câteva secunde, mai repede decât oricare club sau organizație care a existat vreodată. Mă întrebam unde e biroul politic sau comitetul politic executiv, unde sunt celelalte organe de partid, comitetul central, de a cărui frică tremurase toată țara, unde sunt comitetele județene sau cine știe ce alte structuri organizatorice care să ia o atitudine, să facă ceva? Mă întrebam dacă nu cumva acest partid a organizat undeva o rezervă, o structură clandestină, așa cum se întâmplase în perioada de luptă în ilegalitate, până în 1944? Aceste structuri nu s-au manifestat, deci într-adevăr partidul dispăruse. Dar apare acel „comitet de inițiativă", demn de paginile unei reviste umoristice, care salută decapitarea partidului, împușcarea unui „geniu cum se ivesc rareori în istorie", „omul mileniului".

O dispariție perfectă – dispariția partidului comunist. Dintre zecile de publicații de partid, cotidiene sau săptămânale, plus cele mai mult sau mai puțin științifice care îi proslăveau genialitatea infinită, nici măcar una nu publica vreun anunț mortuar. Nimeni nu tipărește măcar niște fluturași sau un afiș. Nimic, dar absolut nimic... Nici măcar cei câțiva supraviețuitori ai „vechii gărzi", nici foștii ilegaliști, care și-au riscat, cândva, viața pentru acel partid, nu au curajul să se pronunțe, să publice undeva un cuvânt, o părere, un salut sau o chemare care să aibă forma și conținutul unei atitudini de om normal.

În doar câteva ore, ditamai partidul a dispărut. S-a topit în neant, cum se întâmplă în poveștile orientale cu „Sesam deschide-te", dar de astă-dată, formula magică a fost „Partidule, dispari..."

Odată cu familia Ceaușescu a dispărut și partidul. Oare partidul n-a fost decât un trib, un clan, o afacere de familie? Asta înseamnă că lozincile folosite decenii de-a rândul – „Partidul, Ceaușescu..." și așa mai departe, în forme variate și variabile – exprimau, totuși, o realitate, și anume că partid fără Ceaușescu nu putea exista?

Când am auzit de această chemare a acelui „comitet de inițiativă", mi-am adus aminte de o lecție primită în 1943 în lagărul de la Vapniarca. Acolo, după perioada de început, marcată de imense greutăți, am reușit să ne echilibrăm cumva situația. Comandantul lagărului, al unității de jandarmi care asigura paza, și-a dat seama că în rândul internaților există o organizație care conduce toată viața în lagăr. A făcut diferite încercări să afle câte ceva. În aceste condiții, organizația ile-

gală de partid a pregătit un material care a fost prelucrat cu toți membrii de partid și uteciștii, ca și cu cei care făceau parte din organizația ilegală de masă. În material se analizau încercările comandamentului de a ne spiona, pericolul care ar decurge din descoperirea activității noastre ilegale – una din urmările certe fiind lichidarea imediată a unora dintre noi, în special a șefilor – și se cerea părerea fiecăruia dacă ar fi de acord cu desființarea organizației ilegale, pentru o vreme, pentru ca mai târziu, în împrejurări mai favorabile, să ne reorganizăm. Personal am fost de acord, am votat, ca să zic așa, pentru încetarea activității. Porneam de la ideea că, în fond, tot efortul nostru era îndreptat spre un singur scop, acela al supraviețuirii, al salvării vieților noastre, al siguranței noastre personale. După ce mi s-a adus la cunoștință că, în conformitate și cu votul meu, nu mai fac parte din organizația ilegală, care nu mai există, mi s-a atras atenția că, o dată cu asta, se desființează și economatul central – care asigura ceva hrană în plus pe lângă mâncarea cazonă – și că, prin urmare, de acum încolo va trebui să mă gospodăresc de unul singur și să răspund și de siguranța mea în mod individual. Ne-am autodizolvat, cică. Era perioada în care unii dintre noi, inclusiv eu, primeam pachete de la rudele aflate în țară, deci puteam rezista mai ușor; mi-am ales doi prieteni pe care îi ajutam cu alimente. Așa am trăit câteva săptămâni.

A urmat apoi lecția cea mare. Am fost din nou prelucrat, dar de data aceasta în modul cel mai sever cu putință. Fără prea multe menajamente, am fost informat că atitudinea mea fusese analizată de conducerea de partid, concluzia fiind că sunt un tip lichidatorist, cu multe rămășițe mic-burgheze în modul meu de judecată și de apreciere a situației, că îmi lipsește spiritul revoluționar și că opțiunea mea pentru autodizolvarea organizațiilor revoluționare a fost o imensă greșeală, căci partidul – PARTIDUL! – nu se autodizolvă, nu se desființează, nu se dezorganizează niciodată. Partidul a existat dintotdeauna și va exista întotdeauna.

A fost o lecție extrem de severă, poate cea mai severă critică pe care am primit-o vreodată în întreaga perioadă în care am fost membru al acelui partid.

Când am aflat de propunerea „comitetului de inițiativă" din țară, în decembrie 1989, nu știam ce să cred. Dacă noi, în condițiile ilegalității, ba mai mult, în condițiile încercuirii noastre în lagărul morții, am avut nu numai curajul, dar și capacitatea de a menține măcar o celulă ilegală de partid, atunci, mă întreb, ce s-a întâmplat cu acel

imens partid, cu imensitatea suprastructurii sale, că s-a cerut pur și simplu dispariția lui. Nu vorbesc și nu mă gândesc acum la masele de oameni care de mult își pierduseră încrederea într-un partid care nu putea gândi logic, dar unde au fost ceilalți, „aleșii", care ar fi trebuit, cel puțin așa, de formă, să se manifeste în vreun fel, măcar și numai pentru a nu se compromite definitiv în fața istoriei.

Că eu personal am părăsit acel partid la un moment dat, când am hotărât să nu mai particip la etapa de „desăvârșire a socialismului și de trecere la etapa sa superioară", e o treabă. Nu e obligatoriu să aparții la nesfârșit de ceva care nu îți mai oferă temeiuri de atașament. Dar după istoria unei existențe de aproape 70 de ani, din care peste patru decenii de guvernare, să „saluți revoluția" care te-a decapitat, te-a lichidat, este de-a dreptul... nici nu găsesc cuvântul potrivit...

Când am început să scriu aceste rânduri trecuseră câțiva ani de la vizita la Deva, din 1990.

Doresc ca această carte să fie, în primul rând, o mărturisire sinceră.

Nu doresc altceva decât să povestesc, la perfectul compus și, uneori, la perfectul simplu, soarta mea și a unor oameni pe care i-am întâlnit în cursul vieții mele.

Să povestesc despre multe lucruri simple, despre cum am trăit, dar și despre unele dintre pasiunile care au dat sens și gust vieții mele.

Cred că nu e lipsit de interes pentru cititori să povestesc cum, tânăr fiind, m-am pregătit să mor și cum, apoi, m-am împăcat cu viața.

Nu intenționez în rândurile care urmează să fac pe moralistul, pe învățătorul care, împreună cu Terra, a înconjurat Soarele de peste 75 de ori. Nu vreau să dau lecții nimănui, încerc doar, cu ajutorul amintirilor, să trag anumite învățăminte, acum, la sfârșit de mileniu.

Nu vreau nici să apar drept apărătorul unor adevăruri absolute, dar amintirile celor trăite dospesc în mine de aproape jumătate de secol și simt nevoia să le redau lumii.

Mărturie și mărturisire, prin urmare.

*

La mai puțin de un an de la data la care și România a pășit într-o nouă eră istorică, m-am dus să-mi revăd orașul natal. Asta după o absență de peste două decenii.

Doream fierbinte nu numai întâlnirea cu orașul, dar și să pot confrunta trecutul cu noua realitate politică și economică.

Data de 25 decembrie 1989, când dictatura a fost lichidată o dată cu dispariția misterioasă a întregului ei aparat, mi s-a părut un moment de la care ar trebui să introducem o nouă modalitate de măsurare a timpului: așa s-a procedat de numeroase ori în istorie, așa s-a întâmplat și în marea revoluție franceză.

Referindu-se la evenimentele din decembrie 1989, presa din lumea întreagă și tot ce ține de viața politică internațională vorbește de „revoluție". Personal consider că e vorba, de fapt, de restaurarea capitalismului. N-am găsit în vocabularul meu un cuvânt mai potrivit pentru caracterizarea celor întâmplate. Remarc doar așa, marginal, că noțiunea de „revoluție" s-a cam diluat în perioada postbelică, acest cuvânt fiind folosit și atunci când niște gradați din vreo țară africană sau câțiva locotenenți latino-americani, cu ajutorul a trei mitraliere, au luat locul foștilor lor colegi în palatele prezidențiale respective.

Pe plan mondial, începutul acestei noi ere istorice este datat la 25 decembrie 1991, orele 19 și 27 de minute, când Gorbaciov și-a încheiat cuvântarea de 12 minute prin care își anunța demisia din funcția de președinte al URSS – stat care, de fapt, în acea clipă nici nu mai exista – și totodată desființarea acelui imens imperiu, zis stat federal. Câteva minute mai târziu, de pe cupola Kremlinului a fost coborât drapelul sovietic – drapelul roșu purtând ca emblemă secera și ciocanul – și înlocuit cu drapelul alb-roșu-albastru, al Federației Ruse.

Am revenit, deci, în prima mea vizită la Deva în anul unu al „restaurației", în septembrie 1990. Zic anul I, după exemplul calendarului revoluționar francez. Conform acestuia, anul era format din 12 luni de câte 30 de zile, deci 360 de zile, la care se adăugau cinci sau șase „zile complementare", zile de sărbătoare, care nu aparțineau nici unei luni și purtau denumiri poetice. Dacă, prin urmare, am prelua acele denumiri ale ultimelor zile ale anului din calendarul introdus de Convenție în vremea revoluției franceze, atunci ziua de după împușcarea lui Ceaușescu, 26 decembrie, ar fi „Fête de la Vertu" ("Sărbătoarea Virtuții"), 27 decembrie – „Sărbătoarea Geniului", 28 decembrie – „Sărbătoarea Muncii", 29 decembrie – „Sărbătoarea Opiniei", 30 decembrie – „Sărbătoarea Recompenselor" și ziua de sfârșit de an, 31 decembrie ar fi „Fête de la Révolution" – „Sărbătoarea Revoluției". Adică, în cazul nostru, de fapt „Sărbătoarea Restaurației".

Deva a însemnat pentru mine întotdeauna „centrul vieții". Chiar dacă, uneori, am plecat de acolo și nu m-am întors ani de zile. Chiar

și atunci când împrejurările m-au obligat să rămân departe.

Ultima mea vizită la Deva avusese loc în 1969, o vizită de rămas bun. Știam, presupuneam atunci că în curând aveam să părăsesc țara, deci și Deva, și credeam că probabil pentru totdeauna. Deva mi-a fost nu numai leagănul în care m-am născut și unde mi-am petrecut tinerețea, dar e și locul unde am cules primele cunoștințe, am dobândit primele învățăminte – locul unde, de fapt, m-am format.

Ca de atâtea ori în tinerețe, și în toamna lui 1969, una dintre primele mele vizite a avut ca țintă dealul și cetatea, ruinele de pe coama dealului, de unde poți cuprinde cu privirea nu numai evantaiul orașului care se etalează la poalele dealului, dar și Valea Mureșului.

"Bătrânul", cum îi ziceam cetății Deva între noi prietenii, a fost și a rămas pentru mine o prezență vie, fixată adânc în conștiința mea. Realitatea cetății, cu întreaga sa prezență fizică, cu natura ei, cu istoria ei seculară devenise pentru mine chiar o parte a subconștientului. Nu era numai un reper geografic, ci devenise un reper spiritual, era rădăcina care m-a țintuit pentru veșnicie de acel pământ.

Începând cu excursiile copilăriei, cu jocul de-a jandarmii și pandurii pe aleile ce urcau către ea, cetatea a devenit cu timpul și un monitor cultural. Cunoșteam chiar și cele mai vechi legende legate de cetate, legenda uriașilor care, se spunea, ar fi locuit pe acele meleaguri. Uriașii, grăia legenda, și-au împărțit între ei pământurile. Apoi, odată, certându-se aceștia, uriașul de la Deva a pus un picior pe dealul cetății, celălalt picior pe dealul Uroiului – aflat la distanță de o poștă și având forma unei pâini bine dospite – și a aruncat cu plugul spre dușmanul său. Acesta s-a aplecat, iar cuțitul plugului a retezat piscul unui munte. De atunci, se spune, muntele acela se numește „Retezat".

De istoria cetății este legată și o baladă populară maghiară, baladă identică în spirit cu legenda Meșterului Manole care a construit Mănăstirea Argeșului. Kömüves Kelemen (Meșterul Zidar Kelemen) n-a reușit nici el să termine construcția zidurilor care se prăbușeau mereu, până nu și-a zidit în ele dragostea.

Cetatea mă fascina nu numai prin legendele legate de existența ei. În închipuirea mea am țesut un întreg lanț de fapte despre care nu am nici o dovadă istorică, arheologică sau de altă natură. Așa de pildă mi-am închipuit că dealul nostru a fost un fantastic adăpost al omului preistoric, că acel colț de pământ trebuie să fi fost lăcașul unui Homo sapiens bine evoluat, căci Mureșul pe atunci curgea chiar la poalele dealului, iar omul nostru a găsit adăpost în grotele de la malul apei.

Pădurile bogate în vânat îi ofereau hrană, și piatră, ca s-o cioplească, era la îndemână. Iar mai târziu, acel Homo sapiens își va fi făurit propria-i epocă de bronz: știam din copilărie, din excursiile întreprinse în jurul cetății, că nu prea departe exista o baie de aramă rămasă, însă, în părăsire încă dinainte de primul război mondial. Și câte altele nu îmi închipuiam! Pe pieptul dealului e un ieșind de stâncă foarte pronunțat. Aproape nu puteam crede că natura a format acest tron de piatră în mod absolut întâmplător. Vedeam cu ochii minții acest tron de piatră din mijlocul dealului, orientat spre nordul văii Mureșului ca pe un altar unde „Homo devensis" aducea ofrande zeilor și cum, de pe acest tron s-au aprins, în cele mai diferite momente ale istoriei, făclii semnalizatoare pentru locuitorii acelei regiuni.

Imaginația mea lucra febril. Îmi închipuiam că, în condițiile climaterice și de teren date, aici trebuia să se fi dezvoltat o veche cultură preistorică, dispărută între timp. Apoi e istoria dacilor, care și-au avut cele mai importante așezări și centrul spiritual foarte aproape de Deva. Dacă priveam de sus, din locurile cele mai înalte ale ruinelor, aproape că se distingeau dealurile de la Grădiștea Muncelului, unde se afla centrul și sanctuarul civilizației dacice. Întrucât multe dintre așezările dacice poartă în denumirea lor sufixul „dava", am presupus (și presupun și azi) că denumirea orașului nostru vine direct de la daci, că Deva e o localitate dacică ce și-a păstrat numele – sau o parte a lui -, schimbându-l pe „dava" în Deva. Fantezia mea îmi spunea că, odată cu înfrângerea Daciei de către legiunile lui Traian, dealul din Deva, cu forma sa neobișnuită, de neconfundat cu vreun alt reper geografic, indicase, prin tronul său de stâncă, drumul de refugiu al luptătorilor daci care, pătrunzând prin văile înconjurătoare în Munții Poiana Ruscăi și în Munții Apuseni, au devenit strămoșii celor care se numesc azi „pădureni", respectiv „moți".

Presupuneam că și legiunile romane au trecut pe la noi – și aveam dreptate. Sub tronul de stâncă există niște resturi de construcții din cărămidă care ar putea fi urmele unui loc de pază al romanilor, doar drumul construit de romani care lega Dacia Felix de Panonia ducea pe Valea Mureșului, chiar sub cetate. Iar la doi pași de Deva, între Mintia și Vețel, a existat așezarea romană de la Micia, cu un mare castru permanent, ale cărui vestigii au fost, între timp, explorate de arheologi. Nici Ulpia Traian Sarmizegetusa, noua capitală a provinciei romane, nu era departe: acolo și-au avut reședința legiunile a XV-a Apollinaria, a V-a Macedonica, a XI-a Claudia și a XIII-a Ge-

mina. Câteodată, în lunile de vară, părinții ne duceau pe noi, copiii mai mici, la Geoagiu-Băi, uneori cu trăsura: țin minte cum am văzut acolo, în zidul de cărămidă care înconjura și mai înconjoară bazinul cu apă termală, o cărămidă cu însemnul Legiunii a XIII-a Gemina.

De pe vârful cetății se vede și vărsarea râului de munte, a Streiului, în apele mai domoale ale Mureșului. Se spune că în albia Streiului legiunile lui Traian au dat de tezaurul regilor daci, tezaur cu care Traian și-a putut răsplăti soldații, a plătit uriașele cheltuieli de sărbătorire a victoriei sale asupra Daciei la Roma – sărbătoare care a durat 123 de zile -, a plătit aurirea statuilor care împodobeau Forumul Romei și a finanțat și construirea uneia dintre cele mai importante mărturii ale istoriei antice, a ridicat columna care-i poartă numele, măreață cronică în imagini a cuceririi Daciei, înscrisă în piatră într-o continuitate spiralată și care împodobește și azi centrul Romei.

*

Deva a cunoscut și un Ev Mediu bogat în evenimente.

După o istorie antică specifică, poate unică, a urmat un Ev Mediu cu un început dificil, zbuciumat, ca urmare a trecerii valurilor de popoare migratoare care au întârziat formarea voievodatelor regionale. Marea tragedie a fost năvălirea tătarilor din 1241. Sub conducerea lui Bogatai, oștile tătărești au pătruns și în Ardeal, iar aici au cucerit și Valea Mureșului, pustiind tot ce au întâlnit în cale: au distrus cetăți și așezări, au masacrat populația. Un preot din Oradea, magistrul Rogerius, peregrinând în susul cursului Mureșului, n-a întâlnit cale de mai multe zile nici un om viu; doar schelete, oase între ruinele cetăților. Au supraviețuit numai cei ce apucaseră să se refugieze în păduri, unde, cum nota Rogerius, se hrăneau cu „pâini" preparate din coaja pisată a copacilor.

Să nu uităm că în secolele care au premers năvălirea tătarilor, în Europa occidentală apăruseră primele semne ale unei înfloriri culturale care avea să anunțe ulterior Renașterea: la Verona, în secolul al VI-lea, s-au realizat mozaicurile de la Santa Vitale, în anul 820 s-a început construirea mănăstirii elvețiene St.Gallen, domul din Aachen a fost construit începând din secolul al VIII-lea, iar în Anglia, la numai zece ani după invazia tătară în această țară a Daciei, în 1251, se iscălește „Magna Charta Liberatum".

După venirea ungurilor în Transilvania, în secolele IX și X, regii maghiari au invitat curând diferite grupuri germanice să apere trecă-

torile Ardealului împotriva unor eventuale noi năvăliri și astfel regiunea devine populată de români, maghiari și germani.

Când, la începutul anilor '30, în dimineţile de duminică porneam în frunte cu tata spre Hunedoara, după primul deal intram într-un sat românesc, nu prea departe era un sat al ceangăilor maghiari și mai departe un sat săsesc. Toată lumea îl cunoștea pe tata, toți veneau la prăvălia lui să cumpere câte un felinar sau un geam la fereastră. Uneori nici nu reușeam să ajungem la Hunedoara căci, în special în satul românesc, ne era imposibil să părăsim localitatea: trebuia să stai la o țuică la fiecare casă.

La Hunedoara vizitam castelul Huniazilor, casă din care a pornit dinastia Corvineștilor, nobili români, care au reușit să se înalțe, prin fapte de vitejie și dovezi de chibzuință, până la supremele ranguri la curtea Ungariei, dând acesteia pe unul dintre marii regi al epocii, pe Matei Corvinul.

Cetatea Devei a fost cetate regală, construită din nevoia de apărare împotriva unor noi năvăliri tătărești.

Orașul a cunoscut un moment de înflorire deosebită: la poalele cetății, Ștefan Bathory, principele Transilvaniei independente, și-a construit o reședință de vară. Casa aceasta există și astăzi: după primul război mondial a fost sediul administrației financiare locale, iar în prezent adăpostește un muzeu de istorie.

Epoca premergătoare, ca și istoria Principatului independent, a fost o perioadă de renaștere, o epocă de avânt al gândirii îndrăznețe, iscoditoare, înnoitoare. Unul dintre reprezentanții de frunte ai acestei perioade, care își doarme somnul de veci în curtea interioară a cetății, apărat cu severitate de gratii într-un intrând al ruinelor, a fost reformatorul Ferenc David.

Poate că acest mormânt e mărturia unui paradox al istoriei. Căci, într-adevăr, perioada în care a trăit David a fost, cum spuneam, o perioadă de înflorire a libertății de gândire în voievodatul, apoi principatul Transilvaniei. În acel secol al XVI-lea, și aici pătrund ideile Reformei; apar primele traduceri ale textelor religioase în limbile vorbite de populațiile de credincioși. Apare, de pildă, *Evangheliarul*, de la tiparnița românească din Sibiu, în 1546, apoi *Tripticonul*, în 1555 ca și *Palia de la Orăștie*, în 1582. În această epocă apare și prima traducere a *Catehismului* lui Luther, în ungurește. Poate merită amintit că, în 1529, aici, în Transilvania, circulă prima lucrare despre un proiect de rachetă în trei trepte, scrisă de Conrad Haas. Nu este,

deci, de mirare că unul dintre pionierii tehnicii rachetelor moderne se trage tot din această regiune. Un bun prieten din tinerețe, originar din Mediaș, îmi povestea că la liceu avea un profesor de matematică și fizică „nebun", care visa mereu la călătoria pe Lună: acesta era Hermann Oberth (1894-1989), care s-a pus la dispoziția celui de-al III-lea Reich și a construit, împreună cu von Braun, la Peenemünde, rachetele V-1 și V-2 cu care a fost bombardată Anglia. Ulterior, cu întreaga echipă germană, Oberth a plecat în SUA, unde și-a realizat visul: a fost unul dintre făuritorii rachetei „Saturn", cu care a fost lansată nava cosmică „Apollo", din care astronautul Neil Armstrong a coborât și a pășit pe Lună, în iulie 1969.

În Transilvania activau câțiva apostoli ai modului de gândire înaintat, de pildă Iacob Paleolog care visa o religie unitară monoteistă, în cadrul căreia să fie unificate credințele iudaică, creștină și mahomedană. Un alt teolog era de părere că baza credinței în dumnezeire nu poate fi decât ceea ce se poate accepta în mod logic, adică realitatea.

Poate cel mai pregnant dintre aceștia a fost Ferenc David – în realitate șvab, pe nume Franz Hertel -, care nega Sfânta Treime. Reușește să-l convingă și pe domnitor de justețea tezelor sale și, cu ajutorul acestuia, pune bazele unei noi religii, unei noi biserici, unei noi variante a creștinismului: religia, respectiv biserica unitariană, al cărei prim episcop devine. Atunci când Ferenc David își continuă și radicalizează activitatea de reînnoire a catolicismului, susținând teze despre necesitatea tăgăduirii idolatrizării lui Isus, principele Ștefan Bathory, catolic fervent, îl arestează și poruncește să fie închis în cetatea Devei, unde reformatorul va muri, ca martir, la 15 noiembrie 1579.

În 1969, când am fost să-mi iau rămas bun de la Deva, am depus o floare la mormântul martirului, o mică floare de culoare mov, ruptă dintre stâncile ruinelor. Atunci, despărțindu-mă de Ferenc David, știam că până și antidogmatismul cel mai liberal se poate transforma în dogmatismul cel mai rigid, că idealurile gândirii libere se pot transforma în idoli, în totemuri de piatră.

Țineam la acest mormânt de martir nu din sentimente religioase, căci, fiind evreu, nu puteam fi, din perspectiva religiei, nici pe departe apropiat de el. Îl respectam, mă înclinam în fața lui, ca semn al prețuirii pentru omul care a fost gata să moară pentru apărarea ideilor sale.

Știam că sunt evreu, un evreu care s-a născut într-o familie evreiască, cu ambii părinți evrei. Cei doi bunici ai mei, din partea ambilor

părinți, erau doi evrei bătrâni, cu barbă lungă, care toată ziua citeau în cărțile sfinte, imense și grele, tipărite cu niște litere de tip ciudat. Bunicii mei n-au fost niciodată așa cum se povestește în cărțile pentru copii, niște bătrânei care îți aduc bomboane și te duc la plimbare.

Nici ei și nici părinții mei n-au reușit să-mi insufle, să-mi implanteze idei cu adevărat religioase. E adevărat că și eu, atunci când am împlinit respectabila vârstă de șapte zile, am fost, cum se spune, tăiat împrejur. Mama, mai religioasă, aprindea în fiecare vineri seara șapte lumânări – una pentru fiecare membru al familiei – pe masa pusă de sărbătoare, în așteptarea șabatului, a zilei de odihnă, apoi își înfășura capul cu o basma și unduind brațele deasupra lumânărilor, chema harul dumnezeiesc, să coboare și să ne apere de rău. Apoi spunea rugăciunea într-o limbă pe care nimeni dintre noi n-o înțelegea.

Un timp am crezut că la fel se întâmpla în mai toate casele din Deva, în casa prietenului meu catolic Rezsö, a ortodoxului Mircea, ca și în casa reformatului Toni Mayer, atunci când și ei întâmpinau zilele de sărbătoare; doar vedeam deseori lumânările strălucind în casele lor...

Așa am crezut, și nu știam mare lucru despre religie. Asta până la împlinirea vârstei de 13 ani, vârstă la care, conform canoanelor religiei mozaice, băiatul devine bărbat și astfel singur răspunzător în fața lui Iehova pentru faptele sale, adică pentru păcatele sale, care până atunci erau purtate de tatăl său. Această dată, numită în ebraică „Bar Mitzva", e marcată printr-o ceremonie: băiatul e chemat în sinagogă să citească un pasaj din Biblie, din sulul Torei, text scris cu o pană de gâscă, cu acele litere pe care tribul *ebreilor* le-a inventat acum o veșnicie.

Până la acea dată, deci până când am urcat pe podiumul din mijlocul sinagogii, cu un șal alb pe umăr, și am pronunțat acele cuvinte, rămase neînțelese pentru mine, n-am fost obligat să mă tem de Dumnezeu. De la vârsta de 13 ani, mama mi-a spus că dacă vreau ca Dumnezeu să fie îngăduior față de mine, atunci trebuie să fac rugăciuni în fiecare zi, iar pentru ca ruga mea să fie ascultată, trebuie să mă rog în fiecare dimineață în colțul liniștit al locuinței și să spun rugăciunile cu voce tare, ca și Dumnezeu dar și mama să mă audă.

Religios, adânc religios, unul care tremură de frica lui Dumnezeu, n-am fost decât o perioadă foarte scurtă. Eram elev în clasa întâi de liceu – deci nici nu eram încă înălțat la rang de „bărbat" – când, într-o frumoasă după-amiază de toamnă, mă jucam în curtea casei

noastre și admiram apusul soarelui, iar în curte apăru colegul meu de clasă Imy.

Soarele se afla mult spre apus, în spatele dealului cetății, și ultimele raze ale zilei spoiau în roșu viu întregul orizont și cerul de deasupra noastră.

— Poate că la noapte sosește Mesia, îmi spuse Imy și îmi povesti, cuprins de puternice emoții, că atunci când va sosi El, Mesia, cerul se va colora într-un roșu aprins, se va rupe în două, va fulgera, va tuna, încât ne vom pierde auzul și vederea, iar pământul se va deschide și morții se vor ridica din morminte.

— Da, Mesia va veni..., continuă Imy să mă instruiască, dar și noi trebuie să ne rugăm, fiindcă doar atunci ne va conduce Mesia în Grădinile Paradisului, dacă credem în venirea Lui...

M-am speriat îngrozitor că nu voi fi dus în Paradis și, din ziua aceea, timp de câteva săptămâni, zilnic am spus niște rugăciuni inventate de mine. Am devenit un posedat, seara la culcare mă adresam Mesiei, îmi puneam șapca de uniformă a liceului „Decebal", căci una dintre obligațiile unui evreu credincios e să fie mereu cu capul acoperit.

Bineînțeles că în mintea mea venirea Mesiei a luat forme apocaliptice: ce putea fi mai îngrozitor decât imaginea mormintelor care se deschid și din care urcă scheletele morților îngropați cine știe de câte secole, prind viață, prind treptat carne, devin oameni sănătoși și bine îmbrăcați, iar apoi vom sta cu toții împreună pe Pământul care se transformă înre-un fel de Eden, de Grădină a Raiului, unde nimeni nu muncește, nimeni nu face nimic, doar cântăm și ne rugăm lui Dumnezeu care ne va trimite mană cerească să nu murim iarăși, de data aceasta de foame.

Până atunci, în copilărie nu cunoscusem asemenea spăimântări, cu o singură excepție.

Era iarnă cu zăpadă mare, aveam poate cinci ani, și ne întorceam de la brutărie, de unde aduceam pâinea dospită acasă și coaptă apoi la brutărie.

Pe cer am văzut atunci o ploaie de stele, stele căzătoare pe cerul aproape negru. Sub influența poveștilor Mărioarei, servitoarea noastră, care ne vorbea mereu de iad, de sfârșitul lumii, am crezut că a sosit acel moment, că bolta cerească se va prăbuși peste noi și va înghiți totul, Pământul, pe noi, pâinea noastră...

Mi-am revenit repede din fervoarea religioasă, mai ales când am început să citesc primele cărți despre istoria omului și globului pă-

mântesc, când am aflat că au existat animale care nu sunt amintite ca fiind salvate în barca lui Noe. Când am urmărit experiența profesorului elvețian Piccard, care în 1934 s-a înălțat cu balonul său la peste 17 kilometri în stratosferă, mi-am dat seama că în natură există o altă realitate decât cea prezentată în Biblie și că nu pot fi credibile nici calculele episcopului irlandez James Usher, care, în secolul al XVII-lea, după cercetarea amănunțită a Bibliei, a „datat" Geneza – deci momentul în care Universul a fost creat de Dumnezeu – exact în ziua de 26 octombrie a anului 4004 înainte de Christos.

Scriitorul iugoslav Danilo Kiš s-a caracterizat drept o „raritate etnografică", un om din Europa centrală aflat într-un talmeș-balmeș de limbi, religii, identități, ideologii, în mijlocul unei lumi nebune, când individul ori este hăituit, ori devine urmăritor.

Într-o situație oarecum asemănătoare ne aflam și noi: când eram mic, în casa noastră domnea o atmosferă a vechiului imperiu chezaro-crăiesc al Austro-Ungariei, dispărut cu nu prea multă vreme în urmă în valurile istoriei. Zilnic auzeam de la părinți povești despre „frumoasa și buna" viață de la Viena sau Budapesta, povești despre „bunul împărat" Franz Josef, dar trăiam, de fapt, în atmosfera plăcută, latino-românească a noului stat.

În familie se vorbea ungurește. Tata era abonat la ziare în limba maghiară editate la Cluj. Mama era abonată la revista teatrală din Budapesta „Szinházi Elet" ("Viața teatrală"), de unde aflam cancanurile din capitala ungară și citeam în fiecare lună câte o piesă de teatru din literatura mondială; umblam la școala românească și învățam primele poezii de Bolintineanu și Coșbuc, pe care apoi le și recitam la festivitățile de sfârșit de an școlar. Cu „banda" de prieteni din copilărie, ba ne jucam între statuile sfinților din mănăstirea franciscanilor, ba mergeam cu toții să mâncăm colivă la biserica ortodoxă, aflată nu prea departe de noi. Ignaton, profesorul nostru de muzică de la liceu, boemul orașului, cu părul lung, a la Liszt, și cu o garoafă roșie la butonieră, vecin cu noi, ne invita să-i fim oaspeți în jurul bradului împodobit festiv de Nașterea Domnului, ba ne pregătea mici cadouri de Crăciun și nouă, copiilor de evrei.

Prin ce eram noi altfel decât ceilalți?

Atunci mi s-a părut că totul sau aproape totul era în ordine în viața mea și în general.

Se mai întâmpla ca unul sau altul să apostrofeze pe unii sau pe

alții aparținând unui anumit grup etnic: uneori ungurii spuneau despre români că sunt „opincari", „olah" ("valahi"), „mămăligari", iar românii răspundeau cu „boangheni", și cu toții ne apostrofau pe noi drept „jidani" – ceea ce și eram, de fapt...

Mi-aduc aminte că uneori unii din bandă strigau după mine un cuvânt pe care nu numai eu, dar probabil nici ei nu-l înțelegeau: „HEP, HEP...HEP". Mult mai târziu am aflat că acest „Hep" era prescurtarea unei lozinci din antichitate. În anul '70, împăratul Titus, cel care a cucerit Ierusalimul, a înălțat în apropierea Colosseumului arcul său de triumf. O lance a fost atunci fixată pe orizontală, la înălțimea de aproximativ un metru, iar israeliții luați prizonieri și aduși la Roma au fost obligați să treacă, aplecându-se, pe sub acea lance, ca semn de închinare în fața împăratului. Mulțimile înfierbântate, adresându-se fiilor lui Israel, strigau „Hep! Hep!" – prescurtarea de la „Hyerusalem est perdita!" -, „HEP! HEP!" și arătau cu degetul mare spre pământ, ca la luptele de gladiatori în arene, cerând imperatorului să-i omoare pe „iudei".

Mă întreb cât am evoluat din acest punct devedere între Anul Domnului 70 și anii în care noii împărați, care acum se numeau Stalin sau Hitler, Ceaușescu sau Mussolini, Antonescu sau Kim și care, primind defilarea supușilor lor, ascultau sutele de lozinci „Jos cu...", „Sieg Heil"... „Moarte lui...", „PCR, RPR,PCR", până la asurzire.

Hep-Hep-urile de pe vremuri sună foarte asemănător cu toate prescurtările urlate până la o totală epuizare în zilele noastre: Hep-Hep-PMR-Hep-Hep PCR... Hep Hyerusalem... Ceaușescu... Pecere..."

*

Sosind, în '69, la Deva, am dat acolo de o toamnă multicoloră...

Într-un fel, a trebuit să-mi iau rămas bun nu numai de la amintirile copilăriei, ale tinereții, ci să mă despart și de întregul conținut și țel al vieții mele de până atunci, de întregul meu trecut. Am dorit să revăd drumurile parcurse până la acea dată, să-mi analizez sentimentele și, așa cum se obișnuiește la o despărțire definitivă, să mă adăp încă o dată cu seva vitalizantă a orașului și a cetății.

Am zăbovit multe ceasuri pe aleile parcului și pe cărările dealului cetății: între straturile de flori, sub umbra copacilor mă ascundeam în tinerețe ca să-mi uit singurătatea și tot acolo, împreună cu prietenul tinereții mele, Fred, am căutat răspunsuri privind calea ce-ar trebui să

o urmăm sau despre rolul și sensul vieții noastre.

Atunci, în 1969, am căutat din nou răspuns la nenumărate întrebări privind viitorul meu. Mi se părea iarăși că semnele de întrebare se ascundeau, ca în tinerețe, între ramurile copacilor. Iar mă întrebam ce va fi cu noi, ce-mi va aduce viitorul și ce cale să apuc ca să ajung la capătul luminos al tunelului întunecat spre care pornisem.

Anul în care ne-am înscris pentru emigrare – 1965 – a fost și cel în care Ceaușescu, fostul meu coleg de detențiune, a fost ales secretar general al partidului.

Operația de emigrare se numea pe atunci „reîntregirea familiei", o formulă având o rezonanță romantică și umanitară, dar în realitate a fost vorba de una dintre cele mai murdare afaceri de comerț cu carne vie, de vânzare a oamenilor pe devize către libertatea apuseană.

La vizita mea la Deva, în acea toamnă '69, am întâlnit, între alții, și doi vechi cunoscuți, foști ilegaliști. Erau frați gemeni, a căror viață a constat dintr-o permanentă activitate ilegală despre care nu pot să spun nimic concret, dar știu despre ei că erau arestați anual măcar de două ori – de 1 Mai și de 7 Noiembrie – și ținuți câteva zile în arest la poliție. Cu unul dintre ei am fost la Vapniarca, celălalt reușise să se ascundă în ilegalitate, dar în ajun de 23 August 1944 a fost prins de jandarmerie în provincia arădeană, ascuns într-o groapă, cu un revolver ruginit și stricat asupra lui, intenționând să comită acte de partizanat împotriva trupelor hitleriste.

După Eliberare, cei doi au urmat niște cursuri rapide – de meserie erau blănari –, în urma cărora unul a devenit judecător, iar celălalt cercetător la Institutul de Istorie a Partidului.

Erau niște staliniști perfecți, și încă din specia cea mai stângistă ce se poate închipui. Cu toate acestea, au avut curajul să se adreseze în repetate rânduri, conform drepturilor și îndatoririlor înscrise în statutul partidului, Comitetului Central, criticând o seamă de lucruri care, după părerea lor, se făceau greșit: se refereau la atitudinea „nejustă" a unor tovarăși, criticau modul de muncă al conducerii de partid. Prima urmare a reclamațiilor, observațiilor și comentariilor lor a fost pierderea locurilor de muncă și, cum nu au pus capăt fluxului de memorii, au ajuns și la închisoare, în repetate rânduri. Între diferitele lor arestări și condamnări se întorceau la Deva și, neavând nici un fel de venituri, s-au cuibărit într-un subsol, un fel de beci mai bun, și mâncau câte o oală de ciorbă din cazanul săracilor, hrăniți prin bunăvoința societăților de binefacere.

Congresul de partid care – avându-l pe Ceaușescu în frunte – a proclamat victoria socialismului în România i-a găsit pe cei doi iarăși undeva, într-o celulă de închisoare, așa că deveniră profitori ai măsurilor de liberalizare introduse de noul secretar general. Au fost amnistiați sau grațiați și, după o lungă perioadă de mizerie, au primit un venit regulat, câte o pensie și chiar o locuință într-unul din blocurile noi ridicate la Deva. Aveau deci, acum, o locuință cu baie și bucătărie și aveau ce mânca. Toate acestea mulțumită lui Ceaușescu. Gemenii priveau cu încredere spre viitorul fericit al drumului care ducea spre a doua etapă a socialismului.

În scurta noastră întâlnire m-au criticat într-un mod subtil, deși aspru, pentru intenția mea de a părăsi țara într-un moment capital al evoluției acesteia, în momentul în care, iată, pășeam de-acum pe „șoseaua care duce spre comunism". Ei se considerau perfect mulțumiți și fericiți, satisfăcuți de tot ce se întâmpla, adică de alegerea unei noi conduceri de partid, „în sfârșit cu adevărat marxiste", ca și de toate măsurile întreprinse de noul conducător... Mi-au precizat apoi că „în cadrul activității lor de membri plini ai PCR" întocmiseră niște „directive" pentru „justa conducere a Partidului, a Statului, a economiei", „directive" pe care le-au sistematizat în 76 de puncte și pe care le-au trimis „direct lui Ceaușescu", pentru ca nu cumva să ajungă în mâna altora, care, poate, ar fi vrut să-l saboteze pe noul șef; și acum își dădeau seama că noul conducător le-a preluat indicațiile, căci de la o zi la alta devenea tot mai evident că țara era mai just condusă, și asta „în deplină conformitate cu cele 76 de puncte" ale lor, pe care Ceaușescu, iată, le punea în aplicare.

Am căutat să-mi iau cât mai repede rămas bun de la cei doi și în gând le-am mulțumit pentru lecția dată: la acea întâlnire am avut încă o dovadă puternică despre pietrificarea, senilizarea, dogmatizarea partidului, a vechii gărzi în special.

Despărțindu-mă de ei, am pornit din nou pe cărările cunoscute, purtând în mine legendele și istoria cetății, și mi-am adus aminte că în ilegalitate „Bătrânul" m-a adăpostit uneori, colțurile cele mai ascunse transformând-se în locuri de întâlnire – uneori chiar cu unul sau altul dintre gemenii mai sus amintiți! -, că acel deal ca și cetatea m-au ocrotit, m-au ascuns și m-au apărat în fața dușmanilor.

În toamna lui '69 am sosit la Deva venind de la Aiud.

Făceam parte în acele săptămâni dintr-o echipă care turna un film

în coproducție româno-maghiaro-slovacă despre răscoala țărănească din partea de nord a Ardealului condusă de Gheorghe Doja. Funcționam în acea echipă ca translator între cineaștii din București și cei din Budapesta.

La Aiud locuiam într-un hotel, și în fiecare dimineață se pornea spre filmare sus, în munții din imediata vecinătate a unor sate colectivizate.

Probabil nu din întâmplare s-a ales Aiudul și împrejurimile sale ca loc de filmare. Orașul, din câte știam, fusese unul dintre cele cucerite de țăranii răsculați, în decembrie 1437, în timpul altei mari mișcări antifeudale, cunoscută în istorie ca răscoala de la Bobâlna.

Această colaborare cu echipa de filmare mi-a permis o interesantă confruntare cu realitățile care domneau în gospodăria colectivă unde făceam popasuri. Veneau la noi țărani îmbrăcați sărăcăcios, aproape în zdrențe, cu cămășile uzate, devenite niște cârpe, iar pensionarii ni se plângeau că au un venit lunar de 100 de lei de familie. Ne spuneau că înnebunesc pur și simplu din cauza problemelor pe care le au numai și numai ca să-și poată asigura măcar mămăliga zilnică. Chiar și cei din conducerea colectivei ne explicau că forurile centrale care îi dirijează și supraveghează gospodăria nu numai că nu se pricep, dar indică și îi obligă să aplice măsuri de-a dreptul falimentare. Ne-au arătat pământurile. Parcă cineva ar fi tras cu rigla despărțitura între două pământuri de calități complet opuse: pe cel din dreapta se putea cultiva cu spor porumb, pe cel din stânga numai nutreț, dar din partea organelor județene li s-a impus să semene porumb peste tot, deși ani de-a rândul s-a dovedit că este o greșeală. Județul primea planuri de la centrală, planuri în care li se impunea să cultive porumb pe o suprafață dată. Birourile din București ale Comitetului de Stat al Planificării hotărau, și nu se putea face nici o corectură. Dacă gospodăria nu aplica planul, erau acuzați de sabotaj și îi așteptau cine știe câți ani de închisoare.

Sus în munți am trăit o altă experiență: au fost adunați zeci de țărani din regiune care urmau să asigure figurația pentru filmul care se realiza, să formeze armata de răsculați a lui Doja. Era nevoie de fețe de țărani adevărați, nu de niște figuranți oarecare deghizați în țărani din Evul Mediu. Acești țărani adevărați au fost îmbrăcați în haine de epocă și aveau asupra lor unelte vechi, din vremurile respective.

Ajuns la Deva, mă mai urmăreau imaginile filmării, coloanele de țărani cu săbii, coase, topoare, mergând la asalt. Iar când am urcat sus,

în cetate, am încercat să-mi închipui acești țărani, transpuși istoric și teritorial în răscoala lui Horia, atacând cetatea Devei. Cetatea Deva a fost unul dintre punctele de reper ale înăbușirii răscoalei țărănești condusă între alții și de acel iobag eliberat, născut Vasile Nicula, rămas în istorie sub numele de Horia. Aristocrația seculară și husarii regelui au înfrânt atacul și au luat prizonieri 56 de țărani, pe care, după o judecată sumară, i-au și executat pe loc. Undeva, pe culmile dealului, au fost înmormântați, fără cruci, fără ca cineva să știe de mormintele lor.

Pe când gândurile mi se îndreptau către țăranii moți executați în ziua de 7 noiembrie 1784, mi-am amintit că în tinerețe am urmărit cu mare interes o mișcare țărănească revoluționară, care era, într-un fel, un altoi al războaielor țărănești din secolele trecute.

Nu-mi aduc aminte când am observat prima dată, cu mirare, marșul țăranilor moți pe străzile orașului meu. Erau îmbrăcați aproape la fel ca țăranii lui Horia, în opinci uzate, itari și cojoace sau pieptare, purtând pe umeri uneltele lor de muncă ce puteau deveni, la nevoie, arme.

Locuitorii orașului, în primul rând cei de pe străzile principale, au râs și și-au bătut joc de acest marș, ba unii s-au și revoltat, exprimându-și nemulțumirea că poliția permite o asemenea manifestație a „puturoșilor" și „murdarilor" de țărani opincari.

Probabil că am rămas și eu mirat, cu toate că într-un fel avusesem ocazia să-i cunosc cât de cât. Deși aveam și eu doar cunoștințe vagi, superficiale despre viața țăranilor, și în special a moților, știam totuși câte ceva despre modul în care trăiau aceștia.

În perioada crizei economice din anii 1929-1933, tata a dat faliment. În consecință a închis magazinul. Pe atunci aveam 10-12 ani și chiar dacă părinții mi-ar fi explicat ce înseamnă un faliment, tot n-aș fi înțeles complicațiile economice ale perioadei. În fiecare dimineață mergeam la școala primară de pe strada Eminescu, aflată în celălalt capăt al orașului, și vedeam în piața principală ușile închise ale prăvăliei noastre. Pe ușile solide, metalice, vopsite într-un verde intens, era trecută cu vopsea albă adresa noastră de acasă, dar cu o greșeală: în loc de strada Horia nr.9, era trecut numărul 6.

Îmi închipuiam că părinții au închis magazinul pentru că ne mergea așa de bine, încât nu mai era nevoie să lucreze. Dar în același timp n-am înțeles de ce mama devenise atât de zgârcită și de ce, în zilele de arșiță, când turcul trecea cu roaba lui plină de înghețată, iar noi ceream, imploram să ni se dea un leu – un leu! – ca să luăm mă-

car un cornet cu înghețată, ea ne refuza cu încăpățânare. Nu înțelegeam de ce masa noastră de prânz era compusă tot mai des dintr-o supă de chimen, total insuportabilă pentru gustul unui copil, și o mâncare și mai nemiloasă, de culoare verde, care se numea spanac. Și trebuia să golim toată farfuria, căci altceva nu ni se servea.

În perioada anilor de criză, tata, având o pregătire corespunzătoare și dispunând și de bune relații la autoritățile județene, primea în antrepriză mici lucrări pentru construirea, de pildă, a unui podeț ori a unui tronson de șosea. Într-una din acele veri trebuia să construiască un drum în Munții Apuseni și ne-a luat cu el, asigurându-ne astfel o vacanță cu totul ieșită din comun.

Crăciunești erau pe atunci o fostă comună de mineri, băieși de aur. Exploatarea minei fusese părăsită din lipsă de rentabilitate. Casele foștilor funcționari și tehnicieni mineri erau goale, și în una din aceste locuințe ne-am încartiruit noi. Eram o întreagă echipă: tata, trei copii și Mărioara, servitoarea, care trebuia să aibă grijă de noi.

Peste drum, chiar în fața locuinței noastre temporare, era casa unei familii de țărani moți. Tatăl lucra undeva la o exploatare forestieră, mama era casnică, iar băiatul, de-o vârstă cu mine, a devenit prietenul și însoțitorul nostru permanent din acea vacanță.

Crăciunețiul a însemnat pentru mine o vacanță fantastică: în fața locuinței se întindea o curte imensă în care ne puteam juca alături rodeau livezile și dis-de-dimineață săream prin fereastră direct pe pomii cu fructe și mâncam la poame până nu mai puteam. În imediata apropiere începea urcușul spre dealuri. Acolo, sus, am descoperit niște peșteri în care am găsit resturi de oase – de animale, de oameni? – și cioburi de vase. Nu știu dacă am dat de urmele omului preistoric sau doar de bârlogul unor haiduci, dar pentru noi aventura a fost perfectă.

Cea mai mare parte a zilei însă o petreceam în casa vecinului, în casa familiei de moți: mâncam acolo mămăligă și prăjeam peștii prinși în râulețul ce curgea la doi pași. O vacanță întreagă am trăit alături de ei și așa am înțeles câte ceva din viața lor plină de greutăți.

Duminicile mergeam până la cârciuma satului unde avea loc dansul și acolo, de câteva ori, am fost fascinat, cuprins de o amețeală, de o emoție care m-a marcat până astăzi. De atunci, din acele zile ale copilăriei mi-am dorit să fiu în stare să ating starea aproape hipnotică a dansatorilor țărani pe muzica micii orchestre sătești.

Până atunci nu văzusem și nu auzisem așa ceva; fete și băieți în deplină stare a facultăților lor, în momentul în care se auzeau primele

sunete ale taragotului, ale viorii, se ridicau de pe băncile din fața caselor și păşeau pur și simplu într-o stare de transă: perechi-perechi încep să se miște, doi pași la dreapta, doi la stânga, o învârtitură și, cu ochii închiși sau semideschiși, mi s-a părut că au părăsit treptele normale ale conștiinței.

Am dorit și-mi doresc și azi să fiu în stare să ajung într-o asemenea transă.

*

Mișcarea țărănească a început să devină interesantă pentru mine după ce am asistat la o primă adunare electorală care a avut loc în centrul orașului, în curtea băncii „Dacia", proprietate a doctorului Petru Groza.

Cred că era în 1933: peste 10.000 de țărani au trecut prin oraș strigând lozinci și cântând. Să ne gândim că orașul avea atunci o populație de opt până la zece mii de locuitori.

Am ascultat și discursurile ținute de o seamă de vorbitori țărani. Din păcate, dintr-un motiv inexplicabil, cuvântările lor, care în anii '30 au fost publicate în broșurele n-au fost reeditate în perioada de după 23 August. Nu știu cui și pentru ce le-a fost frică acelor guverne de dovada faptului că „Frontul Plugarilor" nu numai că a existat, dar în acel moment a fost singura organizație, singura mișcare revoluționară țărănească europeană, iar conducătorii țărani, vorbitorii, au fost oameni de o inteligență deosebită, care prezentau problemele lor într-o formă originală, de o valoare politică ieșită din comun.

Când am aflat apoi și cauzele acestei mișcări și în special care erau revendicările țăranilor, mi-am zis că în fond o revoltă nu era prea departe: acea armată de zdrențăroși, de flămânzi, acei oameni cu coasele pe umăr se aflau la capătul puterilor lor, nu mai puteau îndura.

Cuvântul, lozinca de bază era „conversiunea"; după primul război mondial, marea majoritate a țăranilor au luat împrumuturi de la bănci ca să-și consolideze gospodăriile. Ca după fiecare război, și atunci a existat un fenomen inflaționist, așa că, de pildă, o pereche de boi costa în jur de 20.000 de lei. În 1933, la apogeul crizei economice, când toate prețurile au scăzut în cadrul deflației, când totul a devenit extrem de ieftin, țăranilor li s-a cerut plata valorii nominale a împrumuturilor contractate cu 10-12 ani în urmă. Țăranii ar fi trebuit să-și vândă – dacă ar fi avut – trei până la patru perechi de boi, care în perioada crizei au ajuns la un preț de 6-8.000 de lei, ca să-și

lichideze datoriile vechi plus dobânzile bancare. Țăranii se aflau în absolută incapacitate de a-și achita datoriile. Organele financiare, însoțite de câte o patrulă de jandarmi, ieșeau prin sate să încaseze ratele lunare. Atunci au avut loc și numeroase acte de violență. Îmi amintesc de un incident produs în comuna Dupăpiatră, încheiat cu împușcarea unui țăran care n-a putut plăti un rest de 60 de lei.

Adunările, marșurile țăranilor aveau loc pe stradă, în mod public. Le vedeam, vrând-nevrând. Legat de această mișcare, șeful „Frontului Plugarilor", dr. Petru Groza[3], a fost mereu dat în judecată de organele administrative județene pe baza unor variate acuzații. Nu mai știu de ce, dar am asistat la un număr de dezbateri la tribunal. Probabil că am înțeles prea puțin din tot ce se dezbătea între juriștii apărării și cei ai acuzării, dar auzeam discursurile ținute de Petru Groza, care lua apărarea mișcării țărănești.

Dr. Petru Groza – fost, până la acea dată, ministru în cinci guverne diferite, și-a dat seama de incapacitatea acestor formații politice de a rezolva situația extrem de gravă a țărănimii. „Plugari din toate colțurile țării, uniți-vă cu noi!" așa suna chemarea dr. Petru Groza către masele țărănești. Dar guvernele epocii, cărora această chemare li s-a părut, fără îndoială, prea revoluționară, au încercat în toate felurile să-l neutralizeze pe dr. Groza.

*

Când trenul în care m-am urcat pentru a reveni în Capitală a cotit la dreapta, dincolo de dealul Uroiului, peste imaginea Devei s-a lăsat cortina. Din acel moment am crezut că tot ceea ce m-a legat de locul natal va trece în domeniul amintirilor, că Deva nu va mai dăinui în memoria mea decât sub forma unor imagini răzlețe, asemenea impresiilor dintr-o carte citită cândva, ceva între real și ireal, imagini la care mă voi gândi în serile bătrâneții mele, în serile când mă va cuprinde melancolia și-mi voi zice „așa a fost în copilărie", „așa a fost Deva", imagini frumoase, asemenea unor ilustrații dintr-o carte.

Este adevărat că imediat după sosirea în Capitală n-am avut timp să-mi prelungesc starea de spirit care însoțise luarea de rămas bun de la Deva.

Am uitat repede și de albastrul cerului, și de verdele câmpiilor din jurul orașului, de sunetele tălăngilor și ale clopotelor bisericilor din satele îndepărtate...

Zilele ce au urmat revenirii la București s-au scurs într-un vârtej.

Am primit anunțul că fusese aprobată cererea noastră de emigrare. În mod ciudat, vestea asta pe care o așteptam de ani de zile – de aproape patru ani –, momentul care constituia scopul fiecărei zile, miezul activității noastre cotidiene, gândul cu care ne trezeam dimineața și cu care adormeam noaptea, „vestea cea mare" nu numai că nu ne-a surprins, dar am primit-o cu o oarecare indiferență.

Indiferența este rezultatul unei îndelungate secreții a creierului: încetul cu încetul, săptămâni și luni de zile, apoi luni și ani în șir de așteptare tensionată, până ce vitalitatea, dorința de viață, interesul față de acel ceva anume se estompează, putrezește. Indiferența noastră nu era numai un produs propriu, al metabolismului nostru sau reacția biochimică proprie a repetării până la saturație a unui anumit mod de viață, ci era produsul repetării refuzului cererii noastre până am ajuns la disperare. De ani de zile trăiam la marginea societății. Am fost declarat „trădător" al idealurilor revoluționare chiar din momentul în care mi-am exprimat – împreună cu soția – hotărârea de a emigra. Cererea noastră a fost respinsă și am fost împinși aproape în afara societății. Am rămas fără lucru – e adevărat că mi-am dat din proprie inițiativă demisia de la serviciu -, trăiam doar din câștiguri ocazionale și, ca să nu fiu expus unor reproșuri și observații chiar pe stradă, m-am retras într-o izolare aproape totală, evitam să întâlnesc cunoscuții.

Și așa, pe neașteptate, a sosit aprobarea. Într-un termen scurt, de două-trei săptămâni trebuia să fim în măsură să preluăm pașapoartele.

Țineam în mână lista efectelor personale care erau admise ca să le luăm cu noi. Citeam și reciteam lista și mă întrebam dacă este adevărat că nu am dreptul decât la șase cămăși, șase izmene, șase perechi de ciorapi, șapte metri de material de perdele și așa mai departe. Se admiteau și ceva veselă și tacâmuri, câteva cratițe și oale, câteva prosoape. N-are rost să dau toată lista, dar mai amintesc că erau admise 100 de grame de apă de colonie! În total 50 de kilograme pentru membrii familiei; mie, care eram în afara câmpului muncii, nu mi se aprobau decât 30 de kilograme bagaj de emigrare spre o viață nouă – nouă, și asta după o activitate în câmpul muncii de aproape 30 de ani.

Adevărul e că știam toate acestea chiar din momentul în care am depus cererea pentru pașaport de emigrare. Dar când am avut lista, când a trebuit să trecem la lichidarea gospodăriei, faptul a început să capete alte proporții și semnificații.

Apoi a început bâlciul în locunța noastră. Și, ca la orice bâlci, vin și curioși, vin și unii naivi care cred că totul e pe apucate, vin și unii

dornici să se distreze, alții, răutăcioși pur și simplu, sunt și ei prezenți.

Salonul Biedermayer, cu o masă rotundă având în mijloc un portret în intarsie colorată, a fost cumpărat de un scriitor. Un alt prieten a luat micul salon rococo – arăta ca o dantelă în traforaj. Comoda olandeză sculptată a trecut la o altă cunoștință, o cronicară de film.

Într-o zi a apărut o doamnă care s-a prezentat drept soția unui fost profesor universitar. După 20 de ani, perioadă în care, fără nici un loc de muncă, deci fără nici un venit permanent, trăiseră numai din vânzarea obiectelor din casă, acum, de câțiva ani, de când aveau loc emigrări mai numeroase, se ocupa cu intermedierile: cumpăra de la cei care plecau tot ce autoritățile nu permiteau să fie scos din țară – adică argintărie, obiecte de artă etc. – și apoi le revindea noilor îmburgheziți ai revoluției. Prin această doamnă am vândut tot ceea ce părinții, ai mei și ai soției mele, ne-au lăsat atunci când au plecat – în Vest sau în ceruri.

Biblioteca noastră – cu excepția unor volume vândute ca piese rare anticariatului de stat și a celor donate – am vândut-o cu kilogramul morii de hârtie. Aproape ca printr-o minune am reușit să salvăm câteva volume. Mă uit și acum cu mare bucurie la ediția cu un tipar elegant a volumului *Pensées* de Pascal, apărută la Paris în anul MDCCXV. Deschid cartea la întâmplare și citesc: „Il y a une guerre intestine dans l'homme entre la raison et les passions. Il purroit jouir de quelque paix s'il n'avait que la raison sans passion, ou s'il n'avoit que les passions sans raison" (IX,98).

Mi s-a aprobat scoaterea unor pânze – picturi fără nici o valoare obiectivă, doar sentimentală, amintiri din copilărie -, împreună cu o statuie de bronz, copia unei lucrări a unchiului Vedres[4], din partea mamei, sculptor în emigrația italiană după înfrângerea revoluției maghiare de după primul război mondial.

De rest nu merită să amintesc: de bătălia care s-a dat pentru frigiderul vechi sau de cearta dintre vecinii care voiau să cumpere la un preț de piață neagră buteliile de aragaz.

A trebuit să vindem tot ce se putea. Banii ne erau necesari pentru plata taxelor, biletelor, pentru renovarea locuinței, cumpărarea de îmbrăcăminte, pentru taxa de renunțare la cetățenie și așa mai departe.

Una din marile surprize ale acelui moment a fost întâlnirea cu unul dintre foștii colegi de închisoare. Stând la coadă ca să cumpăr carne la o alimentară din apropierea locuinței noastre, l-am recunoscut pe Drăghici în rândul din spate. M-am făcut că nu-l văd, dar el s-a

apropiat de mine și am început să discutăm, așa, de una, de alta. Mă întrebă cum mă simt, își aduse aminte c-am stat împreună la Caransebeș. A aflat că m-am înscris pentru emigrare și mă întrebă dacă am ceva lucruri de vânzare, de care mă pot lipsi.

Am fost, într-adevăr, împreună la închisoare, apoi, după Eliberare, el a devenit secretar al CC, iar în 1952 ministru de interne și de atunci nu ne mai văzuserăm. Făcuse parte din grupul Anei Pauker în procesul din 1936, iar când Ceaușescu a ajuns „numărul 1", l-a scos pe Drăghici, posibilul său concurent, din toate funcțiile de stat și de partid pentru că el, Drăghici, ar fi fost principalul vinovat în condamnarea lui Pătrășcanu.[5]

Drăghici îmi comunică într-una din zilele următoare, când ne-am revăzut, că prin soția sa va trimite la adresa noastră niște cunoscuți care să cumpere cărți, discuri și alte fleacuri.

Era convins că emigrez întrucât nu vreau să trăiesc sub domnia lui Ceaușescu, care – fără să o fi exprimat precis – era dușmanul nostru comun. Într-un fel a avut dreptate: deși m-am înscris pentru emigrare pe baza experienței personale, acumulată încă în perioada regimului condus de Gheorghiu-Dej, când Ceaușescu a preluat puterea, am insistat în mod special să plec. Nu știu de ce, dar eram convins că noul regim va urmări lichidarea vechii gărzi, a ilegaliștilor, eram convins că urmează o perioadă de profundă minciună și, în paralel, o dictatură de un fel cu totul aparte.

Mi-am dat seama, treptat, că pentru mine nu exista altă cale decât plecarea, căci în condițiile perfecționării sistemului de tip stalinist sub Ceaușescu, mă puteam aștepta la orice. Ori gândul că aș putea retrăi experiența anilor 1951-1952, perioada cea mai sângeroasă a stalinismului românesc, mă îngrozea. Știam că repetarea acestei experiențe s-ar termina cu sfârșitul meu. Nu i-aș fi supraviețuit...

La un moment dat, locuința noastră s-a golit, doar paturile se mai plictiseau prin camere, alături de geamantanele care conțineau bagajul admis a fi scos din țară ca efecte personale care să pună baza noii noastre vieți.

Mai aveam o serie de lucruri de aranjat; pe o listă se înșira tot ce trebuia rezolvat – predarea actelor de stare civilă, a certificatelor de naștere, de căsătorie, a cărții de muncă, a decorațiilor, dovada renovării locuinței, dovada de la administrația financiară că nu avem nici o datorie față de stat și câte altele.

În zilele când primul astronaut a ajuns pe Lună, nu mai aveam televizor, îl vândusem. Un vecin amabil ne-a invitat să urmărim zborul echipajului lui Armstrong la o distanță de peste 384.000 de kilometri de Pământ și coborârea pe Lună.

Așteptam ziua când vom putea urca și noi în avionul care să zboare mai puțin ca Armstrong, desigur, dar să ne ducă pe planeta libertății, la Roma.

*

Să revenim la luna lui cuptor 1990...

Mă aflam, deci, pe zidurile ruinelor cetății și priveam colțul meu de țară...

La picioarele mele se întindea Deva: drept în față – Palatul Prefecturii în vechea sa haină, centrul administrativ al județului; alături, mai spre stânga, fosta clădire a poliției unde am fost reținut în arest în 1940, și care servește în prezent drept sediu numeroaselor partide politice; vizavi de Prefectură, casa familiei dr. Petru Groza, înconjurată de verdeața parcului orășenesc; ceva mai la dreapta e strada principală a vechiului oraș, clasicul „corso", mai încolo, spre cetate, e clădirea tribunalului, devenită în perioada socialistă sediul partidului unic, și chiar în coasta dealului cetății se înalță fosta reședință de vară a lui Bathory, principele Ardealului, azi muzeu de istorie.

Am recunoscut și alte clădiri mai însemnate: cea a liceului pedagogic, pe vremuri cea mai înaltă clădire a orașului, cu patru etaje, biserica ortodoxă și, ceva mai departe, cea catolică, pe vremuri aparținătoare mănăstirii franciscane.

Piața centrală însă s-a schimbat: acolo unde se afla cândva magazinul tatei, s-a construit un hotel, iar alături sunt blocuri.

M-am dus să văd casele în care am locuit pe vremuri.

Chiar și din perspectiva prezentului, casele în care am locuit arată că familia noastră a trăit întotdeauna în condiții materiale bune. Am locuit în case relativ mari, fie că e vorba de cea din strada Horia, de la marginea apuseană a orașului, fie de cea de pe strada principală, fosta stradă Regina Maria, apoi dr. Petru Groza, în prezent strada Timișoara, aflată chiar față-n față cu vechiul Teatru Orășenesc. Când am vizitat Deva în 1990, casa de pe strada Horia era nelocuită, iar cea din centrul orașului devenise un birou al primăriei.

În toate fostele noastre case dispuneam de spațiu suficient pentru întreaga familie – dormitoare, sufragerie, salon, bucătărie, băi.

Nu știu dacă în comparație cu societatea burgheză din Deva – altă comparație nu aveam pe atunci – eram bogați, foarte bogați sau doar suficient de bogați. Din câte știu nu dispuneam de proprietăți imobiliare, deși se șușotea că în momentul căsătoriei părinților și stabilirii lor la Deva casa de pe strada Horia, ca și clădirea în care se afla magazinul de „Sticlărie și porțelanuri" împreună cu o serie de anexe ar fi fost proprietatea lor. Se pare că toate acestea au fost cumpărate din zestrea mamei, apoi pierdute cu ocazia falimentului din timpul crizei din '29 - '33 și cumpărate de unchiul Ferdinand, fratele mai mare al tatei.

Eram burghezi, mic-burghezi, dar la magazinul din piața centrală, Piața Unirii, lucra nu numai tata – ca patron, dar și ca meseriaș: confecționa rame, punea un geam– ci, aproape permanent, atât mama cât și sora mea mai mare, din prima căsătorie a tatei, Ecaterina. Când m-am înălțat, eram prezent și eu în toate perioadele vacanțelor școlare.

Din magazinul acesta trăia deci o familie numeroasă: la masă stăteam șapte persoane. Alături de părinți, cei cinci copii – dintre care trei surori din prima căsătorie a tatei -, apoi în bucătărie lucra Mărioara, din satul Hondol, și tot la noi locuia și mânca și ucenicul Gheorghe Muntoi din Săcărâmb. Ulterior a locuit împreună cu mine, în aceeași cameră, calfa tatei, Ludig Pal care mânca cu noi la masă. Tata mai plătea o sumă lunară pentru întreținerea bunicului, care locuia la mătușa Șarlota. La magazin erau angajați doi ucenici, așa că din câștigul realizat trebuiau întreținute 11-12 persoane.

Toți din casă eram hrăniți, îmbrăcați, întreținuți de părinți. Nu lipsea nimic. În perioada falimentului am trăit foarte modest, economicos. În fiecare toamnă tata cumpăra un vagon de lemne pentru încălzirea locuinței. Cămara era întotdeauna plină, aveam rezerve de cartofi, de făină, grăsimi, conserve de roșii, dulcețuri, compoturi făcute în casă. Eram cu toții corect îmbrăcați, nu luxos, dar decent. Cu toții primeam de două ori pe an cadou îmbrăcăminte și pantofi.

Familia avea un medic de casă permanent. În vacanțele școlare noi, cei mici, eram trimiși la băi, sub supravegherea surorilor mai mari.

Dar paralel cu viața familială duceam și o altă viață. Până la mutarea noastră din strada Horia, la vârsta de 12 ani, mă mișcam în mediul social a cartierului, trăiam în special pe stradă, în atmosfera de semimizerie care diferea complet de mentalitatea și morala casei părintești.

Prin fereastra amintirilor văd anii copilăriei mele: în partea opusă a străzii, chiar în fața casei din strada Horia, unde în prezent se înalță

blocuri moderne de locuințe, se întindea o curte imensă în spatele unui gard de scânduri, învechit, aproape putrezit. În fundul curții se afla o casă joasă; în ușă stătea soția meșterului morar Salamon alături de fiica lor.

În imensa curte se jucau Rezsö, cel mai mic dintre băieții morarului, cel care s-a născut în aceeași zi cu mine, și fratele său Jenö. Din fragedă copilărie vedeam mereu acest tablou: mama cu fiica în ușă, cei doi băieți între bălării. Aici era centrul jocurilor noastre. În mijlocul curții se afla scheletul ruginit al unei locomobile, centrul de atracție al fanteziei noastre. Zilnic ne certam cine să stea „la cârmă", să conducă jocul în lumea închipuirilor noastre, zilnic se trăgea la sorți cine face pe fochistul, cine călătorește în pântecul cazanului.

Mulți ani am fost cu toții din cartier în aceeași bandă; Rezsö ne era șeful, fiind cel mai tare.

De la casa lui Salamon spre stânga era mănăstirea franciscanilor. Biserica lor făcea parte din viața cartierului: anunța la ore fixe când e momentul pentru rugăciuni, când e ora prânzului. Semnaliza, într-un fel, trecerea vieții, căci se trăgeau clopotele la botezuri, la cununii sau pentru morți. Când furtuni teribile se abăteau asupra orașului, franciscanii trăgeau clopotele de alarmă.

Cunoșteam întregul lor repertoriu, nu trebuia să ies pe stradă ca să știu ce e nou în cartier. Uneori sosea și toboșarul pe strada Horia, lumea se aduna să audă ordinele primăriei sau vești mai importante de la stăpânire.

În biserica franciscanilor intram deseori cu toată banda. În zilele de caniculă era plăcut să te joci acolo de-a v-ați ascunselea. Ne piteam în spatele statuilor sfinților; Rezsö era mereu de găsit în spatele frumoasei statui de lemn, vopsită în culori vii, înfățișându-l pe Sf. Anton, eu mă ascundeam între bănci. Uneori mergeam la serviciile religioase ale franciscanilor. Aici totul ni se părea ciudat și miraculos: oameni în toată firea, îmbrăcați ca pentru un bal mascat în sutanele lor maronii, rași în cap, dar nu complet, ci doar pe creștet, numai în mijloc, încălțați în sandale chiar și iarna. Ascultam cum spuneau niște rugăciuni într-o limbă pe care nici unul dintre noi n-o înțelegea. Nimeni din bandă nu știa ce înseamnă „religie", chiar și cuvântul ne era străin, cu toate că auzeam și foloseam și noi expresii uzuale ca „Dumnezeu să te păzească", „să-ți ajute Dumnezeu" și altele.

Penru noi, acești ciudați „mascați" erau, desigur, niște bărbați care aveau o altă meserie decât morarul Salamon, tâmplarul Lobonț

sau ca tatăl meu, negustorul, dar făceau parte din viața noastră și a cartierului. Uneori mergeam și la serviciile lor mai deosebite. Pentru noi era un spectacol atractiv: preoții, cu sutanele lor maronii, se îmbrăcau în niște cămăși albe și lungi, purtau niște drapele colorate și decoruri de metal, cântau împreună cu cei adunați acolo; unul dintre ei, care stătea în față, ținea în mână un vas din care ieșea un fum plăcut mirositor, iar altul, în spatele celui dintâi, ducea o cruce pe care se afla o statuetă de om răstignit, despre care am aflat mai târziu că i se spunea Iisus.

Spre capătul orașului, spre soare-apune, pe strada noastră se afla și atelierul potcovarului Mureșan. Am petrecut multe ore interesante lângă nenea Mureșan, privind cum scotea din foc câte o bucată de fier înroșit și cum o transforma în potcoavă. Miile de stele ale atelierului ne fascinau, dar la fel de fascinant era să vezi cum, cu un imens răzător, făcea pedichiura cailor și îi încălța cu potcoava încă fierbinte. Mai încolo era brutăria lui Heller. Toată banda știa când se punea foc în cuptor, dar în special când se scotea pâinea, căci aroma aceea ne atrăgea întotdeauna. Nenea Heller rupea o pâine și ne-o împărțea.

Alături de casa noastră era prăvălia mixtă a domnului Laufer. Uneori singur, alteori cu toată banda mergeam să vedem ce mai are nenea Laufer de vânzare. Avea de toate: într-un colț, la intrare era butoiul cu pește sărat, mai încolo era un bazinaș cu petrol lampant, într-o ladă ținea unsoare pentru căruțe, iar de-ale mâncării erau așezate sub o tejghea sau în spatele ei; avea și zahăr, și făină, și macaroane, articole coloniale lângă cuie, vopsele, unelte, mături. Ce ne arăgea în mod special erau niște sticle cu un lichid roz, numit de noi „craherli", cu un gust dulceag și aromat, cu atât mai dorit cu cât ne era interzis consumul, căci „copiii de familie bună nu beau așa ceva..."

Alături de prăvălia mixtă, domnul Laufer avea și o cârciumă. Deasupra intrării, pe niște table ciudat vopsite, era scris în românește și ungurește, lângă figuri desenate care semănau a sticle și pahare: „Vin", „Țuică", „Bere" – „Bor", „Palinka", „Sör". În interiorul cârciumii erau câteva mese de tablă, persista un miros greu de suportat, iar deseori mesele fiind ocupate, scările de la intrare erau pline de țiganii coloniei din afara orașului, condusă de bulibașa cunoscut sub numele de Görög (Grecul). Ei curățau în timpul nopților latrinele caselor din oraș, care pe atunci n-aveau nici canalizare și nici rețea de apă potabilă.

Așta a fost mediul în care mi-am petrecut o bună parte din copilărie: prindeam broaște în băltoacele de sub dealul cetății, furam

fructe din grădinile vecinilor, ne jucam de-a războiul în tranșeele de exerciții ale Regimentului 4 de Grăniceri, a cărui cazarmă era lângă noi, eram murdari și cu picioarele goale, noi toți, împreună, băieții lui Salamon – unguri catolici, Tony Mayer – neamț evanghelic, Șuteu și Almașu – români ortodocși, Lina – ceangaică, împeună cu mine care atunci, ca pușți, nu știam exact ce sunt.

Totuși la festivitățile din casa noastră, la „jour"-urile organizate de ziua mea sau de sărbători n-au fost invitați nici Lina, nici Toni și nici unul din bandă, care n-aveau probabil nici măcar o haină mai ca lumea, ci erau invitați cei din centrul orașului, îmbrăcați elegant, parfumați cu Paciuli, ca să bea o ceașcă de cacao cu frișcă și să guste din tortul făcut de doamna Barbu, spălătoreasa care venea la noi în fiecare lună.

...Dar orașul copilăriei și cel părăsit de mine în 1969 nu mai există.

În 1990 am găsit un oraș nou.

În căușul format de dealul cetății și dealurile dimprejur, orașul s-a extins enorm; aici – și nu numai aici – s-a produs în perioada absenței mele un salt extraordinar.

În perioada tinereții consideram orașul nostru drept moștenitorul unui trecut plin și bogat în evenimente dar lipsit de „prezent". Consideram că Deva e un oraș adormit, care picotea fără nici o perspectivă. În 1850, deci cu aproximativ un secol înainte ca orașul să fi trecut în administrație socialistă, trăiau aici 2.129 de persoane, cifră ce s-a triplat până la începutul secolului nostru. În tinerețea mea se vorbea de o populație de 8-10.000 de locuitori și acum, la revenirea mea, în 1990, am găsit un municipiu cu o populație de opt până la zece ori mai numeroasă. Orașul, ca și întreaga regiune, s-a transformat într-un imens centru industrial, cu centrale și combinate; s-au ridicat zeci și sute de blocuri cu 10 și 12 etaje, care dau localității o nouă siluetă; există un centru cultural complex, librării, biblioteci. Da, Deva s-a transformat, și-a cucerit în anii absenței mele „prezența" în secolul nostru. Mă întrebam dacă acest oraș, așa cum l-am regăsit, e orașul visat de mine în tinerețe, orașul care pulsează, care a dat muncă și pâine zecilor de mii de oameni, care are un ansamblu permanent de teatru, orașul unde își are sediul acea școală sportivă de gimnastică ce aduce Devei și țării mereu medaliile de aur, de argint și bronz, titluri olimpice, mondiale, europene și naționale, orașul care –

prin comparație – a dat țării cel mai mare număr de miniștri în guvernele de după război.

Realitatea constatată aici m-a făcut să mă întreb dacă nu cumva în anul 1969 am făcut un pas greșit când am părăsit țara, sărind din trenul istoriei care se îndrepta cu mare viteză spre „țara visurilor". Atunci am părăsit propria mea creație și mă întorc după „momentul zero", revăd un oraș și o țară unde în anii care au trecut – nici trei decenii – s-a creat parcă mai mult decât în nenumărate secole anterioare.

În același timp mă întrebam: dacă s-a produs această fantastică evoluție, atunci de ce au avut loc evenimentele din decembrie '89, de ce a apărut „momentul zero", de sfârșit și totodată de început de eră?

De fiecare dată când revin în țară mă aflu într-o situație ciudată: sunt confruntat cu imensele realizări din anii '60, '70 și '80, totodată cu volatilizarea forței, a regimului care a pus totul în mișcare și care era considerat aproape etern, un monolit, curat și tare ca diamantul.

Ceea ce m-a surprins în primul rând a fost atomizarea, dispariția partidului comunist – de altfel, nu numai în România -, acel imens partid și mă întrebam prin ce minune nu se mai găsește nici măcar un singur comunist. Știam din experiența personală, încă din perioada premergătoare emigrării, că o parte din populația țării avea sentimente dușmănoase față de PCR și de comunism în general, dar oceanul de ură care s-a revărsat împotriva lor după 1989 mi-a fost de-a dreptul de neînțeles. Nu pot explica fenomenul psihologic, dar trebuie să fiu de acord cu părerea scriitorului Arthur Koestler din cartea sa *Darkness at Noon* (*Întuneric la amiază*). Am citit această carte, interzisă atunci, prin 1959-1960, într-o singură noapte, într-o ediție de buzunar în limba franceză. După citirea volumului *Zéro et l'infini* (titlul ei în franceză), am fost bolnav sufletește săptămâni întregi; m-a șocat, m-a zdruncinat demascarea proceselor înscenate de Stalin în anii 1936-1938.

Arthur Koestler, care a fost și el cândva comunist, afirmă în cartea sa: „Principiile noastre erau, toate, corecte, dar rezultatele au fost toate greșite. Acesta e un secol bolnav. Noi am recunoscut boala și structura ei cu precizie microscopică, dar oriunde puneam bisturiul pentru a stârpi răul, se forma o nouă tumoare. Voința noastră era dârză și pură, oamenii ar fi trebuit să ne iubească. Dar ei ne urăsc. De ce suntem demni de ură? V-am adus ADEVĂRUL, și acesta suna din gura noastră ca o minciună. Vă aducem LIBERTATEA, și aceasta, în mâinile noastre, arată ca un bici. Vă aducem viața vie, și unde răsună

cuvântul nostru, acolo pomii poartă spini și fâșâie ca frunzișul uscat. Vă vestim un viitor minunat, iar vestirea noastră sună ca o bâlbâială fadă și un lătrat brutal".

Analiza lui Koestler nu explică în sine fenomenul dispariției partidelor comuniste și apariția unor surogate de partide de stânga, dar răspunsul la această problemă e deosebit de dificil.

Se pare că, în frunte cu PC al URSS (stalinist), și celelalte partide „frățești", care, la începuturile lor, au fost purtători ai marilor idei de libertate, egalitate și idealuri nobile în general, au devenit niște formații odioase de dictatură în cadrul cărora vechii idealiști, vizionarii au fost nimiciți, excluși, executați fizic sau anihilați moral, începând chiar din perioada ilegalității, iar partidele s-au transformat într-un ciudat amestec de lozinci marxiste și practică fascistoidă, mereu în progres.

Partidul Comunist Român a pornit chiar înainte de Eliberare, dar mai ales după aceea, pe calea aceasta a duplicității, lansând măreațe lozinci și „programe" idealiste și folosind tot mai vârtos practici luate din experiența partidelor de dreapta.

Am parcurs o bună bucată a drumului din istoria Partidului Comunist Român, parte în perioada de ilegalitate – atât în libertate ca și în condiții de închisoare și lagăr -, parte după preluarea puterii.

Din 1938 și până în 1966, deci aproape 30 de ani, dintr-un total de nici 70 de ani de existență a PCR, am fost membru al acestei formațiuni politice. Am încercat, la începuturile activității mele, să contribui cu ceva la realizarea programului său și astfel am avut ocazia să cunosc câte ceva din procesul evoluției sale interne.

Cu toată pietatea pe care o păstrez amintirii celor care au murit ca eroi pentru idealurile cu care am pornit la drum, trebuie să povestesc câte ceva și despre oceanul de minciuni în care s-a înecat, a putrezit până la totala sa dezagregare și descompunere acel partid care se pretindea socialist.

Încerc să explic cum de s-a ajuns la acel „punct zero" în istoria modernă și a României.

*

La sfârșitul anului școlar 1938 am terminat liceul din Timișoara și am revenit la Deva.

"Viața" îmi stătea în față: magazinul tatălui mă aștepta cu ușile deschise, mai ales că terminasem un liceu de specialitate, cel comercial, și se presupunea că mă pricep în ale contabilității, că știu ce

înseamnă debit-credit, carte mare sau jurnal, că știu să calculez procentaje și așa mai departe.

Deva mi s-a părut tot așa de ofilită ca și în trecut, în special după cei trei ani petrecuți la Timișoara, oraș care, chiar dacă nu e, desigur, comparabil cu Viena, București sau Budapesta, pentru mine era un centru care pulsa, cu o viață culturală bogată.

Am avut și noroc: la Timișoara am făcut cunoștință cu oameni interesanți, între alții și cu un pictor care studiase și lucrase la Paris și care mi-a povestit o mulțime de lucruri despre Cartierul Latin, Montparnasse, Place de la Concorde și multe altele, dar m-a învățat și că există un Rodin, sculpturi ca *Gânditorul* și *Sărutul*, sau că undeva, pe continent, trăia cineva care se numea Käthe Kollwitz, și mi-a arătat și albumul cu schițele ei cutremurătoare despre mizeria cartierelor muncitorești, ca și volumul *Războiul Țărănesc*. Tot el mă invită și la cercuri literare, unde se discuta și se citeau în grup ultimele apariții editoriale.

Tot la Timișoara am aflat că există și Simfonia a III-a, *Eroica*, la care, ascultând-o cu partitura în față, poți compara, cu ajutorul notițelor marginale, deosebirile de interpretare ale diferiților dirijori.

Nu știu cum făceam rost de bani pentru bilete de teatru. Cred că îl mințeam pe administratorul internatului în care locuiam că am nevoie de caiete și alte rechizite, el îmi avansa bani, apoi mergeam și-l ascultam pe cel mai mare violonist francez, Thibaud, sau pe tenorul Josef Schmidt, îl admiram pe cel mai mare dansator și coregraf al epocii, germanul Kreutzberg. Mergeam la teatru, la concerte, fugeam seara din internat cu ajutorul colegilor ca să văd filmele interzise de inspectoratul școlar, ca de pildă pelicula lui Chaplin *Timpuri noi*.

La liceu am avut parte de profesori care-și permiteau uneori să uite de programa analitică și să ne conducă în zbor cu gândul în lumea științelor sau a literaturii universale, la înălțimi nebănuite de noi, elevii. Între aceștia era și profesorul de franceză, Kardos, întors și el de curând din Franța.

Dar odată și odată a sosit și momentul banchetului de absolvire a liceului; ne-am băut șampania și, spre dimineață, mahmuri, ne-am despărțit, nici unul dintre noi, probabil, neavând nici cea mai vagă idee despre ce ne va aduce viitorul.

Am revenit, deci, la Deva fără mari speranțe.

Situația pe plan intern, dar și extern era tare complicată. Eram încă elev în clasa a VII-a, când țara a pornit spre o cale politică nouă.

La alegerile din decembrie 1937 nici un partid n-a întrunit acel minimum de 40 la sută din voturi care i-ar fi permis obținerea primei electorale, de fapt furtișagul prin care ar fi dispus de majoritatea parlamentară și, drept consecință, după demisia guvernului liberal al lui Gh. Tătărescu, regele Carol a numit un guvern în frunte cu bardul moților, poetul Octavian Goga[6], secundat de vechiul naționalist-fascist A.C. Cuza.

Condus de cel care a lansat plânsul moților în literatură cu versurile: „Munții noștri aur poartă,/Noi cerșim din poartă-n poartă...", acest guvern a durat numai 44 de zile și, în condițiile de profundă criză economică, morală și politică a țării, nu s-a ocupat, n-a realizat nimic decât că a pus bazele juridice ale legilor rasiale de tipul celor de la Nürnberg în condiții românești.

Păstrez și acum hotărârea Judecătoriei Mixte din Deva, din 26.IV.1938, în care, pe baza actelor și certificatului de naștere din comuna Bedeciu, județul Cluj, se declară că tatăl meu „îndeplinește condițiile prevăzute" de decretul-lege din 22.I.1938 pentru revizuirea cetățeniei.

Ca urmare a totalei incapacități a guvernului Goga-Cuza, Carol al II-lea instaurează propria sa dictatură, numindu-l în fruntea guvernului, în februarie, pe patriarhul Miron Cristea.[7] Acel guvern zis „de unitate națională", care proclamă starea de asediu, introduce cenzura, numește ofițeri superiori în funcțiile de prefecți ai județelor, publică proiectul unei noi Constituții, care urma să fie votat „pe față", deschis, în văzul tuturor, votul nemaifiind secret. Și la Prefectura din Deva are loc votarea Constituției carliste: conform instrucțiunilor, cei care sunt pentru se aliniază pe partea dreaptă, cei care sunt împotrivă – pe partea stângă. Va exista, la Deva, un singur vot contra, cel al doctorului Petru Groza, care nu sprijină politica de interzicere a tuturor asociațiilor, partidelor, a regimului parlamentar.

După acel așa-zis plebiscit, se instituie „Consiliul de Coroană" ca organ de stat, numit de rege.

Dar cu toate că sub guvernul Patriarhului, un intelectual cu studii de filozofie, situația era încă suportabilă, țara devenise terenul unor activități teroriste, anarhice. În cursul anului, legionarii au comis peste o mie de crime, victimele fiind cei care se exprimaseră împotriva lor. Ca urmare, au fost arestați și condamnați mai mulți conducători legionari, în frunte cu șeful „Gărzii de Fier",[8] Corneliu Zelea (Zelinski), care își luase pseudonimul Codreanu. Ei vor fi împușcați, uciși în mod

barbar în noaptea de 29 spre 30 noiembrie 1938, cu ocazia transferării lor de la Râmnicu Sărat la închisoarea de la Jilava, de lângă București.

Nici pe plan internațional situația nu era prea îmbucurătoare. În acel an, în octombrie, prin „Acordul de la München", Hitler și Mussolini reușesc să-i convingă pe prim-ministrul englez Chamberlain și pe omologul lui francez, Daladier, că țara cea mai democrată din Europa centrală, Cehoslovacia, trebuie să renunțe la o bună parte a teritoriului ei și la patru milioane dintre cetățenii ei. Aceasta cu toate că regiunea sudetă, minoritatea germană (care trăia concentrată aici) era reprezentată proporțional în parlament și avea și trei miniștri în guvernul din Cehoslovacia președintelui Masaryk.

România făcea parte dintr-o alianță numită „Mica Antantă", alături de Cehoslovacia și Iugoslavia, state formate după primul război mondial. O dată cu dictatul de la München – decizia de dezmembrare a Cehoslovaciei - „Mica Antantă" și-a încetat, de fapt, existența.

1938 e și anul ocupării Austriei de către Germania lui Hitler: la plebiscitul organizat după ocuparea țării, austriecii vor vota cu 99,73 la sută din sufragii pentru „Anschluss" („anexiune"). Când, cu o lună mai devreme, cancelarul austriac Schuschnigg organizase un plebiscit pentru păstrarea independenței statale, el obținuse același rezultat de aproape 100 la sută... În vreme ce fascismul se apropia de hotarele României, în Spania guvernul republican al țării, guvern legal, care venise la putere prin alegeri libere, era confruntat, în sângeroasa încleștare a războiului civil, cu forțele rebele ale generalului Franco, care, bucurându-se și de sprijinul militar al Germaniei naziste (legiunea aeriană „Condor") și al Italiei fasciste, aveau să fie curând învingătoare.

Dar evenimentul politic internațional care m-a impresionat probabil cel mai puternic în acea epocă în care eu trebuia să-mi aleg calea vieții, s-a produs în Germania și a intrat în istorie drept „Reichskristallnacht" („Noapea de cristal").

Pe scurt: la 7 noiembrie (nici o legătură cu data revoluției din octombrie), un tânăr evreu se prezintă la Ambasada Germaniei de la Paris, de pe strada Lille nr.78, și îl împușcă cu cinci gloanțe pe secretarul legației, von Rath, drept răzbunare pentru expulzarea a 17.000 de evrei, între care și familia sa, din Germania. Ca urmare a acestui act irațional, în noaptea de 9 spre 10 noiembrie 1938, în Germania are loc primul pas al Holocaustului, soldat cu distrugerea majorității sinagogilor, a numeroase locuințe și magazine evreiești, uciderea a 35 de persoane și deportarea a 30 de mii de oameni în

lagăre. (Aceste date sunt conținute în comunicatele hitleriste).

La Deva sau oriunde mă aflam în acea perioadă, știam de toate aceste evenimente: toată populația evreiască din Germania a fost făcută responsabilă de acea crimă comisă de un singur om (de altfel, tânărul care l-a ucis pe von Rath, Grynspan, a fost internat în lagărul Sachsenhausen și ucis acolo cu câteva zile înainte de terminarea celui de-al doilea război mondial) și i s-a impus o „Sühnenleistung", adică plata de daune, în valoare de 1.000 de milioane de Reichsmark (vezi monitorul oficial german din epocă, „Reichsgesetzblatt I, pagina 1579, din 12.11.1938). Eram la curent cu tot ce se întîmpla acolo, știam de arderea cărților, de legile rasiale numite „Reichsbürgergesetz", de transformarea treptată a populației evreiești în oameni fără drepturi, în sclavi.

Aceasta era situația în țară și în Europa atunci când eu, la Deva, iată că trebuia să preiau magazinul părinților mei, pentru ca acea veche clădire să devină sediul permanent al activității și vieții mele. Adevărat, părinții începeau să îmbătrânească, tata era cu 40 de ani mai în vârstă decât mine, adică în momentul când eu terminam liceul, el avea 58-59, aproape 60 de ani, iar mama avea cu vreo zece ani mai puțin decât el.

Relațiile mele cu părinții s-au îmbunătățit, atitudinea mea s-a schimbat categoric, căci mi-am dat seama ce sacrificii făceau pentru ca eu să am de toate, și din acel moment i-am iubit cu o intensitate până atunci necunoscută de mine.

În aceeași perioadă mi-am dat seama și de faptul că fac parte dintr-o anumită clasă socială, că sunt sau voi deveni unul dintre burghezii orașului.

După ce ne-am mutat din cartierul „Greci" – unde copilărisem împreună cu toți tinerii din acea parte a orașului – în locuința de pe strada principală, m-am rupt de vechii mei prieteni.

De fapt, ceata de prieteni din copilărie, banda se spărsese demult, chiar înainte de a ne fi mutat. Familia meșterului morar Salamon, ca de altfel aproape toți prietenii, a părăsit Deva, singurul care a rămas a fost Mihai. Lumea nevinovată a copilăriei s-a spulberat, cei zece ani de joacă au rămas în urmă.

Sosind acasă, într-o vacanță, de la Timișoara, m-am dus la frizeria principală, la Kovacs, situată pe strada mare, alături de locuința noastră. M-a ras și frezat unul dintre foștii colegi din banda noastră, din cartierul „Greci", Mihai. El se făcuse frizer, eu eram „student",

cu perspectiva de a deveni într-un viitor apropiat proprietarul magazinului părinților mei. Mihai m-a ras și frezat cu atenție, a controlat de câteva ori dacă totul e în ordine. La sfârșit mi-a făcut și o mică plecăciune. Când m-am ridicat de pe fotoliu, mi-a scuturat cu o măturică urmele de păr de pe costum.

I-am întins o monedă de doi lei, bacșiș.

Mihai a primit moneda cu o plecăciune – această monedă marca faptul că îi eram superior. Devenisem pentru el „burghezul", unul dintre cei mulți din oraș, mi-a zâmbit în speranța că în viitor voi fi clientul lui permanent, cel care lasă doi lei bacșiș pentru fiecare bărbierit.

Plecând de la frizerie, am trecut pe partea cealaltă a străzii principale, unde se afla cofetăria lui Luca. Acolo ne întâlneam noi, fiii burgheziei locale, să mâncăm câte o prăjitură care costa cinci lei, în timp ce Mihai aștepta clientul care să-i dea un bacșiș de doi lei.

În august am plecat pentru o săptămână în Retezat. Eram o echipă relativ mare, în frunte cu tata și vreo trei prieteni. În cabana de la punctul numit Baleia ne-am întâlnit cu familia Dinu, un înalt funcționar la prefectură care proiectase și construise, împreună cu tata, acea cabană. De acolo, domnul Dinu ne-a condus în multe excursii. Era unul dintre cei mai buni cunoscători ai Retezatului, știa, recunoștea drumurile și potecile chiar și pe ceața cea mai deasă.

După întoarcerea noastră din Retezat, părinții mei și-au dat seama că negustoria, preluarea magazinului nu corespundea temperamentului meu. Deși acest lucru nu s-a discutat deschis și clar între noi, ei înțeleseseră că nu avea rost să mă oblige să stau o viață întreagă în spatele tejghelei.

S-a născut, așadar, și a fost pus la punct un nou plan pentru viitorul meu: să plec la Lugoj, la o mare fabrică de textile, unde voi învăța meseria și apoi... apoi...

Ideea de la care au pornit ai mei a fost ca eu să fac un an-doi de practică la țesătoria din Lugoj, iar apoi să fiu trimis la Lyon, capitala europeană a prelucrării mătăsii, să mă specializez acolo, să devin eventual inginer. Planul era legat de unchiul meu din Budapesta, cumnatul mamei, inginer și membru în conducerea consorțiului textil din Budapesta, căruia îi aparținea și complexul de la Lugoj. Exista intenția de a extinde activitatea acestuia, așa că eu ar fi urmat să devin un cadru de bază al secției de mătăsuri.

Mie nu mi s-a cerut părerea. Pur și simplu mi s-a comunicat hotărârea părintească. În fond, ce-aș fi putut avea eu împotrivă?

Aveam 18 ani împliniți, înțelegeam o serie de lucruri. Într-o singură chestiune nu aveam nici o idee: ce anume aș fi dorit să fac. Nu aveam de ales decât între a rămâne la Deva, unde să stau în continuare în spatele tejghelei și să vând cioburi, sticlărie și porțelanuri, și a pleca la Lugoj, unde nu știam ce mă așteaptă, dar era clar că va fi ceva nou, necunoscut pentru mine.

Și astfel, în toamna lui 1938, am părăsit Deva, plecând împreună cu mama la Lugoj.

La drept vorbind, tata ar fi dorit să devin zidar. Mama însă nici nu voia să audă de așa ceva, se opunea și tot aducea vorba despre așa-zisele mele talente, care, spunea ea, mi-ar fi permis să fac o carieră strălucită. Avea ambiția de a mă vedea mare diplomat, om politic, în fine, orice, dar cu o facultate, om cu diplomă, intelectual, specialist într-un anumit domeniu.

Nehotărârea mea în privința viitorului se datora și faptului că până la 18 ani nu fusesem pregătit, nu fusesem îndrumat spre ceva anume. Toată adolescența mea fusese un amestec haotic de vorbărie despre viitor și țeluri foarte vagi; primeam două lecții de pian pe săptămână fără să fi aprofundat studiul muzicii, luam lecții de limbi străine fără să mă fi legat serios și de literatură. Nu mi s-a inoculat, deci nu m-am molipsit de nici o pasiune, nu s-a trezit în mine vreun interes profund și constant pentru ceva care să-mi fi acaparat gândurile sau să-mi fi aprins imaginația.

Adevărul e că pentru asta nu numai ai mei au fost de vină. Orașul nostru, de care eram îndrăgostit, nu oferea nimic sau aproape nimic în afară de viața obișnuită, plată și rutinieră. Deva nu avea nici măcar o bibliotecă sau o asociație culturală. Funcționa un cinematograf în sala teatrului, atât.

Când încercam să-mi văd viitorul, aveam, inevitabil, viziunea unei vieți încadrate în tiparele vieții părinților mei, ceea ce nu era deloc de natură să-mi stârnească entuziasmul, dimpotrivă. De aceea am ascultat sfaturile și proiectele legate de „viitorul" meu, le-am acceptat chiar cu oarecare mulțumire: era vorba, oricum, de altceva. Eram hotărât să pornesc pe drumul meu, de unul singur, să caut noul, în speranța că aveam să găsesc o nouă realitate, un nou mod de viață și oameni mai altfel decât cei între care a trebuit să trăiesc la Deva.

În acele luni am început să mă întreb ce au avut de la viață acei doi oameni care erau părinții mei.

Dacă adun anii pe care părinții mei i-au petrecut la Deva, pe-

rioadă care constituie în fond miezul vieții lor, obțin o cifră de 26 de ani de ședere aproape neîntreruptă. Exprimat altfel, au stat la Deva 9500 de zile.

În acele luni din vara anului 1938 m-am întrebat care a fost rezultatul și sensul acestui fragment de viață, văzut din punctul lor de vedere. Din păcate n-am ajuns niciodată să am cu ei acel gen de relații care să-mi permită să le pun astfel de întrebări; în consecință am încercat să apreciez, din punctul meu de vedere, ce însemnaseră pentru ei acele mii de zile petrecute la Deva. Iar judecând astfel, am ajuns să mă întreb dacă merită să trăiești așa cum au trăit ei.

Se sculau în fiecare zi la ora șapte, se duceau la magazinul lor și întreaga dimineață o petreceau lucrând acolo: vindeau, de pildă, 17 pahare, zece farfurii și, poate, 18 sticle de lampă și încă nu știu câte alte articole. La amiază se întorceau acasă, la masă. După ce trăgea un somnuleț de un sfert de oră, tata se întorcea la prăvălie ca să mai vândă câteva cioburi, mai discuta cu negustorii vecini și asculta lamentațiile despre criza economică. La ora șapte seara trăgea obloanele și, supărat că ziua a fost proastă, se întorcea sau se întorceau – uneori era și mama cu el – acasă la cină. La masă se purta o scurtă conversație: cine ce-a făcut, ce note am luat la școală și, cu speranța unei noi zile, mai norocoase, mai bogate, când va sosi un client-minune care va cumpăra un întreg serviciu de masă, plecau la culcare.

Ani de zile am fost martorul acestei derulări a existenței lor și mi-am zis că așa o viață nu merită să fie trăită.

Nu știu dacă a fost numai vina mea că am apreciat în acest fel viața de la Deva sau dacă au contribuit și ei la formarea felului meu de a vedea lucrurile – poate prin modul în care mi-au transmis, pe de o parte, iluzia că viața e frumoasă și merită să fie trăită, iar pe de altă parte, mi-au deschis niște orizonturi care însă nu voiau să se arate. Adevărat e că și anii din urmă nu fuseseră niște ani buni, în care promisiunile și speranțele ar fi putut să se împlinească.

Cât despre părinții mei, „abaterile" lor de la acel mod de viață plat și monoton erau minime. Mama se ducea aproape în fiecare an pentru câteva săptămâni la Budapesta, să-și vadă familia, iar tata urca vara pentru câteva zile în Retezat.

E însă adevărat că au crescut cinci copii. Dar, lăsând la o parte grija și problemele legate de creșterea copiilor, ce au însemnat pentru ei cele aproape un sfert de milion de ore trăite la Deva? Peste o sută cincizeci de mii de ore le-au petrecut treji, lucrând, mâncând, făcând

uneori dragoste, plimbându-se braț la braț...

Abia au citit câte ceva; un cotidian era lectura tatei, și, când și când, câte un volum la modă – lectura mamei. Cred că nu au cunoscut nici bucuria muzicii, nici chiar după ce radioul făcea parte integrantă din viața noastră cotidiană.

Au cheltuit o avere pentru ca măcar o parte dintre copii, cei din această căsătorie a lor, să învețe limbi străine: patru zile pe săptămână locuia la noi „Madame" de Wukowits, fostă doamnă de onoare la curtea imperială K.u.K, de la Viena. Venea de la Săvârșin să dea lecții de limbi străine protipendadei din oraș. Era o prezență aproape permanentă, agasantă și pentru părinții mei, începând cu faptul că fuma cele mai ordinare țigări, „Naționale", dar au acceptat-o și suportat-o ani de zile, numai pentru ca noi să știm un pic de engleză, de germană și de franceză. Asta ca o măsură de siguranță în plus pentru viitorul copiilor, dar poate și pentru ca orașul să afle că, alături de copiii ministrului, și noi luam lecții cu „Madame", care doarme și mănâncă la noi.

Au cumpărat și un pian – nu unul nou -, doar pianul era la modă: toate familiile mai bine situate aveau pian. Pentru mine a fost angajat un profesor de pian, elev al lui Donányi[9] din Budapesta, ca să încerce să-mi educe urechea de afon, ca să pot distinge și eu un fa diez de un do bemol.

A urmat apoi despărțirea noastră, iar când ne-am revăzut, după mai bine de 20 de ani, am constatat că, dintr-o avere întreagă pe care au cheltuit-o pentru educația noastră, ei nu s-au ales cu vreun folos: pronunțau și acum numele străine în fonetica maghiară; „Renault", de pildă, suna R-E-N-A-U-L-T... și așa mai departe.

Uneori ascultau, totuși, muzică la radio. Ca și altădată, mama, când îl auzea pe Tito Gobi cântând „La donna e mobile", ofta și-și aducea aminte că pe vremuri, în tinerețe, la Budapesta, a fost de câteva ori la operă.

Așadar, în vara-toamna lui 1938 a început o nouă etapă în viața mea. Însoțit de mama, am plecat într-o dimineață cu trenul la Lugoj. Acolo, de la gară ne-am dus direct la fabrică.

Mama s-a anunțat la direcție și am fost primiți imediat.

Domnul Csato, prietenul unchiului Arthur, unul dintre șefii întreprinderii, ne-a întâmpinat destul de amabil. S-a vorbit puțin despre rudenii, deși mama a adus de câteva ori vorba de „cumnatul" ei, de nenea Arthur – „așa cum ne-a scris ultima oară cumnatul meu" sau „ați mai primit noutăți de la cumnatul meu" -, încercând să țină mereu

prezent spiritul rubedeniei.

Din prima clipă Csato mi s-a părut cam snob și peste măsură de nervos, plin de ticuri. Impresia asta mi s-a confirmat ulterior, în lunile în care am lucrat la fabrică.

La vizita noastră de prezentare, Csato a încercat să fie foarte scurt, să scape cât mai repede. A dat câteva telefoane, m-a anunțat la diferite persoane și mi-a fixat ora 6 a dimineții următoare (Doamne, mi-am zis, de mâine viața începe la ora 6 dimineața!) ca moment inițial al activității mele de practicant, adică de muncitor țesător necalificat, dar „cu mari perspective".

Am fost dus apoi la șeful serviciului administrativ, la domnul Erdös. Acesta purta cioc și avea părul zburlit, era îmbrăcat cu un cojoc cu guler de blană de parcă ar fi coborât dintr-o stampă veche, în chip de poet revoluționar din secolul al XVIII-lea, la patru ore înaintea execuției. Plictisit și puțin răutăcios, ne-a condus la noua mea „locuință": o cameră la mansardă, de doi metri pe trei, cu un pat, o masă, un scaun, un dulap, un lavabou cu cană pentru apă. Și o sobă de tuci. Și o lampă de petrol nr.8. „Săptămânal vei primi un litru de petrol lampant pentru iluminat și ceva lemne pentru încălzit", îmi spuse Erdös. „Petrolul ți-l dau eu, iar lemnele sunt în beci și le cari singur". Erdös m-a mai informat că pot să fac un abonament la cantină pentru masa de prânz, care atunci costa 18 lei, iar de micul dejun și de cină trebuia să mă îngrijesc singur.

Asta era noua viață: de la 6 dimineața opt ore de lucru în picioare, cu o întrerupere la prânz; iar seara, opaițul.

Eram, deci, independent. De mâine – mi-am zis – îmi câștig, trebuie să-mi câștig singur existența. Va trebui să fac pe dracu-n patru ca să reușesc, adică să câștig atât cât să am ce mânca.

„Soluția Lugoj" nu a fost, desigur, ceea ce mi-am dorit, ce am visat, nu a fost nici măcar așa cum m-aș fi așteptat, dar scăpasem de chingile anilor de liceu și de atmosfera de acasă și din Deva. După vizita la fabrică ne-am dus, cu mama, în oraș să cumpărăm cele necesare unui început de viață: farfurii, pahare și cine știe câte alte mărunțișuri.

Apoi am condus-o la gară. La despărțire mi-a spus ca de obicei: „fii om", „poartă-te în așa fel ca să nu existe plângeri la adresa ta", „lucrează cinstit" și „să nu uiți sacrificiul pe care l-am făcut pentru tine". O întreagă literatură...

Nu știu în ce stare sufletească s-a întors mama acasă. Când am privit-o stând la geamul vagonului, chiar și în momentul în care tre-

nul s-a pus în mișcare, avea o față liniștită, dinții strânși cu dârzenie. Dar am fost sigur că, o dată ce trenul a ieșit din gară, s-a înmuiat, că și-a amintit de celula mea întunecată, primitivă, de la mansardă, și am fost sigur că dacă ar fi avut putere să hotărască de una singură, fără tata, s-ar fi dat jos din tren la prima stație și ar fi revenit să mă scoată din acel „faliment", hotărâtă să-mi deschidă o altă poartă, care să mă ducă spre cărarea visată de ea pentru mine.

Dar cum până la miezul nopții mama n-a apărut în noua mea locuință, mi-am dat seama că n-a coborât la prima stație și că s-a întors acasă, că a povestit tatei despre „modul elegant" în care ne-a primit directorul Csato, despre noua mea locuință și că și-a exprimat speranța că am pornit pe calea cea bună.

Mi-am imaginat cum, după această relatare, s-a lăsat între ei o tăcere profundă, cum fiecare s-a scufundat în oceanul închipuirilor sale, iar apoi, oftând, ușurați că au rezolvat această treabă, au stins luminile de pe noptiere.

Din întunericul noului meu cămin le-am urat fiecăruia o noapte bună, fără gânduri și fără remușcări.

*

Încă din primele săptămâni de ședere la Lugoj am făcut cunoștință cu câțiva tineri veniți de la Timișoara. Erau plini de idei, vorbeau despre o seamă de lucruri noi pentru mine, mi-au arătat niște broșurele și foi volante, atrăgându-mi atenția că sunt interzise și că nu trebuie să le arăt altora.

În multe probleme aveam păreri identice sau foarte apropiate de ale lor, iar înainte de a se întoarce la Timișoara m-au întrebat dacă aș fi interesat să fac cunoștință și cu alte persoane cu care să continui discuțiile purtate cu ei. Am fost de acord.

Așa se face că într-o dimineață am fost chemat la telefonul secției de țesătorie; cineva, referindu-se la tinerii din Timișoara, îmi propuse să ne întâlnim în parcul orașului.

După terminarea lucrului m-am spălat, m-am îmbrăcat ca pentru oraș și-am pornit spre locul de întâlnire.

Colonia fabricii se afla în afara orașului, la o distanță de vreo doi sau trei kilometri, și cum mijloace de transport în comun nu existau, trebuia să fac drumul pe jos, ziua, noaptea, iarna sau vara.

Locul de întâlnire fixat era cam ciudat, dar luând în considerare că nu ne cunoșteam, am acceptat acel punct ca nu cumva să greșim;

urma să ne întâlnim în mijlocul podului ce trecea peste râul Timiș.

Am sosit cu câteva minute după ora fixată la telefon, parcul mi-era necunoscut și m-am rătăcit pe cărări, dar pe pod am dat de un om. M-am apropiat și m-am prezentat. S-a prezentat și el: mi-a spus simplu, Pisu. Credeam că ăsta e prenumele lui, un nume cam ciudat, dar asta era. Omul s-a uitat la ceasul-brățară și cu o voce deloc prietenoasă mi-a spus că la viitoarea noastră întâlnire să fiu mai punctual, să nu mai fac greșeala de a întârzia.

Mi s-a părut cam ciudat acest fel de a face cunoștință: un necunoscut vrea să lege relații, poate prietenie, cu tine și are de la bun început o comportare stranie.

Am trecut repede peste acest mic incident și am început să discutăm, eu relatând viața mea de la fabrică, el vorbindu-mi de probleme economice generale, despre situația grea a maselor muncitorești.

Întâlnirile mele cu Pisu deveniră destul de regulate și în timpul unei astfel de plimbări mi-a vorbit despre comunism, apoi despre partidul comunist, despre țelurile și activitatea acestuia. Cu o altă ocazie m-a întrebat dacă aș fi de acord să fac câte ceva pentru acest partid și dacă o să vreau să devin chiar membru.

Mi-a dat un timp destul de îndelungat de gândire, mai multe săptămâni, ca să am vreme să pun totul în cumpănă.

Această cumpănire, desigur, n-a fost deloc ușoară...

După orele de muncă, în timpul meu liber am încercat să confrunt toate argumentele pentru și contra.

Deși eram foarte tânăr, aveam cunoștință – le intuiam mai degrabă decât le știam cu precizie – de unele realități ale lumii în care trăiam, mulțimea de contradicții, nesiguranțele acelei societăți, obsesiile, complicațiile, crizele care puteau să apară oricând, să izbucnească în mod periculos, cu urmări grave pentru mari mase de oameni.

În ciuda unei existențe mulțumitoare din punct de vedere material, atât acasă cât chiar și aici, la fabrica de textile, mă aflam într-o profundă contradicție cu mediul meu social. Lumea burgheză și mai ales mica burghezie care mă înconjura mi-era mai mult decât străină. Cu excepția unor persoane mai cultivate, marea majoritate a celor care se pretindeau burghezi erau de o incultură revoltătoare, fapt ce nu-i împiedica să se creadă și să se simtă mari și tari. Toată viața lor se baza pe minciuni, pe falsuri, pe o lipsă desăvârșită de idealuri.

În paralel cu unele explicații privind falimentul regimului socialist, azi se încearcă o prezentare a epocii dintre cele două războaie

mondiale în culori paradisiace, ca și cum toată populația ar fi trăit într-un belșug nemaipomenit, dar se trec sub tăcere racilele care au caracterizat în vremea aceea o mare parte a vieții economice, sociale, politice a țării.

Realitatea este că economia României era înapoiată. O țară „eminamente agricolă", cum au calificat-o economiștii și oamenii politici. Majoritatea populației locuia la țară, asigurându-și traiul dintr-o agricultură primitivă, practicată pe mici suprafețe de pământ.

Cunoșteam multe din realitățile vieții de țăran, doar îi văzusem ani la rând, cel puțin de două ori pe săptămână, venind cu produsele lor la piața din Deva. Paralel cu o țărănime săracă existau puternice resturi feudale. La câțiva kilometri de Deva, în satul Mintia, exista un mare domeniu al unui grof. Lângă Simeria exista un alt domeniu. Îi știam și pe cei de aici, căci veneau și ei din când în când să târguiască în prăvălia tatei.

Dar îl știam și pe groful Kendeffy din satul Sântămăria-Orlea, la trei kilometri de Hațeg, care alături de castel și întinse pământuri cultivabile, poseda și imense păduri și pășuni. Într-o vară, pornind spre Retezat dinspre Gura Zlata, am aflat de proporțiile adevărate ale domeniilor grofești. Întâlnind un țăran care-și ducea vaca la păscut, l-am întrebat dacă se află pe proprietatea sa sau cui îi aparțin pășunile. „Apăi, domnule, cât vezi cu ochii dar și mai departe, totul, întregul Retezat, întregul munte, e al lui Kendeffy..."

Îi plătea lui Kendeffy – și el ca și toți locuitorii din satele învecinate, din Hobița, Râu-Mare, Clopotiva și altele – dijmă, pentru fiecare animal adus la păscut.

Deva nu avea industrie dar existau în apropiere centre industriale ca Hunedoara sau Călanul, sau zonele miniere din jurul Bradului. Chiar și după criza din 1929-1933 soseau mereu vești despre închiderea unor secții sau fabrici întregi, iar ca urmare apăreau sute și mii de noi șomeri, în condițiile în care ajutorul de șomaj sau cel de asistență medicală erau noțiuni aproape inexistente. Pe atunci șomajul era o plagă îngrozitoare, mizeria luase proporții de neînchipuit, foametea și sinuciderile deveniseră fenomene de masă. Aveam o cunoștință la minele aurifere de la Brad, un inginer care venea uneori la noi și ne povestea despre imensele probleme ale proletariatului minier. De Valea Jiului, marele bazin carbonifer, ce să spun? Era suficient să vezi doar casele în care trăiau muncitorii, condițiile în care se înghesuiau familii numeroase, ca să ai o imagine a mizeriei în care se

zbăteau sute de mii de oameni.

Dar alături de soarta miilor de familii de muncitori și de țărani săraci m-au șocat și unele aspecte ale vieții politice din țară. Să amintesc doar un singur caz: îndelungatul scandal cunoscut în istorie sub numele de „afacerea Skoda".

Ca și azi, Skoda era și atunci unul dintre centrele producției de armament din Cehoslovacia. În 1930 statul român a încheiat cu Skoda un contract. Ulterior s-a dovedit că s-au plătit prețuri mult superioare celor plătite de către alte state. Scandalul a izbucnit în 1933; reprezentantul lui Skoda la București a fost arestat, găsindu-se la el și documente care atestau că strânsese informații secrete privind înarmarea și planurile de apărare ale României. S-a vorbit de „comisioane" și „atenții" – în realitate mită, șperțuri în valoare de 1,5 miliarde de lei, împărțite multor oameni politici. S-au format comisii parlamentare peste comisii, dar după doi ani de demascări prin presă nimeni n-a fost găsit vinovat și nici condamnat.

Aceste câteva elemente le-am pus în cumpănă atunci când m-am întrebat dacă e cazul să caut un partid care să fie altfel decât cele pe care le știam. Aceste argumente erau de ordin obiectiv, dar foarte multe hotărâri în viață le adopți pe baza unor elemente de ordin subiectiv, în special emoțional. Ori în acest sens aveam multe argumente.

Mi-aduc aminte că încă din copilărie am întâlnit noțiunea de comunist: în anii când mergeam la școala primară, trebuia să trec prin fața dealului cetății. Pe pieptul dealului, pe ieșitura de stâncă se aflau două sau trei statui înfățișând sfinți îngenuncheați în rugăciune. Erau vopsite cu var alb, pentru a se detașa pe fundalul întunecat și a putea fi văzute de jos, din oraș. Ani de zile, în preajma sau după 1 mai sau 7 noiembrie, sfinții apăreau vopsiți în roșu. Se spunea că poliția cercetează, ia toate măsurile posibile ca vopsirea să nu se mai repete, totuși, de fiecare dată statuile ne salutau în acele zile „îmbrăcate" în roșu episcopal. Se spunea că „roșii", comuniștii ar fi autorii acestor acte și se râdea de incapacitatea poliției locale de a-i descoperi pe făptași.

Am fost și sunt de părere că revoluțiile au la baza lor un fond emoțional, și mai puțin unul rațional. Nu știu dacă acesta e un secret al revoluționarilor, în tot cazul în această emoționalitate constă pericolul lor specific. Milioanele de oameni care s-au răsculat împotriva rânduielilor opresive nici măcar nu auziseră de teoriile sau tezele unor teoreticieni ai revoluțiilor.

Și în cazul meu, o seamă de elemente de ordin emoțional au fost

cele care m-au împins spre sentimente de revoltă, spre atitudini revoluționare, m-au determinat să devin un extremist fără să știu de ce.

Una dintre aceste stări emoționale, de revoltă mi-a fost trezită chiar în cadrul familiei noastre, în sens mai larg. Unul dintre unchii mei, care înainte de primul război mondial avusese o vie în provincia din jurul Budapestei, și-a distrus complet via în momentul izbucnirii revoluției proletare, când s-a instaurat guvernul lui Béla Kun.[10] L-am întrebat de ce a făcut-o, la care el mi-a răspuns simplu: „Ca nu cumva bandiții (a folosit cuvântul maghiar „betyárok") să mănânce strugurii mei..."

Aveam pe atunci vreo 11-12 ani, de comunism nu știam nimic, dar distrugerea bunurilor, în special alimentare, atunci când mii de oameni nu aveau ce mânca, mi s-a părut o crimă. Ani de zile după aceea n-am pus piciorul în casa acelui unchi al meu.

Cu mult înainte de a fi aderat la mișcarea revoluționară, am fost revoluționar fără să fi știut cât de cât ce înseamnă asta. N-am citit până foare târziu nici o carte de marxism, în general nici o carte teoretică. Mă limitam la beletristică, dar e adevărat că eram emoțional legat fie de Zola, cu *Germinal*, fie de Anatole France, de Traven în mod deosebit, ca și de literatura liberală franceză și germană, care-mi transmiteau înaltele idei de libertate, de frăție, spiritul care s-a stabilit în Europa începând cu mijlocul secolului trecut.

Mă întristam, mă îngânduram la vederea săracilor, a nevoiașilor, a celor înfometați. Mi-era pur și simplu rușine față de ei, când vedeam că o parte a societății trăia în mai multă bogăție decât i-ar fi fost necesară, când aflam că imense cantități de produse agricole erau distruse, arse în locomotive sau pur și simplu aruncate, numai și numai ca să se mențină prețurile de pe piață.

Am fost de câteva ori în Munții Apuseni, am fost și la Târgul de Fete de pe Muntele Găina, și am văzut cum se trăia acolo. La Deva coborau din munți tineri cu o seamă de articole de lemn frumos lucrate, pirogravate – tulnice, ciubăre, donițe, pahare, linguri – pe care le ofereau spre vânzare cu voci plângătoare, rugătoare. De vânzarea unor astfel de obiecte depindea ca tânărul – erau tineri, de vârsta mea – să aibă ce mânca, iar adeseori chiar toată familia lui trăia din vânzarea acelor obiecte. Acești tineri trebuiau să coboare zeci de kilometri din munți, și mă întrebam unde dorm, unde se întind să se odihnească după o zi de alergătură.

Dar nu-l voi uita în primul rând pe bătrânul moț venit la noi, în magazinul tatei, într-o zi cumplită de iarnă. A intrat. Era înfofolit în

nenumărate zdrențe. Era mai degrabă înfășurat în cârpe decât îmbrăcat. Cârpe îi acopereau și capul. Mustața îi era albă, acoperită de zăpadă și de țurțuri de gheață. Opincile abia i se mai puteau distinge, totul era alb, înghețat într-un amestec de noroi, zăpadă, gheață. Ochii îi străluceau ca ai unuia care a ajuns în fine la liman.

Scoase cu greu mâna de sub șubă și ținea în palmă un fir mai gros de ață, probabil toarsă în casă. Pe firul de ață erau două noduri; primul indica lățimea, al doilea lungimea ochiului de geam de care avea nevoie în coliba lui, aflată undeva în vârf de munte. Mi-a mai cerut un șurub de lampă de petrol nr.3, o bucată de fitil cam de zece centimetri și o sticlă de lampă.

— Cât face, domnișorule...?, mă întrebă cu o voce tremurândă.

— Cinci lei, bade...

— Domnișorule... n-am avut decât două ouă pe care le-am adus la piață...

— Cât ai, omule...?

— Doi, doi lei... n-am mai mult...

— Bine, doi lei..., am strigat mamei care stătea la casă.

Printre elementele pe care le-am luat în considerare ca să cumpănesc răspunsul pe care aveam să i-l dau lui Pisu se afla și scurta dar clara experiență de la fabrica la care lucram.

Începutul fascizării țării, cu un guvern care aducea primele legi rasiste, apropierea forțelor armate ale lui Hitler de granițele țării, incapacitatea totală a partidelor politice, ca Partidul Național Țărănesc sau cel Liberal, de a apăra drepturile democratice și, în ultimă instanță, planul creării, încă din 1934, a regiunii autonome evreiești în orientul îndepărtat sovietic, Birobidjan, au fost hotărâtoare în răspunsul meu pentru Pisu. Deși nu mă gândeam nici o clipă să plec în acea regiune îndepărtată, însuși principiul că o imensă țară pune la dispoziția unei minorități un teritoriu ca să-și creeze un stat, chiar și în condițiile în care acest plan a constituit un faliment din toate punctele de vedere, era o invitație, o chemare la viață, în contrast cu condamnarea noastră la moarte, declarată în *Mein Kampf*.

În plus, pe plan mondial, toată intelectualitatea – sau aproape toată – era împotriva fascismului, cerea sprijinirea Spaniei republicane, era pentru pace, pentru îngrădirea expansiunii fasciste – deci nu e de mirare că în asemenea condiții m-am alăturat forțelor antifasciste.

Pe de altă parte, în tot ce mi-a vorbit Pisu, în tot ce citisem din

broșurelele primite de la el, nu văzusem nimic care să fi fost contrar intereselor maselor muncitoare. N-am înțeles de ce acest partid era interzis, de vreme ce lua partea unor mase largi de oameni.

La proxima întâlnire cu Pisu i-am comunicat hotărârea mea de a-i accepta propunerea.

De la acea dată a început instruirea mea. În primul rând, am fost introdus în legile activității conspirative, mi s-a explicat modul în care trebuie să mă comport. În scurtele întâlniri – așa-zise ședințe, care nu durau niciodată mai mult de 15 sau 20 de minute – s-a clarificat și neînțelegerea ivită la prima noastră întâlnire. El fusese greșit informat și credea că eu eram deja încadrat în activitatea ilegală și deci ar fi trebuit să cunosc una dintre regulile fundamentale ale conspirativității, aceea de a nu întârzia niciodată la întâlniri.

Anul care a urmat a fost plin de activități.

La uzină am început să lucrez cu absolută regularitate. La început eram considerat învățăcel, lucram alături de un muncitor calificat care îmi dădea lecții practice – cum funcționează un război de țesut, cum trebuie reparate micile greșeli etc. Peste câteva săptămâni s-a considerat că mi-am însușit minimul necesar: din cele o mie de războaie, câte se aflau în marea sală a țesătoriei, mi s-au încredințat trei și am lucrat la ele, câștigându-mi pâinea cea de toate zilele. După-amiezile le petreceam deseori la cantină alături de muncitori, cu o sticlă de bere în față, iar la sfârșit de săptămână mergeam în oraș, la un film sau la vreo cunoștință.

La sfârșitul anului 1938 regele Carol a desființat Confederația Generală a Muncii și în locul sindicatelor care – de bine, de rău – existaseră până atunci, au fost create „bresle" după modelul celor din Evul Mediu și al celor din Italia lui Mussolini. În fruntea lor au apărut o parte dintre social-democrați, care s-au aliniat din primul moment la noile organizații.

Pisu mi-a făcut legătura cu o tovarășă de la comitetul regional al partidului. Ea se ocupa în mod special de problemele sindicale și m-a instruit cum să încerc să organizez un sindicat ilegal, care să fie în măsură să contracareze influența breslelor. Ulterior a venit indicația partidului ca și noi să ne înscriem în breslele respective, ba chiar să încercam să ne remarcăm, să ajungem în posturi de răspundere. Ideea unui sindicat ilegal a rămas în continuare de actualitate.

La mijlocul verii 1939 Pisu mi-a comunicat să mă prezint la Timișoara, la o ședință la care m-a convocat comitetul regional de

partid. Am plecat cu trenul, într-o duminică. Mi s-a indicat locul de întâlnire ca și o locuință conspirativă unde la nevoie puteam dormi.

Am pornit împreună cu Pisu la ședință: pe malul râului Bega, care curge prin Timișoara, la ștrand, lungiți pe nisip se aflau unul dintre secretarii comitetului regional și cea care mă instruia în probleme sindicale. Ne-am strâns mâinile, ne-am salutat cu „noroc", așa cum se obișnuia în ilegalitate, de regulă nu se pronunțau nici măcar nume conspirative.

În primul rând mi s-a comunicat că am fost primit în partid, ca membru plin, fără perioadă de candidatură. Am fost emoționat la aflarea acestei vești.

Apoi s-a discutat situația de la fabrica la care lucram și despre necesitatea unei acțiuni pentru mărirea salariilor ca și despre multe alte revendicări. Am fost însărcinat ca, împreună cu instructoarea mea sindicală, să pregătim această acțiune.

În baza indicațiilor primite am întocmit o listă a revendicărilor. Neavând nici mașină de scris și nici un alt ajutor, am întocmit lista revendicărilor pe o coală de hârtie, scrisă de mână.

Lista de revendicări corespundea cu situația reală din acel moment a majorității muncitorilor. Acest lucru a fost confirmat de numărul relativ mare de iscălituri obținute în josul listei de cereri adresat direcției.

Realitatea era că în decursul lunilor precedente pregătirile de război efectuate de guvern au avut drept urmare imediată o creștere bruscă a costului vieții. Breslele au cerut, în această situație, doar o majorare de zece la sută a salariilor, cotă care nu acoperea nici pe departe indicele inflației.

În cererea întocmită de mine, majorarea cerută era de 25 la sută, dar pe lângă aceasta revendicam încheierea unui contract colectiv pentru întregul personal al uzinei, muncitori și funcționari, iar în plus ceream concediu de odihnă plătit și asigurarea hainelor de protecție.

Trebuie să recunosc că această listă de revendicări avea un caracter revoluționar, nemaiauzit până atunci pe acele meleaguri. Oamenii lucrau în neștire, acceptau tot ceea ce direcția le pretindea sau le impunea sub amenințarea scoaterii lor din uzină. Muncitorii nu aveau alternativă.

Din păcate, această frumoasă listă de revendicări avea câteva mari slăbiciuni. Principala ei slăbiciune era faptul că în spatele semnatarilor nu exista o masă de oameni care să pretindă cu hotărâre acceptarea revendicărilor, nu exista un sindicat, nici legal, nici ilegal,

și pe deasupra mai exista o organizație a breslei, care chiar și numai din concurență ne sabota. Breslele își aveau conducerile proprii, primeau indicații de la centrala din București, iar revendicările lor erau stabilite și fixate în colaborare cu cercurile guvernamentale.

Totuși cred că, în ciuda faptului că n-a contribuit la îmbunătățirea condițiilor materiale ale muncitorilor, încercarea noastră a avut un efect psihologic, în sensul că muncitorii au aflat că există pe undeva niște obiective care ar putea fi atinse și care ar contribui la schimbarea condițiilor lor de muncă și de viață.

Deci am scris cu mâna revendicările adresate direcției și hârtia a început să circule între războaiele de țesut și tot mai multe semnături au îmbogățit foaia de hârtie.

Lista a ajuns bineînțeles repede în mâinile direcției.

Am fost chemat la direcție. În birou se aflau trei directori și ingineri șefi. M-au întrebat dacă eu sunt autorul acelei cereri de majorare a salariilor. Le-am răspuns direct și afirmativ, dorind ca în acest fel să pun capăt altor întrebări, adică cine-mi sunt sfătuitorii, care sunt legăturile mele etc. Mi-era teamă că în acest caz direcția ar putea apela la poliție și atunci ancheta putea să capete alt caracter.

— Cum ai putut să faci o asemenea tâmpenie? Mai ales în asemenea timpuri?, m-a întrebat unul dintre directori, cel de la țesătorie.

Ce anume i-aș fi putut răspunde? N-avea nici un rost să încerc să argumentez, ne aflam doar pe poziții absolut diferite. Erau mirați că tocmai eu sunt cel care vine cu pretenții, eu care eram tânăr, fără familie, deci fără probleme: tocmai eu, nepotul directorului uzinei principale de la Budapesta, la intervenția căruia fusesem primit la uzină ca practicant. Pe de altă parte, se mirau că, după ce m-au angajat, mi-au dat de lucru astfel încât să câștig 1.000-1.200 de lei pe lună – adică salariul mediu al muncitorilor -, după ce mi-au pus la dispoziție pe gratis și o cămăruță la mansarda unei clădiri a coloniei, eu cer majorare de salariu și vreau să organizez greva!

După această scurtă întâlnire, directorii m-au trimis înapoi la locul meu de muncă.

Câteva zile mai târziu, secția de personal mi-a comunicat că perioada de practică s-a încheiat: uzina se angajase să-mi dea de lucru timp de un an de zile, deci nu mai avea nevoie acum de munca mea, așa că la sfârșitul lunii înceta contractul.

Mi-am luat rămas bun de la Lugoj. În preajma plecării, m-am văzut cu puține persoane, ca nu cumva vreo astfel de întâlnire să aibă

pentru respectivii urmări neplăcute, în caz că poliția ar fi fost informată despre activitatea mea.

Legătura mea din partea comitetului regional de partid pe linie sindicală m-a mai vizitat, i-am povestit de soarta încercării mele de a organiza greva pe baza revendicărilor prezentate. Am rugat-o să informeze organele regionale de plecarea mea de la Lugoj, de întoarcerea mea la Deva, ca apoi, la momentul potrivit, să fiu din nou contactat. Ne-am înțeles și în privința parolei conspirative de recunoaștere, cu care noua legătură se va prezenta la mine pentru reîncadrarea mea în activitatea revoluționară.

Revenirea mea acasă i-a surprins întrucâtva pe părinți. Am sosit pe neașteptate, pe neanunțate și am motivat concedierea mea prin faptul că, pe de o parte, anul de practică se încheiase, iar pe de altă parte, o dată cu mine fuseseră concediați alți zece muncitori.

Mi s-a părut că părinții n-au fost deloc bucuroși de noua întorsătură a lucrurilor, și asta nu din motive materiale. Într-un fel, ei și-au închipuit că, în ceea ce mă privește, totul era în ordine, că o luasem într-o direcție „sănătoasă", că mă voi specializa într-un anumit domeniu, poate voi frecventa o școală profesională corespunzătoare și... dacă situația internațională s-ar mai liniști, atunci, cine știe, poate voi ajunge totuși în străinătate, la Lyon, să devin inginer textilist, specializat în mătăsuri.

În orice caz, cât timp am stat la Lugoj nu mai reprezentasem o problemă: între noi totul era bine rânduit, scriam săptămânal o carte poștală, primeam săptămânal o carte poștală, care cărți poștale – și ale părinților, și ale mele – ar fi putut fi multiplicate în 52 de exemplare și expediate la fiecare șapte zile. De câteva ori venisem acasă pentru câteva zile, în concediu.

Întorcându-mă, se temeau că vor avea din nou probleme cu mine: m-au rugat să le fiu de ajutor la magazin. Am avut câteva zile libere și am început să hoinăresc prin oraș.

De la Lugoj m-am întors alt om decât cel care plecasem acolo în toamna lui 1938 ca să devin „practicant". În primele zile după revenirea acasă am urcat iarăși pe cărările dealului cetății și am încercat să-mi analizez și să-mi evaluez trecutul apropiat, lunile petrecute la Lugoj. Mi-a revenit în minte întrebarea pusă de directorul fabricii, în special partea a doua a întrebării: cum de-am putut face ce am făcut într-un asemenea moment? Treptat, mi-am dat seama că deși întrebarea direcției a fost pusă pe un ton jignitor, ea

conținea un mare adevăr: ne aflam într-un moment absolut idiot al istoriei. Tot la Lugoj mă găsisem și în momentul în care a izbucnit cel de-al doilea război mondial. Eu personal, dar și oamenii cu care eram în contact, ne bucuram că în sfârșit s-a găsit cineva care să se opună cu forța armelor expansiunii germane, cu toate că înțelegeam că Polonia, amenințată și atacată din toate părțile, concentric, nu va reuși să învingă. Speram ca sub comanda mareșalului Rydz-Smigly armatele poloneze să schimbe mersul istoriei, să reziste măcar până ce se vor încheia tratativele cu URSS și Polonia va admite trecerea trupelor roșii prin teritoriul său ca să oprească diviziile germane. Dar, ca o lovitură de trăsnet, din senin, la 17 septembrie a fost încheiat între URSS și cel de-al III-lea Reich așa-numitul „Pact de neagresiune"[11], prin care Polonia a fost împărțită – și șterasă, pentru a nu știu câta oară, de pe harta Europei.

În primele zile n-am înțeles politica statului sovietic, despre care eram convins că ducea o politică externă principială, scopul ei central fiind înfrângerea fascismului.

Pactul Hitler-Stalin mi-a creat, indirect, o situație ciudată la Lugoj. O parte dintre muncitori, dar în special maiștrii de la uzină erau sași, șvabi, iar dintre aceștia, unii erau simpatizanți ai lui Hitler și ai cuceririlor sale, în vreme ce eu eram, într-un fel, reprezentantul curentului de stânga. După ce trupele hitleriste s-au întâlnit cu soldații roșii pe linia de demarcație, cam la mijlocul teritoriului fostei Polonii, acești simpatizanți lugojeni ai nazismului de la întreprindere au devenit prietenoși cu mine. Mă salutau, îmi întindeau și îmi strângeau mâna, intrau în vorbă cu mine, cu evreul bolșevic. Am devenit aliați sub semnul semnăturilor de pe „Pactul de neagresiune", iar în momentul în care au aflat că eu, în calitate de comunist, am formulat și am scris o listă de revendicări, majoritatea celor care s-au iscălit pe petecul de hârtie au fost tocmai ei.

Apoi legăturile mele superioare de partid mi-au „explicat" justețea liniei politice sovietice: URSS, mi s-a spus, printr-o ciudată colaborare cu fascismul, a dat o „imensă" lovitură burgheziei imperialiste din Anglia și Franța, ca și social-democrației mondiale. La un moment dat s-a trecut chiar la teoretizarea acestei „alianțe", în sensul că și unul și celălalt sunt state în căutarea drumului spre „socialism", unul pe calea „național-socialismului", celălalt pe calea „socialismului de tip sovietic".

Pe plan intern, situația era nu mai puțin complicată. Într-un fel ca

urmare a pactului sovieto-german, Basarabia și Bucovina de nord au fost ocupate de URSS[12] printr-o acțiune aproape fulger, iar tratativele privind Ardealul de Nord și Cadrilaterul din Dobrogea erau în curs. Europa care a fost creată după primul război mondial nu mai exista: după nimicirea și ocuparea Poloniei, în primăvara lui '40, Europa occidentală a devenit, în bună parte, teritoriu ocupat de Germania: deasupra Parisului, Bruxelles-ului și a multor alte capitale se înălța steagul cu crucea încârligată.

Da, directorii au avut dreptate când au accentuat că am înaintat cererea mea revendicativă în „vremuri complicate".

Războiul amenința și înconjura România – din nord, sud, est și vest –, iar eu întocmeam o hârtie cerând majorarea salariilor cu 25 la sută și concedii plătite, când de fapt se punea problema mobilizării maselor în armată. Ceream asigurări sociale, când se punea problema salvării vieților.

Eram din nou la Deva. Am hotărât să lucrez în mod regulat și conștiincios în prăvălie la tata și să-mi folosesc orele libere pentru lectură, să încerc să-mi lărgesc cunoștințele generale.

Serile le petreceam pe străzile orașului: mici grupuri de trei sau patru oameni se opreau în mijlocul trotuarului străzii principale și comentau evenimentele, apreciau perspectivele. Mă simțeam mai bine informat ca ei, comentariile lor mi se păreau de nivel provincial, mic-burgheze, cam limitate. Eu aveam sursele mele, credeam că aveam o perspectivă mai largă, știam în ce direcție se îndreptau lucrurile. Ei, „meschinii" mei concetățeni nu vedeau lucrurile decât așa cum ele se prezentau în realitate. Dar eu mă simțeam mult superior lor.

Așteptam în fiecare zi ca de la regionala de partid de la Brașov să sosească cineva, să intre în magazinul tatei, să întrebe de mine, să-mi repete parola convenită încă la Lugoj și să continuăm munca.

Nu mică mi-a fost mirarea când, în locul unei noi legături, a apărut iarăși Pisu... În fond ne știam de-acum, nu trebuia să-mi fie frică de cine știe ce complicații. Reluarea legăturii s-a produs simplu, repede, fără probleme, fără parole sau prea multe măsuri conspirative.

Pisu mi-a comunicat că e instructorul comitetului regional pentru întregul nostru județ.

Perfect...

*

În societatea guvernată de principiul „homo homini lupus", în care m-am născut, m-am simțit și considerat cu adevărat „om" și în special „om liber", atunci când am făcut cunoștință și m-am încadrat în mișcarea revoluționară.

Din acele momente am simțit o imensă dragoste față de tovarășii mei cu care eram împreună în ilegalitate, oameni pe care, de fapt, nu îi cunoșteam, cu care aveam contacte doar pentru câteva minute sau chiar secunde – pentru predarea unui mesaj, a unui pachet de foi volante sau comunicarea unei adrese. Atunci, în asemenea ocazii speciale, chiar și cuvintele păreau a fi transpuse în stenogramă, esențializate.

Îi iubeam pe acei mesageri ai viitorului în care speram, pe cei care apăreau așa, deodată, din necunoscut: tăcuți, veneau din întunericul conspirației ca să dispară la fel de brusc cum s-au ivit.

Țineam la acele nuclee organizatorice ilegale, imposibil de precizat ca forme, dimensiuni și spațiu, despre care nu știam mai nimic, ca și în cazul mesagerilor care erau doar nume ireale, inventate, conspirative, mereu supuse schimbării.

Această lume a ilegalității era greu de definit și totuși a devenit noul meu univers, universul care trebuia să schimbe, să transforme realitatea în care trăiam. În această lume totul era secret, despre tot se vorbea cu imprecizie, în aproximații, și tocmai asta a trezit în mine sentimentul libertății și conștiința libertății de gândire.

Apartenența la această lume m-a ajutat să scap de toate sentimentele de angoasă, de complexele de inferioritate care mi-au fost inoculate în copilărie și tinerețe. Am devenit un om liber, înzestrat cu o imensă încredere în mine însumi, pentru că găsisem cărarea care prin dragostea dintre oameni și pentru oameni avea, speram, să ducă la eliberarea din mediul în care trăiam.

Credeam, eram sigur că lumea pe care voiam s-o realizăm va fi o lume a libertăților maxime, a constrângerilor minime, unde privilegiile celor puternici vor fi lichidate, iar dezvoltării personalității i se vor asigura toate posibilitățile.

Când am luat legătura cu mișcarea revoluționară, mi s-a schimbat întreaga concepție despre viață. Aveam acum un țel, știam că aparțin undeva, că vreau să creez ceva, să obțin ceva care e mai frumos, mai măreț decât tot ceea ce cunoscusem și că pentru această speranță merita să trăiești.

Odată realizat acest contact, eram convins că fac parte dintr-o elită care va reuși să ia cerul cu asalt și să-l cucerească, și că soarta plane-

tei noastre, a populației mondiale stă în mâna unor oameni adevărați, a revoluționarilor idealiști care vor rezolva toate problemele omenirii.

După ce m-am întors la Deva, evenimentele s-au precipitat. La Viena cei doi dictatori au anunțat „dictatul". Ascultam la radio comunicatele și încercam să disting din cuvintele crainicului noua frontieră. Așa, dintr-o dată, Ardealul fu împărțit printr-o linie arbitrară. Cuvintele din aparatul de radio se repetau: ..."la sud de..., pe linia de cale ferată..., o linie care... Cluj... sud..., la nord de..."

Cunoșteam întrucâtva regiunea pe unde urma să treacă noua linie despărțitoare și simțeam nu numai absurditatea, dar și o durere sfâșietoare, ca atunci când un cuțit taie în două un corp viu. Asta se și întâmplase, de fapt.

În acea perioadă am călătorit prin regiunea viitoarei frontiere și am asistat la scene de genul acesteia: Pe șosea trecea un camion militar ce venea dinspre linia de demarcație și aducea arhiva unui regiment. Pe marginea șoselei, lume adunată. Părea că nimeni n-a ieșit pe câmp să lucreze. Țăranii stăteau în grupuri și discutau. Camionul a fost oprit și înconjurat de oameni tăcuți. Țăranii își scoteau tabacherele și cu degetele lor butucănoase și crăpate își răsuceau câte o țigară. O aprindeau de la amnar, pufăiau și se uitau întrebător la soldați.

— Veniți de pe zonă...?, întrebă unul dintre țărani și când soldații îi răspunseră afirmativ, continuă: Apoi, cătanele de ce-or fi fost trimiși acolo? Nu ca să apere hotarul? Dacă voi nu vreți, dați-ne nouă puștile, ca să ne apărăm pământurile...

Urmă o tăcere, apoi unul dintre „cătane" spuse:

— Nu că noi nu vrem să ne batem pe zonă, baciule... că și noi de prin părțile astea suntem, și ogorul nostru sub stăpânire străină o cădea...

— Cine o culege rodul...? Să lăsăm altora și casa și pământul și să mergem în străini...? Să vină grofii și nemeșii să ne ia pământul?

Se zvonea că generalul Dragalina, comandantul corpului de armată postat la graniță, ar fi refuzat ordinul de a părăsi fortificațiile construite timp de ani de zile, hotărând că va apăra linia fortificată.

Alte știri sau zvonuri ajungeau până la noi, cum că la Cluj cetățenii se îndreaptă în masă spre centrala telefonică să cheme ministrul apărării la telefon și să-i ceară ordin de mobilizare pentru apărarea țării. Centrala telefonică ar fi fost ocupată de jandarmeire și nimănui nu i s-ar fi permis să pătrundă în clădire.

Ungurii în sudul Ardealului, românii în nordul Transilvaniei începură să-și vândă la repezeală tot, tot ce posedau, ca să poată pleca mai repede și mai ușor din regiunile respective.

La radio se auzeau și cântecele de victorie ale ungurilor: „Édes Érdely itt vagyunk" ("Ardeal iubit, am sosit")...

În magazinul nostru intră un om necunoscut. Ținea între degete o cutie de chibrituri pe care o scutura, iar din buzunarul hainei i se zărea ieșind ziarul „Curentul". Întrebă de mine și-mi spuse:

— Pe aici se merge la biserica ortodoxă...?

— Da, asta e șoseaua care duce spre Simeria, i-am răspuns.

Am plecat din prăvălie. Dorea să-l întâlnească pe Pisu, care era plecat, și astfel îmi transmise mie noile indicații privind adunarea de protest împotriva dictatului de la Viena, care urma să aibă loc la 15 septembrie. Am discuat toate amănuntele, felul în care trebuia organizată plecarea, cum se puteau obține vagoanele de cale ferată pentru transportul oamenilor din diferite localități. Mi-a comunicat și lozincile care urmau să fie lansate la adunarea respectivă.

După ce l-am ascultat, i-am repetat de două ori toate sarcinile și indicațiile date, ca să fiu în măsură să le comunic și altora.

Mi-a dat și un tichet de bagaje de mână de la gară. Era pachetul cu manifeste.

În nopțile care au urmat am răspândit o parte dintre aceste manifeste. Eram într-o echipă de trei persoane, unul mergea în față, să controleze dacă totul e liber pentru a acționa. Trebuia să fluiere fără încetare și să se oprească din fluierat dacă cineva s-ar fi apropiat de strada noastră. Eu eram la celălalt capăt al străzii; trebuia să cânt în surdină o melodie, refrenul unui cântec ieșit de mult din modă, „O, du lieber Augustin". Cel de-al treilea, între noi doi de la capetele străzii, strecura sub ușile caselor manifeste care invitau cetățenii să participe la manifesația de împotrivire la împărțirea Ardealului.

*

Cred că era chiar 7 noiembrie când m-am despărțit de Pisu.

Mi-a transmis o seamă de informații: zilele următoare trebuia să sosească un trimis al comitetului regional, sau poate chiar din partea comitetului central, cu ultimele indicații privind Ardealul de nord. Îmi dădu sarcina să-i fac legătura cu conducerea Frontului Plugarilor în vederea organizării unei noi demonstrații împotriva dictatului de la Viena.

El urma să plece întâi în Valea Jiului, pentru vreo săptămână, tot în vederea mobilizării minerilor pentru adunarea de protest proiectată la Alba-Iulia, iar după acest popas, la Brașov, unde urma să lucreze în cadrul acelui comitet regional al partidului. Îmi povesti că o dată cu cedarea Ardealului de nord se prevăd o serie de măsuri organizatorice în cadrul comitetelor regionale, măsuri care trebuiau să inducă în eroare poliția și Siguranța; comitetele regionale din Ardealul de sud și cele din partea de nord, care va fi cedată, vor face probabil o mișcare de schimb. Mă avertiză că în viitorul apropiat voi avea probabil o altă legătură superioară în locul lui. Mi-a comunicat și consemnele în vederea recunoașterii viitorului meu contact. Aceste consemne conspirative constau de obicei din schimburi de parole, replici deseori contradictorii și ilogice, care într-un dialog dintre doi oameni normali nu prea ar fi fost posibile.

Ne-am despărțit neștiind dacă ne vom mai întâlni vreodată în condițiile ilegalității. Era, deci, o despărțire, după o colaborare destul de îndelungată.

Această ultimă întâlnire cu Pisu a avut loc în parcul public din Deva, unde ne mai întâlniserăm de câteva ori: ne așezam pe o bancă lângă un rond de flori. Lui, cel cu o experiență conspirativă mult mai bogată, i se părea că întâlnirile noastre de acest fel sunt mai puțin periculoase din punct de vedere conspirativ decât dacă poliția ne-ar surprinde ascunși undeva...

A doua zi, pe la orele prânzului, intră în magazinul tatălui meu comisarul de poliție Muscalu. Calm, cu o țigară între buze, salută respectuos – tata era în relații relativ bune sau măcar corecte cu chestorul de poliție – și întrebă dacă sunt și eu prezent. După ce-am apărut din atelierul de rame, m-a rugat să-l însoțesc la chestură, unde domnul chestor vrea să stea de vorbă cu mine.

Comisarul îl salută pe tata și-l liniști, spunându-i că nu era vorba de nimic grav, că voiau doar să obțină niște informații de la mine.

Drumul din piața centrală a Devei până la chestură nu era lung, trebuia parcursă doar strada principală, strada Regina Maria, și imediat după ce coteai la dreapta, lângă clădirea prefecturii, se afla poliția; pe durata acestui drum scurt m-am tot întrebat despre ce anume putea fi vorba. Capul începu să-mi fiarbă, inima să-mi bată mai puternic – nu-mi dădea pace întrebarea ce anume s-ar fi putut întâmpla ca să fiu chemat. Știam cu siguranță că Pisu plecase în ziua precedentă undeva spre Petroșani sau în altă localitate din Valea Jiului, și nici

nu-mi puteam închipui că el sau altcineva ar fi fost arestat și m-ar fi „scuipat", cum se numea în limbajul nostru secret „trădarea" sau, mai exact, vreo declarație sau vreun denunț făcute de cel arestat.

În Pisu aveam deplină încredere: știam că puteam să mă bizui pe el total, că nici poliția și nici Siguranța de Stat nu ar reuși să scoată de la el o declarație, un denunț compromițător la adresa mea sau a altor tovarăși cu care colabora. Nu mă puteam gândi la nimeni altul care să fi fost arestat și să fi făcut declarații legate de mine. Asta pentru că eram convins că organizarea noastră conspirativă la Deva era bună, suficient de camuflată. Cei cu care aveam legături ocazionale veneau la prăvălia tatei, dar nu-mi cunoșteau numele și nici adresa; singurul reper pentru poliție ar fi fost adresa tatei, a magazinului nostru. Poliția putea eventual să afle ceva suspect despre magazinul tatei, dar ar fi fost greu de descoperit cine e legătura mea dintre zecile de clienți care intrau și ieșeau, cine e legătura de la Hunedoara, cel care îmi cerea o farfurie adâncă sau cel care dorea o solniță sau cineva din Hațeg, care cumpăra un bec de 40 de wați.

Pe de altă parte, totul era astfel aranjat încât să pară legal, aproape perfect. Pisu avea, chipurile, o ocupație: călătorea cu o valiză în care avea o colecție de țesături de tip țărănesc, de casă, o facturieră cu numele unei firme existente la Brașov, în plus niște documente, dovezi că ici-colo a și vândut câțiva metri de stofă. El însuși era îmbrăcat într-un costum tip sport, cu pantaloni bufanți și o jachetă sportivă, din materialul pe care-l oferea spre vânzare. E adevărat că acest gen de îmbrăcăminte nu mai era chiar la modă în epoca respectivă și că era diferit de îmbrăcămintea majorității locuitorilor din oraș. În ceea ce mă privește, n-am acceptat niciodată să am acasă vreun material conspirativ, o broșură sau foaie volantă care în caz de percheziție m-ar, ne-ar fi compromis definitiv și irevocabil.

Din scurta mea activitate conspirativă am învățat că până și între cei mai buni conspiratori trebuie să existe o înțelegere prealabilă, chiar dacă nu discutată și stabilită în toate amănuntele. Asta pentru înlăturarea unor situații prea evidente: în cazul în care poliția te prindea împreună cu cineva, negarea încăpățânată a faptului că îl cunoști pe cel de alături era absurdă, iar pentru asemenea cazuri existau acele „recunoașteri acceptabile". Așa era și între mine și Pisu: i-am cumpărat vreo trei metri din stofă, deci aveam un motiv să ne fi cunoscut într-un fel, un motiv care să explice de ce a fost pe la noi: oferta, vânzarea stofei. Apoi bineînțeles că în asemenea ocazii mai

schimbi o vorbă, fie despre situația internațională – care era de o complexitate înspăimântătoare, fie despre alte subiecte, neutre.

Mergând alături de comisarul Muscalu am ajuns repede la poliție. Pe drum m-am gândit la pericolele la care mă puteam aștepta. Poliția se afla în clădirea cea nouă, construită în anii 1936-1937; comisarul m-a condus la etaj și m-a lăsat într-un birou gol, fără pază. Am stat acolo multă vreme, așa că am presupus că așteptarea asta fără sfârșit, în incertitudine, făcea parte din metoda lor psihologică de a-i face pe arestați să-și piardă controlul de sine. Presupuneam, după felul în care m-au tratat, că nu aveau prea multe probe împotriva mea, căci altfel m-ar fi introdus undeva, într-o altă încăpere și ancheta ar fi început imediat, anchetatorii ar fi început să aplice primele torturi.

O prea bună, bogată experiență în materie de activitate ilegală nu aveam. Tot ce știam despre conspirație, despre acțiunea ilegală, dar în special despre felul în care trebuie să mă comport odată ajuns pe mâna „dușmanului de clasă", știam de la Pisu. Exista un regulament, o carte sfântă, extrem de severă, nescrisă, despre legile conspirative și mai ales despre păstrarea secretului de partid. Aceste legi nescrise ale păstrării secretului erau, ca să spun așa, „cele zece porunci ale activității ilegale". Nu aveam voie să spun în fața poliției nici un cuvânt, să recunosc nici cele mai evidente fapte, ca de pildă identitatea mea, numele meu, de numele și identitatea tovarășilor nu mai vorbesc. De la sine înțeles că era interzis să divulgi nu numai identitatea legăturilor tale, dar și locul în care urma să te întâlnești cu cineva, data și, mai presus de toate, consemnele, cuvintele pe care trebuia să le schimbi, parola de recunoaștere a legăturii. În cazul în care ai fi divulgat secretele de partid, anatema amenința nu numai calitatea ta de membru al partidului, dar poate chiar existența ta fizică: erai amenințat cu pedepsele supreme ale disciplinei de partid, declarat dușman al partidului și al clasei muncitoare, trădător, te expuneai la ruperea tuturor relațiilor, la izolarea ta totală în cadrul mișcării muncitorești revoluționare. Trebuia nu numai să negi numele tău, dar să respingi orice acuzație, să-l scuipi în față pe eventualul trădător care în fața poliției te-ar recunoaște și care, astfel, va fi devenit deja un trădător sau care era poate chiar un provocator sau omul Siguranței. Și asta până la sfârșitul sfârșitului, până la capătul tuturor torturilor, trebuia să mergi până la sacrificiul suprem; sau, dacă simțeai că rezistența ta slăbește, că ești cuprins de slăbiciune, atunci trebuia să-ți alegi singur sfârșitul.

De la Pisu știam toate acestea și mai știam că el va fi în stare să

treacă dincolo de capătul suportabil al torturilor, al rezistenței. Știam că el mai fusese în asemenea situații și că rezistase. Tot de la el cunoștem multe exemple de eroi care au știut să reziste, am aflat și despre soarta unor trădători. El a încercat de nenumărate ori să-mi întărească rezistența sufletească, povestindu-mi din propria-i experiență. Pentru cazul în care voi ajunge acolo, mi-a povestit și felul în care se torturează, cum ți se leagă picioarele și ești agățat cu capul în jos, cum te lovesc în tălpi cu biciul până îți pierzi cunoștința, cum se aplică palmele, loviturile, dar și cum se poate rezista la toate acestea.

În lunile din urmă încercasem să-mi închipui că voi ajunge în camera de tortură și am început să mă pregătesc sufletește pentru un asemenea eveniment. Știam că în perioada anchetei se obișnuiește să te alimenteze cu mâncare sărată, care provoacă sete, iar apa de băut ți se refuză până ori faci declarații de recunoaștere, ori începi să dai semne de nebunie. Luni de zile mi-am antrenat corpul ca să rezist la lipsa de apă zile întregi, la nevoie chiar o săptămână fără o picătură. Acest antrenament a fost atât de dur, încât rezist și azi, după peste 50 de ani, multe zile fără să beau o înghițitură de apă.

Un lucru nu știam despre mine: care e limita rezistenței mele reale la schingiuiri, la torturi.

La o oră înaintată comisarul Muscalu s-a întors în biroul în care mă lăsase. Au început să curgă întrebările: dacă îl cunosc pe Pisu, dacă știu cine e, dacă știu cu ce se ocupă și așa mai departe.

I-am răspuns așa cum mă înțelesesem cu Pisu: da, l-am cunoscut întâmplător, mi-a vândut niște stofă și așa mai departe.

La întrebările următoare, un șir întreg, am răspuns la fel: am discutat despre foarte multe probleme, situația internațională, revoluția franceză, iar la insistențele comisarului am mai adăugat câteva teme de discuție, unele cu un anumit iz politic.

După mai multe ore comisarul m-a dus în camera chestorului, unde se afla și tatăl meu. Cu ochii larg deschiși, enervat la culme, îmbrăcat în scurta sa îmblănită și ținându-și șapca între mâini, mă privea mirat. Chestorul îmi ceru să spun tot ce știu despre Pisu, care e un comunist cunoscut, cunoscut de poliție și de Siguranță, un om periculos, el fiind identificat și de Siguranța Generală din București. Chestorul mă asigură că după ce voi spune totul despre Pisu voi pleca acasă, liber, și că nu trebuia să-mi fie frică de urmări. Tata, cu vocea tremurândă, insistă, mă imploră să spun tot ce știu.

Le-am spus că acest lucru s-a și întâmplat, doar îi spusesem totul

comisarului Muscalu.

Tata a plecat, iar pe mine comisarul m-a condus în camera sa de gardă. Și-a scos un pachet cu niște felii de salam, caşcaval, roșii, pâine și s-a apucat să mănânce.

În ceasurile târzii ale nopții am încercat să trag concluziile care se impuneau: Pisu fusese deci arestat. Cum, unde, în ce condiții – habar n-aveam. Nu știam nici dacă se află în arestul poliției locale sau în altă parte. Iar dacă a fost arestat în altă parte, atunci cum de au dat de mine? Doar eram sigur că Pisu nu mă va „scuipa".

Spre dimineață Muscalu a încercat la rândul său să tragă unele concluzii, spunând că Pisu e un tip periculos și că, după părerea sa, eu știam despre Pisu mai mult decât îi declarasem lui, deci ori Pisu este un foarte bun conspirator, ori eu sunt o figură realmente marginală a conspirației acestuia.

În acele ore am iscălit și o declarație: îl cunoșteam pe Pisu fără să fi știut că e comunist, am purtat cu el unele discuții politice generale, am cumpărat de la el stofă. Amănunte despre relațiile sale, unde a locuit, la cine – habar n-aveam.

Arestarea lui Pisu era o certitudine, dar de la cei de la poliție nu am aflat dacă a fost arestat împreună cu încă cineva și cu atât mai puțin dacă arestarea lui se datorase altor factori, dacă nu cumva cineva reușise să se strecoare, să se infiltreze în rândurile noastre, ca apoi să acționeze ca denunțător. Mă preocupau și alte probleme; la despărțire, Pisu mi-a comunicat sosirea lui Vincențiu și sarcina de a-i fixa acestuia locul și data de întâlnire cu oamenii Frontului Plugarilor. Mă gândeam cu groază la momentul în care Vincențiu va intra în magazinul tatălui meu, va întreba de mine și, eu nefiind acolo, nimeni nu-l va putea avertiza de cele întâmplate pentru ca el să părăsească repede orașul. În plus, nici nu va putea îndeplini misiunea pentru care a fost trimis de CC.

La drept vorbind, era o situație mai mult decât ciudată. Pisu a fost arestat, eu eram anchetat la poliție, acuzați fiind că împreună, probabil și cu alții asemenea nouă, conspiram împotriva siguranței statului român, atunci când, în realitate, noi și întregul partid comunist, inclusiv comitetul său central, luptam alături de comisarul Muscalu, de chestor și, în fond, de întregul guvern Antonescu, pentru aceleași obiective politice: împiedicarea cedării Ardealului de nord. Noi am fost arestați pentru că luptam în mod clandestin, comuniști fiind, pentru un scop pentru care luptau și ei, sub o altă formă. Erau zilele

când autoritățile române, când armata română se retrăgeau în fața armatelor maghiare care ocupau Ardealul de nord, când comuniștii depuneau toate eforturile, riscându-și libertatea, ca alături de restul partidelor politice – interzise și ele în acel moment -, foștii noștri adversari politici, alături de personalitățile marcante ale burgheziei românești, alături de poliția regală să încerce salvarea unei părți a Transilvaniei din mâna lui Horthy. Iar autoritățile, care simțeau la fel cu noi, ne arestau! Dar ce puteam să fac? Să fi spus chestorului și lui Muscalu: „Da, domnilor, hai să pornim împreună la Alba Iulia, la adunarea de protest! Eliberați comuniștii din închisori și lagăre, dat fiind că ei sunt cei mai hotărâți luptători împoriva Dictatului de la Viena. Da, domnule chestor, să pornim spre baricada noastră comună!"?

Dar marele paradox al momentului politic era altul, poate cel mai evident; țara pe care comuniștii o apărau în acele zile ale anului 1940, țara pe care noi, comuniștii, voiam s-o menținem neapărat în vechile ei granițe era de-acum o țară condusă de un guvern fascist, declarat ca atare. Să reamintesc câteva momente. Abia la sfârșitul lui august s-a semnat la Viena așa-zisul „arbitraj", impus României de către Hitler și Mussolini, „arbitraj" cunoscut în istoria românească sub denumirea proprie de „Dictatul de la Viena", prin care partea de nord a Transilvaniei, cu o suprafață de aproape 43.000 de kilometri pătrați, cu o populație de mai bine de 2,5 milioane de locuitori, în majoritate români, a fost predată Ungariei revizioniste, condusă de Horthy. Ca urmare a Dictatului de la Viena, după patru zile de la iscălirea „arbitrajului", regele Carol al II-lea îl numește pe generalul Ion Antonescu în funcția de președinte al Consiliului de Miniștri. După alte 48 de ore, noul șef de guvern, împreună cu Mișcarea Legionară, îl obligă pe rege să abdice; acesta transmite prerogativele regale fiului său, care devine regele Mihai I. La zece zile după numirea sa în fruntea țării, Antonescu își arogă titlul de „Conducător" și, împreună cu Horia Sima, șeful Mișcării Legionare, care e locțiitorul „Conducătorului", proclamă România „Stat național-legionar". Puterea de stat se dublează; alături de organele de stat – poliție, Siguranță, justiție, primării – apar organe ale Mișcării Legionare, grupări drapate în cămăși verzi și dotate cu revolvere, care se intitulează „Poliție Legionară", „Prefecți Legionari" etc. Au loc primele „mici" crime, evreii sunt aruncați din trenuri sau li se găuresc trupurile, în plină stradă, cu gloanțe de revolver.

Paralel se duce lupta pentru păstrarea integrității țării, contra unui alt regim fascist, cel al lui Horthy, care, ce-i drept, avea în spate un

trecut mai bogat în viața politică fascizantă a Europei.

În momentul în care am fost dus la anchetă la poliție, situația internațională era deosebit de complicată. Războiul, în Europa, se declanșase cu mai mult de un an în urmă. Atunci când Germania invadase Polonia, în septembrie 1939, Franța și Anglia declaraseră război Germaniei după câteva zile. Dar timp de mai multe luni se dusese ceea ce s-a numit „războiul ciudat" ("la drôle de guerre", în franceză): de-a lungul liniei de fortificații franceze Maginot, trupele inamice urmăreau în mod reciproc meciurile de fotbal ale adversarului. Mai târziu, însă, situația a devenit dramatică, atacurile germane împotriva Franței au avut succes, ajutorul britanic nu a fost de mare folos, armata franceză pur și simplu s-a prăbușit, iar la începutul verii 1940 trupele hitleriste intrau în Paris.

O vreme, se părea că România – țară care, în momentul invadării Poloniei, oferise adăpost guvernului polonez și unui mare număr de refugiați – avea să reușească să se mențină în afara conflictului. Se spera că vechile alianțe și prietenii, țările democratice occidentale – Franța, Anglia, SUA – aveau să salveze țara de amenințarea germană. Dar războiul s-a apropiat tot mai mult de hotarele țării, și iată că la sfârșitul verii România Mare, înfăptuită după primul război mondial, nu mai exista. După pierderea Basarabiei și Bucovinei de nord, încorporate de Uniunea Sovietică, după cedarea către Bulgaria a celor două județe sudice ale Dobrogei, numite „Cadrilaterul", a urmat cedarea Ardealului de nord către Ungaria... România devenise o țară ciopârțită.

Poziția PCR în perioada declanșată de Dictatul de la Viena a fost, după părerea mea, destul de clară, în ciuda faptului că în țară aveam de-a face cu un guvern curat fascist. În acel moment, PCR a adoptat o poziție națională clară, neglijând, ca să spun așa, latura intereselor de clasă.

Insist asupra acestui aspect al problemei, întrucât după evenimentele din 1989, adică după așa-zisa „revoluție", în numeroase studii, lucrări științifice, din dorința de a discredita cu orice preț politica PCR, în indiferent ce domeniu, se vorbește mereu de faptul că imediat după înființarea lui, în 1921 și alinierea sa la tezele Internaționalei a III-a Comunise, PCR a adoptat în problema națională teza dreptului minorităților naționale la autodeterminare, că și România ar fi fost declarată un stat multinațional, o creație a imperialismului, motiv pentru care poziția PCR a fost și este considerată o poziție antinațională.

Acum, înainte de încheierea mileniului al doilea și de intrarea în

cel de-al treilea mileniu, această problemă a autodeterminării apare pe plan mondial ca o chestiune crucială, aproape catastrofală. Pe întreg globul problema autodeterminării otrăvește relațiile internaționale. Dacă se analizează perioada de după primul război mondial și poziția PCR, poate ar trebui luat în considerare că în 1923 Europa nu era chiar așa de otrăvită de naționalisme, de etnocentrisme ca în prezent, ci, dimpotrivă, se afla încă pe valurile unei revoluții de proporții mondiale – adevărat, în descreștere – care s-a extins din Urali până spre Pirinei și în care elementul de bază al luptei maselor era nu numai rezolvarea problemelor naționale, ci și a problemelor de clasă.

Dar în toamna anului 1940 n-am fost membru al unui PCR din 1923, ci al unuia care în acel 1940 lupta în mod deschis – atât cât îi permitea clandestinitatea -, împreună cu toate partidele democratice, pentru crearea unui guvern care să respingă „arbitrajul", care să asigure apărarea granițelor și independența țării. Trebuie, de asemenea, să recunosc că la început PCR n-a avut o linie suficient de clară în problema Ardealului de nord. Într-una din zilele de după august 1940 a sosit unul dintre instructorii comitetului regional de partid, care mi-a prezentat tezele CC în problema Ardealului. Se prevedea crearea unui Ardeal independent, de sine stătător, ceva în genul Elveției, unde conviețuiau diferite naționalități. Evident că acest plan era fantomatic, bazat pe niște aprecieri greșite – nu primele și nici ultimele -, un plan care n-ar fi obținut nici adeziunea maselor românești și nici a celor ungurești. Dar nici situația reală nu era mai ușor de acceptat; în fond ne aflam în fața unei dileme: să renunțăm la Ardealul de Nord, care va cădea pe mâna lui Horthy, sau să luptăm pentru menținerea lui în cadrul unui stat fascist-legionar român.

*

Cu greu se făcu dimineață în biroul lui Muscalu. Mă cuprinse teama ca după o noapte nedormită, nemâncat, deci slăbit fiind, să nu înceapă adevărata anchetă. Am presupus că poliția s-a interesat poate și la Lugoj, să afle câte ceva din activitatea mea de acolo, iar atunci nu s-ar mai fi mulțumit cu poveștile mele, nu s-ar fi mulțumit cu declarații generale.

Dar dimineața trecu liniștit, încheiată doar cu procesul verbal care conținea generalitățile declarate și iscălite de mine.

Trecuse de amiază când în clădirea chesturii a început o mare

mișcare. Grupuri de oameni în civil intrau și ieșeau în biroul în care mă aflam, se înarmau cu revolvere. La un moment dat, în birou intră Muscalu care îmi ceru să mă scol și să mă pregătesc de plecare.

— Unde...? am întrebat.

— Ai să vezi...

În timp ce stătusem în așteptare, mă lămurisem că echipa care mișuna prin birourile poliției era a „poliției legionare". Am coborât scările clădirii flancat de legionari înarmați, ținând pistoalele în mâini. M-a cuprins frica. Eram convins că mă aștepta o execuție sumară, undeva în piața centrală a orașului, ca să fie exemplu pentru întreaga populație. Presupuneam că mă aștepta tratamentul pe care îl aplicau în ultima vreme dușmanilor lor politici, adică împușcarea și expunerea cadavrelor în piețele publice.

În acele momente nu m-am gândit la nimic altceva decât la faptul că voi fi împușcat. Pe atunci, ceea ce se numește legalitate nu mai exista de mult, iar faptul că împotriva mea nu existau dovezi, acuzații concrete, nu avea, deci, darul să mă liniștească.

Cele două coloane de legionari înarmați s-au oprit pentru o clipă în curtea îngustă a poliției. Muscalu m-a dus în mijlocul celor două coloane; l-am întrebat din nou: „Ce vor să facă cu mine?", iar răspunsul a fost din nou ceva vag, imprecis.

— Orice încercare de fugă va avea ca urmare împușcarea..., mi-a spus unul dintre legionari, probabil comandantul.

La o comandă, coloana a pornit avându-mă pe mine în mijloc. Ieșirăm pe stradă, apoi o cotirăm spre strada principală. Era ora când toate magazinele erau închise și oamenii ieșiseră la plimbare. Plimbăreții s-au oprit pe trotuare și mă priveau. Deși era o după-amiază de toamnă călduroasă, mă cuprinse o senzație de frig, de îngheț. Am băgat mâinile în buzunarul trenciului, poate nu atât din cauza frigului cât mai degrabă pentru a evita orice mișcare ce ar fi putut fi interpretată ca încercare de fugă. Cu toate cuvintele liniștitoare ale lui Muscalu, eram convins că mergeam spre piața centrală, unde ar fi urmat să fiu împușcat. Cam pe la jumătatea distanței până la piață s-a ordonat oprirea. Ne aflam în dreptul casei noastre. Locuința noastră se afla la etaj, deasupra unui depozit de gheață, având în față o curte largă pe toată lungimea clădirii. Pentru o secundă îmi fulgeră prin minte că execuția, împușcarea mea va avea loc chiar în fața casei noastre. Comandantul ordonă unor legionari înarmați să ocupe poziții de jur-împrejurul casei, apoi el, însoțit de alți doi, mă conduseră în locuință.

Percheziția n-a durat prea mult. După ce-au scormonit în toate dulapurile, au scos tablourile de pe pereți și fotografiile din rame, pentru a controla dacă nu cumva era ceva suspect ascuns prin spatele lor, au intrat în sufragerie, unde alături de masa și scaunele masive se găsea și un bufet în care se păstrau puținele cărți adunate de familie. Aici au dat de volumul lui E. Ludwig despre viața lui Dostoievski și a lui Tolstoi. Răsfoind-o, au dat de reproducerile portretelor celor doi scriitori ruși, amândoi cu barbă, așa că au presupus că era vorba de Marx și Engels, coperta fiind falsă. Comandantul legionar părea puțin șocat și mirat că cineva care trăiește într-un asemenea mediu înstărit poate fi comunist, sau cel puțin presupus comunist. Nicăieri în locuință nu s-a găsit nimic compromițător. Au intrat apoi în cameră și în cămăruța servitoarei, au controlat chiar și closetul de la capătul celălalt al locuinței. În cămară au dat de volumul lui T. Herzl despre viziunea unui stat al evreilor.

Când mi-am dat seama că e vorba doar de o percheziție și de nimic altceva, m-am liniștit întrucâtva. Comandantul, constatând inutilitatea percheziției, lipsa de rezultate, a început să vorbească mai omenește și a încercat chiar să motiveze mișcarea legionară care, afirma el, dorea o țară, o Românie în care să domnească dreptatea și bunăstarea. Cu volumul lui Herzl în mână, ne explică, mie și părinților mei, care asistau la percheziție:

— Și noi vrem să construim o țară mândră, ca și voi (adică noi, evreii), spuse privind spre barba lui Herzl.

La un moment dat, am avut impresia că am de-a face cu un legionar idealist care vrea într-adevăr lichidarea răului spre binele maselor.

La percheziție au luat parte și părinții mei ca să ajute la deschiderea dulapurilor și sertarelor. Mama era complet distrusă; așezată pe un scaun, cu ochii înroșiți de plâns, îmi șopti cu reproș:

— Îți dai seama ce mi-ai făcut? N-am să supraviețuiesc acestei rușini...

Săraca, nu bănuia că acea percheziție era doar începutul nevinovat al unui șir aproape fără sfârșit de nenorociri care urmau să se abată peste capul ei, al nostru, al întregii omeniri.

În acea după-amiază de noiembrie scăpasem, deci, de împușcare. Atunci n-am bănuit că împușcarea mea s-a amânat doar cu aproximativ patru ani și că până să ajung în fața plutonului de execuție, în fața mea se va întinde un drum lung și greu.

După percheziție am fost dus înapoi la poliție, pe același drum,

iar peste câteva ore chestorul m-a pus în libertate, comunicându-mi că va trebui să stau oricând la dispoziția lor și că nu aveam voie, deci, să părăsesc orașul.

Nu știu de ce în noaptea de 9 spre 10 noiembrie am dormit nu în camera mea, ci m-am întins pe divanul din salonul elegant. Spre miezul nopții m-au trezit niște zgomote ciudate: totul se mișca în cameră, tablourile și fotografiile înrămate se clătinau pe pereți, paharele și obiectele de cristal din bufet și vitrină se ciocneau între ele producând clinchete specifice.

A fost noaptea marelui cutremur cu epicentrul în munții Vrancei, care a provocat mari pagube materiale și multe pierderi de vieți omenești. Urmele distrugerilor provocate de acest cutremur s-au mai văzut timp de peste douăzeci de ani pe străzile Bucureștiului.

Zilele de după anchetarea mea la poliție au fost, bineînțeles, marcate de nervozitatea mea și de încercările mele, uneori ciudate, de a-mi găsi un refugiu. Una dintre marile mele surprize în acele zile a fost atitudinea părinților. Când m-am întors de la poliție, mama m-a îmbrățișat cu putere, a vărsat câteva lacrimi, m-a bătut pe umăr și mi-a zis niște cuvinte de dojană. Tata, în schimb, n-a scos nici un cuvânt, în sensul că n-a adus vorba de cele întâmplate, de parcă nimic nu s-ar fi petrecut. Nu s-a închis în tăcere, cum obișnuia uneori când avea probleme, ba dimpotrivă, căuta, cu umorul său înnăscut, să redreseze atmosfera de intimitate a familiei.

Nu l-am întrebat niciodată pe tata, nici mult mai târziu, ce părere a avut despre acea arestare a mea. Știam despre el că simpatizează într-un anumit fel cu mișcările progresiste, făcea abonamente la publicații de stânga, progresiste. Mare mi-a fost mirarea când am aflat că tata, fără ca cineva din familie să fi știut de asta, plătea o contribuție lunară pentru Ajutorul Roșu.[13] La Deva, un tovarăș era însărcinat cu strângerea acestor fonduri pentru ajutorarea celor aflați în închisori; la un moment dat am primit eu sarcina încasării acestor sume și odată cu asta și listele celor care contribuiau. Nu mică mi-a fost mirarea când am dat de numele tatălui meu pe acea listă. Dar părerea lui despre arestarea mea n-am aflat-o niciodată, așa cum n-am aflat de la părinți niciodată părerea lor despre tot calvarul meu care a urmat.

Mama a avut o altă atitudine. Sigur că pentru dânsa arestarea mea a fost dureroasă, chiar și numai pentru faptul că tot orașul aflase sau

urma să afle despre cele întâmplate: ce va crede lumea despre ea, despre educația pe care mi-a dat-o?! Deși știa foarte bine despre ce era vorba în realitate, a inventat o poveste, o explicație pe care a menținut-o și răspândit-o toată perioada cât am fost la închisoare. Povestea pusă în circulație de mama cu o imensă energie și putere de convingere era că am dat de o societate proastă, care m-a tras în niște complicații. De politică nici nu era vorba, doar de naivitatea mea când am acordat încredere unor oameni care nu au meritat-o.

A trebuit să treacă o jumătate de secol ca să-mi dau seama câtă dreptate avusese mama în aprecierea situației: dădusem de o societate proastă.

Câteva săptămâni mai târziu, după ce am fost arestat definitiv și condamnat la patru ani de închisoare, întâlnind pe strasă un prieten și tovarăș care a întrebat-o cum se simte și cu ce ar putea-o ajuta, mama i-a spus cu răceală: „O fi, poate, comunismul o idee foarte frumoasă, dar să lupte pentru aceste idealuri cei care n-au familie". „Comunismul nu poate fi doar treaba orfanilor", i-a replicat prietenul meu.

În zilele imediat următoare primei mele arestări, mama a vrut să mă treacă peste hotare, respectiv dincolo de hotarul ce urma să marcheze împărțirea Ardealului, adică în partea care urma să facă parte din Ungaria. Se gândea că astfel aveam să scap de pericolul de a mai fi urmărit și cercetat de poliție. Dictatul de la Viena avea unele prevederi destul de precise privind viitoarea apartenență a populației din cele două părți ale Transilvaniei. Ungurii din partea de sud – deci partea care urma să rămână mai departe teritoriu românesc – aveau posibilitatea să ceară „repatrierea" în partea de nord, așa cum românii puteau să se mute din partea de nord în partea de sud. Momentul în care mama dorea să mă trimită dincolo era după data limită prevăzută de Dictat, așa că rezolvarea situației mele ar fi impus o serie de demersuri birocratice. Dar mama se gândea doar la salvarea mea și astfel am pornit în căutarea președintelui județean al Partidului Maghiar din Deva, avocatul dr. Mesko. În curtea casei respective se aflau un mare număr de oameni care doreau și ei să plece în nord. Cu mare greutate mama a reușit să stea de vorbă cu avocatul; i-a spus că și dânsa se trage din „patria mamă", adică din Ungaria, că acolo se află toată familia ei și că eu, după cele întâmplate, trebuie să plec neapărat „dincolo". Dr. Mesko abia mai putea vorbi – asta atât din cauza surescitării cât și a nenumăratelor convorbiri pe care le avusese înainte. Se vedea pe el că trăia marea clipă a vieții sale când, după 20

de ani de așteptare, după Pacea de la Trianon, sosise momentul răzbunării, al revanșei. Comportarea sa avea ceva din gesticulația unor mari conducători; în fond, vorba lui era hotărâtoare pentru soarta unui mare număr de oameni. În scurtul său răspuns ne-a spus aproximativ următoarele: „Doamna mea, situația e neclară și încă nu s-a hotărât totul. Cunoașteți doleanțele noastre: «Mindent vissza!» – Totul să fie restituit! – Tot ce ne-a fost răpit la Trianon. Situația se poate schimba de azi pe mâine, așa că trebuie să așteptăm, iar dacă vom obține satisfacerea tuturor doleanțelor, atunci va fi nevoie și de prezența dumneavoastră și de cea a familiei dumneavoastră – aici".

Mama a mai insistat, încercând să sublinieze caracterul grav și urgent al transferării mele, i-a vorbit de pericolul căruia îi eram expus, dar dr. Mesko a rămas neclintit pe poziția sa.

Poate ar fi trebuit să plec singur peste granița care încă nu era foarte clar stabilită. Un moment și părinții mei s-au gândit la această posibilitate, dar știrile care soseau de dincolo vorbeau despre o situație neclară pentru cei nou sosiți.

Un singur lucru n-am știut atunci, n-am bănuit noi atunci, și anume că în cazul trecerii peste graniță ar fi continuat urmărirea mea, de astă dată de către poliția politică a lui Horthy. Pare, poate, ciudat, dar Siguranța română colabora perfect cu cea maghiară în problema anticomunismului, schimbau între ele listele celor urmăriți și se pare că se obligaseră reciproc să nu ne cruțe.

Pe de altă parte, în acel moment nimeni nu putea să prevadă că Ungaria se va transforma într-una din cele mai sângeroase țări din punctul de vedere al terorismului fascist și al războiului în general, mergând cu încăpățânare bolnăvicioasă spre o nimicire aproape totală a țării.

Tot în acea perioadă, într-o seară, când tata își terminase ziua de muncă la magazin și tocmai închidea ușile ca să plece spre casă, cineva a intrat prin ușa semiînchisă a prăvăliei. Era domnul Dinu, funcționar superior al prefecturii. Cum am mai amintit, domnul Dinu era un excepțional cunoscător al Retezatului și împreună cu el făcusem câteva excursii deosebit de reușite.

Dar în acea seară domnul Dinu nu venise să discute despre drumeții în Retezat, a vorbit despre situația nou creată în țară, s-a referit la realitățile zilnice, la legile care apăruseră și la cele ce vor urma, ale căror prevederi îngrădeau treptat, până la anulare, drepturile evreilor

la existență. Domnul Dinu s-a declarat dispus să ne fie de ajutor, sub o formă pe care o vom conveni împreună.

Când acea discuție purtată în interiorul magazinului a devenit realitate, eu nu mai eram un om liber. Magazinul tatei a fost „românizat": doamna Dinu a cumpărat, chipurile, magazinul de la tatăl meu, iar părinții mei au devenit angajații ei. Această situație a durat până la sfârșitul războiului, patru ani grei, când ai mei trebuiau să trăiască, să mă ajute la închisoare, apoi pe durata deportării mele în Transnistria.

După Eliberare, adică după 23 August 1944, pe domnul Dinu nu l-am mai văzut. Când m-am întors acasă, magazinul era condus în continuare de soția lui, dar el era dispărut. Ca ofițer de rezervă i s-a încredințat postul de comandant al unei mici unități de pază la combinatul siderurgic din Cugir. La un moment dar, muncitorii metalurgiști au vrut să organizeze o grevă de protest și locotenentul de rezervă Dinu a făcut greșeala că a împușcat pe unul dintre muncitorii greviști. Imediat după 23 August '44 s-a refugiat în văile Retezatului, unde a supraviețuit alături de partizanii legionari câteva luni de zile. Probabil a pierit într-una din luptele duse cu unități ale ministerului de interne. N-am auzit de la nimeni, nici în 1994, când am fost în Retezat, la Gura Zlata, ca pe undeva să existe vreun mormânt în amintirea domnului Dinu.

*

Într-o după-amiază de decembrie, în magazinul tatălui meu a apărut comisarul Muscalu și m-a invitat, din nou, la chestură.

Spre marea mea surpriză, la chestură se mai aflau un prieten de-al meu, un avocat cu care mă întâlneam zilnic, și o femeie necunoscută mie. Chestura ne-a anunțat că direcția regională a poliției din Timișoara vrea să ne ancheteze și, în consecință, în acea seară urma să pornim cu trenul într-acolo. Am pornit însoțiți de doi jandarmi înarmați. Tata a urcat și el în tren, alături de noi. Am sosit noaptea la Timișoara și pe cheltuiala tatălui meu am petrecut cu toții noaptea într-un hotel de lângă gară. Dimineața am luat micul dejun la hotel și am pornit spre Siguranța din Timișoara. Poliția din Timișoara era vestită; știam că acolo se află câțiva comisari renumiți, specializați în anchete cu torturi deosebit de dure.

Dar nici de data aceasta n-am fost nici bătut, nici torturat; am fost chemați pe rând într-un birou, unde ni s-au luat datele personale, amprentele digitale, ni s-au pus niște întrebări banale, după care am

fost puși iarăși pe drumuri, sub paza acelorași jandarmi, la procuratură, cum ni s-a comunicat.

În clădirea unde am fost duși ni s-au luat din nou amprentele digitale, apoi am urcat niște trepte, în fața noastră s-a deschis o ușă cu gratii, am trecut printr-un coridor, a apărut o nouă ușă, și așa, pe neașteptate, ne-am trezit, eu și prietenul meu, într-o celulă a închisorii militare din Timișoara.

O ușă s-a închis în spatele meu și în acea clipă s-a deschis în fața mea un nou continent, continentul întunericului.

În celula aceea mare se aflau cel puțin 15 tineri, pe care nu-i cunoșteam – cu o excepție: acolo se afla Pisu. Pisu în carne și oase, în vechiul său costum din pânza țărănească, cu pantaloni bufanți și jachetă sport. Doar încheietura mâinii stângi îi era bandajată.

Pisu m-a luat la o parte, într-un colț al camerei; slăbise, ancheta la Siguranța Generală din București durase mai bine de o lună. La un moment dat, când a simțit că nu mai rezistă chinurilor la care era supus, și-a scos blacheul de la un pantof și cu ajutorul lui și-a tăiat venele mâinii stângi. La 26 de ani, Pisu prefera să moară în celula Siguranței decât să-și trădeze tovarășii. Dar a fost salvat: trebuia să i se salveze viața, ca să poată fi condamnat la 7 ani de temniță. Apoi a fost transferat la Timișoara.

Mi-a relatat felul în care fusese arestat el și, în consecință, eu și prietenul meu, avocatul Paul.

Împrejurări cu totul de necrezut au dus la arestarea lui. Pentru ziua de 8 noiembrie se anunțase vizita tânărului și recent încoronatului rege al României la Deva, aflat în drum spre castelul său de la Săvârșin. Poliția a luat o serie de măsuri, încercând să controleze dacă nu cumva persoane străine, necunoscute circulă prin oraș. În ziua de 7 noiembrie, Pisu se afla la autogara din Deva, tocmai când poliția era în control acolo. Pisu stătea în ușa autobuzului de Hunedoara, împreună cu un muncitor de la turnătoria de oțel, și voia să se despartă de acesta, să urce în autobuzul de Petroșani, când poliția a apărut și le-a cerut lui și lui Iordan – muncitorul hunedorean – să se legitimeze. Au fost invitați la poliție. Pisu avea actele în regulă, locuia la Deva – ce-i drept, neanunțat, la o femeie, cea cu care am fost aduși la Timișoara -, putea dovedi că are și o ocupație.

Dacă razia poliției ar fi avut loc doar cu 30 de minute mai târziu, Pisu ar fi fost demult plecat și arestarea, cel puțin atunci, nu s-ar fi

produs. Dar odată reținut fiind, cu toate că actele sale erau în regulă, pentru chestură au fost suficiente câteva convorbiri telefonice și telexuri ca să afle că Pisu avea o fișă la Siguranță, unde era ținut în evidență printre comuniștii periculoși, condamnat fiind în trecut pentru activitate ilegală.

A urmat vizionarea: cei doi au fost aliniați în fața unui grup de comisari și de agenți. Unul dintre ei l-a privit îndelung pe Pisu, s-a gândit câteva minute și și-a adus aminte că ne-a văzut de câteva ori împreună, plimbându-ne prin oraș sau stând pe o bancă în grădina publică.

Aici abilitatea, arta conspirativă a lui Pisu, în ciuda experienței sale, a dat faliment. Tactica folosită de el, de a ne plimba împreună în văzul lumii, tocmai pentru a nu trezi suspiciuni, s-a vădit a fi greșită: a comis o imensă greșeală, căreia i-am căzut victime cu toții.

La câteva zile după sosirea mea la închisoarea militară din Timișoara, grupul nostru s-a mărit: au sosit vreo șase persoane din Hunedoara, apoi alți câțiva din Caransebeș și, în fine, un grup și mai mare din diferite localități ale Văii Jiului, mineri și diferiți muncitori din Petroșani, Lupeni și alte localități. Împreună cu grupul inițial, cel din Timișoara, pe care l-am găsit în celulă, și cu fetele, care erau închise separat de noi, formam o echipă de peste 40 de arestați.

Pe unii dintre cei nou sosiți îi cunoșteam: era printre ei Repca, trimis al comitetului regional al tineretului comunist din Timișoara ca instructor în Valea Jiului, care trecuse și prin Deva, îi mai cunoșteam și pe unii din Petroșani, care mă contactaseră la Deva.

Aproape automat și fără nici o indicație din exterior, Pisu devenise șeful grupului din închisoare. Nici situația lui nu era de invidiat: în fond, mai toți din regiunea pe care o avea de instruit eru arestați, nici nu știu dacă dintre cei organizați de el sau de legăturile sale o mai fi rămas cineva în libertate. În aceste condiții s-a făcut o primă analiză, sumară, a modului și cauzelor care au dus la aceste arestări de proporții. Așa s-a constatat, între altele, că Repca, în calitatea sa de instructor regional, a avut năstrușnica idee ca de peste tot unde s-a aflat și a avut contacte să trimită acasă, mămicii sale, câte o carte poștală ilustrată cu urări de bine. Când poliția a început arestările la Timișoara și când, după primele palme zdravene, unul dintre tineri l-a „scuipat" pe Repca, în locuința acestuia s-a găsit „traseul complet" al călătoriilor sale de organizator comunist. După câteva nopți petrecute în bătăi, Repca a dictat până și lista completă a mâncărurilor consu-

mate în diferite restauranate de gară. În consecință, arestările au fost operate în lanț; câțiva s-au ținut tare, alții au crezut că își vor ușura situația recunoscând tot ce Repca și alții declaraseră deja.

Stând de vorbă cu Repca, l-am întrebat dacă el personal a declarat ceva despre mine; mi-a răspuns că, o dată ce anchetatorii nu l-au întrebat nimic despre mine, nici el n-a făcut vreo declarație. Am stat de vorbă și cu electricianul Vescan, din Petroșani, cu care avusesem contacte conspirative. Și el m-a asigurat că în declarațiile sale nu a pomenit de mine.

Concluzia: dacă toți mi-au spus adevărul, atunci am fost arestat fără ca cineva să mă fi acuzat, fără să fi existat elemente acuzatoare. Am fost, deci, arestat din cauza unor grave greșeli conspirative, comise de cel care dispunea de cea mai vastă experiență în domeniu. Aici incluzându-se, bineînțeles, și naivitatea mea.

Zilele la închisoarea militară treceau într-o așteptare plictisitoare și apăsătoare.

La un moment dat, a început ancheta condusă de procurorul tribunalului militar din Timișoara. Eram chemați pe rând la un căpitan care ne punea întrebări, dorind să documenteze actul de acuzare, prin care să aducă dovada că făceam parte, cu toții, dintr-o organizație clandestină care urmărea să răstoarne regimul politic.

Fiecare dintre noi a fost instruit de Pisu, care ne indicase modul în care trebuia să ne comportăm în fața „dușmanului", a procuraturii.

De regulă, urma ca la orice întrebare sau afirmație a procurorului să răspundem: „nu știu nimic", „nu știu cine sunt ceilalți", „nu i-am văzut până acum niciodată" și, mai presus de toate, „nu suntem comuniști, nu facem parte din partidul comunist". Bineînțeles că și această tactică s-a dovedit a fi greșită. Poate nu atât prin faptul că unii, care la poliție iscăliseră declarații complete, încercau acum, în cadrul instrucției judecătorești, să nege totul, afirmând că declarațiile anterioare le fuseseră smulse sub lovituri de bici – ceea ce, de fapt, corespundea realității. Mai rău, comportarea noastră în cadrul instrucției a fost fundamental greșită, vădind carențe de logică elementară: pe de-o parte, negam afinitățile noastre politice, iar pe de altă parte, în fiecare zi, dimineața și seara, ba chiar și în cursul zilei, cântam împreună cântecele revoluției – *Marseilleza*, marșurile brigăzilor internaționale din Spania, *Internaționala* și multe altele -, ca pe niște rugăciuni.

Spiritul de luptă pe care Pisu ni-l impunea în cadrul anchetei judecătorești era contrazis de comportarea noastră, să-i zic naivă, infantilă. Atunci când, la întrebarea procurorului dacă suntem sau nu comuniști, noi răspundeam cu un hotărât „nu!", el punea următoarea întrebare: „Dacă nu sunteți comuniști, de ce cântați la culcare *Internaționala*?"

Ce-i puteam răspunde? Tăcere totală...

La un moment dat, probabil după ce judecătorul de instrucție își încheiase ancheta, am fost mutați la închisoarea civilă din Timișoara, o moștenire rămasă de pe timpul ocupației turcești.

Am fost plasați câte 14-16 persoane într-o celulă, pe un singur prici; stăteam închesuiți ca sardelele într-o cutie de conserve. Celulele se aflau la subsol, prin fereastră vedeam o parte din curtea închisorii, unde nu avem acces.

Orele, zilele treceau greu, cât era ziua de lungă jucam șah sau alte jocuri „de societate", citeam cărțile aduse de familiile noastre, ne povesteam și repovesteam unii altora amintirile sau cărțile citite și filmele văzute înainte, în libertate. Ne cunoșteam deja între noi, căci în săptămânile de la închisoarea civilă am încercat să clarificăm amănuntele legate de felul și motivele arestării noastre.

Era spre sfârșitul lunii ianuarie 1941 când, în ciuda grosimii zidurilor închisorii, am auzit împușcături, zgomote specifice unor lupte de stradă, venind indubitabil de pe străzile din apropierea închisorii.

Doar ulterior am aflat că au avut loc lupte între armată și grupuri de legionari, că legionarii, deși erau reprezentați în guvernul condus de „Conducătorul" Antonescu, voiseră să preia singuri puterea. În istoria țării, aceste evenimente, petrecute la 21 - 23 ianuarie 1941, au rămas consemnate sub denumirea de „insurecția" sau „rebeliunea" legionară.

Pentru noi, cei aflați între zidurile închisorii, insurecția și înfrângerea ei s-au concretizat prin faptul că o parte dintre participanții la rebeliune au fost arestați și aduși în aceeași clădire în care ne aflam și noi. Dar ei au fost „cazați" la aer, la lumină, în camerele mari de la etajul 2.

O dată cu încarcerarea lor a început o adevărată „luptă ideologică" între ei și noi. Asemenea rugăciunilor de dimineață și de seară, celulele legionare intonau *Garda și Căpitanul* și alte marșuri de-ale lor, la care noi răspundeam cu *Brigada Roșie* și celelalte, „ale noastre". Și tot așa, oră de oră, aproape fără întrerupere, nu lăsam nici un cântec legionar

fără răspuns. Direcția închisorii mai intervenea uneori – de obicei fără succes -, până când, treptat, liniștea începuse să se restabilească.

Această confruntare a luat sfârșit când legionarii au fost duși de acolo, unii mutați în altă închisoare, alții puși în libertate.

Ajuns în acest punct al relatării, cred că ar fi util să amintesc câteva date din istoria mișcării legionare.

După înfrângerea rebeliunii legionare, „Conducătorul", generalul Antonescu, nu numai că i-a scos pe legionari din guvern, dar a și interzis această organizație politică, mișcare pe care, până atunci, o susținuse o perioadă îndelungată. De atunci, din ianuarie 1941, „Garda de Fier", „Legiunea" – indiferent sub ce denumire ar fi apărut – a fost interzisă printr-un decret semnat de Antonescu.

Rebeliunea a durat trei zile, au avut loc lupte de stradă, legionarii au atacat cazărmile armatei, au fost uciși 21 de ofițeri și soldați, alți 53 au fost răniți, iar în rândurile populației civile s-au înregistrat 236 de morți, dintre care 118 evrei executați.

Imediat după înfrângerea rebeliunii, Antonescu a publicat o lucrare intitulată *Pe marginea prăpastiei* (Editura Eminescu, București, 1941), în care dezvăluia numeroase detalii legate de insurecție, făcea referiri la „jafuri, omoruri, schingiuiri, furturi, incendii în toate colțurile capitalei și în toată țara" (vezi vol.II, pag.255). Lucrarea reproduce și o fotografie, cu legenda „Evrei uciși de rebeli la Jilava și fotografiați la morgă".

Una dintre marile surprize ale actualității politice din țară, în acești ani '90, este existența legală a unor organizații de tip legionar, care profită de libertățile asigurate prin Constituție. În prezent, legionarii încearcă să își prezinte partidul, mișcarea sau organizația respectivă drept partid politic „civilizat", care nu a vrut și nu a făptuit niciodată omoruri, jafuri etc. adică un partid ca oricare altul, poate ceva mai conservator, mai la dreapta decât cea mai extremă dreaptă, dar un partid care nu ar avea de ce să nu fie „legal".

Cred că trebuie să-i dăm dreptate, în această privință, „Conducătorului" Antonescu, cel care i-a calificat pe legionari drept ucigași.

La ora actuală există în țară o anumită presă legionară – deși, în parte, se numește independentă și chiar „dezminte" orice afinitate cu reprezentanții respectivei ideologii – care încearcă să nege, pur și simplu, faptul că masacrele ar fi avut loc, iar despre uciderea unor evrei la abatorul din București și spânzurarea cadavrelor de cârligele

pe care se atârnau vitele tăiate, cu inscripția „carne cușer", afirmă cu seninătate că ar fi fost o înscenare a rabinatului, care ar fi adus nu se știe câte manechine de vitrină și le-ar fi expus la abator.

Nu vreau să fac aici istoria mișcării legionare și nici să încerc o analiză a bazelor ei ideologice. Vreau pur și simplu să amintesc de acele odioase crime cu care, la vremea respectivă, s-au lăudat înșiși autorii lor.

Eram copil, începusem să pricep câte ceva din mersul evenimentelor din țară, când „mișcarea" a organizat, în 1930, pogromul de la Borșa, din Maramureș, unde au fost incendiate casele evreiești și omorâți mai mulți locuitori ai acestora.

După ce, în ianuarie 1933, Hitler venise la putere în Germania, în luna martie a aceluiași an, „Garda" anunță o „mare ofensivă", cu scopul de a obține un număr mare de deputați în parlament, iar „Căpitanul" Codreanu cere legionarilor să fie „gata de moarte"; imediat iau ființă faimoasele „echipe ale morții" și, cu aceasta, se pornește șirul de asasinate politice.

Se pare că singurul element pe care „Garda" l-a adus în viața politică a României – cu scopul de a scăpa de critici, de incomozi, de adversari – a fost asasinatul, în general, ca mijloc al luptei ideologice, asasinatul politic, în special, și, nu în ultimul rând, asasinatul rasial.

Devenit prim-ministru, imediat după instalarea sa în funcție, I. G. Duca a vrut să interzică „Garda de Fier"; în cadrul Consiliului de Miniștri a și obținut, la 9.XII.1933, adoptarea unui „jurnal", prin care acel partid legionar se desființa și nu putea participa la alegerile care urmau să aibă loc. Această hotărâre era motivată de faptul că „Legiunea" urmărea „schimbarea ordinii sociale" din țară.

"Garda" reacționează rapid: la zece zile după adoptarea jurnalului Consiliului de Miniștri, Duca e asasinat de „echipa morții" numită „Nicadori", la 20 decembrie 1933, pe peronul gării din Sinaia, de unde prim-ministrul tocmai urma să plece la București, după o audiență la rege.

În cadrul „mișcării" s-a dezvoltat treptat un cult al morții, un cult al asasinatelor. Toți cei care au ucis vreun adversar erau declarați eroi, respectiv eroi martiri. Chiar și în cartea sa (*Pentru legionari*), „Căpitanul" Codreanu scrie între altele: „Care este scopul final al națiunii? Numai acela de a trăi? (...) Nu, scopul final al unei națiuni nu este viața. *El este învierea...*"

La un moment dat, șirul asasinatelor dădea impresia că România face parte din grupul acelor țări latino-americane unde sub denumirea de „pronunciamento" aveau loc aproape lunar asasinate politice urmate de schimbări de guverne.

Pentru cetățeanul de azi e greu de imaginat cum arăta peisajul politic din acea perioadă: am amintit mai sus că la sfârșitul anului 1938 grupul conducător al „Legiunii", în frunte cu Codreanu, a fost masacrat. Conducerea „Legiunii" a fost preluată de Horia Sima, care de la bun început a fost glorificat, idolatrizat.

Răsfoind presa epocii, mă mir de unele ciudate asemănări. Până nu demult, crezusem că, atunci când Ceaușescu a fost aproape înecat în valurile cultului personalității, regizorii acestui cult s-au inspirat din exemplele oferite de Stalin și de Kim Ir Sen. Dar în ultimii ani mi s-a întărit impresia că esența acestor manifestări a fost mult mai apropiată de cultul construit cândva pentru și în jurul lui Horia Sima. Iată doar câteva dintre asemănările frapante: Horia Sima era considerat „alesul Domnului; ...cel fixat de veac pentru a lua în mâini destinul nostru și a-l repune în istorie...", cel care „s-a ridicat drept în mijlocul furtunii. Nu s-a clătinat în convingeri. Nu a șovăit nici o clipă, ...hotărât ca o stâncă, în fruntea luptătorilor" și „Horia zilelor noastre, firav ca pământescul ființei sale, e mai uriaș decât munții. Are înfățișare de înger și spadă de arhanghel... Horia este gândul, Horia este simțirea, Horia este lumina, voința și brațul nostru al tuturor". Oare nu seamănă toate acestea în mod izbitor cu darurile, harurile și calitățile atribuite de constructorii desănțatelor osanale „uriașului" Ceaușescu?

E ciudat cum tocmai aceștia doi au avut parte de asemenea proslăviri, atunci când marii domnitori ai Țărilor Române au fost de o modestie uimitoare: Ștefan al Moldovei a fost doar „cel Mare", Mircea a fost doar „cel Bătrân", Mihai a fost doar „Viteazul". Iar aceste calificative le-au fost acordate de posteritae, nu în timpul domniei...

Sub conducerea lui Horia Sima, „Garda" trece la înfăptuirea unor noi acte de „eroism". În 1939 ucide un al doilea prim-ministru al României, pe Armand Călinescu.[14] Călinescu a fost un mare patriot și un hotărât adversar al expansiunii fasciste pe plan național și internațional. Ambasadorul Angliei la București, Sir Reginald Hoare (ulterior ministru de externe al țării sale) îl califica pe Călinescu drept principalul făuritor al politicii împotriva „Gărzii de Fier".

Armand Călinescu ocupa funcția de prim-ministru de numai șapte luni, perioadă în care încercase să stăvilească valul mereu crescând al

fascizării țării. Ca și Germania hitleristă, legionarii știau precis cine trebuia înlăturat, așa că, la trei săptămâni după declanșarea celui de-al doilea război mondial, când Polonia era de-acum înfrântă, mâna prelungită a lui Hitler l-a ucis, pe străzile Bucureștiului, pe prim-ministrul român.

Am parcă și acum înaintea ochilor fotografiile publicate în presa vremii: Armand Călinescu în mașina sa, lichidat de o ploaie de gloanțe. Mi-aduc aminte și de măsurile represive luate în urma acestui asasinat: ministrul de interne a ordonat ca în fiecare județ să fie arestați trei legionari mai cunoscuți, să fie duși în capitalele de județ, acolo să fie executați, fără nici o judecată și lăsați trei zile în piața centrală, cu pază de jandarmi.

Dar asasinatele vor lua o și mai mare amploare în momentul în care „Legiunea" preia, alături de Antonescu, puterea în țară.

Astfel, în noaptea de 26 spre 27 noiembrie 1940 sunt masacrați în închisoarea Jilava peste 60 de foști demnitari care urmau să fie judecați pentru colaborarea, într-o formă sau alta, la lichidarea celor 12 fruntași legionari în 1938. Din acest grup făceau parte un mare număr de generali foști miniștri, generali foști primari ai Capitalei și alții.

În aceeași zi de 27 noiembrie 1940, a fost asasinat, în pădurea Snagov, unul dintre principalii conducători ai Partidului Național Țărănesc, Virgil Madgearu,[15] fost ministru, economist de reputație. Madgearu subliniase nu o dată că activitatea „Gărzii de Fier" și a cuziștilor este dirijată de la Berlin și va conduce inevitabil la sfârtecarea teritoriului țării.

În noaptea următoare, 27/28 noiembrie, la marginea comunei Strejnicul, a fost ucis de legionari cel de-al treilea (fost) prim-ministru al României, cel mai mare savant în domeniul istoriei, Nicolae Iorga.[16]

Nici una dintre victimele sus-amintite n-a fost nici evreu, nu făcea parte nici din „conjurația iudeo-comunisto-bolșevică-masonică". Dimpotrivă, erau anticomuniști, dar ca oameni politici lucizi și ca adevărați patrioți români apreciau că „Legiunea", prin politica ei din acel moment, punea în mare pericol independența și integritatea țării.

Am tot căutat o caracterizare cât mai cuprinzătoare a evoluției și caracterului mișcărilor fasciste din țară, în special a „Gărzii de Fier".

Remarcabilul om de cultură care a fost Mihai Ralea i-a caracterizat încă din 1936 – deci înainte ca ei să fi comis acele asasinate îngrozitoare, cele mai cumplite din întreaga istorie a României – în felul următor: „Firi sadice, decăzuți ticăloși care-și câștigă niște confort sau o

mizeră gloriolă de o clipă pe ruinele altora, vânduți abjecți, simpli prostănaci, cretini iluminați dar mai ales samsari de ură omenească, care găsesc oricând s-o vândă și s-o cumpere avantajos pentru ei, toți la un loc întreține fără cel mai mic cutremur de conștiință sabatul jafului, al incendiului și al asasinatului". („Dreptatea" din 25.06.1936)

*

La începutul lui martie a avut loc procesul nostru în fața unui tribunal militar.

La început mi s-a părut că totul decurge firesc, în sensul că lucrurile evoluează favorabil pentru noi. S-a urmărit o anumită tactică de apărare din partea grupului de avocați care ne reprezenta și se spera că vom primi condamnări echivalente cu lunile petrecute în arestul preventiv, de instrucție. Se pare însă că greșelile pe care noi le-am comis în perioada de pregătire a procesului au avut urmări.

Tribunalul militar din Timișoara, ca de altfel majoritatea instanțelor judecătorești nu „oferă dreptate", ci dau doar sentințe.

Sentința care mă privea a fost „închisoare corecțională" pe un termen de trei ani și o amendă de 10.000 de lei, în caz de neplată aceasta transformându-se în încă un an de detenție.

Ca și atunci, mă întreb și acum, după mai mult de o jumătate de veac: în fond, pentru ce am fost condamnat? Mi-e imposibil să-mi amintesc de articolele de lege în baza cărora s-a pronunțat sentința.

Sigur, știam că partidul comunist fusese interzis cu două decenii în urmă și că apartenența la acest partid era condamnabilă. Dar, în fond, cine știa că fac parte din PCR? Afară de mine și de Pisu, nimêni altul. Unii dintre cei cu care am avut contacte conspirative puteau doar bănui colaborarea mea cu partidul, dar nimic mai mult. Nici în perioada anchetei la Siguranță, nici în cursul instrucției judecătorești nimeni n-a făcut vreo depoziție în sensul acesta, la adresa mea.

Era pur și simplu o situație ciudată: fusesem văzut cu Pisu în grădina publică din Deva și pe această bază am fost acuzat și condamnat, declarat dușman al statului și asta tocmai când, dacă am făcut în general ceva, atunci a fost în intenția de a contribui la păstrarea integrității teritoriale a țării. Am activat, deci, pentru o cauză dreaptă, legală și națională.

Nimeni nu-mi putea imputa ceva care să fi fost condamnabil: n-am fost prins nici cu manifeste, nici ca participant la manifestații interzise.

Probabil că era nevoie de condamnări, eventual cât mai multe, pentru a se „dovedi" că în țară există dușmani care vor să lupte împotriva regimului. În acest fel am fost trimis, treptat, spre moarte.

*

Deci Tribunalul militar din Timișoara ne-a condamnat.

Sentința nu ne-a fost comunicată în fața instanței, deși firesc ar fi fost ca acolo, într-un cadru oficial, o dată cu numărul anilor de închisoare la care am fost condamnați fiecare, să ni se fi citit și motivarea.

Un plutonier, probabil grefier al tribunalului, a sosit la închisoarea civilă și a coborât, însoțit de câțiva soldați și gardieni, în coridorul îngust de la subsol, unde se aflau celulele noastre. Ne-au scos din celule, au făcut un fel de apel. La prezentare, fiecăruia i s-a citit, după caz, „trei ani și o amendă de 5.000 de lei", sau „patru ani și...", și tot așa mai departe.

Condamnările care ne-au fost comunicate, nu le-am luat în tragic. Dimpotrivă, mai toți am râs, în frunte cu Pisu, s-a râs de faptul că judecătorii au împărțit, pur și simplu, niște ani de închisoare, totul părând de domeniul fanteziei. Pisu a primit șapte ani de închisoare corecțională plus o amendă și se întreba râzând, adresându-ni-se nouă: „Dar ce-și închipuie acești ofițeri, că vom sta patru, cinci sau opt ani la închisoare?"

Când plutonierul ne întrebă dacă am luat la cunoștință sentința tribunalului, Pisu a intonat *Internaționala*, și noi, cu toții l-am acompaniat.

Soldații și gardienii ne priveau uimiți.

Nu știu de unde țâșnise acel optimism nebun, poate că toată acea manifestare să nu fi fost altceva decât o reacție de autoamăgire, o încercare de a ne face singuri mai mult curaj. Mai ales dacă mă gândesc că, în momentul condamnării noastre, Germania hitleristă, după ce lichidase Polonia, domina aproape fără excepție Europa apuseană. Tot atât de adevărat este că, deși armatele germane se apropiaseră de hotarele României, la fel se apropiaseră de noi și cele sovietice, mai ales după ocuparea Basarabiei și a Bucovinei de nord. În țară exista un regim dictatorial, condus de militari care până de curând fuseseră aliați cu formația legionară, pro-nazistă.

Cu toate acestea, între noi domnea o atmosferă de optimism de parcă revoluția proletară s-ar fi aflat la un pas de noi.

Avocații noștri au înaintat instanțelor judecătorești superioare

apelurile corespunzătoare și ne-au comunicat că rezultatele acestui demers le vom afla la Caransebeș.

Doream cu toții să plecăm la închisoarea centrală pentru deținuți politici, la Caransebeș. Pisu insista în mod special, afirmând că acolo vom găsi alte condiții de trai, din multe puncte de vedere.

La sfârșitul lui martie 1941 am fost conduși cu lanțuri la picioare spre gara din Timișoara, unde ne așteptau vagoanele speciale pentru transferul deținuților, așa-numitele „dube".

Până la cutremurul din noaptea de 9 spre 10 noiembrie 1940, închisoarea centrală pentru deținuți politici antifasciști fusese cea de la Doftana, ale cărei ziduri s-au surpat în timpul cumplitului seism, provocând moartea, respectiv rănirea unui mare număr de deținuți.

Am sosit, în sfârșit, la Caransebeș. De cum am fost introduși în închisoare, am fost supuși formalităților deja cunoscute – ni s-au luat din nou amprentele digitale, am fost percheziționați, ca nu cumva să introducem vreun mesaj scris sau cine știe ce alt lucru interzis.

La poarta de intrare ne aștepta cineva: un om brunet, cu ochi negri, expresivi, îmbrăcat într-o uniformă de deținut, dar croită, parcă, pe măsură. Strângea mâna fiecăruia dintre noi, ne spunea câteva cuvinte, ne mai întreba câte ceva și se prezenta: Gheorghiu-Dej.

Am fost imediat repartizat într-o așa-zisă celulă individuală, dar în care de fapt locuiam cinci persoane. Conform legilor de pe atunci, fiecare deținut ar fi trebuit să petreacă o treime din pedeapsă într-o celulă individuală, de izolare aproape totală. În principiu, cel închis într-o astfel de celulă nu avea voie să aibă contact cu nimeni, și până și plimbările legale – de două ori pe zi câte o jumătate de oră – trebuia să le facă într-o izolare totală. Dar închisorile au fost întotdeauna pline, supraaglomerate chiar, așa că aproape niciodată – excepție făcând cazurile de pedepse speciale – celulele mici, de o persoană, n-au fost locuite de un singur condamnat.

Am fost repartizat în celula al cărei șef era moș Prepeliță. „Moșul" avea, poate, vreo 50 de ani și destule fire albe-n păr. Era simpatic moșul. Era originar de undeva de dincolo de Nistru. N-am aflat niciodată – așa cum nici despre alții nu se putea afla ceva, totul fiind secret și conspirativ – cine a fost el în realitate și de unde se trăgea. Vorbea în graiul românilor moldoveni, dar avea un puternic accent slav. N-am știut niciodată dacă „moșul" meu se afla în închisoare fiind arestat în România ca spion sovietic sau dacă a trecut frontiera aducând vreun mesaj din partea Internaționalei Comuniste.

Moș Prepeliță, șeful celulei, prezenta raportul gardianului șef, care făcea dimineața „deschiderea" și seara „închiderea"; el organiza viața noastră, a celor cinci, ne îndruma cum să ne comportăm, ne comunica unde și când vom fi de serviciu – ba la bucătărie, ba la căratul tinetei sau la spălatul coridorului. Tot el era cel care prelua de la economul colectivului închisorii suplimentele de alimente pentru fiecare dintre noi.

Chiar în prima seară ne-a împărțit câte o felie de pâine și o bucată de salam sau un ciob de slănină, fiecăruia după gust. Apoi, după ce a raprtat gardianului șef, la „închidere", că în celula nr.... „toți cei cinci sunt prezenți și s-a făcut închiderea", moș Prepeliță a început să ne predea primele lecții. Multe seri la rând am învățat de la dânsul istoria Doftanei, adică istoria luptei duse de antifasciști și comuniști pentru a le fi recunoscută calitatea de deținuți politici. În celulă eram trei din grupul nostru de la Timișoara, deci tineri care nu știam prea multe despre secretele vieții de închisoare. Moș Prepeliță ne-a dat în acea primă seară și cele mai importante informații: cum trebuie să ne comportăm față de gardieni, că suntem obligați să-i salutăm cu „să trăiți", că suplimentul de mâncare primit din partea colectivului se numește conspirativ „haluc" – un cuvânt luat din limba ebraică și care înseamnă „bucată", dar care cuvânt era folosit și de gardieni când veneau să ceară ceva mâncare de la noi etc. În mod special, ne-a atras atenția să nu cumva să luăm legătura cu „japonezii".

M-am așteptat la multe necunoscute, dar marea mea surpriză a fost să aflu de prezența unor japonezi și mă întrebam ce caută un număr relativ mare de deținuți politici japonezi într-o închisoare românească. Știam că japonezii duc un război crâncen în Asia, dar nu mi-am putut imagina că, de pildă, Hirohito a trimis echipe de spioni ca să afle ceva anume despre România. Mi-am propus să încerc chiar a doua zi să văd acest fenomen al expansiunii japoneze, în curțile închisorii.

Din prima seară mi-am dat seama că Pisu a avut dreptate atunci cînd, la Timișoara, ofta după Caransebeș. Într-adevăr, aici regimul se deosebea profund de cel de care avusesem parte la Timișoara. Celulele erau spațioase, dormeam fiecare într-un pat propriu – situație care nici nu putea fi comparată cu cea de la Timișoara, unde a trebuit să dormim, să mâncăm, să trăim 14-16 oameni înghesuiți într-o celulă. Aici, totuși, cinci oameni aveam o tinetă pentru nevoile fiziologice din timpul nopții.Toată clădirea sclipea de curățenie, totul era spoit în alb.

Mai pe înserate, după „închidere", am avut surpriza cea mare: prin gaura din tabla groasă care despărțea celula noastră de soba care o încălzea, cineva a strecurat două pagini ale ziarului „Universul". Colectivul nostru, ne explică Prepeliță, avea autorizația din partea Direcției Generale a Penitenciarelor să se aboneze la trei exemplare ale cotidianului. Pe fiecare coridor de etaj, până la o anumită oră a serii, era de serviciu un planton care nu numai că transmitea paginile ziarelor, dar care era prezent și pentru eventuale cazuri de urgență. Dacă, de exemplu, cuiva i se făcea rău, plantonul putea alarma camera de gardă și aduce un medic. Fiecare etaj avea plantonul său și exemplarul său de ziar. La o anumită oră sosea gardianul de noapte și închidea plantonul în celulă. Urma momentul stingerii luminilor și în celule.

În zilele următoare am aflat că întreaga închisoare se afla sub îndrumarea unui grup de deținuți, a colectivului de deținuți antifasciști, o organizație ilegală care, de fapt, era semilegală sau aproape legală.

A doua zi după sosirea noastră la închisoare, a început și pentru noi viața obișnuită, în condițiile de detențiune: după deschidere, se căra tineta la toaletă, gardienii îi chemau pe cei care urmau să meargă la diferite munci, unii plecau la muncă la bucătărie, apoi se făcea curățenie în celulă, pe coridoare și în curte. Prepeliță ne-a comunicat că în curând urma să spoim tot etajul: așa era obiceiul, ca toată închisoarea locuită de noi să fie renovată, spoită trimestrial. Ne-a mai spus și că, în săptămâna următoare, doi dintre noi, împreună cu colegi din alte celule, aveau să meargă să spele albiturile, schimburile deținuților de pe întregul nostru etaj, iar după aceea urma să avem și dușul la dispoziție.

În cursul acelei dimineți m-am dus și în curte, să văd mediul în care urma să petrec vreo trei anișori. În niște încăperi dispuse în jurul curții interioare se aflau atelierele: o cizmărie, o croitorie, apoi un atelier în care se prelucra alabastrul și se confecționau diferite obiecte decorative, scrumiere, vase, vaze, un alt atelier în care se lucrau obiecte de lemn, cutii cu încrustații de intarsie, cutii pentru țigări... Cred că mai existau și alte ateliere.

Doream foarte mult să-i văd odată pe japonezii noștri. Mă tot uitam, atent, în jur, dar n-am reușit să descopăr nici unul. E drept că printre deținuți am observat câțiva pe ale căror figuri se puteau distinge vagi trăsături asiatice. În primul rînd, aveau pielea de culoare gălbuie, care aducea, parcă, cu tenul japonezilor sau chinezilor, deși nu era acel galben la care m-aș fi așteptat. Peste câteva zile, i-am cerut lui Prepeliță să-mi arate japonezii. Mergând împreună prin curte

și trecând pe lângă un grup de deținuți, mi-a șoptit, arătându-mi pe unul dintre ei: „Uite, ăsta e japonez". Am aflat despre mai mulți că fac parte din această categorie, așa că am început să-i studiez. Mă miram, în primul rând, de faptul că unii vorbeau perfect românește, iar alții vorbeau perfect rusește. Nu m-am mirat însă chiar atât de mult: am înțeles că din cauza situației lor speciale au trebuit să învețe românește. Știam că orientalii, în special chinezii și japonezii, învățau ușor și repede limbi străine. Am înțeles de ce vorbeau și rusește: doar în drum spre România au trecut prin Rusia. Au spionat, probabil, și acolo. Dar am fost șocat că nici unul dintre ei n-a scos măcar un cuvânt în japoneză. Am presupus că li s-o fi interzis folosirea limbii lor materne, astfel încât gardienii să înțeleagă ce vorbesc între ei. Pe de altă parte, însă, n-am descoperit la nici unul dintre ei acele trăsături fizionomice specifice japonezilor, nici unul nu avea ochii oblici și așa mai departe. M-am întrebat ce fel de japonezi or fi aceia?

Treptat m-am convins că nu am de-a face cu japonezi adevărați și că trebuie să cer o explicație. Am și primit lămuririle necesare: așa-zișii japonezi nu erau japonezi în adevăratul sens al cuvântului, ci numiți astfel pentru a se deosebi de ceilalți deținuți. Ei erau, de fapt, excluși din colectivul de deținuți antifasciști, motivele excluderii lor fiind diferite: fie că la arestare divulgaseră prea multe secrete de partid, fie că, ajungând la închisoare, au devenit sau erau pe cale să devină agenți provocatori ai poliției. „Japonezii" erau complet izolați, locuiau cu toții la etajul I al clădirii închisorii, n-aveau voie nici măcar să urce sau să se plimbe pe celelalte etaje, nu aveau drepturile de care ne bucuram noi, ceilalți. Erau atât de izolați încât până și administrația închisorii, adică direcția, dar chiar și gardienii îi tratau de „japonezi". Aveau propriile lor ateliere și nu se bucurau de o seamă de servicii sau relative înlesniri de care aveau parte ceilalți deținuți.

Utilizarea în acest sens special, ca apelativ ostracizant, a termenului de „japonez" își avea mica ei istorie: apăruse pe la începutul anilor '30, când principala închisoare pentru deținuți politici se afla la Doftana. În vremea aceea, înainte de venirea la putere a naziștilor în Germania, Japonia era considerată de Uniunea Sovietică drept dușmanul ei principal. Deci „japonez" echivala cu „dușman al URSS". De aici, printr-o extindere de sens, „japonez" a ajuns să însemne, în mediile comuniste conspirative, dușman al comunismului în general, dușman sau trădător al partidului.

Ca și multe alte cuvinte folosite de deținuți cu un anumit sens

special, diferit de cel comun și ininteligibil pentru neinițiați, și calificativul de „japonez" făcea parte din vocabularul „secret", conspirativ de pe vremuri. Gardienii s-au obișnuit cu acest cuvânt: dacă era ceva de făcut la etajul I, ne trimiteau „la japonezi".

Încă din prima zi am gustat mâncarea de la cazan: era la fel de slabă, de inconsistentă ca și la Timișoara. Deși directorul închisorii era un om de o înaltă corectitudine, care cu siguranță nici n-ar fi conceput să fure din rațiile deținuților, banii alocați pentru hrana noastră erau atât de puțini, încât în afară de un „chirpici" de mămăligă o dată pe zi, nu mai ajungeau decât pentru două porții de ciorbă, de fapt o zeamă lungă, în care pe lângă apă fierbinte aproape că nu mai găseai nimic. Ce ne-a salvat de la înfometarea totală a fost ceea ce se numea „felul doi". Directorul închisorii, un maior în rezervă, a fost de acord ca, folosindu-se „ingrediente proprii", să se prepare zilnic un fel de mâncare suplimentar. Sursele de „materie primă" erau, pe de o parte, pachetele de alimente pe care le primeam lunar de la rude și, pe de altă parte, banii sau o parte din banii rezultați din vânzarea articolelor confecționate în atelierele închisorii, cu care se cumpărau ceva alimente din piață. În felul acesta, în fiecare zi, la prânz, noi cei din colectivul deținuților aveam o farfurie de mâncare de fasole, cartofi, paste făinoase sau Dumnezeu mai știe ce. La aceasta se adăuga „halucul" pentru completarea ciorbei de seară.

Într-una din primele zile, pe când eram în curte, veni la mine un om mărunțel, mi se prezentă drept „Vaida" și începu să-mi vorbească despre fel de fel de probleme, mă întrebă dacă mă poate ajuta în vreun fel. Am înțeles: acest „Vaida" era primul meu contact, legătura mea superioară din partea organizației ilegale din închisoare.

Ulterior am aflat că „Vaida" era „cineva". Un om nemaipomenit: ca tânăr anarhist, în perioada crizei economice, făcuse rost de undeva de un revolver și pornise să comită un atentat – să-l ucidă pe prim-ministrul țării, pe care-l considera singurul vinovat de mizeria în care trăia el și de situația economică proastă a țării. Ținta atentatului ar fi urmat să fie prim-ministrul din perioada respectivă, 1932, Alexandru Vaida-Voievod.[17] De aici venea numele pe care-l purta „Vaida" al meu...

Revolverul pe care și-l procurase pentru atentat era ruginit, n-a funcționat, dar atentatul, intenția de a-l comite era un fapt. „Vaida" al meu a fost arestat, condamnat pe termen foarte lung și a ajuns, între

altele, și la Doftana, unde a stat până ce acest penitenciar s-a dărâmat, la cutremurul din noiembrie 1940.

La Doftana, „Vaida" dusese o luptă îndelungată împotriva „Balaurului", cum îl numeau condamnații pe directorul închisorii. Luptase alături de ceilalți pentru obținerea statutului de deținut politic; fusese deseori pedepsit de direcție, în special cu izolarea timp de săptămâni și chiar luni întregi la secția „H" – în celule care nu aveau nici măcar pat și unde se dormea pe podeaua udă de beton, unde nu exista nici fereastră, deci se trăia în întuneric, hrana fiind doar pâine și apă, neexistând posibilitatea de a primi măcar un „haluc" din partea colectivului.

În acele săptămâni, „Vaida" își impusese un program sever: făcea zilnic, pe întuneric, gimnastică pentru a-și menține condiția fizică, iar pentru sănătatea spirituală recita zilnic tot ce-și aducea aminte: își povesea fragmente din cărți citite cândva sau își declama poezii învățate la școală și tot ce i se fixase vreodată în memorie.

La câteva săptămâni după sosirea noastră, „Vaida" m-a anunțat că, așa cum se obișnuia în condițiile ilegalității și de închisoare, în curând urma să aibă loc ședința de analiză a „căderii", adică a arestării grupului nostru. Până atunci, în cadrul unor ședințe mai lungi sau mai scurte, adică pe timpul plimbărilor în doi – „Vaida" și cu mine, de pildă–, trebuia să povestesc tot: trecutul, adică de unde mă trăgeam, cum am ajuns în partid, ce munci am avut și așa mai departe, până la cele mai mici amănunte referitoare la arestarea mea și comportarea mea la poliție și în timpul procesului.

În cadrul analizei au fost evaluate condițiile în care grupul nostru fusese descoperit și arestat. Am încercat să clarific cauzele reale ale arestării noastre. Mi-am exprimat părerea că, paralel cu gravele greșeli în activitatea conspirativă pe care le-am comis, eu și alții, un rol important l-au jucat și erorile de conspirativitate comise de Pisu. În această ordine de idei m-am referit, desigur, și la felul în care am colaborat pozitiv. Am vorbit de faptul că, la Deva, Pisu avusese o locuință conspirativă despre care eu nici măcar nu știusem nimic, că mă informase întotdeauna în mare secret despre plecările sale din oraș și stabilisem de fiecare dată din timp locul și ora de reîntâlnire, de reluare a legăturii. Stabilisem cu Pisu că, după ce pleca din oraș, să îl aștept în fiecare vineri la o anumită oră pe prima alee de pe dealul cetății. La analiză am subliniat totuși că în acest domeniu Pisu comisese o serie de grave greșeli: ne plimbasem deseori în doi pe

străzile orașului, în văzul tuturor, nu o dată șezusem pe băncile din parcul orășenesc și discutasem în mod aproape deschis tocmai despre legile conspirației care în acele momente erau, parcă, anulate. Am vorbit și despre faptul că Pisu venise uneori să mă caute chiar în locuința noastră, care se afla pe strada principală.

Eram de părere că și modul în care obișnuia să umble îmbrăcat nu fusese adecvat prevederilor conspirației: în acea perioadă nimeni nu mai purta haine confecționate din stofă de tip țărănesc și mai ales pantaloni bufanți, nimeni nu mai umbla fără șapcă sau pălărie.

Au urmat apoi ședințele de analiză, de anchetă: o parte dintre cei care formam grupul nostru am fost adunați într-o cameră mai mare, celula nr.39, ceilalți din grup au fost chemați în camera de închisoare nr.38. După ce s-a făcut închiderea, în fața noastră s-a prezentat comisia formată din trei membri, delegați de organizația de partid din închisoare să analizeze și să cerceteze cauzele unuia dintre cele mai mari – numeric vorbind – procese din ultimii ani.

În prima ședință am descris felul în care am fost arestat, de fapt ceea ce aflasem de la Pisu încă la Timișoara; cum în preajma acelei zile blestemate, când noul rege, Mihai I, urma să se afle în trecere prin Deva, Pisu a fost arestat împreună cu Iordan Iordan, muncitorul metalurgist din Hunedoara, în stația de autobuze și cum, în urma „vizionării" la Poliție, a doua zi am fost arestat și eu, fiindcă unii agenți de poliție își amintiseră că mă văzuseră de mai multe ori stând de vorbă cu Pisu pe câte o bancă din parc. Am dat asigurări că la poliție nu făcusem declarații compromițătoare, nu „scuipasem" pe nimeni.

Am vorbit, desigur, și despre lunile petrecute în arestul preventiv la Timișoara și am accentuat că acolo, după părerea mea, ne comportasem greșit, autodemascându-ne în modul cel mai copilăresc.

Asemenea ședințe au avut loc câteva nopți la rând. După câteva săptămâni am fost din nou convocați, pentru a ni se comunica rezultatele analizei, aprecierile formulate de organizația de partid.

Mie mi-au fost reproșate un șir întreg de slăbiciuni și lipsuri. Șeful comisiei de anchetă m-a făcut cu ou și cu oțet, concluzia – destul de gravă, de altfel – fiind că sunt un mic-burghez lipsit de spirit revoluționar și un împăciuitorist. Referindu-se în termeni foarte critici la greșelile mele conspirative, mi-a reproșat, între altele, faptul că întârziasem la întâlniri conspirative.

Consecința concretă a analizei a fost, pentru mine, scoaterea din

partid, cu toate că nimeni nu fusese arestat din cauza mea. Nimeni nu mi-a comunicat ceva precis, dacă fusesem exclus sau doar suspendat, căror motive se datora scoaterea mea în afara partidului, nici dacă statutul îmi permitea să contest această hotărâre sau dacă puteam cere reluarea anchetei.

Pur și simplu, am încetat să mai fiu... Am devenit un fel de simplu deținut. Din punct de vedere politic mă simțeam ridicol: condamnat la patru ani pentru activitate comunistă, dar refuzat de comuniști, respins pentru rămășițele de mentalitate mic-burgheză aciuite prin circumvoluțiunile creierului meu. Totuși nu s-a ajuns chiar la excluderea mea din cadrul colectivului, n-am fost calificat „trădător", nici „dușman de clasă". S-ar fi putut, deci, să fie mai rău. Am rămas în colectiv, cu toate avantajele care decurgeau de aici. Adevărul e că din colectiv făceau parte și unii care nu aveau de fapt ce căuta acolo; erau acolo și spioni, ba chiar și unii care erau de fapt „trădători", care denunțaseră mulți oameni și care, totuși, fuseseră încadrați în colectiv, pentru că, respinși, ar fi putut deveni dăunători celorlalți, la închisoare.

La drept vorbind, nu mi-am dat seama de situația mea reală decât ceva mai târziu.

Pisu fusese și el criticat, se vorbise în fața întregului colectiv despre greșelile comise de el.

După anunțarea rezultatelor analizei și anchetei, după deschiderea celulelor, mi-am dat seama de noua realitate.

Ieșind din camera 39, pe coridor, Pisu s-a apropiat de mine și m-a întrebat:

— Vrei să stai puțin de vorbă cu mine?

— Desigur...

— Spune-mi, ce-ai declarat tu la anchetă despre mine?...

— Tot ce ți-am spus și ție nu o dată, și anume că ai făcut numeroase greșeli de conspirativitate, ca de pildă fixarea locurilor de întâlnire și... știi și tu...

Mai pe scurt, i-am relatat tot ce declarasem despre el în fața comisiei de anchetă. Am fost surprins să-l aud zicând deodată:

— Matei, ai făcut o imensă greșeală... Ai să regreți fapta asta, o viață întreagă...

Zicând acestea, ținea brațul ridicat, cu degetul arătător îndreptat spre mine, în semn de amenințare, parcă. Nici n-a încheiat bine fraza, nici nu mi-a explicat care a fost greșeala pe care o comisesem față de

el și nici pentru ce și cum voi avea de suportat urmările acelei greșeli imaginare; mi-a întors spatele și a plecat. Am încercat eu să-i cer explicații, dar s-a îndepărtat dând din mâini a lehamite, ca unul care e plictisit de vorbăria inutilă...

Din acea dimineață ne-am despărțit, de fapt, definitiv, căci după ce a pronunțat fraza aceea neîncheiată, timp de aproape trei ani de zile, cât am fost împreună la Caransebeș, Vapniarca și Râbnița, nu mi s-a mai adresat niciodată direct, ci numai la modul general, la plural, de parcă ar fi vorbit cu alții în prezența mea.

Credeam că mai presus de toate trebuie să fiu sincer și deschis față de partid. Și după Râbnița, unde Pisu a murit, am auzit repetat de mii de ori, din partea tuturor acelora care vorbeau în numele partidului, din partea tuturor contactelor mele superioare, a organelor de partid că sinceritatea este datoria cea mai imporantă, cea mai sfântă a unui membru de partid.

După acea ședință nocturnă și după scurta convorbire cu Pisu pe coridorul etajului IV al închisorii, am avut sentimentul că pentru mine totul s-a terminat. Acesta a fost primul șoc primit care a devenit primul pas spre pierderea idealurilor pentru care fusesem gata să sacrific orice – primul pas pe calea transformării mele într-un om indiferent. Șocul primit a fost cu atât mai puternic cu cât Pisu fusese de la început legătura mea de partid, singurul în măsură să observe, să cunoască evoluția mea.

Amintirile mele, sentimentele mele față de imaginea lui Pisu sunt și azi foarte difuze, chiar contradictorii. El a fost cel care în tinerețe mi-a deschis noi orizonturi, atunci când eu nici nu știam precis unde să le caut; el a fost pentru mine un învățător care, prin exemplul vieții sale, mi-a arătat ce înseamnă abnegația pentru o cauză. Nu pot nega contribuția lui la formarea mea ca om. A fost primul care m-a învățat că sinceritatea trebuie să fie cea mai prețioasă însușire a unui membru de partid. Dar, prin reacția lui la aflarea felului în care răspunsesem la întrebări în cadrul acelei anchete organizate de conducerea de partid din închisoare, tot Pisu a fost cel care a dat cu piciorul în cea mai sfântă lege pe care o clama partidul, aceea de a fi sincer și deschis. A păcătuit nu numai împotriva celei mai sfinte „porunci" de partid, dar și a comportării omenești.

Comisia de anchetă, referindu-se la mine, n-a spus o singură vorbă despre activitatea mea ilegală. Mă simțeam, într-un fel, ca pe scena unui teatru, jucând într-o tragi-comedie de factură bulevar-

dieră: mă aflam la închisoare, cu o condamnare de patru ani pentru activitate ilegală, dar în aprecierea comisiei de anchetă a partidului eram un mic-burghez cu mentalitate împăciuitoristă...

Mă întrebam dacă Pisu chiar nu relatase comisiei de anchetă nimic despre ce făcusem în ilegalitate? E adevărat că n-am reușit să răstorn globul, că multe din încercările mele rămăseseră fără rezultate concrete, dar ceva-ceva făcusem totuși. Mă întrebam de ce oare Pisu nu le spusese că întârziasem la o întâlnire, la una singură, în toamna lui 1938, la Lugoj, pe podul de peste Timiș. Iar aceea nici nu fusese conspirativă, eu nefiind, pe atunci, încadrat nici în munca ilegală, nici în partid.

N-a spus nimic nici despre activitatea mea de la Deva, unde toată rețeaua din județ convergea prin mine: și minerii din Valea Jiului, și ceangăii din Hunedoara, dacă aveau nevoie de un contact, se prezentau la mine. Chiar și pentru comitetul regional de partid, din Brașov, eu eram adresa de contact, așa cum eram și pentru alte legături, mai importante. Mă gândesc că după 1944 – Pisu nu a trăit, să apuce vremea aceea –, mulți dintre tovarășii cu care avusesem contacte în activitatea politică clandestină au fost desemnați în funcții de mare răspundere, în partid și în autoritățile de stat. Așa că, dacă eu, atunci, la arestarea mea, aș fi cedat și aș fi „scuipat" niște nume sau alte informații, câte frumoase cariere postbelice aș fi curmat... Vorbesc de „cariere", și am să explic îndată de ce.

Despre toate aceste legături, contacte, despre toată activitatea mea, Pisu n-a spus, se pare, nici un cuvânt.

Soarta mi-a permis ca după o jumătate de veac să relatez aceste amintiri și să am posibilitatea unei analize, măcar parțiale, a greșelilor care au dus la schimbarea „erelor" istorice.

Primul pas spre eclipsa care a intervenit în viața mea e legat de el, de Pisu, de comportarea, de transformarea lui, de schimbarea atitudinii sale față de mine, care a influențat în mod hotărâtor viața mea, înainte și după Râbnița.

Într-un fel, am fost supărat pe el. Mă așteptam ca, în baza relațiilor care existaseră între noi în ilegalitate, să-mi fi șoptit, să-mi fi spus cum să mă comport în fața comisiei de anchetă. Ar fi trebuit să-mi spună adevărul, și anume că sinceritatea față de partid nu este legea supremă a partidului și că există țeluri și mai înalte, că **adevărul absolut este cariera**.

În fond, am înțeles procesul psihologic prin care a trecut Pisu în acele momente: a trecut pragul închisorii Caransebeș cu o anumită viziune; a încercat o sinucidere la Siguranța Generală ca să apere secretele de partid, organizase o rețea ilegală de o oarecare importanță, dirijase – așa cum crezuse că era mai bine – organizarea apărării noastre, a, poate, celui mai mare grup de comuniști (măcar din punct de vedere numeric, dar și teritorial), sosise apoi la Caransebeș, într-un fel în centrul mișcării comuniste, în cel mai important loc pentru evoluția sa viitoare – dar în special pentru evoluția partidului și a țării – iar în loc de recunoașterea activității sale primise critici, probabil cele mai dure admonestări, în timp ce el se așteptase să fie înălțat în ierarhia de partid. Se așteptase să fie apreciat, lăudat, promovat, dar chiar în acel moment, iată, se ivise un om de nimic, un mic-burghez înapoiat, care îi puse un bolovan greoi în cale, oprindu-i astfel, cel puțin pentru un timp, ascensiunea spre mult râvnita carieră de partid. În dimineața în care comisia de anchetă i-a adresat prima critică, s-a întrerupt brusc zborul lui spre înălțimi.

După analiza comisiei de anchetă, Pisu a devenit alt om. Atitudinea sa, întreaga sa personalitate s-au schimbat complet, ca și cum în același trup ar fi intrat un alt om; din omul curajos, care nu cunoștea limitele luptei, din omul care era gata oricând să pornească la cucerirea cerului, devenise un ins liniștit, fără păreri proprii, unul care dădea mereu afirmativ din cap când auzea vreo indicație de sus. Din comandant s-a transformat, parcă, într-un simplu soldat neinstruit.

După război mi s-a povestit – nu știu dacă o fi fost adevărat, pare greu de crezut – că la facultatea de medicină din Târgu Mureș s-ar fi făcut, cu rezultate surprinzătoare, operații pe creier, care modificau radical caracterul celui operat. Parcă s-ar fi amestecat cu o linguriță masa cenușie a creierului și din omul rău, certăreț ieșea un cetățean liniștit, calm, amabil, rezonabil. Teribile operații, dacă or fi fost așa, cu totul condamnabile sub aspect moral, al respectului demnității umane! De altfel, se mai povestea că după o vreme ar fi fost interzise... În orice caz, atunci când am auzit povestindu-mi-se despre ele, m-am gândit imediat la transformarea lui Pisu, în închisoarea de la Caransebeș: atunci parcă fusese „operat", parcă i se înlocuise creierul cu unul nou, produs acolo, în laboratorul închisorii.

N-am fost de față în camera 38 din închisoarea Caransebeș, când Pisu și-a făcut autocritica, dar în anii care au urmat aveam mereu impresia că starea lui de spirit era aceea de permanentă autocritică.

Părea ca unul venit la Zidul Plângerii care își asumă totalitatea păcatelor lumii, își toarnă în cap toată cenușa pământului, ca să obțină iertarea de undeva, de sus.

Din perspectiva istorică pe care soarta mi-a acordat-o, trebuie să spun că îmi pare foarte de rău pentru cele comise față de el. Am fost cel care a provocat ruptura avântului său spre mai sus, eu l-am împiedicat să-și îndeplinească marele său țel, măcar în cadrul închisorii.

Dacă aș fi bănuit, dacă aș fi presimțit că în fața lui erau doar câțiva ani de viață, ultimii săi ani, aș fi declarat altceva în fața comisiei de anchetă și poate în acest fel aș fi contribuit ca acești ani să devină anii săi de împlinire, de atingere a țelurilor sale, a pozițiilor sperate în partid.

Poate că, dacă aș fi mințit împreună cu Pisu în fața comisiei de anchetă, și viața mea ar fi cunoscut o altă cale.

Principala lecție a acelor ședințe a fost că am înțeles un lucru capital, și anume că datoria, obligația, sarcina sincerității față de partid era doar o minciună convențională și că legea supremă era, de fapt, interesul personal.

În lunile care au urmat am încercat să mă dezbăr de rămășițele mele mic-burgheze și să încerc să devin un „bolșevic" vrednic.

*

După încheierea anchetei am trăit zile obișnuite de închisoare: o dată pe lună veneau părinții la „vorbitor", aduceau alimente și haine, aflam unele noutăți, căci în cele 30 sau 40 de minute cât dura o asemenea întâlnire erau multe de vorbit sau de comunicat, de-abia ne ajungea timpul...

Lucram la atelierul de pietrărie, lustruiam scrumiere din alabastru, apoi venea Vaida și îmi comunica ultimele vești, iar seara mâncam cu plăcere boțul de slănină cu usturoi.

Am fost mutat din celula lui moș Prepeliță într-o cameră mare: seara, după „închidere", de sub pat se scotea o tablă neagră și începea „școlarizarea" noastră.

O dată cu Pisu, la Deva a fost arestat și Iordan Iordan, muncitorul metalurgist din Hunedoara. L-am cunoscut abia în arest, la Timișoara. Nici azi nu știu despre el decât că se trăgea dintr-o familie de țărani foarte săraci. La închisoarea din Timișoara, cât am stat împreună, părea împăcat cu soarta. N-am știut și nici nu știu cum s-a comportat

la poliție.

Un singur lucru e sigur: lui nu i se puteau reproșa rămășițe mic-burgheze; era un proletar în toată regula.

Ca mai toți deținuții, și Iordan era mereu flămând, cu toate că primea și el „felul doi" și „halucul" de seară. Poate că era chiar ceva mai flămând decât alții și din cauza aceasta nu se împăca cu sistemul de „privilegii" de care se bucurau vechii condamnați, cei din conducerea colectivului, care erau mai bine, mai bogat alimentați de „gospodăria" noastră.

Iordan era mic de statură, slăbănog. Purta o haină neagră, dar neagră-neagră, înnegrită și de fumul uzinei, fum care i se impregnase și pe pielea obrazului. Parcă și albul ochilor îi era injectat de negrul de fum.

Nu țin minte cum a fost calificat la ședința de anchetă, căci după criticile care mi s-au adus mie am fost cam abătut și soarta celorlalți a început să mă intereseze mai puțin. În tot cazul, Iordan a rămas și el în cadrul colectivului, n-a fost ostracizat, n-a devenit „japonez".

Ședea deseori în curte, într-un colț unde bătea soarele. Când mă apropiam de el, surâdea șugubăț și mă întreba mereu: „Ei, ce zici?"

Fuma enorm. Cred că primea din partea economatului o porție dublă de „Plugar". Mi-a și relatat că a propus colectivului să renunțe la „haluc" în schimbul unei rații suplimentare de țigări.

Într-o după-amiază de duminică, când eram liberi cu toții să ne plimbăm în curtea închisorii, Iordan mi-a spus că nu era de acord cu modul în care era condus colectivul, că datoriile și obligațiile membrilor colectivului nu erau corect împărțite și că, de altfel, și împărțirea bunurilor se făcea incorect.

— Mi-am spus doar părerea. Ei cred că dacă stau de mai mulți ani la zdup, atunci li se cuvine totul? Că totul le aparține?

Iordan era pentru aplicarea principiului comunist „de la fiecare după posibilități, fiecăruia după nevoi", care principiu, aplicat la condițiile de închisoare, ar fi însemnat ca toate pachetele să fie complet predate comunității, iar împărțirea să se facă în mod egal.

Pisu a încercat să-l convingă de justețea felului în care colectivul, economatul împărțea plusul de alimente. A stat de vorbă cu el de vreo trei ori și i-a atras atenția că apartenența la colectivul ilegal nu este obligatorie, că dacă nu-i place felul în care funcționează acesta, îl poate părăsi; nimeni nu este ținut în acest cerc cu sila.

Iordan mi-a povestit toate acestea. Am încercat să-l conving să fie mai înțelegător, mai concesiv, era în joc propria-i sănătate, dar el

mi-a răspuns că nu se lasă amețit de povești despre așa-zisul egalitarism mic-burghez și nici amenințat cu excluderea. Lui nu-i e frică, va răzbate chiar dacă va fi exclus.

Într-o bună zi, Iordan i-a comunicat lui Pisu răspunsul său: preferă să părăsească colectivul, nefiind dispus să accepte nici indicațiile conducerii fără să aibă dreptul la critică, nici formele interne de viață ale colectivului așa cum le-a cunoscut până la acea dată. După asta a urmat „japonizarea" lui Iordan. A fost exclus din colectiv. S-a mutat la primul etaj, unde își aveau celulele ceilalți „japonezi", împreună cu deținuții de drept comun. Din acea zi Iordan Iordan a trebuit să se hrănească doar cu cele două farfurii de apă fiartă botezată ciorbă, de la cazan, și cu porția insuficientă bineînțeles, de mămăligă. Toate contactele dintre Iordan și colectiv au fost întrerupte: pentru el s-a terminat cu „felul doi" și cu „haluc"-ul de seară.

În prima săptămână, „japonezul" Iordan Iordan era încă relativ bine dispus. Întâlnindu-l în curte, mă întrebă: „Ei, ce zici...?", dar în fond se ferea de mine, știind că mi-era interzis să stau de vorbă cu el.

În a doua săptămână, Iordan, „japonezul", deveni îngrozitor de murdar. În zilele când eram de serviciu la spălatul coridorului „japonez", de la etajul I, vedeam celula lui și intram pentru câteva secunde. Iordan era culcat pe singura pătură de care dispunea, acoperit cu paltonul său, plin de scrum și praf. Părea bolnav, poate avea și febră, dar serviciul medical nu-i mai stătea la dispoziție. Scurtă vreme a mai avut un schimb de albituri, pe care le strânse într-o boccea și le folosea drept pernă. Apoi unul dintre deținuții de drept comun i-a furat bocceluța.

Peste o altă săptămână, din cauza murdăriei în care trăia și a lipsurilor pe care le îndura, corpul a început să i se umfle și să se acopere de răni. Bube cu puroi i-au apărut pe întreg trupul. Mâinile și picioarele, grumazul, obrajii i se umflară, apoi veni rândul râiei... Din cauza scărpinatului aproape permanent, corpul îi era plin de urme de sânge închegat și de sânge proaspăt, ieșind din rănile mai noi.

De câte ori am trecut prin fața ușii sale, nu mi-a cerut niciodată de mâncare. Doar țigări...

Cred că n-au trecut nici patru săptămâni și Iordan s-a prăpădit, acolo la „japonezi", între deținuții de drept comun.

E adevărat că în acea perioadă mulți au dat ortul popii, în special dintre cei de la etajul I.

Țin minte un caz, când unul dintre „japonezi" a primit un pachet

de alimente. Pachetul fusese ținut multă vreme la administrație, iar când a ajuns la destinatar, alimentele erau deja alterate. Dar el, înfometat, a înfulecat o bună parte din conținutul pachetului năpădit de mucegaiul otrăvitor. Era atât de flămând, încât parcă nu vedea verzeala ucigătoare de pe pâine, i se părea că e un fel de cozonac. S-a sufocat aproape, îndesându-și mâncarea în gură. Resturile din pachet le-a ascuns în buzunarele paltonului, de teamă ca noaptea colegii să nu i le fure. A doua zi s-a îndopat din nou, cu tot ce putea înghiți. A treia zi a fost găsit mort. Putregaiul îi umflase corpul ca și cum ar fi fost umflat cu pompa, de semăna cu o uriașă minge de rugby.

Cam la fel a murit și Iordan Iordan.

El n-a fost de origine mic-burgheză. A fost muncitor, muncitor adevărat, poate mai muncitor decât foarte mulți din colectivul închisorii. Totuși a fost lăsat să moară. De ce a fost nevoie de moartea lui? Ca să servească drept exemplu? Poate a fost „japonizat" pentru ca noi toți să înțelegem cât de periculos e să critici „în sus"...

Am tras învățămintele care se impuneau din „lecția Iordan".

Cu toate că primeam lunar un pachet, moartea lui mi-a deschis ochii: trebuie să fac totul ca să nu ajung la etajul I. N-am vrut să devin „japonez", știam că nu voi putea rezista mai mult ca el.

Nu știu exact ce rol a avut Pisu în soarta și moartea lui Iordan, dar e sigur că nici în acest caz n-a avut curajul necesar să-i ia apărarea. Ar fi trebuit să facă totul ca Iordan să fi rămas printre noi, în colectiv, să părăsească închisoarea ca om viu. Condamnarea la moarte a lui Iordan – pentru că asta a fost, o condamnare la moarte – s-a datorat, fără îndoială, și slăbiciunii lui Pisu.

După ce Iordan a fost dus cu targa la groapă, Pisu mi s-a părut mai slab, mai josnic, dar cu siguranță a urcat încă o treaptă pe calea compromisului care-l ducea spre țelul vieții sale, spre cariera mult visată.

Am relatat cele de mai sus pentru că asemenea momente sunt hotărâtoare. De aici începe evoluția pe care o numesc dezumanizare, când omul devine o ființă care nu mai are curajul să-și exprime propria părere, dictată de conștiință, nu mai are forța să spună „nu", ajungând la acel hotar de la care începe să încuviințeze totul, pentru ca și mâine să-și primească bucata de slănină sau un dinte de usturoi. Sau, tot de aici, începe cealaltă evoluție posibilă, își păstrează integritatea, are curajul opiniei, dar atunci poate pieri – eventual într-o celulă printre condamnații de drept comun.

Oricât de dureroasă a fost povestea lui Iordan Iordan, mi-am dat seama că severitatea era o condiție esențială a ilegalității, iar în închisoare devenise o necesitate logică. În clandestinitate și în închisoare severitatea trebuia, desigur, să domine, chiar dacă un Iordan sau unul ca mine eram nemulțumiți. Aceștia trebuiau excluși categoric din colectiv, pentru a se apăra existența celorlalți, a majorității.

Din punct de vedere obiectiv, severitatea este necesară, din punct de vedere subiectiv este o operație dureroasă. Pe Iordan nu l-am considerat nici o clipă un dușman potențial, dar o atitudine asemănătoare cu a lui ar fi putut duce la dezmembrarea, la slăbirea, la periclitarea organizației ilegale din închisoare.

Procesele interioare ale fiecăruia dintre noi, cei care am fost ilegaliști, constituie baza numeroaselor probleme interne de partid, deci fac parte din însăși istoria partidului și ar merita o analiză mai aprofundată. Ar trebui analizate și explicate din punct de vedere psihologic nu numai evoluția lui Iordan, ci și felul în care am reacționat fiecare dintre noi după ce am asistat la nimicirea lui, ar trebui urmărite concluziile pe care fiecare dintre noi le-am tras: unii dintre noi s-au prăbușit, alții au devenit luptători și mai consecvenți, iar alții, oricând dispuși la compromisuri sau de-a dreptul oportuniști, dogmatici, cei care dau mereu aprobator din cap.

După Eliberare mulți dintre ilegaliști au ajuns în posturi și poziții importante: atunci, din anumite motive, situația a devenit și mai gravă, mai periculoasă căci, în cadrul unui stat absolut centralizat, dacă n-ai fost întotdeauna de acord cu conducerea, ajungeai fie suspendat între cer și pământ, fie spuneai mereu „da" pentru a nu-ți pierde fotoliul comod și cald și a nu fi trimis la un strung, „la munca de jos", undeva într-un colț uitat de lume.

Într-una din diminețile verii lui '41, m-a căutat Vaida. Era foarte agitat. Mi-am dat imediat seama că avea să-mi comunice ceva important. M-a luat de braț și începurăm să ne plimbăm cu pași mărunți și grăbiți.

— Tovarășa Ana a fost schimbată, zise.

La început n-am înțeles despre care Ana și nici despre ce fel de schimbare era vorba, dar apoi mi-a povestit amănuntele necesare. De câteva zile sosise vestea deosebit de îmbucurătoare că „Ana noastră", Ana Pauker, mândria partidului nostru, acea personalitate importantă pentru clasa muncitoare, pentru mișcarea revoluționară internațională,

fusese scoasă din închisoarea de la Mislea, închisoare pentru femei, și dusă în Uniunea Sovietică în schimbul unui cetățean aflat în arestul autorităților sovietice.

O atmosferă de sărbătoare, un entuziasm general a cuprins întreaga închisoare, mai ales că aproape toți cei cu care „Ana noastră" fusese condamnată în procesul de la Craiova, în 1936, se aflau acolo, la Caransebeș: și Drăghici, și Moghioroș, și Bernath, și Grünberg.

Zile întregi nu s-a vorbit decât despre actul măreț de salvare a figurii conducătoare a partidului nostru de către tovarășul Stalin. Tot atunci s-a făcut și un alt schimb de deținuți, similar, al cărui subiect era Matyas Rakosy, aflat într-o închisoare din Ungaria.

Săptămâni în șir am trăit cu toții sub impresia mărețului act de salvare a Anei. Aveam de ce să fim mândri, căci numele Anei noastre era rostit alături de cel al celebrei „La Pasionaria", Dolores Ibarruri, neînfricata și neînfrânta eroină a poporului spaniol, care lansase lozinca „No pasarán!" ("Nu vor trece!") în lupta împotriva trupelor lui Franco.

Da, numele Anei noastre, simbol al invincibilității, a fluturat pe drapelul unei unități a voluntarilor români din Brigăzile Internaționale care se opuneau valului fascist. Cred că atunci am trăit pentru prima dată o culme a adeziunii mele nelimitate față de cauza pentru care intrasem în luptă, atunci ne-am zis, și eu și ceilalți cu care mă aflam în închisoare, că indiferent dacă noi toți vom pieri și nu vom apuca răsăritul idealurilor noastre, vom putea fi liniștiți: victoria, victoria revoluției proletare, victoria socialismului la noi în țară era astfel asigurată.

Înainte ca Ana noastră să fi fost eliberată din închisoare și dusă în Uniunea Sovietică, se mai întâmplase ceva – un fapt despre care, însă, nimeni nu ne suflase o vorbă. După semnarea așa-numitului pact de neagresiune, Tratatul Ribbentrop-Molotov, statul hitlerist a cerut readucerea în Germania cel puțin a unei părți dintre acei refugiați politici germani, adică a comuniștilor care, imediat după 1933, odată cu venirea lui Hitler la putere, se salvaseră de internarea în lagăre de concentrare naziste prin emigrarea în URSS. Stalin a satisfăcut această cerere; sute de comuniști germani aflați în URSS au fost arestați sau scoși din gulaguri și predați Gestapoului, care i-a dus direct în lagărele naziste, Ravensbrück fiind doar unul dintre acestea.

Ca pentru a demonstra schizofrenia completă a momentului, aveam să aflu (mai târziu, desigur) și de un alt fapt. Concomitent cu

predarea comuniștilor germani către Gestapo, URSS a trimis în Germania și uriașe cantități de materii prime, de care aceasta avea urgent nevoie pentru pregătirile ei de război, în special în industria de armament. În același timp, însă, Kominternul a trimis o serie de agenți în Germania, care trebuiau să încerce reorganizarea partidului comunist german, iar acesta ar fi avut sarcina să lupte împotriva pregătirilor de război ale naziștilor!

Din coridor se vedea coasta unui deal îmbrăcat într-un verde atât de pur încât părea neverosimil. Foșnetul copacilor, strigătul copiilor veniți acolo în vacanță nu pătrundeau până la noi, sus, la etaj. Le bănuiam doar, după unduirea ușoară a frunzelor și din mișcarea acelor puncte, cum păreau oamenii văzuți de la distanță. Vilele de pe coasta dealului erau albe, păreau liniștite, încadrate de umbra mestecenilor, ulmilor și stejarilor. Mai sus, coasta dealului continua cu o pajiște, tot atât de verde, de lucernă și trifoi. Niște puncte albe se mișcau pe suprafața verde, corpuri omenești se legănau spre dreapta și spre stânga, iar fâșâitul coaselor și plânsul ierbii tăiate rămâneau parcă suspendate în aerul cald al verii. La marginea poienii căruțele se odihneau la umbră, numai din când în când pătrundea până la noi, sus, la etajul patru câte un nechezat de cal sau mugetul unei vaci...

Dealul din față se prelungea parcă până departe, se zăreau alte și alte culmi, dar tot mai șterse în zarea fumurie. Undeva la orizont era Muntele Mic, o cocoașă imensă, cu vârf stâncos și deasupra cu o calotă de zăpadă semănând cu o cușmă de oaie albă pe capul unui cioban uriaș.

Când soarele apunea – undeva, de cealaltă parte a clădirii decât cea pe care se deschideau ferestrele coridorului -, lumina se descompunea brusc, iar fâșiile spectrului spoiau în nenumărate și surprinzătoare culori și cușma albă, și norii învolburați de deasupra ei. Era frumoasă zăpada aceea albăstruie, apoi sinilie și în fine roșiatică, pe care mi-o oferea amurgul.

De la celelalte geamuri ale etajului patru puteai privi chiar apusul soarelui deasupra orașului. De acolo, de sus, se vedea cazarma, apoi un trotuar pe care, în orele de seară, localnicii se îndreptau spre parcul comunal, din centru. De cum se întuneca, fanfara militară își ocupa locul în rondul din mijlocul grădinii, iar lumea se învârtea în jurul fanfarei asemeni unui carusel, în ritmul vreunui marș sau vals de demult.

Mi se părea că serile de sâmbătă erau diferite de celelalte seri. Urma o zi de liniște și atmosfera orașului trăda faptul că oamenii se pregăteau să-și alunge oboseala unei săptămâni de lucru. În serile acelea de sâmbătă când, obosiți, priveam de la ferestrele coridorului sau ale celulei, mai ales atunci, mă cuprindea dorul de casă, de libertate.

În celulă serile se prelungeau în discuții, apoi, când totul se liniștea, rămâneam cu ochii deschiși, fixați în tavan, ascultam suspinele, răsuflarea, bolboroseala celorlalți și trăgeam cu urechea spre ferestrele deschise, prin care se furișau zgomotele orașului, fragmente de cântece, de râsete, de pași grăbiți care, parcă, ciocăneau caldarâmul și așteptam ca ecoul acestora să se stingă treptat, înghițit de tăcerea nocturnă a orașului...

Adormeam într-un târziu, în așteptarea dimineții care mă va trezi din nou la realitatea celulei. Așteptam totuși cu interes diminețile de duminică. Poate unii dintre noi – poate chiar eu? – vom avea vorbitor și vom primi vești din libertate, iar după câteva minute de confruntare cu cei veniți de afară, mă voi întoarce în celulă mai liniștit, mai calm.

Așteptam aceste zile de duminică, poate vom fi duși în curte la plimbare, la soare... Acolo, pe deal, soarele era o bucurie, dar aici, în puțul curții de asfalt și de piatră încinsă, se transforma în jar, așa cum umbra răcoritoare, odihnitoare din grădina publică devenea ghețar în celule și pe coridoare.

Stăteam deseori în fața ferestrelor și priveam dealul, grădina publică, priveam verdele copacilor, umbrele lor, soarele – câte un colț de viață, de libertate.

Într-o sâmbătă seară – era prima zi a celei de-a treia decade a lunii iunie din primul an al celui de-al cincilea deceniu -, când se terminase munca în ateliere, coridoarele fuseseră spălate, ziua se înclina către noapte. Toaca vestise demult închiderea. De la etajul întâi se auzeau deja rapoartele șefilor de celule. La etajul patru plantonul coridorului striga prelung: „Pregătiți-vă pentru închidere, vine închiderea..."

Deținuții mai aruncau câte o pivire către umbra ce cuprindea vilele de pe coasta dealului, se uitau la mestecenii din față sau mai furau câte o imagine a carminului așternut de amurg pe cușma albă a muntelui din zare, apoi intrau în celule.

Pe coridor se iviră trei gardieni. Doi dintre ei, cu ciocane de lemn în mână, intrau în celule, ciocăneau gratiile ferestrelor care răsunau indicând că barele nu aveau fisuri. Al treilea gardian cotrobăia pe sub saltele, ba le și răsturna, desfăcea așternutul sau pipăia la întâmplare

printre hainele și buzunarele deținuților. „Închiderea, închiderea...", se auzea vocea plantonului. În celulă deținuții se aliniau, șeful celulei îi număra și își pregătea raportul: „Să trăiți, domnule prim-gardian, celula numărul 64, cu un efectiv de nouă deținuți, unul la infirmerie, opt prezenți..."

În acea seară primul gardian aduse la cunoștința deținuților că „deșteptarea" din dimineața următore se va face la ora patru, iar la ora cinci se va pleca la muncă în grădina închisorii. În închisoare nu vor rămâne decât cei bolnavi, plantoanele și cei câțiva care trebuie să facă de serviciu la curățenie și la bucătărie. O parte dintre aceștia vor aduce mâncarea la grădină.

În noaptea aceea s-a dormit puțin.

Grădină...! Cum arată o grădină, o grădină de închisoare?, ne întrebam. O grădină de închisoare arată oare la fel ca toate grădinile? Are și aceasta straturi și cărări înguste, pe care abia dacă ai unde pune un picior și asta doar cu mare atenție...? Poate că o grădină de închisoare e altfel, cu gratii, închisă ca și oamenii din închisoare? Oare ce se cultivă într-o asemenea grădină? O fi acolo ceapă? Ceapă verde, cu tulplini alburii, cu cozi verzi? Or fi și tulpini de roșii? Roșii...!!! Poate e timpul ca fructele verzi să dea în pârg? Or fi și tufe de fasole și de mazăre, cu păstăile lunguiețe, de un verde intens? Dar dacă acolo se cultivă cu totul altceva? Poate doar tulpini de răchită sau numai porumb, căci în cazanul nostru n-am apucat să vedem decât o ciorbă transparentă, cu niște praf de cartofi, uneori cu ceva făină de mălai și gulii.

Oricum ar fi, mi-am zis, principalul e că plecăm la grădină, la aer, la soare, în vânt... Și să dureze asta toată ziua, până seara, de la cinci dimineața și până seara târziu, să fim acolo până vine ora „închiderii". Dimineața la cinci vom face o plimbare spre grădină, apoi seara vom mai face o dată drumul, în sens invers. Adevărat, vom merge încolonați și încadrați de gardieni, dar paza nu va putea să fie așa de deasă încât să ne împiedice să vedem străzile, oamenii, casele, orașul, viața. Când ne vom întoarce, va fi o seară de vară după o zi lucrată în aer liber, vom fi probabil obosiți, dar vom vedea orașul în umbră...

Ah...! Vom sta toată ziua printre straturi, între răsaduri, chiar dacă vor fi... de răchită! Vom smulge buruienile în orele de dimineață, când roua nu se va fi zvântat și vom arunca ierburile pe cărările dintre straturi. Apoi voi rupe un fir de iarbă, îl voi lua în gură, voi mușca smaltul lui verde și voi gusta amarul plin de sevă al plantei...

Ah, dacă ar exista și straturi de ceapă ale căror cozi trebuie ciupite – și ce plăcute sunt cozile astea proaspete, ușor pișcătoare! Le-aș putea amesteca în ciorba de făină și mălai...

În orele amiezii – speram noi – o să ne putem odihni măcar o oră și poate ni se va permite să ne întindem undeva sub un copac. Trebuie să fie măcar câțiva pomi în grădină... Și dacă acești pomi ar fi și înfloriți, atunci vom mai simți și aroma lor. Vom sta culcați sub pomi înfloriți... la umbră, pe iarbă și vom putea privi de acolo de jur împrejur, nu din spatele gratiilor și nu limitați la un orizont îngust, ci vom putea contempla întreaga regiune. Apoi, când soarele va slăbi, când umbrele vor începe să se lungească, vom lua stropitoarele și vom uda straturile. S-ar putea să pot chiar umbla în picioarele goale, cu cracii pantalonilor suflecați, și, așa, din nebăgare de seamă, să-mi stropesc picioarele cu apă adevărată, ca apoi să calc pe pământul îmbibat cu apă...

Iar dacă în grădină nu va fi decât răchită și porumb și va trebui să prășim, atunci voi lovi cu putere cu săpăliga, voi răscoli pământul și voi simți mirosul reavăn al pământului. Soarele îmi va pârgui puțin obrazul livid... Ce bine va fi...

Noaptea a trecut în liniște.

Deținuții se treziră la primele licăriri ale dimineții. Cerul era ușor înnourat și se răspândise o lumină difuză. Dangătul toacăi răsuna parcă obosit, doar câteva lovituri sfielnice vestiră ora patru a dimineții: „deschiderea".

La un etaj se deschise o ușă, câțiva deținuți coborâră într-una din curțile interioare și auzirăm sunetele lopeților, sapelor, greblelor care se loveau.

Noi, în celula noastră, ne pregăteam de „deschidere".

Ne spălarăm rapid deasupra tinetei și a hârdăului din celulă; cu o ceașcă de apă ne clătirăm gura, cu o alta ne alungarăm somnul din ochi. Ne pregătisem castroanele, lingurile de lemn, le luarăm de pe polițe, le îndesarăm în buzunarul zeghei și începurăm a ne plimba prin fața ușii, așteptând sosirea gardienilor.

În curte gălăgia se potoli. Coridoarele rămaseră și ele tăcute. Pașii gardienilor care trebuiau să facă deschiderea nu se auzeau.

În această așteptare tăcută trecură mai bine de două ore.

Deschiderea se făcu la orele obișnuite: primul gardian sosi cu întreaga sa suită, i se raportă, el primi raportul, gardienii care-l însoțeau ciocăniră iar în gratii cu ciocanele lor de lemn, ne scotociră prin

buzunare, apoi ușile se închiseră ca de obicei. Celulele rămaseră închise. S-a anunțat că nu vor avea loc nici vorbitoare, nici plimbarea de duminică.

Spre miezul zilei hârdaiele cu ciorbă au fost urcate la etaje, și începu obișnuita împărțire a fierturii. Era zeama știută, poate mai transparentă decât altădată.

În fața hârdăului se formau cozile obișnuite, deținuții cu castroanele în mână așteptau cu nerăbdare umplerea lor.

Când gardienii care controlau și supravegheau împărțirea ciorbei se mai îndepărtară, bucătarii care ne serveau transmiseră din celulă în celulă vestea: în noaptea trecută, directorul închisorii a avut un accident mortal de mașină și tot atunci Uniunea Sovietică a fost atacată.

Izbucnise războiul cel mare.

*

Începuse, deci, marele război...

Murise și directorul închisorii...

Speranțele născute în capetele noastre după eliberarea Anei de către Stalin, că înainte de pornirea marii încleștări vom fi, poate, și noi eliberați, schimbați, duși în Uniunea Sovietică, în siguranță, s-au spulberat dintr-o dată.

Ne aflam într-o capcană: eram prizonierii guvernului care ordonase „Ostași, treceți Prutul" și care ne putea declara dușmani, ne putea lichida oricând, fără ca noi să fi avut posibilitatea de a fi ajutați în vreun fel.

A doua zi după 22 iunie 1941 a sosit la Caransebeș o parte din Direcția generală a penitenciarelor din București. Trei zile am fost adunați la raport, inspectați, controlați, percheziționați, provocați; am crezut că acesta era momentul când începea sfârșitul. Gardienii au fost puși să țipe, să urle la noi, să ne înjure, să ne lovească, să caute, să răscolească totul, doar-doar or găsi ceva interzis, compromițător. Coloneii și directorii generali îi ațâțau mereu. Ne-am convins că erau în căutarea acelei scântei de la care să poată aprinde un foc atotnimicitor.

În a treia seară inspecția s-a terminat: n-au fost în stare – sau n-au vrut – să găsească motivul pentru lichidarea noastră.

Atunci, în seara celei de-a patra zile de război, după închidere, Nikonov – viitor ministru adjunct de interne, generalul Sergiu Nicolau – a scos de undeva o balalaică și a interpretat câteva romanțe

rusești... M-am liniștit, simțeam că totul se calmase, că deasupra capului nostru nu mai plana pericolul execuției.

În cea de-a zecea zi a războiului, la 2 iulie, în coloanele ziarului „Universul" (nr.175) a apărut Comunicatul oficial al guvernului care anunța că „la Iași au fost executați 500 de iudeo-comuniști care trăseseră focuri de armă din case asupra soldaților germani și români". La citirea acelor rânduri n-am știut ce să credem, ce și cât era adevărat din comunicatul acela, dacă se trăsese efectiv asupra soldaților, dacă au fost uciși 500 sau poate mai mulți evrei? Ceva mai târziu au sosit scrisorile cu mesaje aproape cifrate, adresate deținuților ieșeni din partea familiilor lor și în care aceștia erau anunțați fie că au rămas orfani de tată, fie că le muriseră frații, desigur, fără explicații legate de moartea subită a acestora.

Așteptam zi de zi știri despre victorii strălucite ale Armatei Sovietice împotriva invadatorilor, dar veștile ce ne parveneau vorbeau despre nimicirea a multe divizii ale Armatei Roșii, de pierderea unor întinse teritorii.

Directorul închisorii de drept comun din Caransebeș a fost numit temporar și director al închisorii noastre, iar acesta ne-a suspendat toate drepturile care nu-i aduceau vreun câștig personal. N-am mai avut nici „felul doi", nici ziarul „Universul", nici atelierele nu mai funcționau. În schimb, a deschis în curtea închisorii un bazar, unde puteam cumpăra unele alimente la prețuri duble față de cele de pe piața orașului.

Peste câteva săptămâni a sosit și noul director, cel numit definitiv în post de către Direcția Generală a Penitenciarelor. Directorul Dumitrescu era un om mărunțel, negricios, bondoc, care despre noi nu știa decât ceea ce se publicase timp de două decenii în presă: că eram un fel de canibali periculoși, ucigași.

În primele săptămâni după sosire, directorul Dumitrescu a participat la fiecare „deschidere" și „închidere", a controlat fiecare celulă, gratiile de la fiecare fereastră, dacă nu cumva au fost tăiate pentru ca noaptea să organizăm vreo evadare în masă; a căutat sub saltele dacă n-am ascuns acolo cuțite sau alte arme ucigătoare.

Foarte curând Dumitrescu și-a dat seama că se putea sta omenește de vorbă cu noi, că nu eram neapărat fiare sălbatice, dezlănțuite, că ne țineam de cuvântul dat. Treptat, a acceptat reintroducerea tuturor privilegiilor pe care le avusesem anterior.

La un moment dat, a început chiar să-și facă griji în privința

sănătății noastre; a aflat că între masa de seară, care se servea pe la orele 18, și ciorba de la prânz treceau 18 ore fără să avem ce mânca, așa că a ordonat ca în lunile de vară să se culeagă din grădina închisorii tot ce era comestibil. În numeroase dimineți ne aduna în careul curții închisorii și controla ca fiecare deținut să primească măcar o roșie, un ardei, un morcov, indiferent ce, dar ceva de mâncat. Sub directoratul lui Dumitrescu viața de la închisoare a devenit într-un fel o calmă rutină.

Războiul era în toi, apoi s-a extins și pe continentul african, după aceea mai ales pe cel asiatic, în Extremul Orient, dar anul 1941 și chiar și începutul lui 1942 ne aduceau doar vești tragice: întunericul se întindea mereu, tot mai multe popoare ajungeau sub dominația fascismului. Dar, în ciuda acelor victorii, aparent fără sfârșit, ale agresorilor, noi nu ne-am pierdut încrederea în victoria finală a cauzei noastre.

În toamna anului 1942 războiul era în toi. Viața de închisoare se depăna în ritmul ei obișnuit.

În acea perioadă lucram în afara zidurilor închisorii, pe șantierul unui aeroport militar ce se construia la marginea orașului. Grupul nostru a fost într-un fel separat de restul deținuților. Eram plasați în niște încăperi mai mari și aveam un alt program; eram treziți mai devreme, apoi ne încolonam în curtea închisorii și porneam, păziți de gardieni, prin centrul orașului spre locul de muncă. Eram mai bine alimentați, e adevărat, dar și lucram zilnic peste zece ore, muncă grea. Săpam și căram imense cantități de pământ, amestecam și turnam beton, din talaș și beton confecționam niște elemente de doi metri pe un metru, din care construiam barăci pentru soldații care urmau să asigure paza viitorului aerodrom. Aveam bucătăria noastră; pentru munca noastră primeam un mic salariu, de câțiva lei pe zi, sumă care se folosea pentru asigurarea unei mese mai îndestulătoare, de două ori pe zi. Seara, când ne întorceam la închisoare, ne spălam pe întuneric la puțul din mijlocul curții, apoi urcam în celulele noastre.

Chiar și în această perioadă de război împotriva Uniunii Sovietice grupul nostru de deținuți politici avea autorizația din partea Direcției Generale a Penitenciarelor de a face trei abonamente la ziarul „Universul", astfel că în linii mari eram informați de mersul evenimentelor, cel puțin în felul în care ele erau prezentate în versiunea oficială.

Dar, în afară de cititul zilnic al ziarului în celule, aveam și o altă

sursă de informare: conducerea colectivului de deținuți politici dispunea fie în interiorul fie undeva în afara zidurilor închisorii – nici azi nu știu precis – de un post de radio-recepție cu ajutorul căruia obțineam o informare mai largă și mai obiectivă asupra realității politice mondiale. Zilnic sau la două zile, pe baza unui sistem foarte bine pus la punct de legături personale, noi toți sau aproape toți eram informați despre mersul războiului, despre situația reală de pe front.

Pe atunci, în ultima parte a verii '42, știrile de pe front nu erau prea încurajatoare. Armatele fasciste păreau invincibile, căci deși fuseseră respinse în timpul iernii din fața Moscovei, Leningradul era încă blocat, aproape complet încercuit. În sectorul sudic, armatele fasciste ajunseseră până la Stalingrad. Europa, cu excepția Angliei și a unor țări mai mult sau mai puțin neutre, ca Suedia și Elveția, era ocupată sub o formă sau alta de puterile fasciste. De la punctul ce se numește Capul Finisterra, de pe coasta atlantică a Spaniei și până aproape de Urali, la limita estică a Europei, aproape până la ultima palmă de pământ, totul era sub dominația naziștilor sau a aliaților lor.

În acele săptămâni critice, cu ocazia unui vorbitor, mama mi-a spus, profund îngrijorată:

— Ce va fi cu noi...? Ăștia-i învinge pe toți...

— Mamă, războiul încă nu s-a terminat. Războiul abia acum va începe cu adevărat. În curând va porni războiul de partizani și atunci vei vedea..., i-am răspuns.

Nu știu în ce măsură am liniștit-o. Adevărul e că ei, cei din libertate, nu dispuneau de sursele noastre suplimentare de informare. Evreilor li se confiscaseră aparatele de radio, ca nu cumva să răspândească știri adevărate, auzite la BBC sau la alte posturi. Ascultarea posturilor străine și transmiterea mai departe a știrilor nu numai că era interzisă, dar recidivistul se putea aștepta și la pedeapsa capitală.

Noi, la închisoare eram plini de speranțe, și asta nu numai datorită pornirilor optimiste, tinerești. Știam, de pildă, de discursul lui Stalin, ținut în noiembrie 1941, la una din stațiile de metrou din Moscova, în care își subliniase siguranța în victoria finală. Știam și de unele victorii împotriva trupelor fasciste, dar încrederea în viitoarele noastre victorii pornea de la faptul istoric că, după revoluția din octombrie, tânăra putere sovietică reușise să înfrângă nu numai contrarevoluția internă, ci și să oprească intervenția celor 14 sate străine.

Despre Stalin nu știam prea multe, dar ne gândeam la el ca la un zeu salvator, atotștiutor și atotputernic, capabil să lovească dușmanul

fără cruțare. Pe de altă parte, speranțele noastre se îndreptau și spre popoarele europene; speram că se vor revolta, se vor răscula împotriva fascismului. Nu puteam uita că, de pildă, nu cu mult înaintea ocupației fasciste, Franța a fost condusă de un guvern al Frontului Popular, din care făceau parte, între alții, social-democrații și comuniștii.

Eram încă un om liber când am fost informat de fațetele evoluției politice europene: știam de existența lagărelor de concentrare instalate în Germania imediat după preluarea puterii de către Hitler, știam de Dachau, care a fost conceput ca model de lagăr de concentrare pentru opoziție, cunoșteam existența lagărelor de muncă silnică din regiunile mlăștinoase ale Germaniei, ba cunoșteam chiar textul și melodia cântecului lor – *Wir sind die Mohrsoldaten* –, îi fredonam uneori melodia; știam multe despre intervenția Legiunii Condor, germană, în războiul civil din Spania și despre nimicirea orașului Guernica – un exemplu pentru viitoarele distrugeri aeriene –, știam de prezența unei întregi armate italiene și a unităților marocane care au asigurat victoria franchiștilor împotriva guvernului legal spaniol; cunoșteam și pictura lui Picasso despre Guernica, știam de Brigăzile Internaționale, ostași ai progresului veniți din toate colțurile Terrei în apărarea Spaniei republicane, știam de soarta lor, de internarea lor în lagărele franceze după înfrângerea republicii.

La sfârșitul lui august și începutul lui septembrie '42 se părea că lumea e incapabilă să oprească marșul triumfător al fascismului. În această atmosferă bivalentă, oscilantă între speranțe și îndoieli au început să circule la Caransebeș niște știri ciudate. Se vorbea despre faptul că în baza victoriilor repurtate de armata română, situația unora dintre noi se va schimba. Așa cum se întâmplă în cazul unor știri imprecise, contradictorii și urmate de dezmințiri, începea să se contureze ideea că datorită uimitoarelor succese de pe front, guvernul va arăta îngăduință, înțelegere față de unii dintre noi, condamnații comuniști aflați la Caransebeș și anume față de cei care aveau condamnări mai ușoare, adică „detențiune corecțională", cărora li se va asigura „o viață în libertate", undeva în regiunea nou cucerită a Transnistriei, regiune situată între Nistru și Bug și cucerită de la sovietici, adică făcută cadou de Hitler României lui Antonescu, ca un fel de compensație pentru pierderea Ardealului de nord care fusese cedat Ungariei pe baza Dictatului de la Viena.

Se vorbea de speranța că acolo, în „noile colonii" unde vom fi

duși, nu vor exista celule și gardieni, deci nu va fi închisoare, că „acolo" vom putea trăi ca niște „coloni", aproape complet liberi, că vom avea posibilitatea să lucrăm, deci să și câștigăm ceva. Condamnările noastre urmau să fie casate – bineînțeles în mod condiționat, iar dacă ne vom comporta „omenește" și vom fi apreciați de autoritățile locale drept „oameni de treabă", atunci...

Nu-mi aduc aminte exact cine răspândea aceste zvonuri „liniștitoare", dar cred că le-am crezut cu toții. Ni se părea, așa mi-aduc aminte, că în acel miez de vară '42, guvernul se simțea atât de sigur de sine încât își putea permite colonizarea unei părți a deținuților politici, deci a adversarilor săi.

S-a ajuns până acolo încât în sufletul unora dintre noi, al unor tovarăși de închisoare, s-a născut chiar invidia. Dar era ceva ciudat în acele știri: cei care urmau să fie „colonizați", trimiși să trăiască în condiții de semi-libertate, erau numai condamnați evrei, adică aceia împotriva cărora se ducea poate cel mai crâncen război, de nimicire totală. Nimeni, nici măcar conducerea colectivului de deținuți politici nu a încercat să își explice cum de tocmai dușmanii declarați ai dictaturii, evreii bolșevici, condamnați de tribunalele militare, ar urma să se bucure de un regim preferențial în comparație cu deținuții români, care trebuiau să-și continue ispășirea pedepselor în închisoare.

Îmbrăcat într-o uniformă cu dungi subțiri de culoare maronie, deci deținut cu o condamnare ușoară, care în codul respectiv era numită „închisoare corecțională", eu urma să fiu liber sau aproape liber într-un viitor apropiat; pentru mine, asta însemna că mă voi putea mișca în cvasi-libertate, în celulă sau cameră nu voi mai avea o „tinetă" pentru nevoile fiziologice din timpul nopții, în timp ce colegii mei de detenție români, maghiari sau germani urmau să fie obligați să-și continue viața în închisoare.

Ceilalți deținuți, care purtau alte uniforme, pijamale cu dungi late sau încrucișate, deci cei condamnați la „închisoare grea" sau la „muncă silnică", nu erau pe lista celor „avantajați", chiar dacă erau evrei. Cu toate că nu-mi puteam închipui nici pe departe cum ar urma să fie viața mea în viitor, în „libertate", problema m-a preocupat din ce în ce mai mult.

În momentul când s-a pus problema transferării noastre în Transnistria, viața de la Caransebeș era relativ suportabilă, cel puțin pentru mine; șase zile pe săptămână lucram în aer liber la aeroportul în construcție, mă alimentam relativ bine, mă dezvoltam din punct de

vedere spiritual citind cu regularitate volumele din biblioteca noastră. Duminicile îmi puteam completa meniul cu câte ceva primit de acasă, de la părinți. Aveam dreptul să corespondez cu familia, adică să scriu o carte poștală pe lună, iar părinții veneau să mă viziteze cu regularitate lunară și puteam sta de vorbă câte o jumătate de oră sau chiar o oră.

Soarta noastră fusese hotărâtă de autoritățile superioare ale statului, astfel că a trebuit să-mi iau rămas bun de la acea viață și să mă „orientez spre viitor". Zilnic încercam să-mi închipui acest viitor, viața mea „liberă", de colon. Mi-am imaginat că voi avea o locuință proprie, modestă, mică, dar fără înghesuială. Nu știu de ce, dar zilnic se întărea în mine convingerea că vom fi transferați ca să devenim muncitori agricoli. Până atunci nici măcar nu ținusem în mână vreo unealtă agricolă, dar îmi ziceam că până la venirea mea la închisoare nu știusem nici ce e munca fizică, brută, și totuși m-am adaptat relativ repede. La fel se va întâmpla și pe ogor, credeam. La aeroport a trebuit să car saci de 50 kg de ciment, să sap uneori zece ore în șir, așa că eram sigur că mă voi deprinde și să ar pământul, să semăn sau să recoltez.

Gardienii povesteau că vom fi plasați într-o colonie închisă, dar unde vom fi liberi, desigur, sub supravegherea jandarmeriei. Alături vor fi și femei, acolo, în libertate. Femei... O, doamne, mă gândeam, pare aproape de necrezut! La un viitor ceva mai îndepărtat nu mă gândeam. Conform sentinței mele, mai aveam de stat la închisoare un an sau cel mult doi ani, iar până la acea dată situația mondială se va fi inversat, aducând cu sine adevărata libertate. Încercam să-mi întăresc rezistența: până atunci, trebuie să rămân în viață, deci voi lucra și voi rezista. Totodată a început să se vorbească mai deschis despre transferul evreilor și țiganilor în acea regiune nouă. Presupuneam că se vor crea rezervații speciale pentru evrei, ca în acest fel să fie eliberate orașele din interiorul țării de populația evreiască.

Noi, cei „aleși" am fost schimbați din detașamentul de muncă de la aeroport, apoi a trebuit să schimbăm și îmbrăcămintea, iar în locul „uniformelor" cu dungi am primit hainele noastre civile.

Legătura mea cu organizația ilegală din închisoare mi-a adus la cunoștință încetarea contactului dintre noi, urmând ca la o dată apropiată să se prezinte noua mea legătură. Mi-a comunicat și parola de recunoaștere și a încercat să-mi insufle curaj pentru viitorul nesigur și neclar care mă aștepta. Mi-a spus că nu vom fi uitați de colectivul de

la Caransebeș, care va continua să lupte și pentru noi, și mi-a cerut să nu-mi pierd încrederea în viitor.

A sosit și dimineața când noi, cei care purtaserăm pijamale de închisoare cu dungi înguste, noi, foștii deținuți evrei, deveniți nimeni nu știa ce anume, am fost adunați în curtea închisorii, fiecare cu sacul său pe spate, gata de drum spre o viață „în libertate". În fața noastră s-au adunat tovarășii noștri, s-au apropiat, ne-au strâns mâinile, ne-au îmbrățișat. O unitate de jandarmi a intrat în curte. Ne-au înconjurat, noi ne-am aliniat din nou și a urmat o numărătoare fără sfârșit, apoi un apel nominal. Înainte de a porni am fost avertizați că orice încercare de evadare era egală cu moartea; așadar, porneam spre „libertate" sub amenințarea împușcării pe loc.

În gara din Caransebeș fuseseră trase câteva vagoane de marfă, de culoare roșietică, pe care scria „8 cai sau 40 de oameni". Am calculat la repezeală că, în conformitate cu inscripția de pe vagoane, grupul nostru format din 85 de oameni urma să fie împărțit, probabil, în două vagoane, fiecăruia dintre noi revenindu-i aproximativ câte o cincime din suprafața rezervată unui cal. În prima clipă, nu mi-am dat seama dacă asta era mult sau puțin.

În momentul în care jandarmii ne-au ordonat să urcăm în vagoane, a sosit la gară directorul închisorii, Dumitrescu. Ne-a adus un supliment de alimente față de rația de hrană stabilită de guvern pentru cele trei zile cât s-a estimat că va dura „călătoria". Astfel, în afară de rația oficială de pâine, Dumitrescu a mai adus mari cantități, coșuri întregi de legume și zarzavaturi, culese din grădina închisorii. Cu siguranță că ordonase să se culeagă tot ce se putea culege, căci coșurile erau pline cu roșii, ardei, carote, gulii. A adus și un număr de găleți pline cu apă. Nu știu dacă în acele clipe Dumitrescu știa ceva despre „marea călătorie" ce ne stătea în față, dar cu siguranță că bănuia cel puțin că direcția era Transnistria, despre care noi nu știam nimic. Apoi s-a adresat comandantului unității de jandarmi care ne escorta, spunându-i cu glas tare, să audă toți jandarmii prezenți, că noi nu eram deținuți periculoși, că puteau fi siguri că nu vom încerca să evadăm și că, în consecință, nu era nevoie ca vagoanele să fie încuiate.

Unul din grupul nostru, doctorul Crișan, a ieșit din rând și adresându-i-se lui Dumitrescu, i-a mulțumit pentru tot ce făcuse pentru noi, apoi și-a luat rămas bun din partea noastră. Dumitrescu ne-a încurajat, dorindu-ne sănătate. Avea lacrimi în ochi... Cred că știa

totuși ceva despre realitățile locului spre care urma să fim duși, despre acea ciudată „libertate".

După ce ne-am îmbarcat, trenul nostru a pornit. Ușile au rămas deschise. Pe marginea vagonului, în ușă ședea un jandarm care a permis ca unul dintre noi să stea alături de el. Doar când s-a înserat a tras ușa și s-a culcat alături de noi, pe podeaua de scândură a vagonului pentru vite.

Cum a pornit „hotelul" nostru mobil, a și început organizarea grupului; alimentele au fost împărțite pentru un număr de mai multe zile, căci nimeni nu știa și nici nu bănuia, măcar cu aproximație, care urma să fie durata efectivă a călătoriei. S-a făcut apoi un apel, să vedem câți suntem în vagon, jandarmul nostru fiind și el trecut pe listă, ca să se știe de câte porții era nevoie. S-a organizat un fel de serviciu de observație; unul dintre noi ședea în ușa vagonului, altul stătea la unica ferestruică, nu atât pentru a admira peisajul, ci mai mult pentru a încerca recunoașterea și reconstituirea itinerarului și a direcției în care o pornisem.

În a doua zi a călătoriei trenul nostru s-a lungit cu încă un număr de vagoane care îi fuseseră atașate în cursul nopții. Erau internați din lagărul de concentrare de la Târgu Jiu, numai evrei, care fuseseră și ei selectați pentru a fi trimiși spre „libertate".

În a patra zi a călătoriei ne-am dat seama că trenul nostru devenise un monstru, format dintr-un șir aproape nesfârșit de vagoane de vite încărcate cu oameni, care se târa spre răsărit. Într-o gară de triaj din jurul Bucureștiului, trenul nostru a staționat o noapte. În orele dimineții ne-au fost atașate încă un număr de vagoane: femei, bărbați, familii întregi – toți evrei -, arestați, luați din libertate.

Treceam prin câmpiile Bărăganului. Ședeam lângă jandarmul care era de pază în ușa vagonului. El, paznicul, ținea pușca culcată pe pulpe. Priveam amândoi întinderile tomnatice. În depărtare, ici-colo apăreau siluetele unor sate, copaci izolați, boschete fugeau în fața noastră. Totul era ars de dogoarea verii. Schimbam cu jandarmul câte un cuvânt-două, din când în când.

Din puținul pe care-l aveam primea și jandarmul o porție. Poate că boțul lui de pâine era mai mare decât al meu sau poate avea norocul ca roșia lui să fie mai mare.

Economul vagonului îmi dădea mie porția jandarmului, să i-o înmânez. Aveam, îmi ziceam, o sarcină: să șed lângă jandarm, să

schimb câte o vorbă cu el, să-l întreb câte ceva, iar cu rația de alimente să susțin această relație.

Cu o zi înainte, Beni venise la mine, la ușa deschisă a vagonului, mă bătuse ușor pe umăr și-mi șoptise că Percic, șeful grupului nostru din vagon, voia să-mi vorbească.

Percic ședea într-un colț al vagonului, înconjurat de un cerc de tovarăși care, stând cu spatele spre el, formau un fel de zid de apărare. După ce schimbarăm parola de recunoaștere, Percic îmi aduse la cunoștință că, până una-alta, el va fi legătura mea superioară. Dar mai importantă pentru mine a fost informația că se reorganizase colectivul ilegal.

— Prietene, începu Percic. Am intrat într-o nouă fază a luptei noastre. De azi încolo ne vom adresa unul altuia cu „prietene". Am analizat comportarea ta din ultimul timp și conducerea colectivului a hotărât să te primească în rândurile sale. Dacă ești de acord... Dacă n-ai nimic împotrivă, atunci începând de azi faci parte din colectivul nostru politic, iar legătura ta superioară voi fi eu până ajungem la destinație. Vom mai discuta până atunci. Acum sarcina ta e să stai lângă jandarm și să încerci să te împrietenești cu el. Încearcă să afli dacă știe ceva despre destinația trenului nostru. Tu vei fi cel care îi va da zilnic „halucul". Dacă ar fi să mi se întâmple ceva în timpul drumului, atunci legătura noastră se întrerupe și cineva se va prezenta cu aceeași parolă conspirativă care a fost valabilă și între noi... Ia astea patru țigări „Naționale", dă o țigară jandarmului. Deocamdată asta e porția ta zilnică de țigări.

Din acel moment am devenit o rotiță dintr-un imens lanț care avea drept scop salvarea vieților noastre. Eram organizați. Când trenul urma câte o curbă a căii ferate, vedeam segmentele acelui imens șarpe format din vagoane înțesate cu oameni, unde în fiecare „unitate" exista câte un Percic, iar în fiecare ușă și la fiecare ferestruică de vagon stăteau alții, asemeni mie, care priveau, observau, vorbeau cu jandarmul respectiv, încercând să deslușească numele satelor de prin preajma drumului de fier, ale gărilor prin care treceam, ca să aflăm cât mai repede posibil unde eram și încotro ne duceau.

Și așa, în doar câteva minute, am fost din nou alături de Partid, în organizația care avea de-acum, undeva, într-unul din vagoane, un centru, o conducere care funcționa, un creier sensibil care analiza zecile, poate chiar sutele de informații primite de la cei care, ca și mine, reușeau să observe câte ceva, să afle un nou element despre

soarta care ne aștepta.

Da, am devenit o parte a angrenajului centralismului democratic care începuse să funcționeze în vagoane chiar din momentul în care, pentru prima oară, prin ușile deschise, unii au coborât, s-au reîntâlnit, au transmis informații, astfel constituindu-se centrul de la care soseau deja indicații, păreri, sarcini, întrebări.

E adevărat că nici până la acea dată nu mă simțisem complet izolat sau pierdut, dar după comunicarea făcută de Percic mă simțeam altfel, altcineva! Eram o moleculă a marii organizații de masă, condusă de Partid, care n-are voie să nu existe, care e permanent și universal.

Am devenit în acele zile un alt om în sensul că, față de perioada de la Caransebeș, am fost înregimentat, aveam deci un regim politic precis. Avusesem, ce-i drept, și la Caransebeș o legătură care însă, probabil, n-a fost altceva decât o modalitate de a mă ține la curent și aproape de colectiv pentru că, deși făceam parte din gospodăria colectivă, eram exclus sau suspendat din punct de vedere politic, probabil ca umare a influenței lui Pisu. Nici în acel vagon de marfă, aflat undeva, în drum spre Transnistria, n-am devenit membru de partid, nu mi s-a comunicat nimic în acest sens, dar eram încadrat într-o organizație ilegală așa-zis de masă, condusă și controlată de partid.

În cursul nopții petrecute pe niște linii de triaj, în apropiere de Tiraspol, a avut loc un atac aerian al avioanelor sovietice. Bineînțeles că s-a creat panică și o mare zăpăceală. Comandantul pazei a coborât din vagonul său, a ordonat jandarmilor să închidă vagoanele, iar ei au luat poziție în șir, în jurul vagoanelor noastre. Când alarma aeriană s-a terminat, s-a ordonat numărarea efectivelor din vagoane.

Avea să mai dureze alte patru zile până să sosim la destinație, adică să parcurgem cele două sute de kilometri până la localitatea Vapniarca.

Vapniarca era o gară ceva mai mare decât celelalte pe care le văzusem în drum. Era un nod de cale ferată. Când trenul s-a oprit, jandarmii s-au aliniat în fața vagoanelor și ne-au ordonat să coborâm. Ne-am aliniat pe două rânduri, am fost numărați iar și iar, de nu știu câte ori până ce, în fine, efectivul numărat a corespuns cifrei cu care se pornise la drum. Am traversat o mică localitate cu case mici, țărănești, acoperite cu șindrilă. Locuitorii ne priveau prin ferestre și din uși și se minunau, dar păreau plictisiți, ca unii care vedeau acest gen de spectacol repetându-se mereu. Pe drum, pe marginile șoselei

zăceau capetele unor statui dărâmate ale lui Lenin și Stalin. La vederea acestor capete de bronz aruncate, m-a cuprins un sentiment ciudat: statuile idolilor, imaginea celor care reprezentau idealurile noastre zăceau în praful ulițelor. Acest spectacol semăna probabil cu scenele de pe vremea marilor migrații ale popoarelor din primele secole ale erei noastre, când vandalii sau hunii au distrus statuile lui Apolo și Zeus, ale zeităților grecești și romane. Acolo, pe străzile Vapniarcăi, am trecut pe lângă bucățile de statui cu calmul necesar.

După o jumătate de oră de mers am sosit ...la destinație. O curte imensă, împrejmuită de un gard triplu de sârmă ghimată, cu foișoare dispuse în jurul gardului exterior, în care stăteau de pază jandarmi înarmați cu puști și baionete. În curte se aflau trei clădiri mari, cu parter și etaj, iar la o oarecare distanță de ele o altă clădire, mică.

Am intrat încolonați în acel imens țarc. Din nou s-a ordonat alinierea și numărătoarea pentru preluarea noastră. Când ofițerii de jandarmi au fost de acord cu efectivul, același doctor Crișan a ieșit din rând, a făcut un pas înainte, a luat poziție de drepți în fața comandantului și a mulțumuit în numele celor sosiți pentru atitudinea înțelegătoare a jandarmilor față de noi pe durata călătoriei.

— Auziți, domnilor ofițeri, se adresă comandantul colegilor săi, chiar și dușmanii noștri recunosc comportarea noastră umană, auziți...

Comandantul dădu o serie de ordine – o înșirare aproape fără sfârșit a ceea ce nu ne era permis să facem și a pedepselor care ne așteptau în caz că nu vom respecta acele dispoziții, pedepse care sunau, aproape fără excepție, la fel: „Împușcarea pe loc, fără judecată! Basta!"

Dar avertismentul cel mai grav pe care ni l-a adus la cunoștință a fost acela că ne aflam într-un lagăr din care nu vom mai ieși „decât ori în patru labe, ori în cârje". În acea clipă, nimeni, nici eu, n-am înțeles aluzia comandantului.

Ne-a ordonat să ne organizăm „pe bază decimală", adică pe grupe compuse din câte zece internați, ca apoi câte zece grupe să formeze o așa-zisă „despărțitură" și așa mai departe, și că în fruntea grupelor și despărțiturilor să fie câte un șef, un „comandant", aceștia fiind singurii cu care comandantul, adică paza va menține contactul, prin ei urmând să ni se transmită ordinele.

Am rupt rândurile și ne-am îndreptat spre pavilioane: în primul pavilion au fost cazate femeile, în cel de-al doilea au găsit loc majoritatea bărbaților, iar în cel de-al treilea am găsit încă un număr

de internați care proveneau din loturi anterioare și care ne observau încă din momentul intrării noastre în curtea lagărului.

Cea de-a patra clădire, situată față-n față cu cele trei clădiri mari, era bucătăria și, probabil, fosta sală de mese a regimentului de cavalerie sovietic care își avusese cazarma aici. Acesta era decorul în care aveam să trăiesc un an și ceva și care ne fusese prezentat drept un mediu de „viață liberă".

Am intrat pe poarta acestui lagăr într-o stare de totală lipsă de speranțe și totuși aici aveam să trăiesc o experiență umană cu totul deosebită.

Stând aliniați la apel, mi-a atras atenția un grup mic de internați care se aflau într-un colț al lagărului. Erau poate 20 sau 30 de persoane, femei și bărbați – sau cel puțin așa mi se părea. Nu-mi dădeam seama exact, căci erau chirciți, înghesuiți unul în altul. Unii ședeau pe pământ, într-o poziție ciudată; păreau mai degrabă patrupezi decât bipezi.

Doream să-i văd mai de aproape, să aflu ce era cu ei. Într-una din primele zile ale vieții noastre de lagăr am intrat în pavilionul III, unde erau cazați acești vechi internați. În fața mea s-au desfășurat niște scene decupate parcă dintr-un spectacol pe teme de antropologie, înfățișând o perioadă foarte îndepărtată din istoria Terrei.

În copilărie, în circurile ambulante care trecau prin Deva văzusem în borcane mari, pline cu spirt, niște monștri cu două capete sau cu patru picioare, sirene cu coadă de pește și alte minuni, dar ceea ce vedeam acum, în acel pavilion de la Vapniarca, nu erau „conserve", nu era un panopticum de circ sau de bâlci – era un coșmar viu, o realitate a epocii noastre. Ceea ce vedeam erau ființe antropomorfe care aveau forme și însușiri umane. Unii dintre ei semănau mai mult cu omul-maimuță de tipul *Australopithecus robustus* decât cu un *Homo habilis*, stră-stră-străbunicul așa-numitului *Homo sapiens* modern, din care se spune că ne-am trage.

Acele ființe aveau două mâini și două picioare, dar nu se puteau ridica în picioare și nu se puteau mișca decât cu ajutorul brațelor, al mâinilor care, ca într-un fel de leagăn, ridicau corpurile aproape complet paralizate și le împingeau înainte. Scoteau și niște sunete, care poate făceau parte dintr-un limbaj convențional al paraliticilor și cu ajutorul cărora păreau să se înțeleagă între ei. O vreme, pur și simplu nu-mi venea să cred că mă aflam în lumea reală, deși conform calendarului gregorian eram în luna septembrie a anului 1942.

În 1942 nu trecuseră nici 50 de ani de când H.G.Wells aterizase

cu *Mașina Timpului* într-o perioadă închipuită de el în „viitorul omenirii", la o distanță astronomică. În acest volum, H.G.Wells prezisese amurgul umanității în care oameni de tipul maimuțelor maki, al lemurienilor, Morlockii sunt dominați de o rasă superioară, cea a Eloiilor care îi subjugă pe ceilalți; Morlockii trăiesc și lucrează sub pământ ca să-i alimenteze pe domnitori, ei înșiși devenind uneori hrana Eloiilor.

Wells a murit în 1946, când era probabil prea bătrân sau prea bolnav ca să-și dea seama că în perioada anilor '40 omenirea ajunsese deja în acel „viitor" imaginat de el și că Morlockii se aflau răspândiți peste tot unde domnea fascismul, inclusiv pavilionul III de la Vapniarca. Fascismul a realizat parcurgerea „timpului" wellsian și era pe cale să înfăptuiască întreaga lume a fanteziei, a „raselor superioare" care să domine peste numeroase alte popoare de tip „inferior".

Savanții și politicienii acelor regimuri, se știe, au făcut tot ce le-a stat în putință pentru ca majoritatea omenirii să fie transformată în ființe de un tip necunoscut până atunci în istoria antropologiei. Pentru „producerea" acestei rase s-au înființat lagărele de concentrare, laboratoarele ce trebuiau să „creeze" ființe de o rasă inferioară, niște mamifere care ar fi putut fi clasificate mai aproape de monștri decât de oameni și care trebuiau să fie ca niște viermi, dar să poată fi folosite ca forță de muncă în favoarea „rasei superioare".

Câțiva din grupul cu care am sosit, venind să vadă și ei realitatea din pavilionul III, au adus și ceva resturi de mâncare și le-au împărțit celor de aici, iar aceștia s-au bătut pentru fiecare bucățică, pentru fiecare firimitură și au înghițit totul fără să mestece.

Văzând resturile lotului precedent de internați, am înțeles toată grozăvia conținută în cuvintele de „bun-venit" ale comandantului; de aici nu vom ieși decât ori în patru labe, ori în cârje. Asta, desigur, dacă vom mai apuca să ieșim.

Cu impresiile culese în pavilionul III a început viața mea cea nouă. Împlinisem cu câteva luni înainte 22 de ani. La acea vârstă omul își poate imagina multe în legătură cu viitorul lui, poate accepta multe variante și forme de viață – dar să te gândești că va trebui să trăiești, dacă vei trăi, o viață întreagă paralizat?

Trenul nostru numărase ceva peste 1000 de persoane. Despre Transnistria, deportări, masacre n-am știut mai nimic și nici despre soarta noastră n-am avut o imagine cât de cât clară. De fapt, noi, transportul din septembrie '42 spre Transnistria, eram doar capul coloanei de deportări care ar fi urmat să deschidă cea de-a doua fază

a Holocaustului din România; noi urma să fim primii din ultima fază a nimicirii totale a evreilor din România.

Analiza Holocaustului din România nu face obiectul acestui volum. Dar până la data deportării noastre la Vapniarca avuseseră loc o serie de tragedii. Războiul împotriva URSS a pornit pe data de 22 iunie 1941. Alături de Germania, România participa cu toate mijloacele pe care le avea la dispoziție. La o distanță de zece zile, exact la 2 iulie 1941, are loc pogromul de la Iași. După acest masacru urmează „trenurile morții" din Moldova, apoi, în august, încep deportările masive în Transnistria. Au venit apoi, rând pe rând, imensele masacre, în Moldova de nord, în Basarabia, Bucovina dar mai ales între Nistru și Bug. Cifrele publicate de unii sau de alții variază, diferențele atingând nivelul sutelor de mii, așa că nu are rost să evoc o părere sau alta. De remarcat este însă că toate acestea au avut loc înainte chiar ca Germania hitleristă să fi decis, în cadrul Conferinței de la Wannsee, la 20.01.'42, lichidarea evreimii europene. Deportările și nimicirea evreilor s-au realizat mai ales pe baza unor ordine verbale, prin măsuri extrem de simple: deportările s-au realizat chiar fără să fi existat vreo listă nominală a coloanelor, n-a existat birocrația prusacă a tatuării pe brațele deportaților a numerelor, a semnelor distinctive – cine e socialist, cine e evreu -, nu au existat nici liste nominale cu morții; totul era de-a valma, nimeni nu mai avea identitate. Nu exista nici o evidență, ci doar niște rapoarte care, eventual, conțineau numărul cadavrelor. În fond, moartea nu are nevoie de prea multă administrație.

Transnistria a devenit, în special pentru populația evreiască, un „anus mundi" unde dispăreau generații întregi, populația unor orașe întregi. Transnistria s-a transformat într-o lume a groazei. Cele întâmplate în această regiune, ca de altfel în toată Europa dominată de fascismul sub diverse nume și drapeluri, nu pot fi descrise, după părerea mea, în limbajul nostru obișnuit. Deși mulți dintre supraviețuitori au încercat să redea groaza secolului, nu reușesc să se apropie de realitatea și gravitatea crimelor care l-au marcat. Ar trebui ca societatea noastră, inclusiv noi, supraviețuitorii, să găsim o nouă limbă, o nouă formă de exprimare care să reușească să redea dimensiunile Holocaustului. Mă gândeam uneori că forma nouă de comunicare, cea a clipurilor, combinația asta nebună de sunet și imagine ar putea constitui un nou abecedar pentru o transcriere mai adecvată a ororilor Holocaustului. În această perioadă istorică au dispărut, nu numai în

Europa, până și ultimele sclipiri ale civilizației, ale iluminismului secolelor trecute; acestea păreau acum doar o fantezie, un vis în care cuceririle secolului XX erau prezente doar sub forma armelor de foc perfecționate sau a gazului ZYKLON B.

*

Cînd a început să se întunece s-a ordonat închiderea. Câțiva jandarmi au intrat în curtea lagărului și au închis ușile de intrare ale pavilioanelor. Închiderea ușilor era o treabă formală, căci dacă cineva ar fi dorit să iasă în curte, îi stătea la dispoziție un rând întreg de ferestre care n-aveau nici geam. Dar ieșirea în curte pe timp de noapte era interzisă de comandament sub amenințarea împușcării.

În antreul pavilionului se afla un hârdău de proporții. Nu mai era tineta cunoscută de noi de la închisoare, în celulele noastre. Era un hârdău, nu pentru 4-5 deținuți dintr-o celulă, ci pentru sute de oameni, pentru o întreagă armată.

Un lămpaș de vânt atârna nu departe de hârdău, ca să dea lumină celor care vor veni, să direcționeze drumul în bezna nopții.

M-am întors în colțul unde îmi lăsasem sacul cu efecte, alături de colegii din „grupă", care ședeau pe podea rezemați de peretele clădirii și își pregăteau culcușul pentru noapte. Am hotărât să dormim câte doi pe o pătură, cu a doua pătură să ne învelim, iar deasupra să punem și paltoanele noastre, astfel încât să nu înghețăm de frig. Sacii cu haine i-am pus sub cap, în loc de perne.

În apropierea intrării cineva ridică tonul și ceru să se facă liniște. S-a recomandat drept șeful sălii: adresându-ni-se tuturor, ceru ca să se prezinte voluntari care să facă de pază la ușa de intrare în acea primă noapte de lagăr. Ne promise că, pentru zilele următoare, totul va fi organizat din timp, dar acum, la început de viață în lagăr, era necesar ca voluntarii să păzească intrarea, pentru a se evita eventuale surprize neplăcute în timp ce dormeam. Fiecăruia urma să-i vină rândul, dar atunci era nevoie de voluntari care să stea de pază câte trei ore. În plus s-ar putea ca vreunuia să i se facă rău, caz în care paznicul îl va putea ajuta măcar cu un pahar cu apă. Apoi mai apelă la voluntari ca să golească hârdăul dimineața, la deschidere. Dacă nu se vor prezenta voluntari pentru treaba aceasta, atunci hârdăul va fi cărat și golit în groapa de la capătul curții de cei care își vor face nevoile în timpul nopții.

În sală s-a lăsat o liniște profundă. Oamenii erau obosiți, flămânzi,

însetați, nervoși. Fuseseră cărați ca vitele timp de peste o săptămână și ar fi dorit să aibă măcar o primă noapte în care să se odihnească.

Din fundul sălii s-a prezentat cineva și și-a ridicat brațul ca să fie văzut; dorea să fie în primul schimb, adică să intre imediat la post.

Mi-a plăcut și mi s-a părut grozav că ne organizam, că „viața nouă" la care am fost condamnați și care de fapt încă nici nu începuse, pornea sub semnul organizării și al ordinii. M-am gândit și la faptul că, în fond, în fața mea se afla o noapte în care, din cauza numeroaselor impresii, nu voi putea dormi, așa că m-am oferit și eu să fac de pază la ușa pavilionului. Am cerut să fiu pus în ultimul schimb, cel care lua sfârșit în momentul trezirii generale.

Noi, voluntarii, ne-am prezentat apoi la șeful sălii, care ne-a arătat unde doarme, ca să-l putem trezi în caz de nevoie, dacă unul dintre noi avea să observe ceva, vreo mișcare suspectă în curte, dinspre comandament sau în interiorul sălii. La fel, fiecare dintre noi le-a arătat celorlalți locul unde dormea, ca să fim găsiți cât mai ușor în întuneric, noaptea, la preluarea schimbului.

M-am întors la culcușul meu. Era întuneric beznă. Mă împiedicam mereu de corpuri culcate pe podea. Am deschis la repezeală sacul, mi-am scos cămașa de noapte, m-am schimbat la repezeală și m-am culcat alături de tovarășul meu.

Dinspre gheretele de pază ale jandarmilor se auzeau strigăte:

— Poostuul număruulll ciinci eeee bineee...!

Apoi se auzeau strigătele paznicilor mai îndepărtați, voci care păreau că ajung la urechile mele din depărtări tot mai mari, voci care înconjurau lagărul, îmbrățișându-ne spre un somn adânc.

Mă prezentasem voluntar pentru acea primă noapte la Vapniarca întrucât doream să încerc să-mi pun ordine în gânduri și impresii, să pot evalua în liniște situația în care mă aflam, ne aflam. Dar noaptea, întunericul sălii era plin de oftaturile celor ce dormeau, de plânsul inconștient al unora din deportați, așa că abia mi-a rămas timp să mă gândesc la mine.

În buzunar am găsit câteva țigări economisite în timpul călătoriei cu trenul. Le-am aprins pe rând. Pufăiam distrat și mă uitam cu uimire la sclipirea roșietică a tutunului aprins, încercând, parcă, să ghicesc în acel mic punct de lumină viitorul care ne aștepta.

Modul în care am ajuns acolo, în care am fost luați în primire de comandamentul de pază a constituit de fapt o lecție cruntă, care a pus capăt iluziilor naive cu care pornisem la drum de la Caransebeș. În

acea noapte a trebuit să înțeleg că închipuirile mele naive despre o presupusă viață într-o „libertate limitată", o viață de „colon" pe teritoriile cucerite fuseseră niște povești de adormit copiii și că împotriva noastră se folosise o măiastră armă psihologică, veche de când lumea și mereu valabilă, principiul „dezbină și de stăpânește!" Dar în ciuda tuturor acestor constatări amare, nu mi-am pierdut curajul. Cât am vegheat ca santinelă peste liniștea sălii noastre, mi s-a conturat cu claritate perfectă concluzia că trebuia luptat, îndurat, supraviețuit, iar astfel mi s-a deschis o imensă poftă de viață și curiozitatea față de cele ce vor urma să se mai întâmple. Dimineața, la ora convenită, l-am trezit pe șeful sălii noastre; n-am avut ce-i raporta deosebit, noaptea trecuse în liniște, calm, oamenii dormiseră, de bine de rău, paza exterioară a lagărului fusese schimbată reglementar. Apoi ușile pavilioanelor au fost deschise. Oamenii au început să se trezească, să se îmbrace. Curtea lagărului era învăluită într-un aer de toamnă, un vânticel călduț trecu peste vârfurile ierburilor veștejite. La o oarecare distanță se profilau copacii unei păduri.

M-am dus să caut un robinet ca să mă spăl cât de cât, dar în fața singurei conducte se adunaseră deja o mulțime de oameni cu cești, câni și sticle în mână, așteptând să le vină rândul. În curte unii adunau pietre, strângeau surcele și plante uscate, clădeau din pietre un fel de vatră, aprindeau surcelele și încercau să-și fiarbă un ceai. Un ofițer al pazei intră, se adresă șefului grupului de deportați ales sau numit cu o zi înainte și ceru alinierea a zece oameni care să fie puși sub ordinele sale ca să aducă în lagăr lemne de foc pentru bucătărie și alimentele necesare pentru prepararea mâncării noastre.

Zece oameni s-au aliniat repede și au pornit alături de ofițer, probabil spre un depozit. Începuse viața de lagăr.

Henrich, vechiul meu prieten de la Deva, cu care dormisem împreună în prima noapte și care a fost ales șef al grupului nostru, format din deținuții de la Caransebeș, îmi aduse la cunoștință că în lagăr se mai aflau și alți tovarăși de la Deva.

M-am bucurat să aflu că printre cei internați acolo, la Vapniarca, erau și alți deveni. Mă gândeam că aveam să pot afla vești mai recente despre familia mea, despre situația de acasă, din oraș. Pe de altă parte, mă gândeam că, deși eram împreună cu sute de oameni, era totuși bine să ai alături și niște cunoștințe și prieteni mai vechi. Deși grupul de la închisoare cu care sosisem era unitar, dovedindu-se, în

anumite împrejurări, mai apropiat poate decât vechii prieteni sau chiar decât propria familie, ideea prezenței unui grup din Deva mi-a dat sentimentul unei mai mari siguranțe și certitudinea că, la nevoie, ne vom putea fi de mai mare ajutor unii altora, acea „rădăcină comună" constituind un puternic factor de coeziune.

În afară de Henrich, de avocatul Paul (care făcuse parte din procesul nostru) și de mine, sosiți de prin închisori diferite, în lagăr se aflau mai mulți deveni. Era acolo și „bătrânul" Gombos, vechi comunist care, se pare, participase la revoluția proletară din Ungaria, după primul război mondial, și care, alături de frații gemeni Genard – unul dintre ei era și el acolo, la Vapniarca – fusese unul din clienții poliției locale în fiecare primă zi de mai și a șaptea zi de noiembrie, când erau băgați pentru câteva zile la arest, fără alte explicații. Aceștia doi fuseseră aduși din „libertatea" la Vapniarca după ce făcuseră cunoștință cu toate lagărele din țară: Miercurea Ciucului, Caracal, Tg.Jiu.

Pe Gombos l-am întâlnit în curte. „Totul va fi în ordine. Partidul va rezolva și organiza totul aici în lagăr. Să nu disperăm, să nu ne descurajăm...", mi-a spus, înainte să fi schimbat măcar un salut.

Mi s-a părut ușor îmbătrânit față de cum îl văzusem ultima oară la Deva. Ce-i drept, trecuseră câțiva ani de atunci... Mi s-a părut că mâinile îi tremurau. M-a întrebat dacă nu cumva am pentru el o bucățică de slănină sau poate o felie de pâine, s-ar mulțumi și cu atât, căci îi era tare foame. Cu două zile în urmă rezervele vagonului lor se epuizaseră și de atunci nu mai mâncase nimic.

M-am întors la sacul meu din pavilion și i-am adus lui Gombos o bucată de slănină din rezervele mele. „Voi, tinerii, trebuie să-i sprijiniți pe cei mai bătrâni, pe tovarășii mai în vârstă", mi-a spus în loc de mulțumire, „căci noi v-am crescut".

Unul dintre cei aduși direct de la Deva, din libertate, era Ladislau, cel cu care cândva am răspândit manifeste. Cu câteva zile înainte de arestarea lui se întâlnise pe stradă cu părinții mei. Era cetățean liber, se plimba pe strada principală a orașului, pe strada Regina Maria. Acolo îi întâlnise întâmplător pe ai mei; au și schimbat câteva vorbe, în șoaptă, ca nu cumva el să fie observat și eventual arestat pentru contacte cu familia unui condamnat. În oraș se vorbea că mama ținea săptămânal o zi de post, că făcea rugăciuni speciale pentru salvarea mea, îmi povesti Ladislau. Mi-a mai spus că magazinul părinților a fost „românizat" de către domnul Dinu, funcționarul superior de la prefectură, adică înregistrat pe numele doamnei Dinu, iar părinții mei

lucrau ca angajați de-ai ei. Ai mei trăiau foarte izolați, sora mea lipsea deseori din localitate, nesuportând izolarea totală în oraș. De la Ladislau am mai aflat că mulți dintre prietenii noștri din copilărie nu mai erau la Deva. Unii fuseseră mobilizați sau recrutați și trimiși pe front, unde unii dintre ei își pierduseră viața, alții fuseseră duși la muncă obligatorie, la construirea de fortificații, de drumuri... În rest, nimic nou în oraș...

Ne plimbam în curtea lagărului, Henrich, Ladislau și cu mine. Făceam înconjurul curții, încercând să cunoaștem totul mai bine. Am intrat și în clădirea bucătăriei: în mijloc – o sobă imensă, pe ea trei cazane uriașe pentru fiert ciorba. Prin încăperile bucătăriei zburdau sute de șobolani de proporții necunoscute de mine până atunci. Alături de bucătăria propriu-zisă se afla o sală care servise pe vremuri soldaților sau ofițerilor sovietici cazați aici drept sală de mese și de spectacole. Într-o altă clădire din preajmă ni s-a părut că am dat de fosta sală de dușuri. Dincolo de gardul de sârmă ghimpată, nu prea departe, era un fost grajd pentru cai, ajuns într-o stare jalnică, iar spre stânga se întindea un cimitir cam ciudat. Printre morminte domnea o dezordine totală; arăta ca un cimitir de pe vremea popoarelor migratoare: pe nici unul dintre acele morminte nu exista măcar o scândurică pe care să figureze numele celui îngropat. În mijlocul cimitirului, trei pruni desfrunziți vegheau întristați deasupra morților.

S-a făcut ora prânzului.

Lângă bucătărie, în fosta sală de mese, s-au adunat sute de oameni ținând în mâini farfurii, oale, cutii goale de conserve, sticle ciobite sau Dumnezeu știe ce-au mai putut procura în acel talcioc al mizeriei umane, ca să aibă în ce pune mâncarea ce li se oferea, fiertura care trebuia să le aline foamea fără margini.

Un miros puternic și plăcut plutea prin întreaga sală. Eram cu toții foarte flămânzi...

Printre cei care așteptau să-și primească rația s-au și iscat neînțelegerile. Din toate părțile se făceau observații și remarci de genul:

— Cu toții avem dreptul la mâncare... așa că, te rog...

— Nici eu nu vreau decât porția mea...

— Nu vreau nici o boabă în plus. Din porția dumitale? Dar ce-ți închipui, cine sunt...

— Îmi cer doar partea mea... și nu mă împinge, te rog...

— N-am mâncat de trei zile, aveți înțelegere, dați-mi un loc în rândul din față...

— Pleacă de aici... am fost primul!

— Tatăl meu e bolnav, vreau și porția lui...

— Ce, crezi că numai dumneata ai tată, ce bancuri!?

— Ar trebui să controlăm cine lucrează la bucătărie și cât fură...

— ...să chemăm jandarmii, să vegheze la împărțirea porțiilor...

— Câtă pâine se dă?...

— Se spune că primim o sută de grame pe zi...

Sosește „comandantul nostru", al lagărului, comandantul ales de noi, și încearcă să explice, să asigure, să informeze că fiecare își va primi porția care i se cuvine, porția sa de fiertură, dar nu e posibil ca o mie de oameni să fie serviți direct la bucătărie, așa dintr-o dată.

Sosește și legătura mea superioară, Percic, care îmi dă sarcina să încerc să-i calmez pe oameni, să-i conving să se întoarcă fiecare la locul lui, în pavilioane, urmând ca responsabilii economici ai grupelor să împartă fiecăruia mâncarea și porția de pâine.

Mă adresez celor din jurul meu, caut să le explic, să fiu rațional în cele ce spun, încerc să fiu amabil ca să nu supăr pe nimeni, vorbesc cu zâmbetul pe buze. Dar oamenii sunt flămânzi și asta îi face neînțelegători. Unii îmi răspund supărați: „Știm că unii dintre voi veți fi avantajați...", sau „Cine controlează ca fiecare să-și primească ce i se cuvine?"

Încerc să-i conving totuși, spunându-le că fiecare econom de grupă a primit câte o găleată, că fiecare econom a primit o hârtie pe care scrie numărul oamenilor din grupa respectivă. Încerc chiar să-i implor: oameni buni, înțelegeți odată că e vorba de propria noastră viață, că fiecare dintre noi e responsabil de viața colectivității! Vreau să-i fac să înțeleagă că, dacă nu vom fi noi înșine în stare să facem ordine, ne vom omorî între noi, dacă vom provoca certuri, aici ca și în fața robinetului de apă, vor veni jandarmii să facă ordine și atunci cine știe cum se va termina împărțirea mâncării...

Încerc să-i conving pe colegii mei de lagăr, să le explic că economii grupelor vor primi câte o pâine de două kilograme pentru zece oameni, o pâine întreagă, cât o cărămidă mare, și că vom primi zilnic de două ori ca mâncare o fiertură care e gustoasă, care ne va astâmpăra foamea și că, în plus, conducerea deportaților va încerca să asigure pentru dimineața un ceai sau măcar apă fierbinte... Încet,

oamenii se pun în mișcare; s-au convins că cei de la bucătărie nu mișcă și că, dacă nu vor urma îndemnul nostru, nu vor primi nicicând mâncarea. Cei trei bucătari stăteau, cu lingurile lor uriașe, ca niște lopeți, alături de cazanele în care aburea mâncarea și nu împărțeau nimănui nici măcar o picătură.

Oamenii se întorc în pavilioanele lor, la grupele din care fac parte și așteaptă – puțin înțepați și chinuiți de foame, dar așteaptă – ca economii lor să apară cu gălețile.

Henrich, șeful și economul grupului meu, se întoarce de la bucătărie: într-o găleată care îi atârnă de mâna stângă e mâncarea mult așteptată, sub braț e cărămida de pâine, rumenă, frumoasă.

Fața lui Henrich e toată un surâs; ne așezăm cu spatele la perete, frumos aliniați, fiecare cu câte o farfurie sau oală în mână, așteptând ca Henrich să înceapă cu împărțitul. Cu ajutorul unei linguri toarnă fiecăruia porția de fiertură, mai scade cu lingura, ori mai adaugă, caută să împartă porții cât mai egale. La un moment dat își dă seama că a uitat ceva: să își pună la o parte propriul tain. Urmează festivalul împărțirii pâinii: măsoară lungimea cărămizii de pâine cu grosimea degetelor, apoi lungimea de atâtea degete trebuie împărțită la zece, câți suntem în grupă, deci fiecăruia îi revine o felie groasă de două degete și încă ceva, încă un pic. Scoate cuțitul din buzunar și taie cele zece felii. Când totul e gata, mai „cântărește" o dată fiecare felie comparând-o cu celelalte, ținând în fiecare palmă câte una, mai rupe o bucățică dintr-o felie și adaugă la alta.

„Cine primește colțul?", întreabă cineva, „ăla e mai gustos...." „În fiecare zi o să-l primească altcineva", răspunde Henrich. „Tu vei fi cel care ține ordinea în treaba asta, e bine?" Mie-mi revine un colț al pâinii și pot să mă duc să mănânc. „Miroase bine, acest nu-știu-ce", se aude o altă voce. „Dar ce-i asta? E linte sau mazăre?"

Gust din mâncare. Nu e rea... E adevărat că ne e o foame sălbatică și orice ni s-ar fi dat ni s-ar fi părut, probabil, gustos. Fiertura are o culoare gălbui-verzuie, nu e supă, e mai deasă, o fiertură de mazăre. Dacă ni se va da zilnic de două ori mâncarea asta, atunci nu-i chiar așa de rău, îmi zic, nu vom muri de foame, căci de bine, de rău vom fi hrăniți. Pâinea cam scârțâie între dinți, dar n-avem încotro. Pâinea cea bună, de acasă, a rămas de domeniul amintirilor.

Am mâncat aproape toată rația de pită pentru ziua asta, în afară de câteva „mușcături", pe care le-am lăsat pentru fiertura care se va servi spre seară.

În mijlocul curții era un singur robinet, din care curgea doar un firicel de apă, iar în fața robinetului un cârd de oameni aștepta ca să le vină rândul să-și astâmpere setea.

Acel unic robinet trebuia să aprovizioneze bucătăria – și pentru spălatul cazanelor, și pentru pregătirea fierturii -, ca și pe cei peste o mie de oameni care erau însetați, voiau să-și clătească farfuriile, să-și asigure cât de cât igiena corporală. În primele zile tot ce s-a putut face în domeniul sanitar, al curățeniei corporale au fost câteva guri de apă, cât să-ți limpezești ochii și fața.

Trebuia intervenit și aici pentru organizarea unui rând: cei adunați revendicau fiecare dreptul primului venit, se certau, iar între timp din robinet apa, firicelul acela de apă se pierdea, scurgându-se pe pământ. Au venit câțiva responsabili de grupă care s-au ocupat de organizarea rândurilor, de înlăturarea înghesuielii inutile. S-a creat chiar o pază la robinet, ca să aibă grijă ca apa să fie, pe cât posibil, economisită.

Nimeni nu cunoaște exact istoria Vapniarcăi. Se vorbea de un prim val de internați, dar dintre aceia, pare-se, n-a supraviețuit nimeni care să fi putut fi purtătorul amintirilor.

Valul următor a fost format din intelectuali din Odesa și Tiraspol, din mici funcționari sovietici și din supraviețuitorii masacrului de la Odesa. Acest masacru a fost declanșat după ce comandamentul armatei române a fost aruncat în aer de partizani, împrejurare în care au pierit un general, 16 ofițeri, nouă subofițeri și 35 de soldați români. Ca represalii, mareșalul Antonescu a ordonat împușcarea a 200 de comuniști și evrei pentru fiecare ofițer și 100 de comuniști și evrei pentru fiecare subofițer sau soldat. După acest masacru, executat în orașul Odesa și pe teritoriul colhozului Dalnic, din apropiere, supraviețuitorii au fost trimiși la Vapniarca.

Datorită scurtei și sinistrei sale istorii, Vapniarca a fost numită „lagărul morții": după câteva luni de internare, marea majoritate a deportaților au paralizat, mulți au murit de tifos, de frig, de foame. Rata mortalității era mai mare ca în alte ghetouri sau lagăre de pe teritoriul Transnistriei.

Nu întâmplător numele lagărului Vapniarca apare înscris pe marmura plăcii memoriale de la Yad Vashem din Jerusalim, alături de Auschwitz, Treblinka și de celelalte lagăre de exterminare în masă

de pe teritoriul Poloniei ocupate sau al Germaniei hitleriste.

Necunoașterea istoriei lagărului se datorește și faptului că paza s-a schimbat deseori, nimeni n-a fost prezent acolo de la început și până la sfârșitul tragic al lagărului, iar Transnistria a fost așa de plină de lagăre de tipul Vapniarcăi încât nimeni nu-și mai aduce aminte unde și când anume oamenii au fost omorâți prin împușcare sau au murit de tifos cu sutele sau cu miile.

Proporțiile pe care le-au cunoscut tifosul și alte epidemii în Transnistria cred că n-au fost cunoscute de omenire decât prin Evul Mediu. Din cel de-al doilea lot de deportați, menționat mai sus, au murit de tifos peste 700 de oameni. După ce supraviețuitorii au săpat mormintele și apoi gropile comune pentru cei seceraţi de tifos, lagărul s-a transformat într-o casă a morții lente.

O dată cu venirea iernii ucrainene, oamenilor le-au înghețat mâinile și picioarele. Pe măsură ce mercurul termometrului cobora și crivățul bătea tot mai puternic dinspre nord, mișcările deținuților deveneau din ce în ce mai greoaie.

Până la sosirea primăverii, cele câteva sute de oameni care au mai apucat să vadă iarna plecând, au constatat că brațele și picioarele le erau aproape complet înțepenite și că durerea provocată de îngheț, de degerături urca mereu, din tălpi spre glezne. După o săptămână, durerile și înțepeneala membrelor urcaseră mai sus de glezne, spre pulpe și, treptat, mușchii picioarelor refuzau să mai primească ordinele centrilor nervoși. Nu se mai puteau deplasa decât „alunecând", târându-se, căci picioarele lor muriseră de fapt ca element locomotor. Cei câțiva care se mai puteau ridica în picioare, aveau în loc de membre articulate, cu încheieturi niște labe țepene, rigide, așa încât păşeau greoi și nesigur, de parcă ar fi mers pe picioroange.

Când înțepeneala urca și mai mult, le atingea inima. Cei cărora inima le mai funcționa totuși, au continuat să-și ducă zilele „pe jos": nemaiputându-se folosi de membrele inferioare, se târau cu ajutorul brațelor.

Sosi și ziua când comandamentul i-a adunat pe supraviețuitori în curte și, deschizând larg porțile, i-a invitat să părăsească lagărul: erau liberi, puteau pleca, puteau merge oriunde ar fi dorit și unde ar fi putut. Internații au pornit așa cum au putut, în patru labe sau târându-se, ajutându-se cu mâinile, sărind cu pași uriași pe picioarele-catalige. Brusc, din spatele lor a pornit foc de mitralieră și internații, cei tocmai „eliberați", au încercat, înnebuniți, să se salveze.

Cei pe care i-am găsit în pavilionul III erau ultimii supraviețuitori ai acelei „eliberări", ai „ieșirii în patru labe", cum se exprimase, la sosirea noastră, comandantul lagărului.

La sfârșitul anului 1996 am obținut unele documente din Arhiva Guvernamentală a Guvernământului Transnistriei, file din dosarul 24, rolele 31 și 31, documente care, deși nu clarifică multe laturi ale vieții lagărului Vapniarca, confirmă, în parte, cele afirmate anterior.

Lagărul a fost înființat în mod, „legal", „juridic", în baza hotărârii Nr. 0607, din 13 februarie 1942, a guvernatorului Transnistriei, G. Alexianu, în care se spune: ...„am hotărât a se înființa un lagăr de comuniști de origine etnică creștini (așa e în text!!! M. Gall) în fostul penitenciar de la Vapniarca"...

Deci, până la acea dată, totul s-a petrecut, de fapt, într-un penitenciar. Alexianu cere, ordonă, „amenajarea localului pentru a putea caza cca 5.000 indivizi", urgentează lucrările, „astfel ca la data de 25 februarie a.c. ele să fia terminate și în stare a primi deținuții ce vom trimite."

La 16 martie, Inspectorul General al Jandarmeriei anunță că, în ciuda faptului că lagărul nu a fost amenajat, din Odessa au fost „îndrumați" sprea acel lagăr 1.300 de deținuți politici.

Șeful Biroului 2 al Diviziei a 9-a Cavalerie, care a preluat paza „lagărului penitenciar" afirmă, într-un raport secret, la data de 22 martie, că „deținuții sunt cazați în rele condiții, astfel:

- dorm pe dușumea, fără așternut și îmbrăcați, din care cauză nu se poate păstra o bună igienă corporală, fiind, majoritatea, parazitați;
- sunt subalimentați, rația de pâine fiind de 200 gr. pe zi, iar altă hrană neputându-se procura...
- nu au baie și nici spălătorie pentru spălatul rufelor de corp.
- nu au apă de băut suficientă, cu toate că se găsește o instalație de apă, dar nu este pusă în funcțiune, apa se procură de la 4–5 km. distanță, transportându-se cu o saca, astfel încât acești oameni sunt nevoiți să-și procure apă de băut prin topirea zăpezii"...

În luna mai, paza lagărului a fost încredințată Batalionului 720 Infanterie al Diviziei I de Pază și, după ce maiorul Georgescu a inspectat „penitenciarul lagăr", raportează, la 19 mai, următoarele: ...„Cantitatea de pâine este mică... iar alimente nu li s-a dat deloc... Faptul că nu li se dă hrană deținuților îi face pe aceștia să dispereze și să cate orice mijloace să evadeze. Ei spun că preferă să fie împușcați decât să

moară de foame."

Era și de înțeles: trecuseră doar 59 de zile de la sosirea lor la Vapniarca, hrăniți, în toată această perioadă, cu 200 gr. pâine pe zi.

Dar chiar și comendantul Diviziei de Pază, colonelul Basta, raportează starea gravă a internaților în acestă perioadă. De pildă:

„Nu li se dă internaților hrană în limita alocației ce au. În cele mai multe zile nu li se dă decât 300 gr. de pâine și nimic altceva"...

„Au fost văzuți internați mâincând iarbă în curtea lagărului, iar mulți mor de inaniție"...

Se constată extinderea epidemiei de tifos exantematic, numărându-se, în momentul "inspecției", 50–60 de cazuri.

În luna iunie se introduce drept hrană pentru deportații-deținuți „mazărea". Documentele de care dispun nu vorbesc deloc despre urmările acestei alimentații.

Din primele zile ne-am organizat și am introdus în lagăr cele mai severe măsuri sanitare. În fiecare grupă a fost desemnat câte un „sanitar". Ziua începea cu „despăducheatul", adică se controla fiecare cămașă, fiecare izmană; fiecare piesă de îmbrăcăminte era cercetată zilnic de două ori dacă are sau nu păduchi, purtători ai molimei.

Deși erau milioane de purici în lagăr, ei nu ne interesau, oricum nu puteam scăpa de ei. Uneori, noaptea, mă sculam din culcuș, scoteam cămașa de noapte, scuturam cele câteva sute de purici în speranța că voi avea măcar zece minute de liniște ca să pot ațipi, dar în câteva secunde totul era ca mai înainte. În afară de faptul că erau supărători, puricii nu erau periculoși.

Așadar, ziua începea cu deșteptarea, cu „deschiderea", cu căutarea și distrugerea păduchilor. După câteva zile a început să funcționeze etuva de deparazitare. Comandamentul a putut fi convins că păduchii, purtători ai germenilor de tifos, nu cunosc ordinele care i-ar împiedica să treacă peste gardul de sârmă ghimpată și să infecteze personalul administrativ și de pază.

Percic mă prinse de braț și îmi propuse să ne plimbăm prin curte; presupuneam că urma să aflu ceva informații, noutăți și să primesc noi sarcini în activitatea din lagăr.

Îmi reaminti de noaptea petrecută în vagoane, în gara de triaj de la Tiraspol, noaptea cu atacul aviației sovietice, ca și de cele întâmplate ulterior, când un număr de vagoane din șirul celor care ne

transportaseră din țară au fost decuplate și trimise în altă direcție.

Îmi aminteam perfect de acea noapte, de spaima care ne cuprinsese pe toți la gândul că am putea fi bombardați. Dimineața, după ce am fost numărați și s-a constatat că în timpul alarmei aeriene nimeni nu evadase, am văzut plecarea celor câteva vagoane dislocate din trenul nostru; întrebându-l pe jandarmul de lângă mine dacă știa ce se va întâmpla cu cei din acele vagoane, acesta mi-a răspuns că vor fi duși la muncă într-o altă localitate.

Percic îmi spuse acum că echipa care ieșea regulat la muncă la descărcarea cărbunelui în gara de la Vapniarca s-a întâlnit cu niște feroviari care i-au informat despre soarta tragică a celor de care am fost despărțiți la Tiraspol. Vagoanele respective au fost îndreptate într-adevăr spre un lagăr de muncă, aflat în localitatea Berezovka-Mostovoi. Dar înainte de a fi ajuns la destinație, trenul a fost oprit de o unitate germană de SS; deportații au fost obligați să coboare din vagoane și puși să-și sape propriile morminte, după care au fost aliniați în fața gropilor și împușcați.

Această veste mi-a fost adusă la cunoștință pentru ca nu cumva să o aflu din alte surse, indicându-mi-se totodată ca, în cazul în care în lagăr se va afla despre această tragedie, în contactele mele cu internații să încerc să le temperez frica și să îi conving că grupului nostru nu i se poate întâmpla așa ceva. O stare de panică trebuia evitată cu orice preț.

Pentru mine știrea despre masacrul de la Mostovoi a fost o grea lovitură. Nu pentru că aș fi avut cunoscuți sau prieteni în acel grup, ci pentru că s-a dovedit că ne aflam undeva unde uciderea era un fenomen cotidian și de proporții, față de care nu aveam cum ne apăra, iar în cei pe mâna cărora fuseserăm predați chiar că nu avea rost să ne punem vreo nădejde. După cele văzute în pavilionul III am aflat foarte curând de o nouă tragedie, așa că a trebuit să constat că ne aflam într-un fel de cimitir straniu, unde cu toții eram de fapt niște cadavre vii, cu termene diferite de încetare a vieții, cadavre care încă mergeam pe propriile picioare, fără să știm data exactă a împușcării noastre.

Grupul celor de la Berezovka-Mostovoi era format din aproape 600 de oameni, basarabeni care după cedarea Basarabiei și Bucovinei de Nord către Uniunea Sovietică, în vara anului 1940, au cerut, conform înțelegerii dintre cele două state, dreptul de repatriere, respectiv au cerut Legației sovietice de la București viza de intrare în URSS. Dar dintre toți care ceruseră repatrierea, doar solicitanții evrei

au fost ulterior arestați, transportați în Transnistria și uciși.

Un raport al jandarmeriei române cu privire la cele întâmplate la Berezovka-Mostovoi constată că din cele 598 de persoane, câte formaseră lotul respectiv și fuseseră împușcate de o unitate specială SS („Sonderkommando"), au supraviețuit 16 oameni, între care șapte femei.

Percic mi-a mai comunicat o serie de noi măsuri și hotărâri luate de conducerea organizației ilegale, care derivau în parte din cele aflate despre soarta celor de la Mostovoi, ca și unele concluzii trase din cele constatate în pavilionul III, de la supraviețuitorii grupului internat cu un an înainte de sosirea noastră.

În primul rând s-a hotărât crearea unui sistem permanent de observare a comandamentului de jandarmi dar și a unei părți a internaților, care nu erau din grupul nostru. În consecință, începând din ziua următoare, din primele ore ale dimineții, adică din momentul „deschiderii" au existat „perechi" de observatori, echipe formate din câte doi, pe cât posibil o fată și un băiat, care se plimbau timp de două ore prin curte, cu un aer degajat, nevinovat, în jurul intrării în lagăr, iar dacă vremea o permitea, se așezau pe iarba uscată, ca doi îndrăgostiți care au a-și spune vrute și nevrute, dar cu privirea și toată atenția îndreptate permanent spre comandament. În cazul în care observau mișcări suspecte, oricât de nesemnificative aparent, mișcări de oameni sau de grupuri de soldați, atunci sesizau rapid o altă echipă, postată ceva mai încolo și care la rândul ei urma să contacteze conducerea organizației.

În interiorul lagărului urmau să fie observați în primul rând deținuții de drept comun, aduși din diferite închisori ale Transnistriei, care puteau oricând deveni colaboratori ai administrației. Ei aveau posibilități de mișcare mai mari ca ale noastre.

O altă sarcină de care mi-a vorbit Percic se referea la încercarea de a obține informații de la personalul administrației, al pazei, al jandarmilor. În cazul că aveam să fiu trimis să lucrez undeva în afara lagărului, trebuia să încerc să aflu de la personalul de pază cât mai multe informații posibile.

Capitolul cel mai important, asupra căruia a insistat, era crearea solidarității în rândul deportaților. Era vorba de solidaritatea dintre toți din grupul nostru, fără nici o deosebire, din nici un punct de vedere, de crearea unei unități cât mai perfecte, căci amenințarea la adresa vieții noastre se afla nu numai în microbii de tifos, ci și în slăbiciunile omenești. Din experiența mea de viață nu cunoșteam suficient de bine „omul". Trăiesm doar în condiții de relativă bună-

stare, condiții în care „omul" nu se transforma în jivină, și nu știam din ce cauză și care era momentul când noi, „creația supremă" a naturii, devenim cea mai înfiorătoare bestie. Experiența acelei prime zile de lagăr, la împărțirea mâncării, m-a convins că, în numai câteva zile de înfometare, oamenii noștri s-ar putea transforma în fiare. Asta cu atât mai mult cu cât din chiar momentul sosirii noastre erau create condițiile obiective pentru pornirea unei lupte crâncene pentru supraviețuire.Exista un mare pericol prin faptul că unii ajuseseră aici după ce fuseseră luați direct de pe stradă și acum nu aveau decât hainele de pe ei și nimic altceva, de nici un fel. Alții au sosit cu ceva bagaj, cu haine bune și frumoase, și-au adus cu ei rezerve de mâncare, din care s-ar fi putut hrăni mulțumitor pentru a depăși perioada de foamete. Aceștia aveau și medicamente, haine și încălțăminte de rezervă pentru iarna care se apropia, pe când mulți nu aveau decât o singură cămașă, erau lihniți de foame și se simțeau vitregiți, oropsiți de soartă văzând cum unii aruncau fiertura de mazăre cazonă și se delectau cu felii de șuncă sau de slănină.

În acele prime zile de lagăr adevărata foamete încă nu exista, dar trebuia înlăturat orice pericol de controverse, de animozități, de dușmănie, ca nu cumva, pe viitor, iminenta foamete să le transforme în motive pentru provocări.

Percic m-a întrebat dacă sunt de acord cu cele discutate, dacă accept indicațiile și dacă sunt gata să atrag în viitorul nostru colectiv al solidarității pe cunoscuții mei, dacă înțeleg că această disciplină nu poate fi decât una liber consimțită, în vederea realizării unei unități a tuturor, cu scopul salvării noastre.

Am fost trimis de conducerea colectivului cu o echipă, să lucrez la repararea unor clădiri în care aveau să fie încartiruiți soldați români. Locul de muncă nu era prea departe de lagărul nostru. Trebuia să curățăm clădirea și curtea de moloz și de urmele distrugerilor suferite. Pe niște tărgi improvizate căram molozul și-l duceam într-o groapă, nu prea departe.

În ușa uneia dintre clădiri, aflată în bună stare, s-a postat un locotenent-colonel cu un revolver în mână și ne supraveghea cum muncim.

— Sunt Zambrea-Fulgerul, dumnezeirea voastră!, strigă către noi. Cine nu lucrează, îl împușc, dumnezeirea...!

Continuăm să cărăm molozul în pas alergător. Umplem repede targa, dăm mereu cu lopata prin moloz, ca să pară că suntem permanent

în mișcare, apoi fugim cu targa spre groapa din fața casei unde stă Zambrea-Fulgerul. Aruncăm molozul în groapă, răsuflăm câteva secunde.

Alături de groapa de gunoi văd o mică grădină de zarzavaturi, cam neglijată, veștejită. În grădină – tulpini de roșii legate de pari, flori violete, așa cum aveam și noi acasă, în curte. Pe vârful unei tulpini zăresc un punct roșu: o roșie uitată, neculeasă, o roșie cât o unghie, dar o roșie...

De câteva ori sosesc în fugă acolo, la groapa de gunoi, mă uit la punctul roșu de pe tulpina veștejită. Roșia strălucește în razele soarelui de toamnă și mi se pare că și roșia aceea cât o alună mă privește și parcă îmi spune că dacă aș reuși s-o mănânc, poate voi avea mai multă putere, mi se va întări și trupul, și sufletul. Îmi zic că zeama acelei picături de roșie îmi va prelungi rezistența, că voi putea lucra mai bine și voi putea fugi mai repede, ca Zambrea-Fulgerul să nu mă împuște.

Am cerut învoire jandarmului care ne păzea să mă retrag să-mi fac nevoile. Mi-a dat voie. M-am dus la marginea gropii cu moloz, punctul roșu era la o distanță cam cât brațul meu întins. Mă uit de jur-împrejur: nimeni în jurul meu. Rup pata roșie de pe tulpină. Roșia era acrișoară. Gerul nopților a lovit-o, dar roșia era proaspătă și jur pe toți dumnezeii că am simțit cum corpul mi s-a umplut parcă de viață, de forțe noi. Mestecam și iar mestecam, fără încetare, simțeam necontenit prospețimea micului fruct roșu. M-am întors la echipă în pas alergător și când am pus mâna pe lopată, munca mi s-a părut mai ușoară. Am tremurat un timp, gândindu-mă că poate Zambrea-Fulgerul știa de existența roșiei acolo, la capătul grădinii și dacă va constata lipsa ei ne va cere socoteală. Probabil va face scandal mare, ne va amenința cu împușcarea și atunci va trebui să mă prezint. Înainte de plecarea noastră înapoi spre lagăr, Zambrea-Fulgerul a mai apărut o dată în ușă, ordonând jandarmilor din pază ca a doua zi să nu mai vină la muncă decât cei care pot face treabă ca lumea, altfel îi va împușca pe toți.

Zambrea-Fulgerul n-a observat lipsa roșiei. M-am întors cu echipa, calm, în lagărul morții.

În lagăr au sosit după o vreme noi deportați și internați. Erau vreo două sute, între ei câțiva intelectuali din Odesa, chiar și un director de teatru. A sosit și o grupă de sectanți, vreo 350 la număr. Erau sâmbetiști sau ceva asemănător, din câte mi-am putut da seama, deși nu aveam cunoștințe în această privință. Erau îmbrăcați în haine

foarte simple, tunici de culoare verzuie, făcute din pânză țesută în casă. Nu mi-am dat seama dacă aceasta era o uniformă a închisorilor sovietice în care stătuseră mulți ani de zile sau dacă erau îmbrăcați după cerințele sectei din care făceau parte. S-au instalat în sălile pavilionului III, mai bine zis în podul clădirii, unde, la lumina unor opaițuri și lumânări oficiau serviciile lor religioase, cântau și se rugau. Toți aveau expresia unor oameni subnutriți, înfometați, erau palizi, păreau bolnavi. S-au izolat complet de restul internaților. Pe noi, cei acuzați de comunism, bineînțeles că nici n-au vrut să ne vadă, dar cred că pe toți cei din lagăr i-au considerat dușmani. N-au vrut să mănânce nici fiertura pregătită în cazanele bucătăriei, în compoziția căreia intra, totuși, o jumătate de gram de untdelemn de persoană. Au cerut să li se dea mazărea nepreparată, sub formă de boabe. În fiecare dimineață primeau o cantitate de mazăre pe care o „măcinau" în curte, folosindu-se de pietrele ce se găseau acolo. Boabele astfel „măcinate" le amestecau cu apă, obțineau o pastă ciudată din care formau un fel de plăcinte pe care le frigeau pe pietrele încălzite la foc mic. Dacă ploua, făceau aceeași operație undeva în podul pavilionului III, pe sobițe din tablă. Mai târziu, când în alimentația noastră s-a introdus carnea de cal, nici n-au vrut să audă de așa ceva. Au refuzat să-și ia porția de carne. Se alimentau doar din plante.

Tuturor celor care făceau parte din colectiv li s-a recomandat să evite contactele cu membrii sectei, precum și cu cei sosiți odată cu ei, majoritatea acestora fiind deținuți de drept comun. Aceștia au devenit, cel puțin din punctul nostru de vedere, „japonezii" de la Vapniarca. Erau ei, ce-i drept, dușmani ai Uniunii Sovietice, deci și ai noștri, dar nici cu noua orânduire, de ocupație, n-au vrut și n-au acceptat colaborarea. Șeful deținuților de drept comun era un criminal olog. Umbla sprijinindu-se pe un baston și reușea să facă niște pași uriași, ba chiar să fugă cu o viteză uimitoare.

Pentru observarea acestui nou grup, conducerea colectivului a organizat echipe speciale. Între pavilioanele II și III s-a construit un gard despărțitor, cu o poartă care se putea dacă nu încuia, oricum închide într-un fel. Marca o separare.

În pavilionul III s-au mutat la un moment dat și un număr de 20-30 de deportați sosiți o dată cu noi, în același tren. Erau parte din efectivul nostru, dar fuseseră aduși „din greșeală" din libertate, datorită asemănării numelor lor cu numele unor persoane căutate de poliție. Nu doreau, pur și simplu, să fie împreună cu noi, cu comuniștii,

ca nu cumva să fie considerați și ei ca atare. Cum spuneau ei, nu se știe niciodată ce poate să urmeze pentru comuniști, iar ei nu erau dispuși să împărtășească soarta acestora. Țineau să accentueze că ei nu sunt cei drept care au fost luați, că se distanțează de noi. Sperau că la comandament se va remarca atitudinea și comportarea lor diferită de a celorlalți, separarea lor de noi, că astfel se vor bucura de un alt regim, mai uman, că vor avea mai multe drepturi și, cine știe, vor fi, poate, expediați în libertate, acasă.

Conducerea noastră legală, deci și cea ilegală, a obținut din partea comandamentului de jandarmi permisiunea de a se ocupa și a răspunde de toate problemele administrative din interiorul lagărului.

O seamă de treburi se rezolvau doar pe baza unui ordin dat de comandament și, în acest fel, treptat, a fost practic preluată o parte din administrația lagărului. Cu învoirea comandamentului s-au organizat o seamă de echipe care aveau drept sarcină să repare tot ce se putea repara, ca lagărul să devină cât de cât mai acceptabil ca loc de viețuire. Astfel am avut o echipă pentru repararea conductelor de apă. Chiar dacă aceste conducte n-au funcționat întotdeauna perfect, după un timp am avut, totuși, suficientă apă nu numai pentru bucătărie, ci și pentru spălat. Într-una din clădirile-anexă ale bucătăriei s-a instalat și un fel de sală de dușuri; dușurile erau confecționate din cutii goale de conserve, găurite cu cuie.

S-a format și o echipă de croitori, s-a adunat tot ce se putea găsi ca ață, ace și s-a început repararea hainelor rupte, tocite. S-au pus petice, s-a cusut tot ce s-a putut coase. Aici ca și în celelalte echipe de muncă s-a făcut o listă de programări ca să știe fiecare când să-și aducă hainele la reparat.

Dându-și seama că se apropia iarna și că o mulțime de oameni nu aveau încălțăminte corespunzătoare, conducerea ilegală a creat o echipă de cizmari care au reparat tot ce s-a putut. Nici acum nu-mi dau seama de unde aduceau echipele care ieșeau la lucru bucăți de piele, de talpă, pentru astuparea găurilor. Se folosea tot, se folosea orice – bucăți de cauciuc, bucăți de piele de orice natură. La un moment dat, s-a găsit undeva o nouă sursă: s-au adus bucăți întregi de piei crude, care au fost tăbăcite, uscate și transformate în opinci pentru cei care erau aproape desculți.

O echipă primi aprobarea comandamentului să se deplaseze și să caute scânduri în clădirile părăsite din apropiere. Nu departe se aflau

fostele grajduri ale unității militare sovietice și acolo s-au găsit suficiente scânduri care au fost demontate, cărate în spinare de echipieri și transformate în priciuri în sălile mari și în camerele mai mici ale pavilioanelor. Fiecare cui ruginit a fost îndreptat și folosit. La un moment dat, din fostele grajduri am adus paie, pe care le-am pus pe priciuri; astfel, dintr-o dată, lagărul și-a schimbat întregul aspect. Am găsit și pus geamuri, ferestrele se puteau deschide și închide cu rost.

În pavilionul I, în camerele mici s-au construit paturi pentru fiecare deportată, iar parterul s-a transformat într-o mică infirmerie, cu paturi foarte primitive – dar erau paturi -, cu paie, peste care s-a așternut pânză albă.

Cu toate reparațiile făcute la conducta de apă, am avut multe probleme; iarna conductele înghețau și eram nevoiți ca apa pentru gătit să o obținem din numeroasele găleți de zăpadă adunate în curte și topite la bucătărie. În lunile de vară, când pompele centralei de apă nu reușeau să lucreze, ieșeam cu sutele, bineînțeles sub paza jandarmilor, la pârâul care curgea nu departe de lagăr și fiecare își aducea într-o sticlă sau într-o găleată necesarul de lichid pentru uzul personal.

*

S-a format echipa definitivă a bucătăriei.

Am fost întrebat dacă vreau și pot face parte dintr-o echipă; întrucât nu mă pricepeam nici la croitorie, nici la cizmărie, nu puteam să ajut nici la repararea rețelei de apă, am acceptat să fac parte din echipa permanentă a bucătarilor. Nu pentru că m-aș fi priceput la gătit, dar presupuneam că vor fi acolo bucătari adevărați, iar eu voi fi alături de ei un fel de ajutor pentru muncile mai grele. Până la acea dată, pentru mine bucătăria era doar un loc pentru membrii feminini ai familiei. Eu fusesem doar un consumator al produselor de gastronomie și habar n-aveam cum se face, de pildă, un ou fiert. Presupuneam că la Vapniarca voi spăla uriașele cazane, voi căra apă. Ulterior s-a dovedit că și ceilalți care au lucrat acolo au devenit „specialiști în arta culinară" abia în bucătăria lagărului de exterminare.

La bucătărie s-a făcut o „echipă de noapte", formată din cinci băieți, între care și eu. În timpul zilei mai lucra la bucătărie o echipă care aducea, în primele ore ale dimineții, lemnele pentru foc, sacii cu mazăre, cele zece sticle de ulei pentru cele două fierturi. Ziua eram ajutați de bucătărese „adevărate": cinci fete veneau să ne ajute, dar de fapt ele au fost cele care au încercat tot ce a fost omenește posibil, ca mâncarea,

care tindea să devină un infern al repetărilor, să fie totuși comestibilă.

După împărțirea meselor, fie cea de prânz, fie cea de seară, rămâneam la bucătărie noi, cei cinci, celelalte echipe se întorceau în pavilioanele lor. Atunci ne apucam de curățat bucătăria, de spălat cazanele și de adus apa.

Abrașa a devenit șeful tuturor echipelor de la bucătărie; tot el era acum și legătura mea superioară, contactul meu permanent. Echipa noastră de cinci de la bucătărie am devenit o mică unitate deosebit de strânsă. Nu numai că dormeam împreună, într-un culcuș făcut din toate păturile și paltoanele noastre, dar și din punct de vedere economic am încercat să formăm o singură unitate de ajutor reciproc. Unul dintre noi, croitor de meserie, a dovedit și în acele luni o fantezie inepuizabilă în a face din nimic ceva care să ne aducă bucurie cel puțin nouă, celor cinci, în nopțile întunecate pe care le petreceam înconjurați de sute de șobolani flămânzi. Acesta a fost Dezideriu.

Se pare că și la Vapniarca o echipă de specialiști a reușit să monteze un aparat de radio-recepție sau poate că, în secret, s-a introdus în lagăr un aparat de radio, nu știu exact, dar fapt este că măcar o dată pe săptămână, uneori și mai des, aproape zilnic, primeam vești despre situația fronturilor și despre mersul lumii. Abrașa îmi comunica știrile despre mersul războiului. Tot el îmi transmitea când, cu cine anume și între ce ore urma să fiu de pază în fața porții de intrare sau în altă parte și cine urma să fie legătura căreia îi predam mai departe paza pentru siguranța noastră. Privite azi, din perspectiva cuiva care nu a trăit acolo, plimbările acelea pot părea ridicole sau cel puțin o treabă fără rost. În realitate însă era o treabă, ce-i drept, nu neplăcută dar totuși dificilă și de mare răspundere: în fond, era vorba de viața noastră. În timp ce te plimbai și mai schimbai o vorbă la întâmplare cu colegul „de plimbare", trebuia să fii foarte atent la absolut tot ce se petrecea în jur, pentru a putea sesiza orice ar fi fost neobișnuit.

Încă din primele zile am observat suficiente amănunte pentru ca să-mi dau seama de realitatea crudă care ne înconjura. În special patru constatări au fost cele care mi-au clarificat imaginea despre starea de fapt și mi-au alungat orice licăr de speranță.

Prima constatare – deși inițial destul de vagă, limpezirea amănuntelor urmând abia mai târziu – se referea la intențiile sau secretele pe care le includea avertismentul pe care comandantul lagărului ni l-a adresat la sosire: am intrat în lagăr pe două picioare, dar îl vom părăsi, dacă îl vom părăsi vreodată, fie în patru labe, fie în cârje.

Avertismentul mi s-a părut foarte clar, dar ceea ce nici unul dintre noi nu a înțeles atunci era cum și de ce vom deveni patrupezi sau ologi.

A doua constatare am făcut-o cu ocazia vizitei în pavilionul III. Presupuneam, într-un fel intuiam că între avertismentul comandantului și viziunea wellsiană a viețuitorilor de acolo trebuia să existe o legătură. Antropoizii din pavilionul III nu mai erau bipezi, nu se mai puteau folosi de cele două picioare, dar nu erau nici patrupezi; nu știam însă unde era ascuns tâlcul acelei realități. Nimeni dintre ei și nimeni altcineva n-a fost în măsură să explice de ce, pentru ce, cum își pierduseră acei oameni însușirile lor de bipezi, ce se întâmplase de ajunseseră în starea în care i-am găsit.

În pavilionul III mi-am dat seama că, dacă nu vom putea descoperi cât mai repede cauzele situației în care se aflau cei de acolo, atunci în următoarele luni ne aștepta o soartă asemănătoare.

Un alt avertisment se referea la pericolul pe care îl reprezentau păduchii, purtători ai germenilor de tifos exantematic – boala care secerase mai bine de jumătate dintre antecesorii noștri.

Al treilea avertisment a venit din exterior, prin echipa care a adus vestea despre masacrul de la Mostovoi. Mai întâi a fost gândul că, în noaptea petrecută pe liniile de triaj de la Tiraspol, s-ar fi putut ca „din întâmplare" încă un vagon sau două să fi luat drumul spre Mostovoi, iar acestea ar fi putut să fie vagoanele noastre, de la Caransebeș, căci în ultimă instanță nici noi nu eram într-o situație foarte diferită de a celor care ceruseră repatrierea în URSS, așa că s-ar fi putut foarte bine ca, alături de ei, să fi fost puși și noi să ne săpăm propriile morminte înainte de a fi secerați de gloanțe. Din punctul de vedere al celor care ne deportaseră pe acele meleaguri, noi, cei din Caransebeș sau chiar cei din lagărul de la Târgu Jiu eram la fel de „păcătoși", de „vinovați", de „dușmani" ca și cei care au murit la Mostovoi.

A patra constatare tragică a primelor zile de la Vapniarca se referea la pericolul care ne amenința din interior: slăbiciunea noastră omenească, lipsa de înțelegere reciprocă. Prima împărțire a mâncării ca și lupta pentru apă mi-au demonstrat perfect ce poate însemna lupta pentru supraviețuire, când oamenii vor fi în stare să ucidă și să moară pentru o picătură de apă. Și asta în condițiile în care abia sosiserăm, când foametea cea mare era doar o viziune îndepărtată, când ne aflam abia la începutul vieții noastre de deportați, deci când în spatele nostru încă nu se adunaseră săptămâni sau luni de lipsuri, de mizerie, când frica de moarte prin înfometare era încă departe. Mă

întrebam ce s-ar întâmpla dacă, dintr-un motiv sau altul, fără nici o explicație, comandamentul nu va mai livra timp de câteva zile minimul de hrană, cele 400 de grame de mazăre, de pildă, sau nu ne-ar mai da lemnele ca să putem fierbe mazărea? Ce s-ar produce dacă nu vom avea mâncare timp de o săptămână? Cu siguranță că ar fi izbucnit neînțelegeri, certuri, dacă nu și mai rău: un război intern pentru supraviețuire. Iar în acest caz, comandamentului nu i-ar mai fi stat nici o piedică în calea decimării sau chiar a exterminării noastre totale. Oamenii s-ar fi apucat să culeagă, să „pască" frunzele veștejite, uscate din curte și după consumarea acestora ar fi așteptat apropierea cât mai rapidă a stingerii lor din viață.

Dacă voiam să mai apucăm niște zile, trebuia să acționăm imediat.

Constatările de mai sus se bazau pe realitățile din jur. Dar a mai existat și un alt factor despre care pe atunci nimeni nu știa nimic.

E vorba de intenția guvernului Antonescu – aflat în acele săptămâni ale anului 1942 la apogeul succeselor sale militare – de a lichida, a nimici întreaga populație evreiască din România. Până în prezent nici acest capitol al Holocaustului din România nu a fost cercetat în mod corespunzător.

Datele referitoare la acest capitol le-am extras din volumul lui Matatias Carp, *Cartea neagră*.

În ciuda faptului că până și mulți istorici din țară neagă sau ignoră intenționat realitatea celor întâmplate în Transnistria, această realitate e atestată de documente provenind de la foștii prieteni și aliați ai regimului Antonescu. Revista în limba germană a Ambasadei Germane din București, „Bukarester Tagesblatt" (nr.4700, din 8 august 1942) și revista oficioasă a Gestapoului din Balcani, editată la Belgrad, „Donauzeitung", purtând aceeași dată, publică o analiză a măsurilor luate de guvernul Antonescu în domeniul „rezolvării" problemei evreiești din România. Publicațiile apreciază aceste măsuri ale guvernului Antonescu drept lăudabile, un exemplu demn de urmat și de alte țări din sud-estul Europei. Se amintește că Basarabia e de-acum „judenfrei" ("eliberată, curățată de evrei"), că și Bucovina va fi în curând la fel și că până la data apariției articolului au fost transferați – nu deportați, ci „transferați"! – în Transnistria 185.000 de evrei, dar că în Transilvania de sud și în vechiul Regat mai trăiau 272.409 de evrei, a căror soartă va fi „rezolvată" cu începere din septembrie-octombrie 1942, dată când va începe deportarea, un lot de 25-30.000 urmând a

constitui primul contingent care va deschide calea „soluției finale".

Aceste două articole apar după câteva zile și în „Stürmer", ziarul oficial al partidului lui Hitler, în momentul când puterile Axei se aflau pe culmile succeselor lor militare, când România ajunsese și ea cu armatele sale nu departe de cursul Volgăi.

Din nota secretă a lui Rintelen de la Ambasada Germană din București – Nota nr. 954 din 19.08.42 -, pe care acesta o adresase superiorilor săi, aflăm că „pregătirile politice și tehnice în legătură cu rezolvarea problemei evreiești din România... sunt atât de avansate încât evacuarea poate începe în cel mai scurt timp. S-a prevăzut ca, începând din jurul datei de 10.09.42, evreii din România să fie transportați succesiv în districtul Lublin, unde cei apți să fie folosiți la muncă, iar restul supuși tratamentului special.

Apoi, la 26-28.09.42 a avut loc la Berlin o conferință unde s-a hotărât ca „la fiecare două zile să circule un tren special, compus din 50 de vagoane de marfă și un vagon de călători (pentru însoțitori), pentru transportul a 2000 de persoane".

Urmează măsurile de ordin aproape birocratic: prin Hotărârea nr. 9283 din 24.07.42, Consiliul de Miniștri ordonă evacuarea în Transnistria a evreilor suspectați de comunism, ca apoi, la 31.07.42, prin Ordinul nr. 2592 al Ministerului de Interne al României să se prevadă organizarea deportării în Transnistria a evreilor condamnați pentru sau suspectați de activitate comunistă.

În baza acestor ordine fusese format și expediat și trenul nostru, care pornise la 8 septembrie din capătul vestic al țării. Pe drum, în diverse localități, îi fuseseră adăugate vagoane cu noi efective de deportați (cifrele precise sunt: 556 de persoane arestate din libertate, 406 persoane care se aflau internate în lagăre, în special internați de la Târgu Jiu, și 85 de deținuți din diferite închisori). În total, au sosit, cu acel tren, la Vapniarca, 1047 de inși.

Noi am fost deci primul eșantion din cea de-a doua etapă a „soluției finale", prevăzută a fi aplicată în România prin acordurile încheiate cu Germania. Noi urma să fim primii gazați la Treblinka sau la Belzec sau arși de vii în crematoriile respective.

În septembrie 1942 au fost deportați în Transnistria un total de 2388 de evrei, între care și noi, și acei nefericiți care au fost lichidați la Berezovka-Mostovoi. La Vapniarca am sosit la 16 septembrie 1942.

La mai puțin de o lună de la sosirea noastră în lagăr a avut loc „minunea": la 13 octombrie 1942, Consiliul de Miniștri a hotărât

oprirea deportărilor în masă spre Transnistria și, după acea dată, nu au mai avut loc deportări. Începând de atunci, guvernul român și Căile Ferate Române pretextează, în fața de presiunilor Germaniei, fie că „nu mai au la dispoziție vagoane", fie că le „lipsesc locomotivele sau chiar mecanicii de locomotivă" pentru „trenurile speciale", pentru cei 2000 de evrei prevăzuți spre deportare zilnică, fie, pur și simplu, „liniile ferate sunt ocupate cu alte transporturi"...

Se cunosc foarte puține fapte în legătură cu această măsură a guvernului. Există o seamă de presupuneri, neconfirmate de dovezi, dar fapt este că, prin această hotărâre, au fost salvate 200 sau 300 de mii de vieți omenești.

Cercetându-se unele dintre clădirile abandonate, din apropierea lagărului, s-a găsit printre dărâmături o întreagă bibliotecă, în care se aflau și lucrări ale clasicilor marxism-leninismului. Bineînțeles, totul în rusă. O parte dintre aceste cărți au fost aduse în lagăr. S-a constituit un mic grup de cunoscători ai limbii ruse care au trecut imediat la traducerea unor fragmente, apoi au fost prelucrate, explicate, dezbătute unele dintre temele și tezele politice de actualitate sau care păreau a fi de actualitate. Ofelia, care vorbea limba rusă, traducea textele în limba română, iar Ada, care avea un scris foarte mărunt și regulat, reușea să scrie pe foi de țigarete tezele marxiste. Traducerile au luat apoi forma unor prelegeri, lecții „multiplicate" oral, transmise de la om la om, de către o întreagă echipă.

După ce asemenea lecții au fost predate prin mijloacele cu care se comunicau și știrile politice ale zilei (adică prin echipe de doi care se plimbau în curte, unul care preda, celălalt care asculta), întregul lagăr s-a transformat în nenumărate grupulețe care se plimbau, treceau încolo și încoace prin curte, învățând.

Una dintre primele prelegeri de care-mi aduc aminte s-a referit la tezele leniniste despre imperialism.

După prelegeri aveau loc și un fel de seminare; cei care ținuseră prelegerile reveneau la legăturile lor pentru discuții; se puneau întrebări, se clarificau unele fragmente etc. În plus, fără vreo programare, grupuri mici, de doi-trei, cunoscuți sau prieteni începeau ca din întâmplare să discute tocmai despre tezele prelucrate, despre expunerile făcute cu câteva zile mai înainte. Așa și cu tezele despre imperialism: ele au devenit teme de discuție în timpul meselor, când se consuma fiertura de mazăre, sau când se făcea deparazitarea.

Lagărul dispunea de forțe intelectuale deosebite și care erau în măsură să transmită întreaga lor pregătire celor care erau dispuși să asculte, să gândească.

O întâmplare norocoasă a vrut ca la Vapniarca, printre deportați, să se afle un număr de oameni cu o vastă experiență în organizarea vieții în condiții de închisoare sau de lagăr. În acest univers concentraționar viața se desfășura într-un mod specific: nu mai exista acea viață individuală caracteristică traiului în libertate; de aceea, aici, solidaritatea era singura rețetă a supraviețuirii pentru cei închiși.

Acea experiență, acea capacitate a unui număr restrâns de deportați de a înțelege psihologia celor care răspundeau de paza noastră au stat la baza reușitelor consemnate în decursul lunilor petrecute de noi la Vapniarca. Trebuie remarcat că primele rezultate pozitive datează dintr-o epocă în care armatele care ne erau dușmane se aflau în culmea succeselor lor, când în fața Stalingradului armata mareșalului von Paulus mai era considerată învingătoare și se considera ca iminentă ocuparea orașului, un punct strategic de importanță deosebită. Era momentul când nazismul reușise să pună în funcțiune cu succes cele mai mari combinate ale morții care au existat vreodată în istoria omenirii – Auschwitz, Treblinka etc. -, când o parte importantă a continentului se afla sub tăvălugul armatelor hitleriste care reușeau să dezbine, să stăpânească dar mai ales să nimicească o parte importantă a rezistenței.

În aceste condiții, la Vapniarca s-au obținut o seamă de rezultate care, în condițiile imensului masacru care era în curs de desfășurare în acea vreme în Europa, inclusiv pe teritoriul Transnistriei, par pur și simplu neverosimile.

În fruntea acelui mic grup de oameni cu experiența organizării vieții în detenție se aflau Andrei Bernath și Lazăr Grünberg. Despre amândoi se șoptea, se vorbea că erau membri ai comitetului central al Partidului Comunist Român. Nu-mi aduc aminte să fi citit mai târziu pe undeva vreo confirmare a acestei presupuneri, așa cum n-am putut găsi nici un document care să vorbească despre locul celor doi în ierarhia de partid în perioada ilegalității. Nimic în afară de formulele obișnuite: „tovarăși", pur și simplu, „au fost luptători de frunte" – nimic altceva.

Despre Grünberg se știa că era de meserie mecanic, basarabean de origine, că vorbea rușește; se mai șoptea că ar fi fost cândva în URSS, unde ar fi urmat, probabil, o școală de cadre a PCUS. Despre Bernath știam doar că era din Târgu Mureș și că vorbea ungurește.

În tot cazul, la Caransebeș, unde i-am văzut pentru prima dată,

erau cazați „în vârful piramidei", adică în una dintre celulele mai mici de la etajul IV, în care erau doar câte trei persoane ("triumviratele" din vârful „ierarhiei").

La două luni de la sosirea noastră, în lagăr n-a mai existat frica de foame, amenințarea morții prin inaniție. Mâncarea noastră consta în continuare din cele două mese cu fiertura de mazăre și cele două sute de grame de pâine pe zi. Conducerea organizației noastre a reușit să obțină îmbogățirea alimentației pentru majoritatea internaților.

Datorită relațiilor create cu administrația dar și cu personalul de pază, raporturile au devenit în general acceptabile, în ciuda faptului că unii dintre comandanți erau rigizi și extremiști.

Nu rareori se întâmpla ca soldații din pază să arunce din gheretele lor, unde își îndeplineau serviciul, peste gardul de sârmă ghimpată, pâinile lor cazone, mari, de două kilograme înfășurate în hârtie, împreună cu câte o piatră. Plata li se făcea direct, prin aruncarea banilor respectivi.

Despre acest personal de pază, acești jandarmi care erau în majoritate rezerviști, unii dintre internați povesteau că în nopțile în care erau de santinelă în gheretele lor, în loc să raporteze, așa cum cerea regulamentul, fiecare către „vecinul" său, în ordinea corespunzătoare numărului pe care-l avea postul respectiv – de exemplu: „Postul numărul cinci: bine!" -, ei raportau „Evreii postului patru dorm bine!", la care postul următor răspundea: „Evreii postului trei dorm și mai bine!" Chiar dacă aceasta e doar o legendă, o dorință, o amintire imaginată, ea este totuși incontestabil o dovadă a faptului că atmosfera generală ca și calitatea raporturilor stabilite parțial între noi și cei care ne păzeau se modificaseră, se detensionaseră.

Alimentația noastră s-a îmbogățit și datorită faptului că un mare număr de internați aduși din libertate au sosit în lagăr cu rezerve de alimente destul de substanțiale și au înțeles, în marea lor majoritate, că soarta lor personală era legată de soarta întregului colectiv, că rezervele lor îi vor salva doar în măsura în care întregul lagăr va rămâne în viață. Ei au fost de acord să predea colectivului o parte din aceste rezerve. S-a putut astfel organiza împărțirea „halucului". S-a creat economatul central, care aduna și păstra toate alimentele posibile și care le împărțea în așa fel încât să-i revină fiecăruia – zilnic sau aproape zilnic, după posibilități – puțină mâncare în plus față de rația oficială.

Întrucât, conform legislației antonesciene, evreii nu se puteau organiza decât sub forma și denumirea de „Comunitatea evreilor", s-a trecut și la Vapniarca la înființarea unei astfel de „Comunități", în a cărei conducere erau reprezentate toate păturile sociale, precum și, după alt criteriu, atât cei religioși cât și cei nereligioși.

„Halucul" a început, deci, să funcționeze. Accentuez acest fapt din dorința de a releva că aceasta n-a fost o activitate sectară, rezervată doar celor care erau considerați ca făcând parte din organizația ilegală, ci îi cuprindea pe toți cei care se declaraseră de acord să facă parte din cercul solidarității, care a salvat grosul internaților de la pieire. La începuturile împărțirii „halucului", fiecare dintre noi primea de două sau de trei ori pe săptămână fie câțiva cartofi, fie puțină varză, o bucată de pâine, o bucățică de cârnat. Acestea erau, în cea mai mare parte, cumpărate de la țăranii din regiune. Comandamentul a permis ca, de două ori pe săptămână, țăranii din împrejurimi să vină cu produsele lor la poarta lagărului și noi, adică economatul, cumpăram tot ce se putea, pentru ca apoi totul să fie împărțit membrilor colectivului. Cu ce se cumpăra? La sosire, mai toți dintre noi am venit cu mici sume de bani asupra noastră: noi, cei de la Caransebeș, lucrasem ba la aeroport, ba într-un atelier, iar la „eliberarea" din închisoare sumele care se adunaseră în casieria penitenciarului ne fuseseră predate. La fel și cei care veneau de la Târgu Jiu aveau ceva bani, de cei care fuseseră aduși din libertate nici nu mai vorbesc. Deci „halucul", tradiția Doftanei, a fost continuată și la Vapniarca. „Halucul" nu era mazărea atotbiruitoare, nici amestecul dubios din care se cocea pâinea cazonă, ci era o bucată de pâine adevărată – dumnezeiască! -, erau doi cartofi care, copți în curtea lagărului, pe pietre încinse, erau un deliciu. Ce să mai vorbim de slănina care se tăia în felii așa de subțiri că deveneau străvezii, ca să poată prelungi cât mai mult fericirea combinării cu un dinte de usturoi...

În unele cazuri, când noi, cei de la bucătărie primeam „halucul" sub forma a doi cartofi de persoană, Dezideriu făcea minuni: reușea să gătească din pumnul de cartofi și o singură felie de slănină rămasă din săptămânile trecute o ciorbă cum nu mâncasem până atunci niciodată. În ciorbă, între petele de grăsime mai înota și câte o frunzuliță de pătrunjel! Îl întrebam pe Dezideriu de unde a făcut rost de raritatea aia verde, dar el doar mă îmbia să mai iau o lingură din imensa oală în care gătise ciorba. Ăsta era Dezideriu!

În primele săptămâni, economatul colectivului abia reușea să

împartă fumătorilor câteva țigări pe zi. În unele din acele zile de post în materie de fumat, el, Dezideriu alerga prin lagăr și minunea se producea: obținea de la vreunul care dispunea de rezerve o țigară și sosea fugind la bucătărie, îmi întindea comoara din care se înălța fumul, zicându-mi: „Trage și tu vreo două fumuri..."

Cu toate îmbunătățirile pe care am izbutit să ni le asigurăm în alimentație, fiertura de mazăre și cele două sute de grame de pâine rămăseseră baza hranei noastre. Totuși, frica față de ziua de mâine s-a permanentizat și nu puțini luptau pentru fiecare fărâmitură de pâine sau lingură de fiertură, pentru dreptul de a curăța găleata în care se adusese fiertura, doar-doar or mai aduna ceva resturi de pe pereții vasului.

Pentru a pune capăt fricii unora că vor muri de foame doar pentru că, poate, cineva din grupă primește o bucată de pâine ceva mai mare, s-a creat instituția care a fost denumită „papagalul". În cadrul „papagalului" pâinea nu se mai împărțea în mod empiric, adică nu se mai tăiau pur și simplu zece felii de grosimea a două degete și ceva, ci s-a trecut la un procedeu mult mai complicat și îndelungat, la care asista întreaga grupă. Înainte de toate s-au „creat" niște „cântare", bineînțeles primitive: talerele erau două bucăți de carton, legate în cele patru colțuri cu șireturi și atârnate de brațele balanței, formată dintr-o scândură, prevăzută la mijloc cu o agățătoare din sârmă. Economul tăia cele zece felii, hai să le zic „la modul clasic", apoi începea cântărirea: fiecare felie era comparată, cu ajutorul cântarului, cu fiecare dintre celelalte felii și în consecință se generau zeci de firimituri, de mici bucățele, ciupituri de pâine, care se depuneau pe felii. Când cântărirea era atestată de întreaga grupă ca fiind satisfăcătoare, abia atunci se trecea la „papagal". În fiecare zi unul din grupă era desemnat „papagal"; acesta trebuia să se îndepărteze puțin de locul unde se aflau feliile de pâine, iar economul, stând cu spatele la „papagal" ca acesta să nu poată vedea sau ghici ceva, punea mâna pe o felie și-l întreba pe „papagal" cui i se cuvenea bucata respectivă. „Papagalul" îi numea pe rând pe membrii grupului, în ordinea dorită de el, pentru a îndepărta orice suspiciune legată de vreo eventuală favorizare.

"Papagalul" a fost, totuși, o formă de împărțire a pâinii puțin răspândită: era o expresie a fricii unora în fața necunoscutului.

*

Așezat turcește pe prici, cu țigara veșnic aprinsă între buzele-i

subțiri, Segal avea privirea pierdută în depărtare. La ce se gândea? Dar, oare, mai gândea?

Internații treceau pe lângă el, unii îi aruncau câte o ocară, alții îl fulgerau doar cu privirea, dar Segal stătea și, cu ochii bulbucați, ca de broască, privea în gol. Nu mai auzea, nu mai vedea nimic. O șapcă din stofă „prince de Galles", cu cozoroc lat, îi acoperea chelia pronunțată și fruntea bombată. Sprâncenele stufoase și proeminente umbreau, ca o streașină, orbitele adânci ale ochilor, făcându-le să pară și mai adânci. Pleoapele pe jumătate coborâte peste globul ochiului aveau o lucire înghețată. Ai fi zi că dormitează. Imobilitatea corpului și pleoapelor îl făcea să semene cu un mort.

Fuma țigară după țigară, fără încetare. Aprindea țigara, o îndesa în colțul drept al gurii și ea ardea liniștită, netulburată. Aproape ca în gura unui mort. Fumul se ridica drept în sus, scrumul, nescuturat, se aduna în vârful țigării, formând un mic cilindru cenușiu care cădea într-un tîrziu. Rareori trăgea Segal câte-un fum în piept. Când jarul țigării îi ajungea aproape de buzele încrețite, își scotea mâinile cu degetele noduroase din buzunarele pantalonilor bufanți și, fără să părăsească punctul fix din depărtare care-i fascina privirea, schimba țigara...

Când, la ora prânzului, cineva striga: „Segal, ia-ți porția!", tresărea, scăpa țigara din gură, bărbia începea să-i tremure, gâtul i se încorda.

Nu prea avea poftă de mâncare. Își scotea totuși gamela de sub pernă, cobora de pe prici și pornea spre hârdău. Pășea ca ametit pe picioarele acelea subțiri. Se întorcea ținând gamela între mâinile uscate. Așeza mâncarea pe prici, se urca alături, sorbea apa fierbinte cu gust de clei, apoi aprindea o nouă țigară și privea iarăși în gol.

Noaptea nu dormea. Din depărtare se auzeau bubuituri înfundate. Le auzea și Segal. Se ridica speriat în capul oaselor și asculta cu încordare. Își îndesa o altă țigară în gură și privea întunericul. Prin geamurile barăcii i se părea că vede sclipirile focului care se apropia. Grohăitul tunurilor se auzeau în fiecare noapte, tot mai puternic. Cineva de alături se scula de pe prici. Segal îi vedea silueta și îi urmărea mersul prin sală. Umbra trecea prin fața lui și îi spunea: „Se apropie, e aproape socoteala..." Cuvintele pronunțate mai înainte îi ciocănesc creierii: „socoteala... socoteala... socoteala..." Dar pieptul lui Segal nu mai tresare de frică. Spaima lunilor îndelungate nimiciseră reflexul fricii în el. De luni de zile în mintea lui se zbat aceleași cuvinte: „socoteala, socoteala..." S-a întrebat de mii de ori dacă asta înseamnă că vecinul are să-i facă întocmai ce îi făcuse el,

Segal, acum mai bine de șase ani. Îl va lega și vecinul pe el și îl va scufunda în Dunăre, la marginea Brăilei? O să-l scufunde așa o dată, încă o dată, o să-l țină cu capul în apă mai mult timp, ca să simtă senzația înecului? Sau îi va face socoteala Bănică, hamalul din port, legându-l în sac împreună cu o pisică și aruncându-l apoi în Dunăre?

Încearcă să-și închipuie cum e în sac împreună cu pisica sălbăticită de neputința de a fugi și înnebunită de frica întunericului. Sacul se scunfundă în apă, pisica înnebunită caută salvarea și mușcă și zgârie omul aflat alături, legat de mâini ca să nu se poată apăra. Apa îi ajunge în gură, apoi îl acoperă: mai are aer în piept, apoi începe să înghită apa, apoi... sacul e ridicat. Segal își trece înfrigurat mâinile peste obraz să-și șteargă rănile făcute de pisică, dar mâinile îi sunt jilave de nădușeală. Oare aceasta să fie socoteala?, se întreabă. Ăsta va fi sfârșitul carierei sale de comisar de Siguranță?

De luni de zile, de când, în urma unui conflict cu superiorul său, a ajuns în lagărul de concentrare, Segal se gândește în fel și chip la soarta sa. În lagăr a fost recunoscut de cei pe care i-a urmărit, arestat și schingiuit. Acum, pe zi ce trece, înțelege și știe că războiul se va termina în defavoarea lui, că foștii săi dușmani vor fi învingători și că pentru el nu există nici un viitor. De când a fost recunoscut, fie că este scuipat sau nu, fie că i se aruncă doar o ocară sau doar o privire întunecată, aude mereu același ciocan lovindu-l în creier: socoteala, socoteala...

Trecuseră câteva zile de când Segal nu dormise deloc. Privirea i se lungi și căută parcă golurile care se aflau dincolo de linia orizontului. Nu mai mânca deloc, nu se mai scula de pe laviță. Spaima îl pironise parcă de scândurile priciului. Într-o zi, când conductele din lagăr se stricaseră și apa nu mai curgea, comandamentul ordonă internaților să iasă cu găletile să aducă apă de la râu pentru bucătărie. În grupul ce porni spre râu intră și Segal. Avea în mână o găleată, ca toți ceilalți. Grupul porni spre râu, înconjurat de jandarmi. În spatele grupului, cu pași înceți, venea Segal.

Seara, la apel, din efectivul lagărului lipsea un om. Se făcu un control: lipsă un om. Urmă o cercetare prin barăci și pe grupe și se constată că omul lipsă era Segal. Garda dădu alarma, fură anunțate posturile de jandarmi vecine.

Cum se crăpă de ziuă, un grup de jandarmi, în frunte cu un sublocotenent coborî la malul râului să cerceteze. Pe nisipul și prundișul din jur descoperiră urme și se luară după ele. Peste câteva ore, grupul de jandarmi zări la mare distanță silueta lui Segal. Mergea îm-

pleticindu-și picioarele, de parcă era beat, dădea agitat din mâini ca și când ar fi luptat cu cineva, cu dușmani nevăzuți. Se apropia ca atras de un magnet de malul râului, apoi se depărta, ca mușcat de șarpe, când apa îi cuprindea gleznele. Apoi deveni și mai agitat: cu mâinile ridicate deasupra capului, se năpusti spre apă. Întâi alergă pe plajă, apoi, când picioarele i se afundară până la genunchi, azvârli găleata după cineva doar de el văzut. Jandarmii priviră înmărmuriți zvârcolirea lui Segal în apa râului, valurile pe care le stârnea în jur. La un moment dat auziră un strigăt de groază, înnebunitor, care părea că nu mai are nimic omenesc: „Pisica!... Pisica!..."

În panta lină a albiei râului, într-un loc se căsca o groapă adâncă. În agitația lui dementă, Segal nimeri în ea, dus de șuvoiul de apă care îl acoperi ca o cortină. Reveni de câteva ori la suprafață, agitându-și brațele dezordonat, nebunește. Dinspre hăul care-l înghiți se mai auzi o dată strigătul sfâșietor: „Pisica! Pisica!". Jandarmii se urcară în niște bărci de pescuit și prinseră, la câțiva kilometri mai la vale, la un cot al râului, trupul mort al lui Segal. Hainele fostului comisar de Siguranță erau sfâșiate, iar fața îi era brăzdată de urme de zgârieturi adânci. Privindu-i mâinile, cineva făcu observația că unghiile îi erau lungi și ascuțite ca niște gheare de pisică.

*

Conducerea colectivului insista mereu ca echipele noastre să fie lăsate să meargă în localitate, la muncă, în special la descărcatul vagoanelor cu cărbuni.

Gara Vapniarca era un mic nod de cale ferată, deci un loc propice pentru legarea de cunoștințe, de relații, ca și pentru obținerea de informații. Acolo, la gară s-au realizat primele contacte cu oameni din afara lagărului și a trupelor de pază. Unii dintre ei – civili, mai ales cei de la căile ferate, care făceau curse regulate cu trenul, dar și militari – au acceptat să transmită în țară bilete, scrisori, mesaje.

La un moment dat, acești civili și militari au devenit curieri aproape permanenți, care transmiteau vești despre noi și ne aduceau de la părinți noutăți, scrisori și bani.

Se vorbea, de pildă, de un colonel de aviație care făcea curse regulate pentru noi.

La părinții mei s-au prezentat o serie de ofițeri și de mecanici de locomotivă de la căile ferate, care au primit bani pentru mine și mi i-au transmis prin intermediul echipelor care lucrau la gara Vapniarca.

Eram pe la sfârșitul anului 1942.

Iarna s-a stabilizat. O iarnă grea, poate nu atât din cauza troienelor de zăpadă, cât din cauza acelui ger uscat și a vântului cumplit care bătea dinspre nord.

După curățirea cazanelor de la bucătărie, mergeam deseori în sala mare a pavilionului II. Acolo stăteam de vorbă și-i auzeam pe unii povestind că aveau tot mai des senzația că trebuie să urineze, încercau să fugă spre groapă să se ușureze, dar nu reușeau să rețină urina până ajungeau acolo și se udau pe ei. Se întorceau în grabă la locurile lor, să se spele și să se schimbe. Înjurau iarna grea, frigul care le-a răcit căile urinare și, bineînțeles, alimentația care, după părerea lor, le provoca balonări și dureri intestinale. Sperau în sosirea rapidă a primăverii care le-ar aduce însănătoșirea.

În fața porții de intrare în lagăr se afla „carcera". O carceră cum nu mai văzusem până atunci și nici nu auzisem să fi existat. O „carceră" săpată în pământ, de trei metri adâncime și rotundă, o groapă atât de mare cât să poată fi aruncat în ea un om. Acoperită cu o piatră ca de moară. Dacă cineva era pedepsit și aruncat în „carceră", stătea alături o santinelă cu pușca la umăr și cu baioneta pusă.

Cel mai des, clientul carcerei era un deținut de drept comun din pavilionul III, un olog care fura de unde putea. Stătea 36 sau chiar 48 de ore în groapă, fără mâncare și fără apă, tot acolo își făcea și nevoile, iar apoi, când santinela îi cobora funia ca să îl scoată, ologul, cu ajutorul unei cârje, fugea spre pavilionul său cu o viteză pe care nimeni nu ar fi bănuit că ar putea-o atinge.

Iarna înainta și numărul celor care nu-și puteau reține urina până la groapă și se scăpau pe ei creștea mereu.

Aron Solomovici, un ieșean, se prezentă la infirmeria improvizată în sala mare de la parterul pavilionului I și povesti unuia dintre medicii aflați acolo că picioarele i-ar fi paralizat. Aron era un băiat puternic, sportiv, și nimeni nu înțelegea cum de a paralizat. Poate, spuneau unii, e vorba doar de înghețarea, degerarea unora dintre degetele de la picioare, poate și a tălpii, poate că degerătura o fi urcat puțin și spre glezne. Dar paralizie? De ce? De unde?

Creștea mereu numărul celor care se plângeau de dureri mari la mușchii laterali ai picioarelor, în special în timpul nopții – probabil din

cauza frigului. În plus, trebuiau să urineze mai des ca de obicei, și asta în condițiile în care noaptea sălile nu erau luminate decât de un opaiț. După Solomovici la infirmerie au mai sosit alți câțiva care și ei se plângeau că le-ar fi paralizat picioarele. Cereau să fie internați, fiindu-le din ce în ce mai greu să umble și să urineze. Aveau senzația că tălpile, când călcau pe jos, dădeau de goluri, de găuri, trebuiau să meargă cu mare atenție, ca să nu cadă de pe picioare. La sfârșit de decembrie, în preajma anului nou, în special cei aflați la infirmerie, dar și alți internați au început să se plângă și de dificultăți de vedere. Ori treaba asta nu mai avea nimic comun cu iarna, cu gerurile sau cu cețurile ei.

La etajul pavilionului II s-a organizat o mică sinagogă. Sigur că îi lipseau multe din cele necesare unei case de rugăciuni, dar rabinul Wilner și alți internați credincioși puteau să-și facă rugăciunile lor de două ori pe zi.

Rabinul Wilner s-a dovedit un spirit deosebit: nu numai că știa să conducă un serviciu religios după toate canoanele, dar colabora perfect și cu o mulțime de oameni necredincioși din „Comunitate", în interesul apărării dreptului la viață al tuturor, și în plus avea o fantezie bogată, știind să transpună, să actualizeze momente biblice în condițiile luptei antifasciste, aportul lui la promovarea și consolidarea spiritului de coeziune, de solidaritate umană dovedindu-se extrem de important.

La un moment dat, a izbucnit panica.

Poate că unii și-au adus aminte de cei pe care i-am întâlnit în momentul sosirii noastre în lagăr, în pavilionul III, de cei care nu se mai puteau ridica în picioare – în orice caz, cei aflați la infirmerie și-au dat seama că deveniseră paralitici, iar până la concluzia că pentru cel aflat în lagăr, dacă se îmbolnăvește, șansele de supraviețuire sunt minime, n-a mai fost decât un pas.

Fenomenele bolii aceleia necunoscute, misterioase, deveneau tot mai grave; bolnavii erau cuprinși de o stare de tremur, care aproape că nu-i mai părăsea. Treptat își pierdeau controlul asupra propriului trup: părți ale corpului nu mai răspundeau la comenzile centrilor nervoși. Genunchii, de pildă, refuzau să asculte de creier ca să facă o anumită mișcare, și astfel infirmeria răsuna mai tot timpul de zgomotul produs de trupurile care cădeau. Oamenii cădeau pe podea ca niște saci de nisip aruncați de undeva, de foarte de sus.

În momentul internării primilor deportați care se plângeau de paralizia picioarelor, în infirmerie se aflau vreo 20 de cazuri de TBC și alte boli. Apoi numărul celor paralizați a crescut subit. Starea de agitație și apoi panica i-a cuprins și pe deportații care nu aveau simptome de paralizie. Medicii au căutat să dezlege misterul îmbolnăvirilor în masă. La început s-a presupus că era vorba de manifestări de avitaminoză pronunțată sau de o boală de tipul Beri-Beri, care apare în cazul unei alimentații unilaterale. Cu timpul, însă, medicii și-au dat seama că era vorba de altceva, mai ales ținând seama și de faptul că boala a apărut nu numai în rândul celor care de ani de zile trăiau în condiții de închisoare, deci cu o alimentație foarte proastă și unilaterală, în condiții de locuit fără aer, ci și în rândul celor care fuseseră aduși din libertate, deci care au trăit în alte condiții, normale, până la deportare. Alții, în schimb, erau imuni la paralizie.

Medicii noștri nu dispuneau de literatură științifică și nu erau încă în măsură să identifice cu exactitate boala. Se spunea că cei în cauză suferă de distrugerea nervilor motori, că acești nervi sunt grav afectați sau, în unele cazuri, chiar definitiv distruși. La unii bolnavi, doctorii au constatat că până și creierul mic era atins de un anumit fel de paralizie, fapt care a dus la slăbirea nervilor optici, la incapacitatea bolnavului respectiv de a-și menține echilibrul. Ceea ce era și mai grav și ce nu li s-a comunicat bolnavilor era faptul că celulele nervoase distruse nu vor putea fi reînnoite niciodată și că, prin urmare, ei vor rămâne paralizați toată viața. Bolnavii zăceau pe paturile lor, ca niște epave. Cu toate acestea, mulți dintre cei atinși de boală nu și-au luat situația foarte în tragic. E adevărat că majoritatea erau tineri sau chiar foarte tineri și sperau că vor putea depăși urmările bolii. În infirmeria aceea primitivă s-a început cu ei un anumit fel de gimnastică a picioarelor, ca o încercare de a le dezmorți „înghețul"; li se făceau și masaje pentru a antrena circulația sângelui.

În lagăr erau relativ mulți medici, peste 20. Unul dintre ei, doctorul Kessler din Cernăuți, și-a adus aminte de un caz consemnat în literatura medicală: pe la mijlocul secolului trecut, într-o provincie din India a fost o secetă cumplită; toată recolta fiind distrusă, oamenii s-au hrănit cu un soi de mazăre sălbatică, fapt care a avut ca urmare moartea a sute de mii de oameni. Acele decese în masă din India fuseseră provocate de o anumită otravă conținută în mazăre, iar dr. Kessler se întreba dacă fenomenul, „epidemia" de la Vapniarca nu ar

avea oarecare similitudine cu cele consemnate în urmă cu aproape un secol pe subcontinentul indian. Se gîndi la o asemănare între mazărea din India și cea pe care o mâncam noi, în sensul că ar putea să conțină aceeași otravă.

După o convorbire a medicilor cu conducerea organizației s-a hotărât să se facă un experiment. De la țăranii care aduceau spre vânzare alimente la poarta lagărului s-au cumpărat trei perechi de găini în scopuri științifice: două perechi de găini au fost hrănite intensiv cu mazărea din care se pregăteau mesele noastre, iar a treia pereche a fost alimentată normal. La foarte scurt timp, medicii au dispus de dovada necesară: găinile alimentate cu mazăre au paralizat. Așadar, prin hrănirea noastră aproape exclusivă cu leguma aceea, care nu era mazărea obișnuită, folosită curent în alimentația umană, eram condamnați la paralizie. Acea mazăre, care se găsea la dispoziție în mari cantități, fiind abandonată de cavaleria sovietică într-un depozit, fusese folosită la hrănirea cailor – dar în amestec cu alte furaje.

După această experiență, dr. Kessler și ceilalți medici și-au dat seama că acel fel de mazăre, alimentul nostru de bază, poartă numele științific de *Lathyrus sativus* și conține otrava care produce paralizia, că bolnavii noștri sufereau de „latirism", iar în cazul că se continua consumarea mazărei moartea era ca și sigură.

Au început să apară noi complicații. Din cauza gerului, în urma degerăturilor, degetele de la picioarele celor bolnavi s-au cangrenat și le cădeau, provocându-le dureri cumplite.

Tot ce se bănuise până atunci, cum că ar fi fost vorba de infecții intestinale, de dizenterie, s-a dovedit greșit.

Dacă în decembrie s-au constatat doar câteva cazuri, în ianuarie numărul paraliticilor a ajuns la 110, iar la sfârșit de februarie numărul celor atinși sub o formă sau alta de această boală a fost de 611. Bolnavii de paralizie spastică latirică zăceau în paturile infirmeriei și pe priciurile sălilor comune. O parte însemnată a efectivului nostru era atins de boală. La aceștia, celulele nervoase, în special măduva șirei spinării, erau deja atacate de substanțele toxice, provocând paralizia membrelor sau a unor părți ale corpului.

Pe baza celor constatate, medicii au făcut rapoarte și memorii, au cerut administrației ca mazărea furajeră să fie înlocuită cu alte alimente și să se aprobe primirea de pachete cu alimente și medicamente din țară. S-a cerut și permisiunea deschiderii unei „cantine" unde, în primul rând pentru paralitici, să fie posibilă prepararea unor mânca-

ruri nutritive. De asemenea, s-a cerut comandamentului să intervină pentru invitarea unei comisii medicale oficiale care să confirme caracterul otrăvitor al mazării. Dar colonelul Murgescu a refuzat să schimbe regimul nostru alimentar, așa cum a refuzat și toate celelalte cereri. Ca urmare, s-a organizat în sala mare de la parterul pavilionului II o adunare, la care medicii au prezentat constatările lor în privința alimentației cu mazăre furajeră, modul de acțiune al otrăvii pe care aceasta o conținea și, amintind de creșterea numărului de paralitici, ne-au recomandat să refuzăm să mai fim hrăniți cu această legumă, în caz contrar expunându-ne cu toții unei morți lente și sigure.

În acest fel s-a ajuns la ceea ce s-a numit „greva foamei de la Vapniarca" – refuzul internaților de a mai consuma mazărea furajeră și cererea ca aceasta să fie înlocuită cu altceva. Hotărârea a fost periculoasă. Putea să aibă urmări grave, dar socoteala noastră, simplificată până la ultimele consecințe, era următoarea: mai bine murim împușcați într-o încăierare decât să ajungem ca acei câțiva supraviețuitori pe care i-am găsit la sosirea în lagăr, adică să paralizăm, să nu mai putem umbla, să nu ne mai putem purta singuri de grijă.

Comandantul, după ce i s-a adus la cunoștință hotărârea internaților de a refuza mazărea furajeră, ar fi putut să interpreteze pasul nostru ca pe o revoltă și, în consecință, să ia măsuri drastice. În zilele următoare nu s-a ieșit la nici o muncă, iar „greva" a continuat. Doar bolnavilor li s-a asigurat o hrană din rezervele colectivului. Greva a durat vreo trei săptămâni, perioadă în care comandamentul ne-a pus la dispoziție 200 de grame de fructe uscate pe zi și persoană, din care fierbeam un fel de ceai cu firicele de pulpă de mere și de pere pădurețe. Aceasta a fost perioada cea mai grea din punct de vedere al alimentației: a fost o foamete cruntă, dar a pus capăt încercării comandamentului de a ne extermina printr-o moarte lentă, prin otrăvirea latirică. În cele din urmă ni s-a schimbat regimul alimentar: am primit cartofi și, de două ori pe săptămână, ceva carne de cal. Săracii cai de reformă, care n-au mai rezistat pe front, au ajuns în cazanul nostru.

*

Într-una din zilele de la începutul lunii iunie 1941 sosi la închisoarea Caransebeș deținutul Furman. Era îmbrăcat într-o uniformă de subofițer. Fusese mobilizat ca plutonier de rezervă la un detașament de muncă și găsindu-i-se, chipurile, ceva nereguli în administrarea efectelor pe care le avea în primire, a fost arestat, deferit tribunalului

militar și condamnat la trei ani închisoare.

Furman se trăgea dintr-o familie de intelectuali din Valea Prahovei. Nu spusese nimănui care îi era meseria. Cunoștea câteva limbi străine, conversa curent și în germană și în franceză, dar mai presus de toate iubea muzica. După spusele sale cutreierase aproape toată Europa, vizitase în repetate rânduri marile capitale occidentale, aducând cu el amintirile unor evenimente muzicale trăite acolo.

Era de statură mijlocie, trecut de vârsta marilor pasiuni, cu fire albe în sprâncene și în barba rareori proaspăt rasă, avea o frunte înaltă, sub care sclipeau o pereche de ochi vii și nerăbdători. Uniforma pe care o purta era scoasă la reformă, decolorată și peticită, îi era prea lungă și prea largă, încât plutonierul se pierdea în ea.

La sosire, deținuții politici l-au sfătuit să nu se amestece cu deținuții de drept comun, ci să se mute într-o celulă locuită de „politici". A acceptat. Și-a petrecut primele zile plimbându-se prin curtea închisorii sau urmărind munca deținuților în atelierele lor. A prins să se apropie de câțiva deținuți și să le destăinuie câte ceva din trecutul său:

— Am fost la Paris și l-am auzit pe Thibaud. Ce vioară! A fost magnific! Splendid! Mi-aduc aminte, a cântat din Beethoven. La Viena l-am auzit pe Fischer. Ce virtuoz! Cunoașateți muzica lui Chopin? E sublimă!, spunea celor cu care intra în vorbă. Dar mai mult nu destăinuia din trecutul său.

De undeva, prin nu știu ce minune, i s-a adus o vioară și el, trecându-și degetul cel mare peste corzi, acordă cu atenție instrumentul. Luă apoi poziția unui concertist în fața auditoriului și smulse din cutia de rezonanță primele sunete armonioase. Apoi se adresă celor adunați în jurul său: „Concertul pentru vioară de Beethoven..."

Fixându-și privirea pe corzile viorii, încercă să redea din amintire câte un pasaj. Când degetele nu mai găseau poziția exactă a notelor sau când, în viteza ritmului melodiei, degetele îi încremeneau, spunea cu o voce răgușită: „Nu mai am exercițiu, nu-l mai pot cânta... L-am auzit ultima dată la Roma, în 1938..."

În fiecare zi Furman aștepta ca rudele-i înstărite să-l înștiințeze că procesul va fi reluat, „porcăria" pentru care ajunsese la închisoare se va clarifica și va fi pus în libertate. În libertate fiind, spera că va putea din nou să scoată din corzile viorii melodii sublime, sublime...

La numai câteva zile de la sosirea lui, direcția închisorii socoti că Furman jignește armata purtându-i uniforma și îl obligă să-și lege vestonul și pantalonii militari burduf. I se dădu o uniformă mai dem-

nă de el, una vărgată, de deținut. Dar cum bonetă nu se mai găsea în magazie, Furman rămase mai departe cu chipiul de plutonier de infanterie, decolorat, cu cozorocul crăpat.

În dimineața de duminică în care a pornit războiul împotriva Uniunii Sovietice, Furman își luă micul bagaj, blidul de pământ ars și lingura de lemn de pe etajera celulei de deținuți politici și coborî la parter, unde-l rugă pe „primul gardian" să-l cazeze într-o celulă fără comuniști. Cum începuse războiul împotriva țării comunismului, se temea că, poate, comuniștii din închisoare vor fi împușcați, iar el nu voia să fie pus la zid pe motiv că a stat împreună cu ei în celulă. În acest fel a ajuns plutonierul Furman în mijlocul deținuților de drept comun. Chiar din prima zi se umplu de păduchi, iar într-o săptămână fața îi era acoperită de un strat gros de jeg. Îi dispăru rapid, furate, și blidul și lingura, astfel că nu mai avea din ce mânca și împrumută de la câte un deținut o farfurie în schimbul unor promisiuni: când va primi pachet de acasă... Lingură n-a mai închiriat, ar fi costat prea mult, așa că își sorbea în fugă ciorba împuțită de la cazan direct din farfuria închiriată. Slăbi în scurt timp, spatele i se încovoie, ochii i se adânciră în orbite. Când îi sosi primul și ultimul pachețel, „plutonierul" – ăsta îi devenise numele – se învioră. Văzu în aceasta primul semn, primul mesaj din partea rudelor, dovadă că în situația lui se vor produce schimbări. Mâncă din pachețel cât mai mult cu putință ca să-și sature stomacul flămând de săptămâni dar și pentru că știa că dacă nu va fi destul de dibaci, la noapte va dispărea totul. Plăti datoriile pentru farfuria împrumutată, iar seara, la culcare, îndesă totul sub cap. Dimineața nu mai găsi decât pachetul gol, ambalajul. O revoltă amară îl cuprinse: își făcuse doar atâtea planuri cu alimentele primite! Le împărțise pe zile și spera că va reuși să-și refacă puțin sănătatea șubrezită. Dar ca urmare a lăcomiei cu care înfulecase alimentele din pachet, „plutonierul" se îmbolnăvi de dizenterie și boala aceasta scutură de pe el aproape tot ce mai rămăsese din corpul șubrezit. Nu mai era decât o epavă îmbrăcată în zdrențele unei uniforme de deținut, cu un chipiu care îi devenise prea mare și îi cădea mereu pe urechi. Nu mai conversa decât monosilabic. Săptămânile și lunile treceau și Furman se închisese în singurătatea sa, în viața sa aparte, până când într-o zi îi sosi un coleg.

Domnul Mendel sosi pe neașteptate, cu o dubă, în afara curselor obișnuite. Era trecut de 60 de ani. Originar din Galați, de meserie antreprenor de construcții. Când a pășit în închisoare, avea un mers

mândru. Purta pe cap un melon, avea un palton îmblănit de foarte bună calitate, de culoarea vișinei putrede, iar în mână ținea un baston. La ochiul stâng purta un monoclu.

Ajunsese în fața tribunalului pentru că voise să primească un vechi drept al său: lucrase în timpul primului război mondial pentru trupele germane de ocupație, ca antreprenor. Dar atunci când lucrarea era pe terminate și comandamentul german ar fi trebuit să-i plătească drepturile, evenimentele s-au precipitat, germanii au fost alungați de armata română după luptele de la Mărășești. Însă domnul Mendel n-a renunțat la ideea că, odată și odată, își va recupera drepturile bănești și astfel, când trupele germane ale celui de-al III-lea Reich s-au instalat din nou la București, și-a scos vechile socoteli din sertar. A luat planșele și planurile lucrărilor executate de el și neachitate de germani și, cu ele la subțioară, a pornit spre comandamentul german să-și prezinte pretențiile. A pornit de acasă îmbrăcat corect, în negru, cu melon și monoclu, cu baston. Era doar un domn respectabil, domnul Mendel, antreprenorul și vechiul client al comandamentului militar german!

Dar în piața orașului a fost oprit de un sergent căruia i s-a părut suspect dosarul voluminos. A fost dus la secție și, tot explicînd motivele și cauzele pentru care planurile unor construcții se află la el, a ajuns din aproape în aproape până în fața tribunalului – care l-a condamnat la cinci ani închisoare pentru spionaj. Ajuns la închisoarea Caransebeș și aflând că se găsește printre „comuniști", se mută de îndată în celula unor borfași. Așa a ajuns să fie împreună și să se împrietenească cu Furman. Încă din prima noapte i se fură monoclul și de atunci Mendel a început să privească lumea din jurul său parcă cu șiretenie, clipind continuu cu ochiul stâng.

Trecură alte săptămâni și, o dată cu venirea toamnei, vremea se răci. Pe măsură ce timpul se răcea, plutonierul încetă să se spele sumar cu o ceașcă de apă și se fofilă în fața gardienilor când era trimis să facă un duș. Curând începu să se scarpine. După vreo săptămână deținuții descoperiră că plutonierul avea râie și raportară gardianului sanitar. Gardianul se înfurie și hotărî să-i dea o lecție râiosului: adună într-una din curțile închisorii un mare număr de deținuți, apoi îl aduse pe plutonier și îl dezbrăcă complet. În fața celor adunați apăru corpul ofilit al plutonierului, o piele plină de răni de pe urma scărpinatului până la sânge. Încercă să-și acopere nuditatea și rănile, dar palmele nu-i ajungeau să-și acopere rănile; cu privirea îndreptată spre gardian

cerea parcă îndurare. Acesta însă scoase din buzunar o cutie, apoi căută prin curte cu privirea până îl zări pe domnul Mendel. Acesta stătea într-un colț, înclinat ușor cu fața la perete, de parcă ar fi stat în fața Zidului Plângerii. Sanitarul îl chemă și cu un gest expresiv îi indică ce avea de făcut. La cererea plină de amar a plutonierului, antreprenorul oftă, bâigui ceva de neînțeles, apoi luă cutia din mâna gardianului sanitar și începu să ungă corpul osos și colțuros al prietenului său cu alifia de pucioasă. Când cutia se goli, corpul plutonierului semăna cu un stârv.

Plutonierul stătea în fața sanitarului cu mâinile înnodate pe partea rușinoasă, cu capul ridicat spre cer, implorând parcă îndurare.

— Și acum, pornește marșul triumfal!, ordonă gardianul pufnind în râs.

Furman se trezi parcă dintr-un somn și se cutremură. Sperase că chinul lui s-a sfârșit, dar porni amețit în cercul format de borfași. Fețele lor se strâmbară într-un râs batjocoritor, umilitor, ucigaș. Plutonierul pășea indiferent, în bocanii lui prea mari, cu petele de alifie galben-verzuie pe piele și, adresându-se unuia sau altuia, șuieră printre dinți: „Dobitocule, îți poate veni și ție rândul... Nespălatule, de ce râzi? I se poate întîmpla oricui..."

Când sanitarul găsi că gluma și-a epuizat hazul, îi permise să se îmbrace. Plutonierul intră tăcut în celulă, urmat de domnul Mendel. Se așezară tăcuți pe culcușurile lor, față-n față. Într-un târziu, bătrânul zise: „Cine să te înțeleagă aici, dragul meu? Totul e degeaba!... La anul nu mă mai prinzi aici! Am legături... Înțelegi?... N-avea nici o grijă..."

După această întâmplaare prietenia lor deveni și mai strânsă. Cu trecerea timpului, plutonierul își pierdu orice nădejde în ajutorul familiei sale, de la care nu mai primea nici pachete, nici scrisori, așa că își puse toate speranțele în eliberarea și apoi ajutorul din partea domnului Mendel. Nu mai știa cum să-l ajute, cum să ușureze viața bătrânului. Aduna resturi de mămăligă, le tăia în felii cu ajutorul aței scoase din zeghea sa, se furișă în atelierele deținuților și punea pe plita sobelor de tuci feliile să se rumenească. Apoi, cu feliile de mămăligă caldă ascunse sub cămașă, fugea în celulă și le întindea bătrânului: „Ia, domnu' Mendel, sunt calde, sunt bune. Ia gustă, să vezi ce bune sunt. Dac-am avea destulă mămăligă, ne-am reface mai repede..."

În preajma Crăciunului, o parte din deținuți au fost mutați în alte penitenciare, pentru descongestionarea celui din Caransebeș, prea

algomerat. Printre cei transferați a fost și domnul Mendel. Cu câteva zile înainte de plecarea prietenului său, plutonierul strânse niște provizii de mămăligă prăjită: „O să-ți prindă bine pe drum, cine știe ce te așteaptă!" „N-am cu ce să mă revanșez", îi răspunse bătrânul.

Înainte ca grupul cu domnul Mendel să fi pornit spre gară, plutonierul îi spuse: „Nu uita de mine, și dacă ai ocazia, scrie-mi noutăți". „Dragul meu", îi răspunse bătrânul, „legăturile mele trebuie până la urmă să-mi rezolve situația. Atunci, nici o grijă, am să-ți fiu de ajutor..." Când grupul fu mânat spre ieșire, plutonierul duse palma dreaptă la restul cozorocului său și-l salută pe bătrân, zâmbind, spunându-i: „Să-ți dea Dumnezeu noroc".

Când, în toamna anului 1942, a pornit acel tren spre Vapniarca, domnul Furman se afla între cei îmbarcați. În tren s-a trezit alături de noi, „comuniștii". Era, la început, foarte sfios, stătea în picioare, în vagon, nici nu îndrăznea să se așeze... Doar se ferise să stea cu noi în celulă și se aștepta, probabil, să-i fim ostili. Când i se făcu loc și fu invitat să stea jos și să mănânce o porție egală cu toți ceilalți, la început plutonierul refuză, dar pe urmă acceptă totuși. Se așeză cu atenție, ca nu cumva să-i atingă pe cei din jur, își scoase șapca și puse mâncarea pe căptușeala slinoasă. „Am nevoie de vitamine", continuă să explice, „am slăbit mult în ultimul timp", încercă să-și motiveze slăbiciunea de a fi primit „mâncarea comuniștilor".

Mâncă o parte, lăsându-și rezerve pentru seara și ziua următoare, căci nu credea că va fi invitat din nou la praznic. Cu un reflex format în celulele de drept comun, își puse șapca cu restul de merinde pe cap.

Trenul mergea încet, mai staționa prin diferite gări, uneori i se mai atașau vagoane pline cu oameni sau erau aduși deportați și suiți în vagoanele noastre, și așa ticsite. Ca și alții, plutonierul se lăsase în seama destinului. Pierduse de mult speranța în eliberarea sa înainte de termen și se lăsă dus de întâmplare. După despărțirea de domnul Mendel a așteptat un timp, plin de nerăbdare, vești de la acesta, hrănindu-și închipuirea cu speranța unui act de dreptate. Încetul cu încetul, își dădu seama că era singur și părăsit.

În vagoanele care depănau distanțe și timp spre necunoscut, în neantul singurătății pe care singur și-o crease, a găsit un punct de sprijin, spre marea sa surpriză. Nu se așteptase ca în vagonul care-l ducea spre cine știe unde va găsi oameni care să-i ofere demnitate. Mânca din „al lor", dormea alături de „ei", se învelea cu o pătură „străină" – și pentru toate acestea nu i se cereau nici promisiuni, nici „chirie" și

nici măcar mulțumiri. I se cerea doar un singur lucru: speranța în supraviețuire! Cu încetul, începu să prindă curaj și se adresă vecinilor din vagon, mai întâi monosilabic, apoi în conversații timide.

Treptat își dădu seama că nu mai era singur, că prin forța lucrurilor făcea parte dintr-o colectivitate și că soarta sa era aceeași cu soarta întregului vagon, indiferent dacă îi plăcea sau nu. Am avut impresia că nu i-a fost frică de moarte în acele zile de călătorie, dar probabil că asta se datora mai mult faptului că i se atrofiaseră simțurile.

Într-o zi, trenul nostru se opri în câmp deschis, ușile vagoanelor au fost date la o parte. Garnitura a fost înconjurată de cordonul de jandarmi care ne escortau, și noi, deportați în devenire, am putut coborî din vagoane, să ne plimbăm.

Coborî și plutonierul. Își trase cozorocul șepcii peste ochii orbiți de lumina puternică a dimineții după semiîntunericul din vagon. Trase de câteva ori adânc în piept aerul proaspăt și curat al câmpiei tomnatice și zâmbi. Se uita la oamenii care foiau în jurul său, în fața vagoanelor, și treptat începu să perceapă că trăiește, că nu mai este pierdut și că nu se află abandonat în voia sorții.

Pe marginea terasamentului observă o figură ce se mișca încet, împleticindu-se, poticnindu-se în mers. La început nu-l recunoscu, dar pe măsură ce se apropia recunoscu paltonul de culoarea vișinei putrede – mai prinsă de rugina timpului, ce-i drept -, pantalonii negri cu manșetele roase, haina neagră și unsuroasă. Plutonierului nu-i veni să creadă: omul din fața lui, cu privirea ațintită în jos, urmărind pașii nesiguri ai bocancilor scâlciați era domnul Mendel!

Plutonierul începu să tremure de emoție, făcu câțiva pași spre năluca ce se apropia și-și strigă încet prietenul pe nume.

Domnul Mendel își ridică privirea: îmbătrânise și mai mult.Fața îi era buhăită, carnea obrajilor atârna, vinișoarele roșii și vișinii de altădată de pe obrazul lui se transformaseră într-o plasă deasă ca de ațe care împânzeau obrazul. Pe creștetul capului, în locul melonului, avea o căciulă neagră, țuguiată.

Furman îl invită pe domnul Mendel să vină cu el în vagon, ceea ce bătrânul acceptă.

Drumul până la destinație, lagărul morții de la Vapniarca, n-a mai durat prea mult. Când deportații au coborât din vagoane, s-au încolonat și au pornit de la gară spre lagăr și cei doi. Erau din nou împreună. În lagăr cei doi au fost încartiruiți împreună.

Peste câteva zile, domnul Mendel și-a dat seama că se află printre

foștii deținuți și internați politici, așa că a hotărât să-și caute alt lăcaș. Încercă să-l convingă și pe plutonier să-l însoțească, dar acesta nu se lăsă ademenit. Nu avea nici o pătură cu care să se învelească în nopțile reci, iar pe parcursul drumului spre Transnistria și-a dat seama că soarta lui rămâne legată de cea a celorlalți cu care a călătorit. Antreprenorul plecă singur și își căută un loc în cea de-a treia clădire a lagărului, aproape goală, locuită doar de câțiva borfași aduși din închisorile din Odesa și Tiraspol.

Domnul Mendel își creă aici un cuib: avea un spațiu imens la dispoziție. Din curtea lagărului adună niște cărămizi ciobite și își delimită locul său în sală, marcând exact sectorul „care-i aparținea" – nu cu mult mai mare decât perimetrul corpului său culcat pe dușumea. Printre dărâmăturile clădirilor mai găsi niște cioturi de lemn pe care le duse în sala „sa" de culcare și le folosi drept perne, în spatele cărora depunea căciula sau bocanii. Dacă se descălța...

Cei doi se întâlneau în timpul zilei în curte, se plimbau ore întregi tăcuți sau discutând în termeni vagi despre cine știe ce. Pentru plutonier, domnul Mendel rămăsese principalul suport moral.

Bătrânul se retrăgea deseori în despărțitura sa, se culca pe dușumeaua goală, rezemându-și capul pe „perna" tare și privea pur și simplu la cei din jur. Noaptea asculta până târziu cum santinelele din jurul lagărului își strigau una alteia: „Postul numărul trei: jidanii mei dorm bineeee...", apoi adormea într-un târziu, ghemuindu-se în paltonul său îmblănit.

Refuză să vină în unul din celelalte pavilioane, să doarmă împreună cu ceilalți deportați, unde ar fi avut un culcuș ceva mai de doamne-ajută, pe un prici presărat cu paie și măcar o bucată de pătură. Nu acceptă nimic din partea colectivului în afară de o farfurie de tinichea și o linguriță, dar și astea cu titlu de împrumut, zicea el, până va găsi o altă soluție.

Trăind în sânul unei colectivități, plutonierul se adaptă la aceasta, într-o oarecare măsură. Viața colectivă îl mai înviora. Curtea cea mare, în care se putea plimba ore întregi contribui de asemenea la revigorarea sa. Stătea des în curte, culcat în iarba necosită, în zilele însorite își mai scotea și cămașa, să simtă puterea soarelui și răcoarea vântului. Privea minute lungi albastrul cerului sau fuioarele norilor care se fugăreau. Rupea câte un fir de iarbă și, luându-l în gură, urmărea stabilitatea bolții albastre. Vedea din nou natura după ani de viață petrecuți în spațiu închis, limitat la câțiva metri pătrați de beton, și a-

colo, în lagăr, se pierdea în contemplarea uriașei desfășurări spațiale.

Plutonierul încercă să nu se gândească la nimic, nici la trecut și nici la viitor; voia doar să se contopească în fericirea prezentului. Nu vedea nici sârmele ghimpate care încercuiau lagărul, nu auzea nici posturile de pază care ne pândeau; în sinea sa se simțea din nou un om liber. După atâtea luni apăsătoare, în mintea lui răsăriră sclipiri de speranță și cugetul lui astfel înviorat redeșteptă melodiile de mult uitate.

Atunci când colectivul a organizat un cor și se repetau părțile vocale din partea a treia a Simfoniei a IX-a de Beethoven, plutonierul era mereu prezent și încercă, cu glasul său timid, să se alinieze celor din ansamblu.

Dorul de viață îi reveni și își spunea că trebuie să trăiască, trebuie să revină la viața normală, să reziste încercărilor la care soarta îl supunea. Voia să mai țină vioara și arcușul în mână și spera ca degetele să găsească pe corzi poziția corectă, să nu mai cânte fals și atunci totul va fi sublim, sublim...

Voia să fie de ajutor și prietenului său. Încercă să-l înduplece să renunțe la încăpățânarea lui, să trezească în el dorința de viață, dorința de a învinge greutățile, de a trăi. Dar iarna care veni fu mai puternică.

Bătrânul trăia mai departe retras în colțul său, se „închidea" în perimetrul gardului său de cărămidă din sala pavilionului III. În nopțile de iarnă bântuite de viscole se chircea sub blana lui și încerca să-și încălzească mâinile cu propria răsuflare. Ieșea rar în curte, doar când crivățul se odihnea. Își făcuse rost de undeva de o scândură subțire, cu care se ajuta la mers. Mustața îi crescuse, firele albe și lungi îi acoperiseră buza superioară. Sub ochi i se formaseră două pungulițe ca niște rezervoare ale lacrimilor ce-i curgeau neîncetat.

Găsi în curte o sticlă de un litru aruncată la întâmplare, spartă, de fapt o jumătate de sticlă. Ridică de jos ciobul de sticlă, restitui farfuria de tablă primită „împrumut" și de atunci se servi de fundul acela de sticlă ca să-și preia hrana de mazăre furajeră.

Slăbise mult, umbla greu, împleticindu-se.

Apoi, într-o zi de miez de iarnă, o foame de nesăturat puse stăpânire pe domnul Mendel. Venea primul la împărțirea mâncării, până la pavilionul bucătăriei, de frică să nu cumva să i se fure rația de ciorbă. Apoi, cu sticla umplută, se retrăgea într-un colț sau în despărțitura sa și mânca lacom, cu fața la perete, ca nimeni să nu aibă posibilitatea să-i fure măcar un bob de mazăre. După ce termina prima porție, venea din nou la bucătărie: se oprea în fața unei ferestre și

cu toiagul de ocazie bătea în geam: „Ingele, dă-mi o lingură de mâncare, ingele...", implora domnul Mendel.

Deschideam fereastra și cu polonicul îi serveam încă o porție de mazăre. Domnul Mendel se retrăgea din nou într-un colț, să nu fie observat de nimeni, și înfuleca. Această imensă foame a durat aproape o săptămână. Apoi, ca din senin, domnul Mendel a devenit sătul.

Sătul nu numai de mazărea furajeră dar, pare-se, și de viață.

N-a mai ieșit zile de-a rândul din culcușul său, stătea lungit printre cărămizile sale ca o mumie. Peste alte câteva zile, colegii din jurul său au constatat că își dăduse duhul. Din câteva scânduri a fost încropită o targă. Domnul Mendel a fost înfășurat într-o pătură, pus pe targă și dus în cimitirul lagărului, „Trei pruni", unde fuseseră îngropați sutele de internați din primul lot ca și unii dintre colegii noștri. În spatele târgii cu corpul neînsuflețit al domnului Mendel mergeau cu greu prin zăpada înaltă „plutonierul", în paltonul îmblănit de culoare vișinie, moștenire de la prietenul mort, rabinul și câțiva internați mai tineri, cu cazmale și lopeți pe umeri, gropari de ocazie.

Ceremonia înmormântării a durat puțin. Rabinul a făcut un serviciu scurt, a spus rugăciunea morților, apoi micul grup s-a întors în lagăr. Moartea și înmormântarea domnului Mendel l-au zguduit profund pe plutonier. Întors în lagăr, s-a așezat pe patul său, și-a strâns picioarele cu genunchii sub bărbie și le-a cuprins cu brațele. Pe spate avea paltonul îmblănit, de culoare vișinie. Din acel moment, plutonierul n-a mai scos nici un cuvânt, n-a mai mâncat, a stat în această poziție aproape o săptămână până când, într-o dimineață, vecinii au constatat că alături de ei se află o statuie rece din piele și oase. Plutonierul a fost înmormântat la „Trei pruni", alături de prietenul său. N-am auzit nici după război ca cineva să se fi interesat de soarta celor doi. Fie-le țărâna ușoară.

*

După cele întâmplate – descoperirea caracterului toxic al mazărei furajere și obținerea scoaterii ei din alimentație – colonelul Murgescu a fost schimbat și locul lui a fost preluat de un anume Buradescu. Buradescu spera să realizeze în lagăr ceea ce nu reușise Murgescu, adică folosindu-se de internații de drept comun ucraineni, cărora le-a promis unele avantaje, să provoace o ceartă, o încăierare cu noi, o bătaie, pentru a avea astfel ocazia și justificarea să intervină și să organizeze un masacru.

Provocările au început. Banda de borfași i-a atacat pe unii dintre ai noștri, care se aflau în spațiul dintre pavilioanele II și III. Au năvălit, înarmați cu rângi de fier și cu pari smulși din gardul care despărțea cele două clădiri. S-a produs o mare învălmășeală care începuse să ia proporții periculoase. Conducerea colectivului a intervenit, a îndrumat lumea să se retragă în clădiri, cu atât mai mult cu cât dinspre intrare înainta spre locul cu pricina o grupă de soldați înarmați, conduși de un locotenent, care și ordonase tragerea unei salve în aer. Între timp sosi și Buradescu; ordonă soldaților să tragă în noi, dar ostașii au tras din nou în aer. În urma acelui incident, Buradescu a ordonat percheziții severe și a amenințat cu luarea unor măsuri drastice împotriva noastră.

Legătura noastră din sânul administrației lagărului, de la comandamentul de jandarmi, ne-a informat că șeful, comandantul, e în legătură cu un mic grup de internați care își oferiseră colaborarea, respectiv să-l informeze despre felul în care este organizată viața noastră, cum e condusă și de cine anume. Acest grup de la pavilionul III, sosit o dată cu noi, dar care se separase de noi, cerea unele înlesniri – dreptul de a ieși din lagăr pentru procurarea de alimente, dreptul de a avea legături cu familiile lor. În momentul în care majoritatea internaților au hotărât să refuze să mai mănânce mazărea furajeră, comandamentul a încercat să spargă unitatea protestatarilor prin intermediul acestui grup „colaboraționist".

Perechile care se plimbau prin fața intrării în lagăr au primit sarcina să observe cine anume avea contact cu comandamentul, să-i depisteze pe cei care luau legătura cu paza. În scurt timp, cei în cauză au fost identificați și, pe cât a fost cu putință, au fost complet izolați și împiedicați să-și continue legăturile cu comandamentul.

Conducerea colectivului și-a dat seama că dată fiind situația noastră, dușmăniile, confruntările, fricțiunile, neînțelegerile și ruptu-rile de orice fel trebuiau înlăturate din viața internaților, căci în condițiile luptei pentru supraviețuire omul se transformă dintr-o clipă într-alta în bestie. După ce s-a obținut de la cei „bogați" – adică cei care au venit din libertate – să renunțe la o parte din bunurile lor în favoarea celor „săraci", s-a reușit o înțelegere cu comandamentul ca toate problemele interne privind curățenia, bucătăria, organizarea echipelor pentru diferite munci să cadă exclusiv în sarcina conducerii internaților, recunoscută de comandament.

O dată cu crearea unei organizații ilegale ca și a unei organizații legale, cum era „Comunitatea", s-a trecut la educarea acelei mari mase de oameni: deportații aceia timorați și îngroziți de spectrul foamei, fără disciplină și aproape sălbăticiți în spaima lor, au devenit o masă conștientă de faptul că singura cale de salvare, de supraviețuire este solidaritatea, unitatea întregului colectiv uman al lagărului.

Nimeni nu-și poate imagina ce s-ar fi ales din deportații de la Vapniarca, dacă acel grup de deținuți de la Caransebeș și cel de internați de la Târgu Jiu, cu experiența, tactul, simțul psihologic dar și cu fermitatea lor, nu ar fi existat și nu ar fi organizat și impus disciplina și ordinea în lagăr. Acest grup, și în primul rând Bernath și Grünberg, au reușit prima victorie în lupta pentru supraviețuire. Fără existența acestei organizații am fi murit, probabil, cât de curând, într-o stare de mizerie de nedescris, în imensa tragedie a paraliziei generale.

În martie 1943 am fost chemat de Alioșa. M-a dus într-una din camerele mai mari de la etajul pavilionului II. Sala era bine păzită, nu puteau intra decât cei invitați. N-am fost prea mulți, probabil ca să nu bată la ochi. Andrei Bernath a ținut o conferință despre aniversarea revoluției burghezo-democratice din 1848. A fost pentru mine o seară plină de emoții: în plin război, într-un peisaj de lagăre, de ghetouri, de profundă mizerie, am ascultat o analiză despre mișcarea revoluționară care avusese loc cu un secol în urmă. S-a vorbit de Bălcescu, de Kossuth, de Avram Iancu, despre țelurile acelei revoluții și despre necesitatea continuării și desăvârșirii revoluției burghezo-democratice, fără de care nu se poate porni mai departe, spre țelurile revoluției proletare.

Datorită solidarității întregului colectiv s-a reușit și lichidarea unei alte încercări a comandamentului de a descoperi modul de funcționare a organizației noastre și de a-i identifica pe cei care îi stăteau în frunte. Acesta a fost episodul numit „Vera".

Într-o zi, jandarmeria a adus în lagăr un număr de noi internați, printre ei și o femeie bine făcută, blondă, atractivă. Era de origine ucraineană, dar trăise, studiase la București, unde urmase facultatea de drept. Mai mult, fusese colegă de an cu câțiva dintre juriștii și avocații mai tineri, aflați acum în lagăr. Mulți s-au bucurat că cineva, o antifascistă, cum se prezentase ea, va aduce noutăți din țară, despre felul cum se desfășoară lupta împotriva războiului.

Unul dintre conducătorii „Comunității" și șef al organizației legale,

a „despărțiturilor", un avocat, fost coleg de facultate cu Vera, a primit însărcinarea să țină legătura cu ea, să încerce s-o atragă în organizație, ca apoi, eventual, să i se poată încredința conducerea grupului de ucraineni din pavilionul III. Legătura s-a realizat. Vera primea ajutorul colectivului, primea „halucul" zilnic și tot ce se putea. O vedeam plimbându-se ore întregi prin curte cu avocatul din conducerea organizației. Îmi închipuiam că primea indicații, lecții despre solidaritate, indicații politice și, probabil, vești din lume recepționate cu micul aparat de radio construit în lagăr. Dar plimbările celor doi deveniseră nu numai prea lungi, ci și suspect de intime. Colectivul nostru îi asigurase Verei cazarea în pavilionul III, într-o cameră mică, la etaj. Aici a început tragedia: patul ei s-a transformat nu în „sediu" pentru discuții politice, cum fusese prevăzut, ci într-un cuib de dragoste.

După luni și luni de abstinență, în ciuda mizeriei în care trăiam, ne lipsea tuturor o alintare de femeie, măcar posibilitatea de a îmbrățișa, a mângâia o femeie. Noaptea eram cu toții chinuiți de coșmaruri și ne trezeam scăldați în sudoare, visând împreunarea cu femeia dorită.

Avocatul nostru, chinuit, probabil, la fel ca și noi ceilalți, și-a găsit alinarea în cămăruța Verei, în patul devenit nu numai cuibul dragostei lor ci și al trădării. Vera a reușit să afle de la el unele amănunte despre felul în care eram organizați, despre persoanele care erau în fruntea organizației și a raportat totul comandamentului subunității de jandarmerie care asigura paza lagărului.

Din fericire, legătura noastră la comandamentul de jandarmi ne-a informat din timp despre situația creată, așa că s-au luat imediat măsurile necesare. Avocatul, fosta legătură cu Vera, a fost scos imediat din toate funcțiile pe care le avusese, a fost complet izolat, mutat din cămăruța de la etajul pavilionului undeva în sala mare de la parter, i s-au retras toate ajutoarele din partea colectivului. "Planul Vera" i-a reușit colonelului Buradescu doar parțial. Când a aflat că Vera a fost descoperită ca agentă a lui, a dispus urgent scoaterea ei din lagăr și trimiterea ei în altă parte.

Nu știu cum poate fi definită „arta", dorința de a decora, de a înfrumuseța tot ce se poate. Știu că este o însușire proprie doar omului, chiar dacă natura însăși produce frumuseți. Nu știu nici felul în care a apărut ceea ce noi numim artă, nici felul în care omului preistoric, acum 30-40.000 de ani sau poate și mai devreme, i-a venit ideea să vopsească pereții peșterilor în care se adăpostea cu imagini pe care

noi le numim artă. Fapt este că nevoia omului de a gusta, consuma și produce forme artistice s-a manifestat chiar și în condițiile de totală precaritate a vieții pe care o duceam noi acolo, în lagăr, la Vapniarca.

În orele lungi și plictisitoare de noapte cineva a început să povestească romanele citite cândva. Aceste „povestiri" au fost primele forme de așa-zisă viață culturală, deocamdată doar sub formă reproductivă, chiar dacă ulterior aceste „seri de povești" s-au transformat în dezbateri sau așa-zise „procese literare", cu păreri diferite despre unul și același volum.

Când am văzut pe cineva ținând în mână un cui pe care încerca să-l tocească, să-l transforme într-un fel de daltă, omul mi s-a părut ciudat, chiar suspect. L-am urmărit în continuare: și-a făcut rost de o bucată de scândură aproape putrezită – nu știu, poate ruptă din gardul lagărului, poate din priciul pe care dormea -, a netezit-o, s-a așezat undeva în curte și a început să o scrijelească, să o sculpteze, să o dăltuiască sau cum s-o fi numind exact această operație. Pe scândurica din mâna lui am văzut apărând niște adâncituri făcute cu cuiul-daltă. Îl priveam cu atenție cum măsura distanțe, mărimi, proporții, cum aprecia liniile clădirii din față și în urma dăltiței vedeam apărând pe lemn contururile a ceea ce reprezenta lăcașul în care stăteam.

Peste câteva zile, cei care lucrau la cărbuni, la gară i-au adus ceva care, prin amestecare cu altceva, se transformă într-un fel de cerneală: acum dăltuitorul avea vopsea. Cu un pămătuf confecționat din resturi de cârpe se apucă să „murdărească" bucata de lemn pe care o scrijelise, apoi apăsă totul pe o foaie de hârtie. Scrijeliturile dăltuitorului s-au transformat în artă: în fața mea a apărut o stampă reprezentând pavilionul nostru. Atunci am aflat că dăltuitorul era un gravor talentat, cunoscut, un vechi maestru al stampei, al litografiei. Lucrase ani de zile ca ilustrator la mai multe reviste. Mărculescu a creat „artă" în condițiile în care preocuparea noastră principală era să apucăm ziua de mâine. A lăsat în urma sa câteva opere care ar fi rămas posterității chiar dacă noi, cu toții, am fi pierit. A perpetuat imaginea lagărului nostru.

După ce episodul Vera s-a consumat, organizația a început prelucrarea unei analize cu privire la situația din lagăr. Cel care mi-a prezentat această analiză făcea parte din eșaloanele superioare ale organizației, un vechi ilegalist din Timișoara, pare-se și fost doftanist.

Analiza sublinia situația dificilă în care ne aflam, situația grea a

organizației ilegale și legale, mai ales după cele întâmplate cu Vera. S-au amintit nenumăratele încercări întreprinse de comandamentul de jandarmi pentru a afla secretele noastre organizatorice, primul scop fiind acela de a ne decapita organizația clandestină. S-a vorbit despre situația internațională, ofensivele armatelor sovietice, despre apropierea frontului – fapt care, probabil, avea să aibă drept urmare înăsprirea măsurilor represive la adresa noastră. Luând toate aceste realități ca bază pentru evaluarea situației, s-a pus în discuție problema unei eventuale desființări a tuturor organizațiilor, ilegale sau legale, a colectivului cu economatul și așa mai departe. Ni se cerea o apreciere, o părere în sensul dacă o astfel de măsură ar fi fost, poate, mai indicată căci, dispărând formele de organizare, se diminuau, dintr-un anumit punct de vedere, și posibilitățile comandamentului de a-și justifica acțiuni în forță; pe scurt, se punea întrebarea dacă nu cumva în acest fel viața noastră – în sensul cel mai concret al cuvântului – ar fi fost mai sigură. Mi s-a cerut părerea despre analiza făcută și am fost întrebat dacă sunt pentru sau contra lichidării organizației de partid, a organizațiilor ilegale sau dacă sunt de părere că activitatea lor trebuia să continue în ciuda tuturor pericolelor.

Dat fiind faptul că viața noastră de lagăr se apropia de sfârșit – eram absolut sigur de asta, judecând după evoluția războiului – și cum scopul principal al activității noastre a fost și trebuia să fie în continuare supraviețuirea, în orice condiții, mi-am exprimat cu toată sinceritatea părerea: dacă salvarea noastră depinde de existența sau inexistența partidului, atunci da, în acest caz și numai în această situație critică, sunt pentru încetarea activității de partid; da, organizația de partid trebuie să dispară.

Peste câteva săptămâni s-a reluat discuția: am primit cea mai severă critică posibilă. Până la acea dată nu mi se mai imputase niciodată cu atâta vehemență și în mod atât de direct poziția mea „împăciuitoristă". Concluzia a fost: Partidul a existat, există și va exista întotdeauna. Partidul e etern. Partidul nu se desființează, nu-și încetează niciodată activitatea!

Azi, la o distanță de peste jumătate de secol, mai ales după cele întâmplate în 1989, cu dispariția, sublimarea, volatilizarea partidelor revoluționare de tip maraxist-leninist, mă întreb ce valoare au avut acele analize, toate acele poziții rigide, dogmatice, reduse parcă la simple lozinci? Și cu toate acestea, cred că acea analiză, în acel moment, în acel loc, a avut o mare importanță: o mică organizație de partid afirmă

cu o mândrie uimitoare, sub presiunea unor măsuri drastice de represiune, că există, că va lupta mai departe, că ține sus drapelul revoluției!

Din februarie 1943, lagărul a avut un nou comandant: colonelul Hristache Popovici. Un alt om, un om care înțelegea situația noastră, dar și faptul că în lume se schimbase ceva. Prima măsură a fost reintroducerea rației de 200 de grame de pâine pe zi și om, după reducerea ei la jumătate ordonată de unul dintre predecesorii lui. O hotărâre identică a vizat micile „cantine", care fuseseră amenajate în camerele mici și în colțurile sălilor și unde se putea fierbe un ceai sau găti o ciorbă. Totodată, noul comandant permite primirea pachetelor de la rude, de la familiile rămase în țară. Dar colonelul Popovici va face și mai mult: va deveni unul dintre principalii oameni care pleacă regulat în țară, merge la București, la Centrala Evreilor, de unde preia bani pentru ajutorarea internaților.

În această perioadă a început să se permanentizeze corespondența între o parte din internați și familiile lor din țară. Sigur că nu era vorba de o corespondență propriu-zisă, cum o știam în viața de toate zilele, când poți scrie pagini întregi, orice și oricât ai dori. Aici totul era redus la strictul necesar unei comunicări succinte. Să nu uităm: oficial, orice corespondență era interzisă. În consecință, totul era organizat în așa fel încât, dacă ar fi fost descoperit și prins „curierul" nostru, asupra lui să nu poată fi găsite materiale compromițătoare.

Cum arătau scrisorile noastre? O foaie de hârtie de formatul cel mai obișnuit era împăturită de atâtea ori încât pe suprafața colii rezultau 24 de pătrățele cu laturile de câțiva centimetri. Fiecare pătrat era numerotat atât pe față cât și pe verso; fiecare dintre noi aveam un număr „de cod" care corespundea cu numărul de pe un pătrățel, ca și cu numărul familiei respective din țară. Eu, de exemplu, eram corespondența nr. 14. Când curierul sosea din țară cu foaia de hârtie îndoită astfel și bine ascunsă, scotea hârtia, pătrățelele erau decupate și predate adresanților. Când curierul pleca spre țară, o foaie de hârtie identic pregătită mi se înmâna, îmi scriam mesajul pe cele două fețe ale pătrățelului cu nr. 14 și se făcea traseul invers.

Dacă „poștașul" nostru ar fi fost prins, nimeni nu ar fi putut identifica cine e „numărul patru" sau „numărul douăzecișitrei".

În perioada Popovici a fost posibil și un avânt până atunci necunoscut al vieții noastre culturale. În orele de seară, oamenii cu pregătire intelectuală solidă prezentau conferințe pe cele mai variate teme

– ca de pildă, din istoria evreilor din Antichitate, răscoala macabeilor sau războiul evreilor împotriva ocupației romane -, iar cei care, printr-o simplă întâmplare, apucaseră să-și aducă vreun instrument muzical au început să dea mici „recitaluri" în fața celorlalți internați.

Unul dintre cei cu o anumită educație muzicală a reușit să transcrie din memorie o serie de partituri. Așa, de pildă, s-a notat – totul cu aproximație, din memorie – *Balada* lui Ciprian Porumbescu și tot așa s-a reușit și reconstituirea întregii părți corale din Simfonia a IX-a de Beethoven. Pe această bază, unii dintre „muzicanții" noștri au interpretat la vioară *Balada* și multe alte piese instrumentale și s-a trecut și la organizarea unui cor.

Ascultam în curtea lagărului, sub fereastra unuia dintre pavilioane acea muzică de Porumbescu și simțeam o imensă voință de a trăi. Simțeam că trebuie să fac totul ca să supraviețuiesc, să pot asculta, învăța și cunoaște măcar o parte din ceea ce omenirea a realizat în materie de muzică.

Marea noastră realizare a fost reconstituirea și exersarea părții corale a simfoniei beethoveniene. Transcrierea din memorie a partiturii s-a făcut pentru patru voci. Am avut pe cineva care cunoștea pe de rost și textul, „Odă bucuriei", de Schiller. Am intrat și eu în corul lagărului, deși știam că nu prea am ureche muzicală.

Acolo, la Vapniarca am auzit pentru prima oară acest cor, chiar dacă a fost cântat fără orchestră, fără nici un fel de acompaniament.

Din grupul nostru făcea parte un cetățean care reușise să fugă din Germania și să se stabilească în România. Weiner sau Wiener, cum se numea, știa pe de rost întregul *Faust* de Goethe și ne recita în curte fragmente din piesă.

Estera, profesoară de dans și de gimnastică – avea să devină, după război, conducătoarea unei școli superioare de specialitate – a încercat și a demonstrat, împreună cu o mică echipă, că mișcarea în sine poate deveni artă, că felul în care ridici mâna sau miști piciorul poate exprima ceva. A făcut rost de undeva de un instrument, un fel de tobă, și cu ajutorul acesteia începu să dirijeze grupul cu care făcea gimnastică ritmică; treptat, mișcările s-au transformat în dans, în gesturi și atitudini care – fără să fie nevoie de pronunțarea vreunui cuvânt – pot transmite un mesaj, un gând.

Alții au început să compună poezii și melodii.

Alături de poeziile clasice, învățate la școală sau în alte împrejurări, erau declamate și versuri compuse de unii dintre noi, acolo, în

deportare – poeziile noastre, create la Vapniarca, naive, simple, firești, dar pentru noi, atunci, atât de emoționante:

Din Vapniarca-ndepărtată
Unde viața-i grea,
Zboară gând de libertate,
Gândul trist spre casa mea...

Desenul, pictura chiar au devenit o preocupare pentru mulți internați. Unii foloseau doar o bucată de cărbune, alții au făcut rost de câte un creion și așa au apărut o seamă de scene din lagăr, figuri, portrete.

Atelierele în care până nu demult se făcuseră doar reparații – câte un petic la un pantalon sau la o gheată – au devenit și ele un fel de locuri de creație; oase sau bucăți de lemn, petice de piele sau de postav se transformară în cutii cu intarsii, scrumiere, săculețe... Unul, mai dibaci, a reușit ca din resturi de metal să confecționeze o menora, sfeșnicul tradițional în care de Hanuca – sărbătoarea luminii la evrei – se aprind seară de seară lumânările, simbol al eliberării.

Pentru sărbătoarea de Hanuca se scriu diverse scenete hazlii. Rabinul nostru, pornind de la tradiția biblică, reușește să creeze o scenetă cu trimiteri directe la viața noastră din lagăr. Alții scriu scheciuri, dialoguri, monologuri vesele sau amar-umoristice, legate de actualitate. La un moment dat dispunem de trei grupe de actori amatori, care interpretează în idiș, în română și în maghiară diferite „creații literare", născute acolo, în incinta străjuită de sârmă ghimpată de la Vapniarca.

Datorită ajutoarelor în bani primite din partea Centralei Evreiești și a familiilor, conducerea colectivului a avut, de la un moment dat, posibilitatea să acorde niște „premii" în bani celor care lucrau pentru colectiv. Noi, cei de la bucătărie, primeam din timp în timp, uneori chiar săptămânal, câte cinci mărci germane de ocupație – moneda care circula în mod oficial în Transnistria. Mare lucru, evident, nu puteai face cu această sumă, dar puteai cumpăra la magazia lagărului ceva alimente pe care, apoi, să le gătești la micile sobițe din pavilioane; sau, cu o jumătate de marcă, puteai cumpăra o ciorbă de fasole sau o mâncare oarecare, gata preparată.

Rămăsese în urmă acel ianuarie 1943, o lună de importanță capitală pentru soarta noastră. Atunci a fost descoperită diabolica acțiune de otrăvire prin alimentație a întregului lagăr, acțiune prin care ni se rezerva tuturor o moarte lentă și îngrozitoare, dar fără scăpare; tot atunci, în acel ianuarie, s-a reușit și înlăturarea acestui pericol. În baza

numeroaselor memorii trimise autorităților competente, s-au obținut rezultate importante. Paralel cu sosirea comisiei medicale, care a confirmat nu numai paralizia ci și cauzele acestei nenorociri, s-a cerut și s-a obținut și trimiterea unei comisii care să verifice dosarele deportaților. Această comisie a sosit în martie '43 și a verificat 554 de dosare referitoare la cei care fuseseră deportați din libertate. În 427 de cazuri comisia a opinat că dosarele respective – pe baza cărora, la mijlocul anului 1942, acești oameni fuseseră declarați „periculoși", suspecți de comunism și buni de deportat și de lichidat de către polițiile locale – nu conțineau nici cel mai mic indiciu, nici cea mai măruntă dovadă de vinovăție. În consecință, considerând că nu exista nici un motiv pentru menținerea acestor oameni în lagăr, comisia a hotărât ca ei să fie eliberați. Cei peste patru sute de internați în legătură cu care s-a luat această hotărâre au fost împărțiți în trei grupe și trimiși, ca „oameni liberi", să trăiască în trei ghetouri diferite de pe teritoriul Transnistriei.

În acest fel, efectivul lagărului s-a redus substanțial.

Un specialist în materie de plante medicinale – căci printre noi s-a găsit și așa ceva! – a convins comandamentul că n-ar fi lipsit de interes ca noi să pornim prin pădurile din apropiere să culegem acele „ierburi-minune", care apoi ar putea fi prelucrate pentru nevoile armatei. Nu știu cât de convinși au fost cei de la comandament, dar în orice caz au acceptat argumentele prezentate, așa că, de câteva ori, echipe nu prea mari, de vreo 40-50 de persoane, au plecat prin păduri pentru a culege plante tămăduitoare.

Am pornit spre pădure într-o zi splendidă de vară, fete și băieți, mai mulți tineri dar și câțiva mai în vârstă. Eram escortați de câțiva jandarmi. Era vară și jandarmii știau că nu trebuie să se teamă că ar evada cineva. Pădurea era extraordinară: copaci uriași, bătrâni, iarba de o prospețime încântătoare, aerul saturat de aroma florilor. Vântul se strecura printre ramurile și frunzele copacilor. M-am culcat în iarbă, am luat un fir de iarbă în gură și m-am îmbătat cu miasmele și gustul naturii, cu necuprinsul peisajului care-mi insufla sentimentul libertății, chiar dacă aceasta era limitată la câteva ore.

Alături de noi, jandarmii se culcară și ei în iarbă.

Câțiva medici, veniți cu grupul nostru, au plecat împreună cu un jandarm în satele învecinate pentru a oferi consultații și medicamente sătenilor, cunoscuți de-ai noștri. Când medicii s-au întors din turul lor de control și după ce noi, ceilalți, am dansat în iarbă și am cântat

cântecele compuse acolo, în lagăr, jandarmii ne-au cerut să adunăm la repezeală câțiva saci de iarbă oarecare, ca predându-i la intrare plutonierului de serviciu, să existe „dovada" că echipa noastră și-a îndeplinit „munca". În câteva minute sacii au fost umpluți, iar noi, fericiți ca după o excursie extraordinară, ne-am întors în lagăr.

În acea perioadă nu mai lucram la bucătărie, devenisem „grădinar". Într-un colț al curții se amenajase o grădină de zarzavaturi, cultivate exclusiv pentru hrana celor paralizați, în speranța că poate roșiile, ardeii și alte verdețuri, prin aportul de vitamine, vor contribui măcar parțial la ameliorarea stării bolnavilor.

Într-una din zilele însorite ale verii, conducerea grupului nostru a reușit să convingă comandamentul să accepte invitația noastră de a participa la „festivalul deportaților". Ofițerii, subofițerii dar și un număr de ostași au venit în imensa curte a lagărului ca să asiste la spectacolul nostru. Pentru ofițeri au fost aduse scaune și bănci din barăcile pazei; spectacolul a început.

Actorii noștri amatori au prezentat scenete umoristice, unele chiar cu mici aluzii la adresa câtorva dintre subofițeri, apoi corul nostru a cântat melodiile compuse la Vapniarca, pe texte originale. Cineva a interpretat la vioară „Balada" lui Ciprian Porumbescu, iar corul pe patru voci a înălțat „Oda bucuriei". Echipa de dansuri, în costume improvizate, s-a exprimat printr-un șir de exerciții de gimnastică ritmică, iar replica, mai bărbătească, le-au dat-o băieții-gimnaști. Publicul aplaudă. Toți sunt surprinși că în Transnistria, la Vapniarca, pe lângă atâta durere și mizerie, se poate cânta, recita, dansa, că sunt posibile relații omenești, că nu e totul numai tragedie, jale, nevoi și moarte.

Publicul e invitat apoi în sala unui pavilion, pentru a viziona expoziția noastră. Probabil că unii dintre ostași sau chiar dintre subofițeri nu văzuseră până atunci ceva asemănător – tablouri, stampe, desene, obiecte decorative confecționate cu multă măiestrie. S-a încercat ca stampele extraordinare ale lui Mărculescu, ca desenele lui Cohos (fost elev al lui Băncilă) și multe alte desene să fie într-un fel „înrămate" sau, oricum, prezentate cât de cât adecvat. S-a expus acolo o întreagă galerie de lucrări, unele mai bune, altele mai modeste, dar cu adevărat opere de artă. O parte dintre micile obiecte din os, metal sau lemn au fost oferite drept suveniruri oaspeților din comandament.

Da, pare neverosimil – și totuși a fost adevărat...

Frontul se apropia vertiginos. Noapte de noapte cerul era luminat de focuri de artilerie, se auzeau tunurile care duceau bătălia decisivă de la Uman și Vinnița.

În octombrie '43 sosi ordinul ca acei internați din lagăr care suferiseră condamnări – era în special cazul celor care fuseseră aduși de la închisoarea din Caransebeș – să fie transferați într-o altă localitate.

Ordinul mă privea și pe mine, care fusesem adus la Vapniarca din închisoare.

Astfel, pentru mine, în octombrie '43 s-a încheiat un nemaipomenit capitol de viață. Deși perioada Vapniarca n-a durat decât ceva mai mult de un an, mai precis 13 luni, această scurtă etapă, prin situațiile și experiențele extraordinare pe care mi-a dat prilejul să le trăiesc, m-a maturizat într-o măsură incredibilă; a fost, poate, pentru mine adevărata școală a vieții.

Vapniarca trăită de noi n-a fost nici pe departe un Auschwitz și nici ceva asemănător cu unul sau altul din lagărele hitleriste, unde soarta deportaților și internaților s-a încheiat cu nimicirea majorității lor. La Vapniarca s-a încercat o altă metodă de nimicire, cea a înmormântării treptate și lente; din fericire pentru majoritatea deportaților, ea a rămas în faza de încercare (în mare parte eșuată), noi reușind să îi limităm efectele.

Pentru mine, esența celor trăite la Vapniarca a însemnat o salvare reușită: supraviețuirea majorității internaților datorită unui mic grup de comuniști care au știut să mobilizeze mulțimea, să-i organizeze pe deportați împotriva planurilor de lichidare a noastră.

Încă la Vapniarca, dar și după 23 August 1944, mi-am zis – asta a fost concluzia mea definitivă și esențială – că dacă o mână de comuniști au reușit, în condițiile unei totale încercuiri de către cei mai mari dușmani ai noștri, nu numai să salveze sute de vieți, ci mai mult, ca din mizeria în care fusesem aduși, din atmosfera de cea mai profundă dușmănie în care fuseserăm cufundați, să creeze, în condiții de lagăr, o libertate de gândire și de exprimare cu totul remarcabilă, să asigure pentru toți măcar un minim de trai decent, cât de cât omenesc, iar apoi să organizeze – practic din nimic – o viață mai activă spiritual, mai colorată, dacă, în plin război, au reușit să învingă organele de represiune, atunci – eram profund convins de asta – acești comuniști, în condiții de libertate, vor fi nu numai în măsură să dovedească superioritatea idealurilor lor, ci vor fi cu siguranță capabili să ia cerul cu asalt și să aducă paradisul pe pământ.

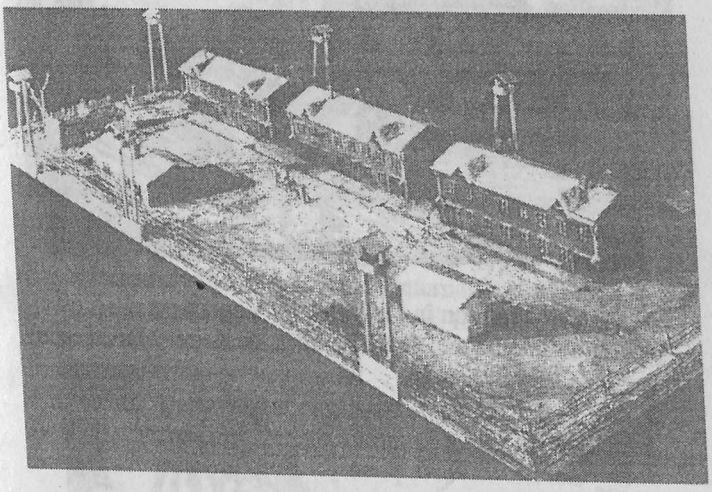

Lagărul de la Vapniarca (machetă)

Pavilion în lagărul de la Vapniarca
(Gravură în lemn executată în lagăr, de Aurel Mărculescu)

La pompa de apă
(Desen executat în lagăr, de Cohen Gabriel)

Întoarcerea de la muncă
(Desen de Moise Lebel, fost internat la Vapniarca,
după schița unui alt fost internat, Ilie Moscovici)

Masacrul de la închisoarea Râbnița
(Gravură executată în lagăr, de Aurel Mărculescu)

Mulți ani după ce Vapniarca a trecut în istorie și în uitare, au apărut critici la adresa vieții din lagărul nostru.

Unul dintre principalii critici ai vieții de la Vapniarca a fost Adalbert Rosinger, vechi ilegalist, originar din Oradea, care a fost internat la Târgu Jiu în 1941 iar apoi deportat la Vapniarca. După ce, timp de aproape 15 ani, lucrase cu succes ca director al marii întreprinderi de comerț exterior „Romanoexport", Rosinger a fost, din păcate, arestat în 1961 și condamnat la mulți ani de închisoare, împreună cu mulți alți salariați din comerțul exterior și din alte ministere.

Mult mai târziu, ajuns în Israel, Rosinger a scris o carte de memorii în care face mai multe referiri, foarte critice, la situația din lagărul de la Vapniarca, pe care îl numește „o republică totalitară în miniatură" și se exprimă foarte dur mai ales despre nucleul conducător al colectivului nostru.

Rosinger scrie, de pildă, că Vapniarca „a dispus de un organ de securitate" – ceea ce este, de altfel, adevărat: noi, perechile care ne plimbam în curte ca să observăm comandamentul sau pe cei care voiau să colaboreze cu administrația împotriva noastră, făceam parte din acest sistem de securitate, dar era o securitate care l-a apărat și pe Rosinger ca și pe ceilalți din echipa sa. Rosinger dă câteva exemple concrete despre felul în care pachetele și uneori banii trimiși pe adresa unora au fost confiscați de către colectiv. Și această afirmație este adevărată, dar Rosinger n-a văzut, probabil, că acele pachete – trimise în majoritatea cazurilor de organizațiile de partid din libertate – nu puteau fi consumate de o singură persoană, de cel care figura oficial ca destinatar al pachetului; probabil că nu a văzut nici cum unii dintre aceștia, cărora li se ceruse să-i ajute și pe alții, au refuzat inițial, pentru ca apoi, la sfârșit de lună, să arunce la gunoi kilograme întregi de alimente neconsumate de ei și stricate între timp. E adevărat că unor șacali de acest tip li s-au reținut pachetele, pentru ca alții să poată primi ceva, cât de puțin, în plus față de rația mizeră de deportat.

*

La începutul toamnei 1943 era tot mai evidentă apropierea trupelor sovietice de lagărul Vapniarca; noaptea auzeam canonada artileriei și, prin ferestre, vedeam uneori chiar și focul tunurilor. Era clar că lagărul urma să fie cât de curând desființat sau mutat.

După ce Ministerul Afacerilor Interne a trimis o comisie la Vapniarca pentru trierea evreilor internați, iar aceasta a hotărât scoaterea

din lagăr a 427 de oameni, am mai rămas vreo 700 de persoane.

În octombrie a venit rândul transferării noastre, a celor aduși din închisori. Am fost transferați la Râbnița. Ceva mai târziu, lagărul a fost complet desființat.

Sub comanda locotenent-colonelului de jandarmi Savin Motora, devenit între timp comandantul lagărului, totul a fost demontat, împachetat și s-a plecat la Grosulovo.

Colonelul Motora mai fusese însărcinat de guvern cu asemenea operațiuni; în momentul cedării Ardealului de nord către Ungaria, el a fost cel care a mutat lagărul de concentrare de la Miercurea Ciuc – aflat pe teritoriul care urma să fie ocupat de unguri – la Caracal, dar ulterior și acesta a fost mutat cu totul, fiind comasat cu lagărul de deținuți politici de la Târgu Jiu.

Grupul nostru de condamnați era format din 85 de foști deținuți din închisori. Dacă în septembrie 1942 fuseserăm „transformați" în internați și deportați în Transnistria, acum, după un an, ni s-a redat statutul juridic de condamnați.

Râbnița este un orășel pe malul stâng al Nistrului, iar închisoarea se afla pe vârful unui deal. De acolo, de sus se vedea aproape toată localitatea, cursul Nistrului, podul peste fluviu, care trece în Basarabia, la Rezina. Închisoarea fusese construită încă în perioada sovietică și servise probabil autorităților de frontieră. La subsol se aflau un număr de celule propriu-zise, unde erau închiși partizani condamnați. La parter și etaj, fostele birouri fuseseră transformate în parte în celule improvizate. În celulele de la parter am fost cazați noi, iar la etaj era o celulă cu femei. Restul încăperilor serveau drept dormitoare pentru gardieni și birouri pentru direcție și gardianul-șef. Întreaga clădire era înconjurată de un cordon de posturi de santinelă, paza fiind asigurată de jandarmi.

Curtea interioară era înconjurată de un zid înalt de peste doi metri, într-un colț se afla o toaletă, iar în celălalt colț se afla bucătăria.

Drumul nostru până la această nouă destinație a decurs fără incidente; jandarmii ne cunoșteau, nu prea se mai sinchiseau de noi. În stația Kolbasnaia a trebuit să schimbăm trenul. Un cetățean care vorbea românește s-a interesat cine suntem, iar când i s-a răspuns că suntem deportați evrei, s-a arătat mirat: din câte știa el, în Transnistria toți evreii fuseseră împușcați, noi fiind poate ultimii care am scăpat.

La închisoare am sosit după-amiaza, dar nimeni nu știa de sosirea

noastră. Nu era prezent nici directorul, nici primul-gardian și gradele inferioare ne-au întâmpinat cu mare iritare și agresivitate.

Comandantul, directorul închisorii era un ofițer de rezervă reactivat, maiorul Delcea, originar de prin părțile Doljului. Venea zilnic, în orele de dimineață, dădea câteva ordine. În lunile petrecute acolo am constatat că era un om cu care se putea sta de vorbă; de la el am obținut rezolvări favorabile pentru câteva dintre doleanțele noastre.

Surpriza a fost prezența prim-gardianului Văluță. Era un personaj bine cunoscut de unii dintre noi, care petrecuseră ani întregi în diferite închisori din țară. Era de fapt singurul „profesionist" la închisoarea din Râbnița. Văluță era tipul de gardian care cunoștea legile și modul în care ele pot fi aplicate în așa fel încât să lovească în deținuți. Era un adversar convins al comuniștilor. Basarabean fiind, vorbea perfect rusește, era deci cel mai potrivit pentru postul pe care-l ocupa. Pe deasupra era și incoruptibil.

Treptat a început viața obișnuită, de închisoare. Stăteam ore întregi închiși în celule fără să facem ceva.

Datorită, în parte, faptului că nu prezentam urme de paralizie la picioare și că eram relativ voinic, am avut norocul să fiu numit în echipa care făcea zilnic aprovizionarea închisorii. Coboram – noi, echipa – în fiecare dimineață la oraș, la o brutărie și urcam cu cte un sac plin de pâine. Șeful echipei era Percic, și el basarabean care vorbea rusește. Eram însoțiți, păziți de doi gardieni. Treptat, Percic a reușit să stabilească un contact permanent cu o tânără din ghetou, una pe nume Aniuta Hait, care ne aștepta zilnic la brutărie și, în timp ce noi încărcam sacii, Percic și cu Aniuta schimbau informațiile.

Uneori Percic invita gardienii la o cârciumă, să le dea o votcă, pentru ca el să aibă ocazia să stabilească eventuale noi contacte.

Când trebuia să aducem alimente, cartofi sau linte, ne duceam în satele din împrejurimi, ajungeam în colhozuri și puteam sta de vorbă cu localnicii.

La o astfel de ieșire în oraș, am dat, spre marea mea surpriză, de un vechi cunoscut, un prieten din Deva. Era Ștefan Rosenberg, fostul proprietar al sucursalei din Deva a firmei producătoare de încălțăminte Dermata. Acum făcea parte din Batalionul de muncă grea nr. 120, împreună cu alți vreo o sută de evrei pedepsiți pentru nu știu ce fapte și trimiși să lucreze tocmai acolo, la Râbnița. Am comunicat conducerii colectivului oferta lui Ștefan Rosenberg de a obține o învoire de la comandamentul batalionului pentru a pleca acasă, de unde ar fi

putut să ne aducă provizii de tot felul, în cantități destul de substanțiale. A plecat, iar după două săptămâni a revenit cu un număr de lăzi cu alimente, haine, încălțăminte, medicamente și câte altele.

De două ori pe săptămână un medic de la spitalul local venea la noi și dădea consultații. Comandantul Delcea s-a lăsat convins că Lazăr Grünberg este un fel de „vraci", de vindecător, de felcer, de asistent medical și că e recomandabil ca la închisoare să existe permanent cineva pentru asistența medicală de urgență. Așa s-a amenajat într-una din celulele de la parter un „cabinet medical" care a devenit centrul de legătură dintre toți deținuții și internații din închisoare. Chiar și gardienii veneau pentru sfaturi și medicamente.

Am mai obținut aprobarea și pentru înființarea unui atelier de croitorie: printre noi se aflau câțiva meseriași, dar cum cu acul nu puteau face mare lucru, am închiriat din oraș o mașină de cusut.

Prin ianuarie 1944 au venit „în delegație" doi trimiși ai organizației de partid din Grosulovo: Simion Bughici, viitor ministru de externe, și Aurel Rotenberg, cel care, sub noul nume de Ștefan Voicu, a devenit ulterior redactor-șef al publicației teoretice a PCR „Lupta de clasă". Ne-au adus o seamă de lucruri – îmbrăcăminte, bani -, dar mai ales vești, informații despre felul în care decurgea viața la Grosulovo.

La scurt timp după plecarea lor, un număr de condamnați din grupul nostru, cărora le-au expirat între timp termenele de condamnare, au fost transferați „în libertate", la Grosulovo. Prin „cabinetul medical" și cu aprobarea maiorului Delcea s-a obținut internarea în spitalul local a câtorva dintre bolnavii noștri. Treptat, grupul nostru s-a redus la 52 de deținuți; noi, cei rămași duceam în continuare viața obișnuită de închisoare, în speranța că aceasta se va termina curând.

La primele raze ale unui soare care prevestea primăvara, Văluță ne-a scos pe câțiva pe câmpul din jurul închisorii ca să săpăm grădina de zarzavaturi, chipurile pentru ca la toamnă să se poată îmbunătăți ciorba noastră zilnică.

În luna martie 1944 frontul s-a pus în mișcare. Am aflat despre rezultatele ofensivei sovietice, dar prin ferestrele care dădeau direct spre șoseaua care cobora spre Râbnița am văzut tot mai des unități germane, române, ca și unități românești de pedeapsă, purtând uniformele soldaților italieni dezarmați după ieșirea Italiei din alianța cu Germania.

Într-o dimineață, maiorul Delcea ne-a adunat în curte și și-a luat rămas bun: pleca spre țară. Comanda a predat-o prim-gardianului Văluță. Maiorul a lăudat calitățile acestuia de profesionist și, adre-

sându-ni-se nouă, ne recomandă să colaborăm cu Văluță, așa cum colaborasem cu el.

Făcând o evaluare a situației, conducerea colectivului nostru a considerat că trebuie să fim pregătiți pentru orice, evenimentele nemaifiind previzibile. În consecință, averea colectivului, niște rezerve de alimente adunate în decursul lunilor pentru momente excepționale au fost împărțite între toți deținuții, indiferent dacă făceau sau nu parte din organizația ilegală. Fiecare dintre noi a primit un număr de felii de pâine uscată, prăjită, o bucată de slănină sau alte alimente conservate, s-au împărțit și banii colectivului, așa că fiecare aveam asupra noastră ceva lei românești, ruble rusești și chiar și RKKS, adică marca germană de ocupație, moneda curentă în Transnistria. Împărțirea bunurilor s-a făcut în perspectiva unor schimbări de situație care ar fi putut interveni în următoarele zile; era însă interzisă consumarea respectivelor alimente atâta timp cât vom mai sta la închisoare, unde vom primi rația zilnică de aici, câtă era. Aceste rezerve erau prevăzute pentru eventualitatea că urma să încercăm o evadare colectivă, după care fiecare ar fi trebuit să răspundă de propria-i soartă, să-și găsească o ascunzătoare unde să poată rezista câteva zile cu ajutorul pâinii și a slăninei cusute în căptușeala paltonului.

Eram pregătiți și pentru eventualitatea unei retrageri organizate de autoritățile românești. Am presupus că măcar o parte a drumului va trebui să-l parcurgem pe jos, și în acest sens conducerea ne-a atras în mod deosebit atenția asupra comportării noastre: va trebui să urmăm toate instrucțiunile și ordinele autorităților care ne vor escorta, fie că va fi vorba de jandarmi, fie de gardieni. Foarte severe indicații s-au dat pentru excluderea unor posibile provocări. În plus, au fost numiți și cei care urmau să-i ajute pe bolnavi. În acele zile au fost readuși de la spital și Ervin Kreid, paralizat aproape total în urma poliomielitei, ca și ceilalți, cărora le paralizaseră picioarele încă de la Vapniarca și abia puteau umbla. Tot în acele zile a sosit și corpul de gardă de la închisoarea din Balta, care a fost cazat împreună cu gardienii noștri. Din relatările acestor nou-sosiți am aflat că o dată cu retragerea lor s-a desființat penitenciarul, deținuții români au fost transportați în țară, iar localnicii au fost eliberați pe loc.

La 16 martie a sosit din nou „în vizită" Aurel Rotenberg, trimis de conducerea organizației de partid din Grosulovo să vadă în ce situație ne aflam. În volumul său *Vremuri, Oameni*, publicat în 1980, Roten-

berg – Ștefan Voicu – menționează această călătorie: „La Râbnița, în după-amiaza de 16 martie era liniște. Am găsit repede gazda ce-mi fusese indicată, acolo m-a găsit imediat Aniuta, o fată tânără care ținea din partea prietenilor din oraș legătura cu tovarășii din închisoare...", „...iar a doua zi, dimineața, am putut lua, fără nici o greutate, primul contact cu o parte din cei din închisoare"... „Pe la prânz a început să se observe că ceva se petrece, apoi, brusc, lucrurile s-au precipitat"...

Nu știu ce a discutat Rotenberg cu Bernath și Grünberg, din conducerea colectivului nostru, dar în același capitol al cărții, Voicu scrie: ..."puțin a lipsit ca din a doua deplasare să rezulte evadarea unora..." Aceasta ar fi însemnat pur și simplu ca patru, cel mult cinci din conducerea grupului nostru să fi evadat și să ne fi lăsat pe noi în voia soartei. În 1994, cu ocazia unei vizite la București, am stat de vorbă cu Simion Bughici de la care am aflat că cei de la Râbnița nu numai că refuzaseră propunerea celor de la Grosulovo, dar o calificaseră drept provocare.

La 17 martie, însoțit de un sergent de jandarmi, Rotenberg-Voicu a părăsit Râbnița în direcția Grosulovo, dar ajuns acolo, în clădirea lagărului n-a mai găsit decât un grup de vreo 20 de internați ucraineni; restul, grupul cel mare, plecase spre Tiraspol, după ce colonelul Motora primise din partea Ministerului de Interne ordinul de evacuare rapidă și de transferare a internaților în lagărul de la Târgu Jiu. Rotenberg a prins din urmă coloana la Tiraspol, în clădirea unui depozit de mărfuri. Spre seară colonelul Motora a aflat că în cursul nopții trupele germane urmau să preia controlul asupra Tiraspolului și ceruseră predarea grupului de internați către o pază germană. Totodată, a aflat că, în aceeași noapte, la orele 24, și podul care lega Tiraspolul de orașul Tighina din Basarabia avea să fie preluat de germani – iar în acest caz li se va interzice traversarea.

În aceste condiții, în ciuda stării de epuizare în care se aflau majoritatea internaților după ce parcurseseră pe jos drumul de la Grosulovo la Tiraspol, colonelul Motora a ordonat încolonarea și un marș forțat spre podul de peste Nistru. Așa a avut loc marșul aproape inimaginabil al paraliticilor, al bătrânilor și al celorlalți internați, și ei lipsiți de puteri, aproape la fel de neputincioși, flancați și apărați de jandarmi români, împotriva încercărilor trupelor germane, care în furia disperată a retragerii forțate căutau orice ocazie pentru a interveni cu forța armelor.

Coloana internaților a trecut podul peste Nistru când de partea

răsăriteană a acestuia sosise de-acum Feldgendarmeria. Iată cum colonelul Motora a salvat 600 de oameni de la o moarte sigură.

La Râbnița am așteptat cu o răbdare impusă sosirea momentului hotărâtor. În orele dimineții de 18 martie ne plimbam în celule, pe cei cinci metri distanță dintre fereastră și ușă, sau ședeam pe podea. Vorbeam în șoaptă și ne întrebam dacă vom avea și noi norocul celor de la închisoarea Balta, să scăpăm cu viața și să fim duși acasă.

La un moment dat s-a deschis poarta închisorii. A intrat un ofițer de jandarmi, a urcat la etaj, la birourile comandamentului. Peste câteva minute, câțiva gardieni au coborât, au intrat pe coridorul nostru de la parter, au început să deschidă ușile celulelor, ne-au adunat pe coridor și ofițerul a citit o telegramă din partea ministrului de interne, prin care se ordona legiunii de jandarmi să ne escorteze în țară. Tot el ne-a adus la cunoștință că, pentru a da curs acestui ordin, în două sau trei ore trebuia să fim pregătiți de plecare, că o unitate de jandarmi ne va conduce până la gara Râbnița, unde ne vor urca în vagoane. Ne-a avertizat ca nu cumva, în timpul marșului spre gară, cineva să încerce să evadeze, întrucât jandarmii aveau ordin expres ca în astfel de cazuri să aplice pedeapsa prin împușcare imediată.

Ofițerul ne-a mai comunicat că în cursul aceleiași zile urmau să fie eliberați și alți deținuți: mai întâi internații civili, iar apoi, atunci când și paza închisorii se va retrage definitiv, și deținuții partizani, condamnați la închisoare pe viață.

De câte ori îmi rememorez acele momente, îmi reține, pentru o clipă măcar, răsuflarea. Stăteam noi, cu toții, acolo, pe coridorul închisorii și trăiam marele moment al vieții noastre, victoria noastră de fapt. Ne simțeam aproape liberi; reprezentanții autorităților stăteau pironiți în fața noastră, ofițerul de jandarmi ținea în mână telegrama cu ordinul de evacuare – se uita la noi ca la învingători, cât pe ce să ne ceară iertare pentru anii în care fuseserăm ținuți în închisoare.

Ofițerul și Văluță abia au părăsit coridorul nostru, că am și început să sărbătorim evenimentul; de la subsol au urcat partizanii și de la etaj au coborât femeile. Ne-am îmbrățișat, ne-am sărutat. Unul dintre partizanii condamnați, un maior din armata sovietică, a ținut un scurt discurs de adio, dorindu-ne întoarcere norocoasă în țară. Din partea noastră a vorbit Grünberg. A amintit de lupta comună împotriva fascismului, despre continuarea luptei pentru libertate, până la capăt. Ridică pumnul și, de jur împrejur, întregul coridor îl urmă. Deasupra

capetelor se vedeau zeci, sute de pumni ridicați. De undeva se auzi o voce care încerca să intoneze o melodie. Mai toți recunoscură cântecul și, pe neașteptate, cei peste patru sute de deținuți și internați începură să murmure, încet, în șoaptă, în diferite limbi: „Sculați, voi oropsiți ai vieții..." Nu mai știu cine a intrat pe coridor aducând flori de câmp pe care le-a împărțit celor de aici.

Atitudinea personalului de pază față de noi s-a schimbat brusc și radical: au început să vadă în noi pe victorioșii acelui război, să ne explice de ce deveniseră gardieni – simplu, ca să scape de front -, ne vorbeau de mizeria în care trăiau în satele lor. Păreau niște antirăzboinici convinși, aproape antifasciști și, gândindu-se la viitor, se întrebau dacă noi vom avea oare nevoie de serviciile lor.

După plecarea ofițerului de jandarmi, aproape toată închisoarea se plimba liber în curte. Nu numai noi așteptam eliberarea, ci și gardienii. În celule, pe coridoare, în curte ne înfrățeam; gardienii veneau spre noi și pentru prima dată ne întindeau mâinile.

— Suntem cu toții români, ne întoarcem împreună în țară..., spuneau, și repetau mereu aceste cuvinte, devenite aproape un slogan al momentului.

Dintr-o dată devenisem egali. Unii își închipuiau că urma să călătorim împreună în vagoanele de vite, ca să nu fie obligați să facă sute de kilometri pe jos. Veneau la noi în celule, ne cereau lucrurile pe care nu le mai puteam înghesui în micile noastre valize sau boccelițe, apoi, strângându-ne mâna, ni se adresau cu „domnule", ne cereau într-un fel iertare dacă ici-colo, așa, din întâmplare, au fost mai severi sau au ridicat tonul. Se scuzau, zicând că „doar totul a fost din ordin". La un moment dat, Văluță a intrat pe coridor și a pus capăt sărbătorii. Ne-a cerut să ne facem bagajele, să ne pregătim cât mai repede de drum. Vorbea cu noi nu pe un ton de comandă, ci mai degrabă sfătos. Văluță spunea și repeta mereu că, în fond, închisoarea a încetat să existe, deci nu mai există nici celule, nici lacăte, așa că ne putem mișca liber dar... ne roagă să golim saltelele de paie, căci saltelele sunt din inventarul închisorii și va trebui să facă predarea, să le scoată din inventar. Ne-a rugat să nu fugim, să nu evadăm, căci trebuia să ne predea jandarmeriei în număr complet.

Bagajele noastre au fost gata imediat.

*

Pe neobservate a trecut de amiază.

La un moment dat a sosit un plutonier de jandarmi. Ne-a comunicat că vagoanele de cale ferată pentru transportarea noastră încă nu sosiseră, așa că va trebui să așteptăm până se înserează. Ceva mai târziu, un alt plutonier, însoțit de câțiva jandarmi, a venit să scoată din închisoare internații civili locali, dar numai pe moldoveni, adică români.

În curte, Văluță făcea selecția. El știa exact cine era moldovean și cine nu. Unii ucraineni încercau, cu ajutorul puținelor cunoștințe de limbă română, să se strecoare printre cei aliniați în dreapta. Cei selecționați au fost numărați, scoși din efectivul închisorii și au pornit, încolonați, spre oraș.

Plutonierul, comandantul grupului, ne spuse că ei vor reveni ceva mai târziu pentru a-i elibera pe internații locali ucraineni și ruși.

A urmat o nouă așteptare... Așteptam să vină jandarmii, să ne escorteze la gară. Minutele treceau greu, orele păreau fără sfârșit. Ne plimbam prin celulă răvășiți, fiecare cu gândurile lui.

Saltelele au fost golite, paiele scoase și aruncate într-o grămadă, într-un colț al curții, iar sacii saltelelor predați lui Văluță, să corespundă cu inventarul. Cele două paturi pe care dormeau bolnavii din celula mea au fost golite; au rămas doar niște schelete de fier vechi.

Ne gândeam la drumul care ne aștepta, la revederea cu țara, cu părinții, cu prietenii. Presupuneam că ne vor aștepta zile deosebit de grele, că va trebui să rezistăm multor încercări. Drumul pe care îl aveam în față trebuia să-l facem alături de armatele fasciste în retragere, puse pe fugă. Și mai știam că în țară ne aștepta o altă închisoare.

Mai spre seară, Văluță ne-a rugat să intrăm fiecare în celulele noastre, de dragul ordinii. Ceva mai târziu, tot de dragul ordinii, ne-a anunțat că, pentru siguranța noastră și a lui, celulele trebuie închise până la sosirea jandarmilor care ne vor escorta la gară. Se făcuse târziu când a apărut un sublocotenent cu un pluton de jandarmi, care au luat cu ei un grup de deținuți de drept comun. Înainte de a fi părăsit curtea închisorii, prin fereastră cineva dintre noi l-a întrebat pe ofițer când aveau să vină să ne ia și pe noi. Sublocotenentul răspunse la fel ca și ceilalți: încă n-au sosit vagoanele, așa că va trebui să așteptăm până dimineață. Până atunci, să ne odihnim. După plecarea ofițerului, închisoarea s-a liniștit din nou. În celule, fiecare își improviză un culcuș pentru noapte. Unii și-au desfăcut bagajul și, întinzând pătura, s-au culcat pe ea; alții n-au mai desfăcut bagajul, ci, așezați pe geamantane, își sprijineau capul de perete, încercând să aținească așa.

Nimeni însă nu putea închide ochii. Gândurile noastre alergau spre ziua ce urma să sosească, spre zilele de libertate.

Eu mă și vedeam în vagonul de vite cu inscripția „8 cai sau 40 de oameni", la ferestruica de aerisire, urmărind peisajul. M-am închipuit într-un film derulat în sens invers; filmul drumului parcurs cu un an și jumătate în urmă, la deportarea noastră la Vapniarca.

Încercam să-mi închipui acea dimineață mult așteptată: intrarea jandarmilor în curtea închisorii, alinierea noastră, pornirea în coloana înconjurată de soldați, coborând dealul; apoi, după ce vom coti la dreapta, silueta închisorii va dispărea și va apărea în fața noastră valea Nistrului, celălalt mal al râului, cu casele răzlețe, cocoțate pe deal, ale Rezinei.

Mai deparate, în viitor, nu mi-am permis să-mi trimit imaginația. Pierdusem de fapt obișnuința să ne gândim, practic, la un viitor mai depărtat de câteva zile. În acele luni toate funcțiile noastre intelectuale fuseseră permanent orientate spre un viitor scurt, imediat, care se limita la ziua de azi sau cel mult la ziua de mâine, la orele imediat următoare ale trăirii cotidiene. Ne gândeam la efortul, la rezistența de care aveam nevoie pentru noaptea din fața noastră, pentru dimineața următoare. Deși eram pregătiți pentru multe, nu știam niciodată ce ne putea aștepta în realitate; pe drumurile Basarabiei s-ar fi putut, de pildă, să fim atacați de o unitate de partizani, cu care apoi să ne retragem într-o ascunzătoare, dar la fel de bine am fi putut fi prinși din urmă de o unitate a armatei sovietice, așa cum în drum am fi putut scăpa de sub paza jandarmilor, iar apoi să ne ascundem undeva, până ce regiunea va fi fost eliberată. Rezervele din haină, în valori și alimente ne-ar fi permis să rezistăm măcar o săptămână într-o ascunzătoare.

Mă aflam la fereastra celulei. După plecarea ofițerului mi-am zis că om rezista noi la noapte, până în dimineața următoare. Ca și ceilalți din celulă, am încercat să mă odihnesc. M-am așezat pe bagajul meu, m-am sprijinit cu spatele de perete, mi-am tras șapca peste ochi și mi-am ridicat gulerul paltonului. Speram să nu-mi fie frig în timpul nopții, să tușesc mai puțin și să dorm măcar câteva minute. Mă liniștisem zicându-mi că poate era mai bine dacă jandarmeria va veni de dimineață să ne escorteze. Noaptea, pe întuneric, totul e nesigur, totul pare suspect, orice mișcare sau zgomot poate fi interpretat ca o încercare de evadare.

Mi-am pipăit bagajele, să văd dacă porția de alimente primită de la colectiv ca rezervă pentru orice eventualitate se afla la locul ei, apoi mi-am controlat cusăturile paltonului, să mă asigur că banii primiți și cusuți în rever mai sunt la locul lor.

Am încercat să mă gândesc la dimineața care ne aștepta: probabil că va trebui să fiu unul din cei care-l vor duce pe targă pe Ervin.

Când și când, din depărtare se auzeau focuri de armă...

Trecuse bine de miezul nopții când poarta se deschise și în curte pătrunse un grup de oameni călări. M-am sculat și m-am apropiat de fereastră, încercând să disting cine erau cei nou sosiți. Nu se vedea nimic prin bezna nopții și nici n-am reușit să înțeleg limba pe care o vorbeau, auzeam doar vorbe fugare și câte un nechezat de cal. De pe scări se auzeau larmă și bocănit de cizme: urcau la etajul întâi.

Toți din celulă s-au trezit; și celelalte celule s-au înviorat. Poate că au venit totuși jandarmii, să ne escorteze la gară, zise cineva. Deci s-ar fi putut să urmeze plecarea, s-a terminat cu așteptarea asta istovitoare...

Dar nu erau jandarmii așteptați de noi.

Dintr-o clipă în alta totul devenise inexplicabil: ar fi trebuit să sosească jandarmii, dar mai târziu, în orele dimineții. În lumina albă a răsăritului aș fi putut deslușI cu siguranță uniformele celor sosiți. Sosirea unei unități de călăreți nu fusese anunțată. Într-o fracțiune de secundă m-am gândit că frontul s-o fi apropiat atât de mult de închisoare, încât jandarmii nu mai erau în măsură să ne escorteze și s-o fi ordonat altei unități – poate o unitate călare – să ne transporte la gară sau să ne conducă pe jos spre interiorul țării; apoi mi-a trecut prin cap ideea că în această situație nu va mai fi posibilă transportarea noastră cu trenul și va trebui să facem o bună parte a drumului pe jos.

Pentru scurtă vreme s-a făcut liniște, urmată apoi de un tropăit, de o zăpăceală, de alergături în toate direcțiile. Tropăitul de cizme cobora spre curte, poarta curții se închidea, se deschidea, se intra, se ieșea – fără să pot înțelege ce se întâmpla de fapt.

Aud voci dând comenzi în românește: soldații români care asigură paza exterioară a închisorii se adună, se aliniază, se încolonează și pleacă. Nu văd toate acestea, ci le deduc, le bănuiesc, le presupun din cuvintele, fragmentele de ordine și de discuție pe care le aud, pe care le prind din zbor, din acel du-te-vino general, din zgomotele mânuirii armelor.

Închisoarea era deci despresurată, ori asta trebuia să însemne că în câteva minute și ea va înceta să mai existe în realitate, adică urma să fim evacuați și noi. Doar Văluță ne și comunicase în cursul dimineții că, de fapt, închisoarea a încetat să mai existe din momentul în care ministerul de interne a ordonat reîntoarcerea noastră în țară. Deci cei nou sosiți erau probabil un alt grup de ostași, care ne vor escorta.

Dezordinea și alergăturile de pe coridor și scări au încetat brusc. Pentru câteva secunde închisoarea s-a cufundat într-o tăcere a așteptării înfrigurate.

Mă întrebam dacă va urma imediat deschiderea ușilor celulelor, o ultimă numărătoare, apoi încolonarea în curte și preluarea noastră de către grupul de ostași sau dacă oare va trebui să mai așteptăm.

Tăcerea profundă în care amorțise clădirea este spartă de niște zgomote venite de jos, de la subsol. Se aud pașii unui grup de oameni, o formație mică, după toate aparențele, răsunând pe betonul coridorului. Aud cum se deschid, scârțâind, ușile celulelor. Câteva secunde de liniște, apoi scrâșnetul de închidere a ușilor, punerea lacătelor.

Dar condamnații de la subsol nu urcă scările, cum m-am așteptat, ci rămân în celulele lor. Doar Văluță ne spusese azi dimineață că mai întâi vom pleca noi, că noi vom părăsi primii închisoarea, și abia apoi localnicii, cei de la subsol și de la etaj, vor putea și ei să plece din închisoare, să se ducă unde vor.

Formația de la subsol urcă scările, dar nu se oprește pe coridorul nostru, de la parter, ci urcă la etaj, unde se află deținutele. La fel ca și la subsol: ușile se deschid, o liniște scurtă, ușile se închid. De sus se aud mai bine chiar și comenzile gardienilor noștri: „Alinierea!", „Numărătoarea!" De data aceasta formația coboară pe palierul nostru. Gardianul Răduță fuge pe coridor și strigă cu o voce răgușită, aproape țipând, ordinul: „Alinierea – pentru apel!"

Celula mea de la capătul coridorului este prima care se deschide. Gardianul Răduță scoate lacătele, apoi bara de fier transversală, care cade cu zgomot, introduce cheia în broască și în ușă apare el, Răduță, cu fața congestionată, frământându-și mâinile. Se uită în celulă cu ochii holbați, să controleze dacă ne-am aliniat. Mai ordonă cu voce speriată: „Aliniere... la apel...!" Cineva, cred că e Percic, șeful celulei întreabă:

— Domnule gardian, ce se întâmplă?... Au venit jandarmii să ne escorteze?...

Răduță stă o clipă în ușă, așteptând sosirea grupului de pe coridor,

privește zăpăcit în toate părțile, ca unul care nu știe ce să răspundă. În cele din urmă spune: „Da, jandarmii... adică nu... ăăă, veți vedea..."

Când formația ajunge în fața ușii noastre, Răduță mai ordonă cu voce tare: „Drepți!", apoi pleacă și deschide ușa celulei de vizavi.

Pe ușa celulei noastre intră întâi Văluță, prim-gardianul nostru, devenit șeful închisorii. E îmbrăcat ca întotdeauna, corect, în uniforma care-i cade perfect, încheiată la toți nasturii. În mâna stângă ține un felinar de vânt, care aruncă în celulă niște fâșii de lumină, și un carnet de notițe. Face doi pași spre interior și se oprește în fața alinierii noastre, degajând intrarea în celulă.

După Văluță intră un individ cu facies mongoloid, într-o uniformă necunoscută. Ochii îi sunt injectați, se uită cu ură la alinierea noastră. De încheietura mâinii drepte îi atârnă o biciușcă împletită din piele, de centură un toc cu revolver. Are și el în mână un carnet pentru notițe, ca și Văluță.

În spatele lui – un ofițer german, iar pe coridor încă doi indivizi de tip asiatic, cu automatele în bandulieră.

Suntem aliniați pe două rânduri, câte patru de fiecare rând. Primul lângă ușă, Percic, șeful celulei dă raportul. Suntem aliniați cum am fost în fiecare zi de două ori, dimineața la trezire și seara la culcare – sau de câte ori ni se ordona. În această formație așteptam întotdeauna, cu capetele descoperite, ca șeful să raporteze: „Să trăiți, domnule comandant! Celula numărul șase, cu un efectiv de opt deținuți; sunt toți prezenți...", la care Văluță răspundea cu „Bună ziua" sau cu „Bună seara", nota în carnetul său efectivul celulei, diminețile mai comunica cine la ce corvoadă va merge, apoi ne saluta, ducându-și palma la cozorocul șepcii, iar noi strigam cât ne țineau plămânii: „Să trăiți, domnule comandant!"

În noaptea asta ceremonialul obișnuit nu are loc, desfășurarea e cu totul alta. Percic prezintă raportul ca de obicei, Văluță notează ceva în carnet, probabil cifra opt, apoi se întoarce spre mongoloidul de lângă el, îi spune pe rusește „Vosim", adică opt, privește în carnetul acestuia să vadă dacă a notat bine și pleacă cu toții, fără să spună o vorbă. Răduță mai apare o dată în fața ușii noastre, fără să spună ceva, trântește ușa și se aude cum pune și lacătele.

Pentru câteva momente nimeni nu scoate un cuvânt, nu rupem alinierea. Suntem surprinși: în locul jandarmilor români a apărut o echipă de asiatici, cu un comandant german.

Ne întrebăm ce ar putea să însemne asta? Suntem pironiți locului,

așteptăm și ascultăm. Pe coridor se desfășoară același ceremonial: ușile se deschid, Răduță strigă și ordonă cu vocea-i răgușită „Alinierea!", „Drepți!", și în fiecare celulă șefii raportează conform regulilor cunoscute.

Suntem paralizați, pur și simplu. Printr-o străfulgerare îmi vine în minte întrebarea lui Henrich de acum câteva zile: „Crezi că scăpăm cu viață din povestea asta?" Când i-am răspuns afirmativ, a dat din cap neîncrezător. „Nu-mi vine a crede că scăpăm cu viață...", zise. Să fi avut dreptate?

Numărătoarea s-a terminat, grupul a urcat la etaj și din nou clădirea e cufundată în liniștea aceea ucigașă. Poate că în birourile lui Văluță se iscălește procesul-verbal de predare a închisorii către cei nou veniți.

Cineva coboară de la etaj, iese în curte, apoi prin poartă ies câțiva călăreți. Poate e totuși adevărat că doar o noapte ne desparte de libertate, de drumul spre țară. Poate că noua echipă a preluat doar paza închisorii, iar cei care au ieșit adineauri au preluat posturile exterioare, înconjurul clădirii, înlocuind paza exterioară a jandarmeriei române.

Se anunță o noapte lungă, mă gândesc, poate cea mai grea noapte a vieții noastre. Vom rezista la orice presiune, la orice teroare ne-ar supune această nouă echipă, îmi zic, făcându-mi curaj, vom rezista până la ivirea zorilor, când totul va fi bine și în ordine, căci vor veni jandarmii, ne vor alinia, vor iscăli un proces-verbal de preluare a efectivului nostru și vom porni spre țară...

Sunt convins că vom rezista și că așa se vor petrece lucrurile. Ne vor teroriza? Trebuie să rezistăm, mai sunt doar câteva ore până la răsăritul soarelui. Această frază se repetă la infinit în mintea mea, asemeni unui ordin: trebuie să rezistăm!!!

Trebuie să rezistăm, îmi spun, chiar dacă vor trage cu pușca în celule, chiar dacă unii dintre noi vor fi răniți...

Cu vocea foarte scăzută, aproape în șoaptă, Percic ne dă indicația ca nimeni să nu stea la fereastră: dacă vreunul din noua pază ar crede, cine știe, că vrem să încercăm o evadare, ar fi un motiv suficient să tragă o salvă.

De la etaj auzim din nou tropotul bocancilor coborând pe scări.

Din curte se aud pași pe prundiș. Recunosc vocea lui Răduță și a celorlalți gardieni ai noștri. Când trec pe sub fereastra noastră, Răduță spune: „Do svidania, tiurma" ("La revedere, închisoare").

Un gardian strigă camaradului său: „Nu te apropia de fereastră, să nu te nimerească vreun glonte!"

Deci gardienii noștri părăsesc și ei închisoarea. Iar mă trece gândul că s-ar putea să fie vorba într-adevăr doar de schimbarea pazei până dimineață.

Din depărtare, ca un semnal al timpului, ca un minutar sonor, se aud focuri de armă, detunături pe care apoi le înghite smoala nopții.

În mijlocul acestei liniști, în timp ce creierul îmi zvâcnește gata să plesnească, aud de undeva, de departe, o explozie ca o salvă de tun. Detunătura scutură clădirea. Mi se pare că detunătura s-a produs într-un spațiu închis. Undele sonore sunt repede înghițite de pereții celulei.

Nu-mi dau precis seama din ce direcție a venit detunătura, dar parcă suntem cu toții convinși că a venit de undeva, din exterior. Instinctiv ne aruncăm pe podea; nimeni nu respiră, totul pare pietrificat. Clădirea mi se pare complet părăsită, uitată într-un peisaj în care nu mai există atmosferă decât ca să transmită vibrațiile sonore.

În această încremenire totală auzim a doua detunătură înfundată. De această dată mi se pare că detunătura a venit de mai aproape – sau ca și cum ar fi tunat în ceruri și un trăsnet ar fi lovit pe neașteptate clădirea închisorii.

După acest trăsnet prins parcă în surdină, mi se pare că aud și zgomot de uși trântite.

Oare calmâcii, acești mongoloizi, noii noștri paznici, au început să ne terorizeze, să tragă focuri de armă în curte, în jurul închisorii, sau să detoneze grenade, poate chiar pe coridoarele clădirii? Timp de o fracțiune de secundă îmi trece prin minte ideea că zgomotele de mai-nainte ar putea fi salve trase de armata sovietică în înaintare, poate că niște grupuri de avangardă se află relativ aproape și trag primele salve... Dar dacă ar fi așa, calmâcii ar fi trebuit să fugă, împreună cu comandanții lor, ori n-auzim nimic de felul acesta, vreo mișcare de adunare, de repliere. Nimic.

Încă o salvă, de astă-dată foarte clară, ne trezește la realitate: nu, n-au fost nici tunurile armatei sovietice, nici vreun exercițiu în jurul închisorii, nici focuri trase pe coridoare pentru a ne intimida sau înfricoșa. Bubuiturile auzite acum câteva clipe veneau de la subsol, erau focuri trase împotriva vieții celor din celule. Auzim foarte bine: ușile de fier se deschid, țipete, urlete de disperare, rafale de armă automată, zgomotul la închiderea ușilor... tăcere. Celulă după celulă, ușă după ușă, rafală după rafală. Chiar și pașii ucigașilor se pot

distinge călcând pe beton.

Grupul de ucigași urcă scările. Partizanii de la subsol au fost lichidați... Masacru... Totul mi se întunecă în fața ochilor... masacru.

Și acum, ce urmează, unde vor continua?

Secundele se dilată, parcă. Sper din nou că, totuși, dimineața vom fi predați jandarmilor români. Încerc să mă mint, ca să-mi fac curaj. Ce s-a întâmplat la subsol nu se va repeta și cu noi, îmi zic, noi facem parte din altă categorie, suntem cetățeni români, aparținem de administrația românească, de guvernul român care nu ne-a condamnat la moarte, avem condamnări la închisoare pe diverse termene, doar a venit și ordinul ministrului de interne pentru evacuarea noastră!

— Se masacrează!!! Ce facem, Percic?, întreabă o voce.

Nu primește răspuns. Beni se duce la fereastră, încearcă gratiile care nu se clintesc, bineînțeles, apoi merge la ușă, încearcă s-o forțeze. Nimic, nici o posibilitate de fugă. Prinși în capcană!

— Unde mi-e șapca?, întreabă Percic. Repetă întrebarea, iar și iar, ca și cum în fața morții totul ar depinde de șapcă, dacă o are sau nu pe cap.

Fiecare din noi și-a dat seama că mai avem câteva minute, poate doar secunde de trăit. Beni și cu mine mai încercăm o dată, împreună, să forțăm gratiile ferestrei și ușa, dar încercarea e timidă, parcă ne-am teme să nu fim auziți de pază.

— Vom fi răzbunați. Tovarășii ne vor răzbuna!, repetă Beni de câteva ori, conștient acum că ușa nu poate fi forțată.

Auzul nostru distinge cu precizie absolută drumul macabru: o nouă ușă se deschide, răsună un scurt fragment al Internaționalei, o rafală seceră fraza, ușa se închide...

Bocancii cu ținte urcă scările... au trecut de parter...au urcat la etaj. Iar îmi fulgeră prin cap: poate totuși renunță la noi... poate vor intra în biroul lui Văluță, să iscălească procesul verbal de îndeplinire a misiunii...

Dar se aude o altă ușă, voci de femei urlând a groază, un fragment de cântec, tremurat: „Sculați, voi orop..." Restul e retezat de rafala mitralierei.

Pe plafonul celulei auzim bufnetul trupurilor ucise. Nu mai încape îndoială, masacrul continuă.

— Să murim demn, tovarăși, spune cineva. Moartea noastră va fi răzbunată.

Otto e cel mai tânăr, are doar 18 ani, scâncește ca un copil. Nu

plânge, scâncește doar. Nu are lacrimi în ochi. Nici unul dintre noi nu plânge. Grupul de executori coboară scările, cotește pe coridorul nostru, pașii se apropie. Simt bătăile inimii în tâmple, pe creștet, sângele vrea să-mi țâșnească din vine. Ăsta-i sfârșitul. Totul a fost în zadar, și mizeria închisorilor îndurată ani de zile, și micile noastre victorii. Încerc să-mi închipui moartea, cum va fi clipa morții. Va fi o moarte instantanee sau va dura minute lungi și dureroase? Mă voi chinui ore întregi sau numai minute sau numai secunde? Voi putea observa cum mi se scurge viața din trup, puțin câte puțin? Îmi zic că s-ar putea să fiu doar rănit, chiar grav rănit, dar să rămân viu, capabil să mă târăsc, ca apoi să trăiesc, să trăiesc pur și simplu...

— Unde mi-e șapca?, se aude din nou vocea lui Percic.

Unii stau pironiți locului, cu corpurile chinuite de un spasm nervos. Alții fac pași în neștire.

Cred că fiecare dintre noi mai sperăm într-o minune: cei de pe coridor să nu deschidă ușile celulelor noastre, poate vor face cale întoarsă și ne vor lăsa în pace.

Dar nu! Ușa se deschide, apare Văluță cu felinarul de vânt în mână.

Ca o turmă speriată de biciul de lumină al felinarului ne înghesuim cu toții într-un colț al celulei, lângă fereastră. Strânși unul într-altul, de parcă așa am ridica un zid de apărare. În spatele lui Văluță apare ofițerul german, se sprijină de cadrul ușii, ne aruncă o privire indiferentă. Gradatul calmâc intră și el, ținând în mână un pistol cu butoi.

— Domnul ofițer, traduce Văluță cele spuse de calmâc, ordonă să vă aliniați, cu fața spre perete...

Nimeni nu mișcă. În fond, ne e indiferent dacă murim aliniați sau așa, grămadă.

Calmâcul face un gest cu mâna și spune ceva pe rusește. Văluță traduce și ordonă ca cele două paturi de fier să fie mutate din mijlocul camerei într-un colț.

Beni și cu mine apucăm primul pat, apoi al doilea și le azvârlim într-un colț. Ne mișcăm încet, să ne mai prelungim viața.

Văluță repetă ordinul: „Domnul ofițer ordonă să îngenuncheați cu fața la perete!" Încet, unul câte unul ne desprindem din grup, ne aliniem la perete, îngenunchem. După ce împreună cu Beni am pus paturile la o parte, înainte de a îngenunchea, mă întorc spre ucigași. Mă uit la nasturii strălucitori de la uniforma lui Văluță, mă uit la gradatul calmâc cum își încarcă revolverul, îl văd pe ofițerul german

în cadrul ușii. Apoi mă întorc iar spre ai mei; în raza slabă de lumină a felinarului îmi văd camarazii îngenunghează, sprijinindu-și capetele de zidul celulei. Aud un zumzet, niște suspinuri, ultimele răsuflări probabil, un bun-rămas de la viață. Vreau ca acestea să fie ultimele imagini, vreau ca ele să se fixeze pe retina ochilor mei, să mor cu imaginea asta a martiriului, vreau să memorez, să îmi imprim în ochi fețele ucigașilor și cele ale îngenunchează. Să trec în moarte cu aceste imagini, cu memoria înghețată în creier – dacă există așa ceva.

— N-o să vă doară, spune Văluță.

Îmi caut un loc în rândul celor îngenunchează. În spatele lui Otto, în mijlocul celui de-al doilea rând e un loc liber, parcă păstrat pentru mine.

Îngenunchez, îmi sprijin fruntea de spatele lui Otto, simt căldura trupului său, tremurul nervos. Așa îmi iau și eu rămas-bun de la viață. Cu viteza luminii trec prin miliardele de celule cenușii ale creierului meu ultimele gânduri. Mai mult nu pot face. Parcă m-am mai liniștit.

Și acum... Aud revolverul calmâcului...

... Eram îngenunchează în rând cu ceilalți și revolverul calmâcului a început să secere viețile noastre.

Întâi în dreapta mea...

Unii dintre scriitori afirmă că cei care sunt duși în fața plutonului de execuție, în acele puține secunde cât mai au de trăit până ce comandantul ordonă „foc", reușesc să-și revadă toată viața, asemenea unui film. S-ar putea ca unii să fi trăit așa ceva înainte de moarte, dar n-am citit ca vreun supraviețuitor să fi făcut o asemenea mărturie. Personal am trăit un asemenea moment. Mă aflam în fața morții în acea noapte: eram îngenunchează și un gradat de tip mongoloid împrăștia moartea. Mă despărțeau secunde de momentul în care plumbul avea să-mi pătrundă în creier, dar în fața ochilor închipuirii mele nu se perindau anii copilăriei.

Nu știu, n-am citit nicăieri cât de repede zboară gândul. Dar oricât de repede ar zbura gândul în condiții normale de viață, în situația în care mă aflam atunci, gândul a zburat de sute de ori mai repede.

În ciuda stării mele de tulburare extraordinară am urmărit cu un relativ calm întregul ritual a masacrării noastre. Mi s-a întipărit în memorie clar obscurul din celula noastră: parcă ar fi fost o pânză despre o execuție, pictată de Goya. Am reținut fețele livide ale tovarășilor mei, fețe din care se scursese sângele în așteptarea gloanțelor ucigașe. Am reținut fața ca de piatră a lui Văluță, care stătea nemișcat

cu felinarul în mână. Da, am privit această scenă cu un calm anormal. Când m-am îndreptat spre Otto mă mișcam încet ca să-mi prelungesc viața, apoi, când am îngenuncheat, mi-am lăsat toată greutatea corpului pe picioarele de sub mine și pe genunchi ca să fie comod – comod! – dacă ar fi să mă prăbușesc.

Abia după aceea mi-am luat rămas-bun de la viață, de la mine însumi. În acele secunde, când mi-am sprijinit capul de spinarea lui Otto ca într-un așternut moale și plăcut, ca pentru odihnă – odihnă ce avea să fie fără sfârșit -, mi-am luat adio de la viață. Probabil că în momentul în care a îngenuncheat, fiecare dintre noi și-a spus câte ceva. N-am aflat cu ce gânduri au parcurs drumul dintre viață și moarte cei din celula noastră. Cu o singură excepție: Beni, dar despre asta voi aminti mai târziu. În mine încă mai pâlpâia o speranță: poate voi fi doar rănit, poate mă voi salva într-un fel. Primul meu gând s-a îndreptat spre părinți.

"Bieții bătrâni", a fost expresia care mi-a trecut prin minte, gândindu-mă la ei. Știam că pierderea mea, a unicului fiu, va fi pentru ei o catastrofă. Vedeam parcă aievea fețele lor împietrite la aflarea veștii morții mele. N-au înțeles niciodată de ce eu, fiul unei familii relativ înstărite, pentru care erau dispuși la orice sacrificii, am devenit revoluționar. Nu le-am spus niciodată, nici înainte și nici după eliberare, că una dintre componentele hotărârii mele de a lupta pentru revoluție era și dragostea mea pentru ei, de a-i salva din valurile revoluției pe care le presimțeam, de a-i apăra prin trecutul meu.

Gândurile mi-au zburat cu viteză cosmică, dar pe ecranul amintirilor n-am perceput decât două fețe, a mamei și a tatălui meu, îmbătrâniți înainte de vreme, cerniți de anii lungi ai doliului după mine.

Al doilea gând fixat în mintea mea mă privea pe mine însumi. Trebuia să îmi dovedesc că sunt tare, că rămân tare acolo, la capătul vieții mele de 24 de ani, că nu îmi reneg trecutul. Mi s-a părut că expresia cea mai clară, cea mai categorică și care sintetiza cel mai bine poziția mea neînduplecată era fraza: „Nu, nu regret nimic și refuz și acum să cred în Dumnezeu!"

Am fost ateu încă din fragedă tinerețe, dar avusesem și momente de slăbiciune, când mă jucasem cu gândul de a accepta ideea că există totuși un Dumnezeu și, deci, de a-i cere ajutorul. Știam încă de pe atunci că mulți revoluționari, iluminiști, raționaliști, savanți care fuseseră o viață întreagă atei, au dat, la un moment dat, cu piciorul în trecutul lor, închinându-se și pocăindu-se în clipa trecerii lor în lumea tăcerii.

Îngenuncheat în noaptea masacrului, știam că nu voi avea niciodată ocazia să dau cuiva socoteală despre fulgerările minții mele, să confirm sau să infirm forța – mai bine zis existența sau inexistența – credinței mele. Voiam să dau un examen față de mine însumi, în fața celei mai cumplite încercări. Am rămas pe poziții: mi-am zis că acum e ultima ocazie să dovedesc tărie, să mor ca un om mândru, care nu se dă bătut. Era încă posibil să reneg totul, să-mi exprim regretul, să cer iertare și îngăduință și ajutor lui Dumnezeu, care poate m-ar fi și iertat... NU, mi-am zis, acum, când stăteam îngenuncheat, așteptând să fac primul pas spre moarte, neg și acum existența lui Dumnezeu. Dumnezeu nu poate exista, dacă permite asemenea crime.Vreau să mor respingându-l.

Dacă balanța vieții sau morții mele putea fi determinată de răspunsul la întrebarea „crezi sau nu în Dumnezeu", poate nu aș fi fost atât de categoric. Dar în noaptea aceea de martie am avut în față o singură realitate implacabilă, cea a imineței nimicirii mele, și, în fața ei, nu puteam să dau decât un singur răspuns: nu, nu poate exista un Dumnezeu.

Poate că în acele clipe n-am fost în toate mințile. Dar de atunci au trecut decenii și am avut parte de multe încercări.

Poate într-adevăr nu eram în toate mințile în acele clipe și oricum e de presupus că eram într-o stare anormală, o dată ce ultimul gând pe care l-am avut înainte de moartea-mi presupusă a fost acela de a observa, de a încerca să-mi analizez propria moarte. Mi-am propus să observ trecerea treptată – sau instantanee, cum va fi – de la viață la moarte. Mi-am propus să văd ce va urma: glonțul îmi va perfora țeasta, în acel fragment de secundă voi fi încă în viață, probabil voi simți o durere și acela va fi momentul când viața va începe să mă părăsească. Voiam să analizez metamorfoza – dacă va putea fi înregistrată în conștiință -, să constat momentul în care va interveni moartea.

Nu mă pricepeam nici atunci la biologie, anatomie, fiziologie, neurologie sau indiferent cum se numește această ramură a științei. Dar cine poate cunoaște în realitate când intervine moartea și, mai ales, cine poate răspunde la întrebarea ce și când poate înregistra muribundul propria sa moarte? Medicina actuală, în căutarea unor „piese de schimb" pentru cei care – bolnavi sau accidentați – ar mai putea trăi ani de zile, nu e încă în măsură să dea un răspuns la această întrebare. Eu, însă, atunci, în noapatea de 18 spre 19 martie 1944, voiam să aflu acest secret. Pe care, desigur, chiar dacă l-aș fi aflat, l-aș fi luat cu mine în mormânt.

Mă preocupau aceste gânduri, în timp ce împușcăturile continuau să secere vieți de la dreapta spre stânga mea...

N-am numărat împușcăturile, dar intuiam când va veni rândul meu. Îmi așteptam plumbul! În așteptarea glonțului mi-am reținut răsuflarea. Bubuiturile împușcăturilor erau tot mai aproape de mine.

Primul care a murit a fost probabil Percic. A fost primul care a îngenuncheat, chiar în colțul celulei. După el a murit încă cineva, căci auzeam cum sângele curge din cel puțin două corpuri și un miros acrișor pătrunde până la mine.

Execuția a mers mai departe și, la un moment dat, am simțit că Otto s-a stins: o scurtă smucitură, apoi împietrirea. A încetat să mai răsufle.

Următoarele explozii ale gloanțelor le-am auzit în stânga mea.

Cu toate că înainte sau după Otto urma să vină plumbul meu, n-am simțit nici o durere. Nici măcar cât durerea unei zgârieturi. Doar Văluță spusese că „n-o să doară". Mă întrebam cum se făcea că nu simțeam rana produsă de glonț. Îmi ziceam că poate glonțul n-o fi atins nici un nerv care să semnalizeze durerea. N-am făcut nici o mișcare ca să mă conving de starea sau nestarea mea...

Auzeam în continuare totul foarte limpede. Auzeam clar declicul revolverului, mișcarea prin care butoiul armei își schimba poziția între un foc și altul. Când mi-am dat seama că acum erau executați cei din stânga mea, m-am gândit că eu ar fi trebuit să fi fost demult lichidat.

N-am mai auzit împușcături. Doar sângele curgea din robinetele umane, se auzeau scurte horcăituri, ultimele răsuflări, ultimii centimetri cubi de aer expirați din plămânii celor care mureau.

Mi-am reținut în continuare răsuflarea, apoi mi-am încleștat dinții... Am deschis ușor buzele și am tras încet, foarte încet, aer în piept... Aer cu gust amărui de sânge...

Din spatele meu am simțit apropiindu-se niște pași, cineva mi-a tras un picior în fund, dar corpul meu nu s-a clintit, n-am răsuflat. Am rămas în aceeași poziție, inert ca o statuie de piatră, ca și ceilalți de lângă mine.Tot nu simțeam nici o durere și mi-am zis că probabil aveam să mor foarte încet, poate chiar fără chinuri. Nu știam dacă mai fac parte din lumea celor vii sau dacă am depășit hotarul de unde întoarcerea nu mai e posibilă.

Pașii s-au îndepărtat, ușa a fost trântită, s-a pus lacătul, cheia a fost întoarsă în broască.

Aud cum se deschide ușa din față. Stau mai departe nemișcat, ca o stană de piatră.

Stau în aceeași poziție în care m-am așezat să primesc glonțul. Cât timp am stat așa, nemișcat? Nu știu, poate numai câteva secunde care mi s-au părut o eternitate... Încep să respir, dar așa de încet încât nici morții să nu mă audă.

Pe coridor masacrul continuă; ușile se deschid... un moment de liniște... apoi urmează împușcăturile. Pot identifica celulele în care intră pe rând sinistra echipă a morții: acum sunt în celula lui Walter, acum au ajuns la celula lui Lazăr și Bernath... Din unele celule am auzit strigându-se câte un crâmpei de lozincă – „trăiască... partidul..." -, dar gloanțele au retezat totul.

Grupul de executanți a urcat la etaj.

Am deschis ochii: în celulă era întuneric și liniște. Doar picăturile de sânge căzând pe podea se mai auzeau.

Încă nu-mi dădeam seama de starea mea reală, dacă sunt în viață, dacă sunt rănit și voi muri curând. În continuare nu simțeam nici o durere. Totuși am rămas un timp nemișcat, în genunchi, cu capul rezemat de spatele inert, fără viață al lui Otto. Au trecut minute până ce am auzit un horcăit, dar încă nu mi-am dat seama dacă în celulă mai era cineva dintre executori.

Încetul cu încetul mi-am dat seama că rămăsesem în viață, deși încă nu eram sigur dacă fusesem sau nu atins de un glonte, dacă voi putea să mă salvez. În fața mea era o noapte al cărei capăt nu-l puteam întrevedea.

Alături de mine am deslușit un geamăt. Treptat, din geamăt s-au format cuvinte, pronunțate încet, rar, silabisit și tărăgănat, pe care le-am înțeles: ..."trăias...că... parti...dul... comu... nist..."

Am recunoscut vocea lui Beni. Am așteptat câteva secunde să mă conving că nu mai e nici un ucigaș în celulă. Beni și-a revenit treptat. Întrebă cu acea voce tărăgănată dacă mai e cineva în viață. Înălțându-mi capul i-am răspuns: „Sunt în viață..."

— Cine ești?, întrebă Beni.

— Sunt Matei, i-am răspuns.

M-am ridicat, l-am apucat de subțiori și l-am întins pe podea. Fusese lovit de două gloanțe: calmâcul a tras, l-a lovit cu piciorul, să vadă dacă e mort, Beni a zvâcnit de durere și atunci calmâcul a tras din nou în el. Primul glonț l-a străpuns pe sub ceafă și i-a distrus maxilarul inferior, al doilea l-a nimerit în spinare și i-a perforat și stomacul.

Beni mi-a cerut apă și mi-a spus: „trebuie ...să ajungi... în țară... să povestești... tovarășilor... ce s-a întâmplat... cu... noi..."

I-am dat apă. Și-a mai revenit; m-a rugat că, dacă ajung în țară, s-o caut pe Rozica, prietena lui, și să-i transmit cât de mult a iubit-o și că în ultimul moment al vieții sale s-a gândit la ea. Așa cum a murit Beni au murit probabil și ceilalți. Cred că mai toți dintre noi știau cum trebuie să moară. Pentru cine nu a trăit o experiență asemănătoare folosirea unei formule ca „a ști cum trebuie să murim" pare, probabil, expresia unei boli psihice. Noi n-am fost eroi în sensul marilor nume rămase în istorie, cei care au purtat, cândva, pe umeri răspunderi imense pentru viitorul unor națiuni întregi. Am fost niște simpli oameni, care purtam în noi o fărâmă de eroism, măcar și numai prin faptul că, în plină dominație fascistă, ne-am expus pericolelor ce derivau din răspândirea unor manifeste, că am protestat. Eram eroi prin comportarea noastră în fața atitudinii inchizitoriale a anchetatorilor, prin faptul că am rezistat doi, trei sau mai mulți ani diferitelor încercări care s-au făcut pentru nimicirea noastră în lagăre sau închisori. Fiecare din noi purta în adâncul ființei sale un cult al eroismului, căci fiecăruia din noi i-a trecut prin minte nu o dată posibilitatea unei morți apropiate, poate violente, și totuși nici unul n-a fugit din fața dușmanului, nu ne-am vândut, ci am continuat lupta.

Da, în acea noapte am știut cu toții că vom muri și toți am știut cum trebuie să murim.

Probabil că pentru foarte multă lume e de neînțeles că, prin felul în care am vrut să murim și am murit, am vrut să exprimăm încă o dată protestul nostru, să dovedim că nu ne e frică de moarte, că suntem dintre acei oameni care nu pot fi învinși – uciși da, dar nu învinși -, cei care, în ultimă instanță, vor ieși învingători din marea încleștare. Dârzenia noastră era nelimitată, mândria fără sfârșit. O mândrie a prezentului, dar mai ales una adresată viitorului, generațiilor viitoare care speram să ne eroizeze.

Mi-era limpede, cum probabil le era tuturor, că în fața pistolului nu există decât o singură formă a rezistenței, cea sufletească, a tăriei neînfrânte. În subconștientul nostru mocnea ideea că strigând în fața plutonului de execuție „Moarte fascismului!" sau „Trăiască Partidul Comunist!" și stând drepți, fără a clipi din ochi la vederea revolverului, în așteptarea plumbului mortal, vom mai da o lovitură dușmanilor noștri. Poate va trebui studiată această formă a dârzeniei, acest fel de manifestare a spiritului, a fanatismului uman. În timpul celui de-al doilea război mondial au fost uciși milioane de oameni din fanatism: unii au căzut fiind fanaticii ideilor revoluționare, alții au

ucis ca fanatici ai urii de rasă, fanaticii religioși au preferat moartea decât să renunțe la credința lor.

Mă întreb și azi dacă atitudinea noastră dârză de atunci, dacă eroismul nostru, dacă lozincile strigate au slăbit sau măcar au clătinat cât de cât pe vreunul dintre ucigași în modul lui de a vedea lumea, dacă am reușit să le slăbim încrederea în regimul pe care l-au servit.

Beni murise și am rămas singur în viață în acel mormânt în care se transformase celula noastră. În jur – numai moarte. Și o noapte care părea să se întindă mereu, ca o smoală fierbinte.

Mă aflam închis într-o celulă, alături de șapte morți...

De multă vreme nu s-a mai auzit nici un geamăt, nici un suspin. Picăturile de sânge au încetat să mai cadă în lacul format pe podea. Totul părea acum înghețat. De la un capăt la celălalt al celulei, sub fereastră, erau înșirate niște umbre, semănând cu oamenii cufundați în rugăciune. Dar umbrele erau țepene și mute.

Speram ca în cursul nopții să apară cineva, poate vreun partizan din grupul despre care se vorbea că ar exista în oraș și în regiune, să vadă ce s-a întâmplat, sau poate vreun localnic, în căutare de rude sau cunoscuți aflați în închisoare.

Ce se va întâmpla când vor veni după cadavre, mă întrebam: după ce le vor ridica, vor porni spre oraș, la vale, la râu sau poate spre un șanț, o groapă comună, unde le vor acoperi cu pământ?

În noapte se auzeau zgomote ușoare, o scândură a dușumelei trosnea – poate sub apăsarea tăcerii, dar mie mi s-a părut că mai era cineva în clădire, cineva care mai trăia – sau poate unul care păzea cadavrele?

M-am lipit de zeci, de sute de ori de ușa celulei. Stăteam acolo și ascultam: coridorul mi s-a părut cufundat în tăcere, și totuși, de tot atâtea ori, mi s-a părut că aud ceva, mi s-a părut că, cine știe unde, pe coridor, într-una din celule cineva s-a apropiat și el de ușă, ca și mine, și ascultă, așteaptă să surprindă o mișcare, un semn de viață. De tot atâtea ori mi-am zis că totul era doar o iluzie, că eram probabil singurul supraviețuitor.

Împingeam ușa cu atenție, ușor, să nu fac zgomot. În zadar. Ușa era zăvorâtă, fereastra era prinsă în gratii, le încercasem și pe ele, dar nu le putusem nici măcar clinti. M-am întrebat de o mie de ori: ce va fi cu mine? Am scăpat cu viața, dar ce trebuie să fac acum ca să rămân în continuare în viață?

Mă aflam într-un mormânt, lângă șapte cadavre. Cei care vor veni să ia cadavrele, mă gândeam, s-ar putea să apară încă în timpul nopții, înainte de a se lumina, și poate că voi reuși, cine știe, ca la adăpostul întunericului să mă strecor, să scap, să mă îndepărtez, să ajung în curte, iar de acolo mai departe, pe câmp, până la o ascunzătoare oarecare.

Dar dacă nu vor veni în cursul nopții? Pe lumină, nici o șansă de scăpare.

Va trebui să fac atunci pe mortul... să stau înțepenit ca un mort, ca să fiu încărcat cu ceilalți și aruncat în furgon. Voi reuși în acest fel să scap? Nu-și vor da seama că sunt viu, de fapt?

În cazul în care aș ajunge pe furgon, îmi închipuiam, va trebui să fac un efort enorm ca să rămân deasupra grămezii de cadavre și așa, poate, voi reuși să alunec din furgon în timpul transportului. Dar dacă nu voi reuși, furgonul va ajunge la groapa comună sau la malul Nistrului.

Încercam să-mi imaginez dacă există vreo scăpare când ești aruncat într-o asemenea groapă, alături de leșuri. Oare ce adâncime poate avea o asemenea groapă și ce și cum trebuie să fac să nu mă las acoperit, îngropat de corpurile fără viață? Cum să ies dintr-o groapă comună? Dacă vor începe să arunce pământ peste noi, ce trebuie să fac? Cât se poate rezista într-o asemenea groapă?

Aceste gânduri mă munceau permanent, nu-mi dădeau pace și nu găseam nici un răspuns la ele. Mă duceam din nou până la ușă, căci iarăși mi se păruse că undeva, nu prea departe, a trosnit poate o ușă, iarăși am avut impresia că aud de undeva răsuflarea cuiva care caută și el să se salveze. Când noaptea a început să se retragă, mi-a dispărut și speranța că din întuneric va sosi o salvare. Și dacă voi fi lăsat acolo, în celulă, zile întregi?, mă întrebam. Oare câte zile se poate supraviețui între cadavre, închis ca într-un mormânt?

Când se crăpă de ziuă, cineva a intrat în curte. Erau doi dintre foștii noștri gardieni, locțiitorii lui Văluță. Am recunoscut vocea lui Ivanovici, spunând pe un ton batjocoritor: „Hai să vedem ce facem domnu' Lazăr..." Au intrat mai întâi în celula în care mă aflam eu. Stăteam culcat sub cadavre, în golul format între corpurile rigide ale morților și perete, cu picioarele întinse în așa fel încât la o eventuală numărătoare să fie văzute.

Au stat câteva secunde, s-au uitat la cadavre. „Ce prăpăd, Dumnezeule!...", spuse Ivanovici. Au plecat.

Au încuiat din nou celula, iar noaptea mea continua sub semnul aceleiași întrebări: cum voi putea să mă salvez?

Când pâcla nopții a început să se destrame, peisajul terifiant al celulei a prins contururi precise: celula-mormânt părea o peșteră de stalagtite formate din țurțuri de sânge închegat, ce porneau din nasurile și gurile omenești.

Am mai încercat o dată să mișc gratiile ferestrei, m-am dus din nou la ușă, încercând s-o forțez. Știam că dacă va mai veni cineva în inspecție în cursul zilei, voi fi descoperit și împușcat cu siguranță. Numai de martori oculari nu aveau nevoie...

N-am avut încotro. A trebuit să mă resemnez să aștept, poate avea să vină cineva să mă salveze. M-am apropiat de șirul mut al cadavrelor, am împins puțin la o parte corpul împietrit al lui Otto, mi-am făcut un loc, m-am așezat alături de el și am început să aștept ca soarta să decidă încă o dată asupra vieții mele. La ivirea zorilor, poarta închisorii s-a deschis din nou și un grup de oameni a intrat în curte. N-am avut curajul să mă uit cine a venit, ca nu cumva să fiu observat. Habar n-aveam dacă au venit jandarmii mult așteptați, soldați germani sau grupul de executori calmâci.

M-am strecurat iar sub galeria de stalagtite, în caverna însângerată. Primul gând mi-a fost că au venit totuși cei care trebuie să curețe închisoarea de cadavre, să șteargă urmele crimelor comise. Mi s-a părut că această presupunere se și adeverește, căci se auzea cum câte doi oameni cărau ceva: își târau bocanii pe podeaua coridorului ca atunci când cari ceva greu. Același târșâit al bocancilor pe pietrișul din curte. Eram convins că fusese scos primul cadavru și mă întrebam când vor ajunge la mine și cum mă voi comporta, dacă voi reuși să fac pe mortul în mod convingător sau se va descoperi că sunt viu – și atunci, ce va urma? Am auzit cum cineva deschide ușa uneia dintre celule. Deodată am auzit o voce cunoscută, vorbind românește:

— Nu aveți dreptul să mă ucideți... Nu sunt condamnat la moarte... Nu trageți!...

Am ascultat în continuare. N-am fost sigur cine a vorbit, dar era unul dintre noi, apoi vocea repetă: „Nu trageți..." – și am recunoscut vocea lui Walter.

Deci mai trăia cineva în acest mormânt, dar mă întrebam cine erau cei cu care vorbea Walter și pe care-i implora să-i lase viața?

— Mai e cineva în viață?..., întrebă vocea lui Walter. Mai e cineva în viață?

Pentru moment nimeni n-a răspuns, apoi m-am dus la ușă, am lovit cu putere cu pumnul și am strigat cât m-au ținut plămânii:

— Deschide, Walter! Deschide, deschide!!

Walter a scos bara de fier de pe ușa celulei sale și cu ajutorul acesteia a forțat ușa mea. A deschis ușa. Mă aflu față-n față cu el, încă un supraviețuitor. Are pe frunte o pată roșie, de sânge, pare o rană și mă întreb dacă pe acolo i-a intrat plumbul. Dar atunci, cum de mai trăiește?

Iată însă că dintr-o altă celulă se aud strigăte și zgomote: se strigă „deschide! deschide!" și se lovește cu pumnii în ușă. Împreună cu Walter deschidem și această celulă, apoi toate ușile de pe coridorul nostru. Într-una din celule stă pe dușumea, cu capul rezemat de piciorul unui pat, un om viu. Răsuflă greu, sacadat, fața îi e acoperită ca de o mască de un strat de sânge închegat. Își ridică fruntea, se uită la mine și-mi spune: „Matei, trăiești?..."

Îl privesc din nou, însă tot nu-l recunosc, nu-i pot distinge trăsăturile. Doar ochii i se mișcă în orbite. După o clipă de gândire îl întreb: „Tu cine ești?" Rănitul se uită la mine. Vorbește greu. Mă întreabă: „Nu mă recunoști?... Sunt Henrich...", apoi repetă de câteva ori: „Henrich... Henrich..."

Sunt înmărmurit: cum de nu l-am recunoscut pe prietenul meu din copilărie, cel cu care am fost împreună ani de zile la închisoare?! Îngenunchez lângă el, încerc să-l mângâi, să-l îmbărbătez. A fost atins de două gloanțe care i-au pătrus în partea de jos a pântecului. A pierdut mult sânge, e foarte slăbit și nu se mai poate ridica în picioare. În cursul nopții a încercat să oprească hemoragia, apăsând cu palmele locul rănilor, dar sângele a tot curs.

În aceeași celulă a rămas în viață și Iancu, cel căruia obișnuiam să-i spunem „Mortul", pentru că, suferind permanent de puternice dureri de cap, stătea deseori culcat pe pat aproape nemișcat, ca un mort. Într-o altă celulă îl găsim pe Pincu; a primit două gloanțe în piciorul și așa paralizat, încă de la mazărea de la Vapniarca. Ne adunăm cu toții în celula celor doi supraviețuitori. Suntem cinci: trei neatinși – Walter, Mortul și cu mine – și doi răniți, Henrich și Pincu.

— Nimeni altul n-a supraviețuit, ne comunică Walter, care a controlat toate celulele de pe coridorul nostru.

— Să controlăm și la subsol, îi propun.

Coborâm amândoi și deschidem celulele. Câțiva supraviețuitori se ridică, sar repede peste cadavre, urcă scările, fug în curte și escaladează zidul. Nici unul nu aruncă vreo privire înapoi, nici unul nu se interesează dacă printre ei mai e cineva viu, dar rănit, care ar avea nevoie de ajutor.

*

Când cei din celula lui Walter și-au dat seama că masacrul continuă și pe coridorul nostru, el, Walter s-a urcat pe pat și a încercat să spargă o parte din scândurile părții superioare a ferestrei. Era de părere că trebuia încercat tot ce se mai putea încerca pentru a nu se lăsa uciși pur și simplu, fără a opune nici cea mai mică rezistență. Trebuia să încerce o evadare. Era de părere că dacă întreaga celulă, toți cinci câți erau vor încerca să spargă fereastra ca să evadeze, poate măcar unul dintre ei va scăpa. Decât să se lase uciși chiar așa, fără nici o speranță de salvare, mai bine scapă măcar unul!

Văzându-l pe Walter cocoțat pe fereastră, Pisu interveni:

— Bine, dar n-avem nici o indicație din partea conducerii organizației de partid ca să încercăm o evadare...

— Dar bine, Pisule, nu auzi că conducerea de partid este tocmai acum masacrată, în propria celulă?... În clipa asta, Bandi sau Lazăr sunt probabil morți, deci nu mai sunt în stare să dea directive, să ne spună ce atitudine să adoptăm. Trebuie să încercăm să salvăm măcar pe unul dintre noi, îi răspunse Walter.

— Nu, nu putem face nici o încercare de evadare, reluă Pisu, neclintit în părerea lui.

— Bine, atunci supun la vot, spuse Walter care era șeful celulei. Eu sunt pentru încercarea de evadare. Cine e pentru? Cine e împotrivă?

Erau cinci în celulă. Unul dintre ei a votat cu Walter, ceilalți cu Pisu. Walter a coborât de pe pat. N-a încercat să spargă fereastra de unul singur și să evadeze. Să i se fi părut și lui că încercarea sa de evadare ar fi avut o notă antipartinică?

S-au așezat cu toții pe pat, s-au luat de braț. Ușa celulei s-a deschis și au apărut cei trei – Văluță cu lămpașul în mână, ofițerul german și calmâcul cu revolverul. Văluță ordonă, ca și în celelalte celule, îngenuncherea cu fața la perete.

— În fața morții, în ultima clipă a vieții noastre, nu mai primim ordine..., a răspuns Pisu.

Calmâcul a ridicat pistolul și a ochit. Primul din dreapta a fost atins, apoi veni rândul lui Pisu. Când glonțul i-a intrat în frunte, l-a tras cu putere cu o smucitură pe Walter și au căzut amândoi cu spatele pe patul pe care stăteau, exact în momentul când plumbul pentru Walter pornise din armă și zbura spre el. În cursul nopții, după ce ucigașii au dispărut, Walter și-a dat seama că pe capul lui nu se

vede urma glonțului care ar fi trebuit să-l ucidă. S-a gândit că a doua zi dimineață aveau să vină, fără îndoială, unii, ca să ducă de acolo cadavrele, și că vor observa că el e viu de cum vor deschide ușa, fiindcă nu avea nici o rană vizibilă.

A scos atunci briceagul din buzunar și și-a făcut o rană pe frunte. Așa a apărut punctul roșu, pe care l-am remarcat în prima clipă.

Pincu Fischbach descrie în felul următor cele întâmplate în celula sa:

„...Deodată, o salvă puternică a răsunat peste toată clădirea închisorii, despicând liniștea... După prima salvă a urmat a doua, a treia... Împușcăturile urmau ritmic, tot apropiindu-se de noi... Încordarea în cameră creștea. Dar cu toată firea mea simțeam că pe nici unul nu l-a răzbit disperarea. Nici un cuvânt, nici o mișcare nu trăda intenția de a implora mila mârșavilor asasini... Deodată am auzit zăvorul tras și ușa s-a deschis. Aron Ghițiș, un tânăr curajos, luptător hotărât, a pășit în întâmpinarea ucigașilor strigându-le: «Veți răspunde pentru sângele nostru vărsat. Omenirea...» Vorbirea i-a fost curmată de o scurtă rafală și trupul i s-a frânt. Călcând peste corpul răpus al tovarășului nostru, ucigașii au tăbărât în cameră trăgând focuri de armă. Văluță îi călăuzea cu lampa aprinsă în mână. Bufniturile căderilor erau înspăimântătoare. Praful de pușcă, mirosul lui și fierbințeala au umplut camera opărindu-mi fața.

În această atmosferă de infern a venit și rândul meu... Am căzut, simțind o durere ascuțită în piciorul drept. În prima clipă a căderii n-am înțeles ce e cu mine. Nu puteam să cred că în infernul în care mă aflam mai putea să bată inima în mine. Dar totuși, simt cum ustură rana din picior, simt cum sângele cald se prelinge... aud detunăturile care cutremură văzduhul. Va să zică trăiesc, nu-s mort!

...Zăceam într-o baltă de sânge... În sfârșit călăii au terminat lucrul lor diavolesc pentru a-l începe în camera alăturată. Ieșind, au zăvorât ușa. Am rămas singur. Singur, fiindcă în jurul meu nu mai era nimeni viu. Încerc să surprind cu urechea măcar un semn de viață. Șoptind, am întrebat: «Cine e viu?... Răspunde!...» În zadar. În cameră totul era amorțit. Nici o mișcare, nici un geamăt, nici o suflare. În aer plutește un miros de sânge închegat. De alături se aude zgomotul ușilor grele deschizându-se și închizându-se, detunături. Masacrarea oamenilor continuă..."

Când, din celulă, am auzit mișcare pe coridor și am crezut că a început ridicarea cadavrelor, se întâmpla, de fapt, cu totul altceva. Într-adevăr, auzisem bine: erau niște pași mici și apăsați, ca ai cuiva care duce o greutate, dar nu de cadavre era vorba. Doi soldați duceau mașina de cusut pe care o închiriasem noi din târg și o folosisem. Venise o echipă de soldați sub comanda unui plutonier care știa de acea mașină de cusut. Plutonierul a deschis la întâmplare celula lui Walter. Acesta s-a ridicat de pe pat și a strigat:

— N-aveți dreptul să mă ucideți!...

Plutonierul, deși s-a speriat, n-a scos revolverul, a întins doar mâna, încercând, parcă, să-l țină pe Walter la distanță. S-a retras spre coridor, pășind încet, de-a-ndăratelea. Se tot uita după soldații cu care venise, să nu rămână singur față cu o fantomă venită din lumea umbrelor. Plutonierul și Walter ajung pe coridor, amândoi se mai calmează și fostul deținut îi repetă întruna celuilalt: „N-aveți dreptul să mă ucideți... Nu trageți..." S-au apropiat și soldații care-l însoțiseră pe plutonier; își fac cruce, minunându-se că din acest mormânt s-a mai ridicat cineva în viață.

— A avut zile, dacă așa a vrut Dumnezeu, spun soldații. Lăsați-i viața, domnule plutonier...

Plutonierul tresare la vorbele soldaților și îi spune lui Walter:

— Ai avut zile, pleacă unde vrei.

Coboară împreună cu soldații săi în curte și părăsesc închisoarea.

Pe coridor l-am întâlnit pe unul dintre gardienii veniți de la Balta. Ținea în mână câteva prosoape găsite undeva, într-una din celule...

— Domnule gardian, m-am adresat lui, nu suntem condamnați la moarte și vedeți ce-au făcut cu noi. Am rămas doar câțiva în viață. Vă rog să ne apărați, să ne luați sub pază. Trebuie să ne apărați, să ne duceți sub escortă în țară... Îl observam pe gardian și cum acesta nu-mi răspunse în nici un fel, am continuat:

— Dacă ne vor găsi nemții, ne vor împușca. Arestați-ne, escortați-ne până la București. Dați-ne un ajutor ca să ajungem acasă și vă vom fi foarte recunoscători, vă vom recompensa.

În timp ce-i vorbeam, gardianul a încercat să mă întrerupă de câteva ori spunând „Nu pot, nu se poate...", iar când am încetat să vorbesc îmi spuse:

— Plecați unde puteți. Nu mai e închisoare, nu mai sunt gardieni, nu mai e jandarmerie și nu mai sunt nici deținuți. Nu mai e nimic.

Căutați să scăpați cum puteți. Eu nu mai sunt gardian și voi nu mai sunteți deținuți. Totul s-a isprăvit, n-a mai rămas nimic.

Cuvintele acestui gardian m-au plasat într-o nouă realitate: trăiam încă, cinci foști deținuți, dar din punct de vedere administrativ și juridic, de fapt, nu mai existam. Gardianul spusese doar că nu mai exista nici administrație, nici autoritate, deci nici jandarmerie, închisoarea devenise un mormânt, iar noi eram deja niște cadavre. Nu existam...

Dintr-un anumit punct de vedere eram „liberi", din moment ce „nimic nu mai exista", deci nu mai eram supuși nici unei autorități – deși acum eram o pradă „liberă" pentru oricine ar fi apărut. Contam ca morți, inexistenți și s-ar putea presupune că, dacă nu m-aș fi întors în țară ci aș fi plecat undeva departe, aș fi fost șters din toate evidențele populației, din registrul de stare civilă, de la cercul de recrutare.

Totuși, eram acolo, noi cei cinci încă în viață, în celula lui Henrich. Voiam să trăim și știam că trebuia să plecăm, să fugim cât mai repede, să ne găsim o ascunzătoare. Doar am fost văzuți, întâi de plutonier și soldații săi, apoi de fostul gardian care cu siguranță au povestit mai departe „minunea" despre cei care s-au sculat din morți. Imediat după ce a plecat gardianul, m-am gândit că noi, cei trei neatinși, vom fi în măsură să-i ajutăm pe cei doi răniți, ca să ne ascundem undeva.

— Trebuie să plecăm cât mai repede, i-am spus lui Walter. Dar trebuie să ne spălăm, căci așa, cu fețele pline de sânge, oricine ne va recunoaște imediat. Adu tu o găleată cu apă de la bucătărie să ne spălăm și eu îi bandajez pe răniți. Walter coborî în curte, se duse la bucătărie după apă.

Am căutat geamantanul în care știam că se află medicamentele grupului nostru, l-am găsit, cu o lovitură de picior am spart lacătul, am scos o sticlă cu apă oxigenată, o sticlă cu tinctură de iod și pansamente, câteva legături de fașă. Am îngenuncheat lângă Henrich și am început să-i curăț rănile cu apă oxigenată. M-am ridicat apoi să iau pansamentul.

Privirea îmi alunecă prin ușa celulei, apoi prin ușa și fereastra celulei de vizavi. Se vedea cărarea care ducea către șoseaua ce cobora la vale spre oraș, spre valea Nistrului. Cotind dinspre dreapta, de pe șosea apăru un călăreț, apoi în spatele lui alții, un pluton întreg. După uniforme recunoscui plutonul de execuție din noaptea trecută.

Bandajul mi-a scăpat din mână și în prima clipă n-am știut ce să fac: plutonul de execuție urma să sosească la închisoare în câteva minute, Walter era la bucătărie, în curte, eu eram alături de ceilalți

trei supraviețuitori și mă întrebam dacă e cazul să fug în curte, să încerc să sar peste zidul curții și să mă pun undeva la adăpost? Aveam poate suficient timp ca să ajung la zidul gardului și să sar peste el, dar ce vor face ceilalți patru, mai ales răniții? De trecut peste zid nu-i puteam ajuta, nici de fugit nu mai era timp pentru toți, mai ales pentru răniți, de ajutat nu-i puteam ajuta în nici un fel, dar nici singuri nu-i puteam lăsa.

— Băieți, am strigat, se întorc ucigașii, ascundeți-vă... Fiecare la locul său. Faceți tot posibilul să nu observe că trăiți...

M-am dus la geam și i-am strigat lui Walter tare, ca să mă audă oriunde s-ar fi aflat în curte:

— Walter, se întorc nemții, intră repede în clădire!

Am ieșit din celula lui Henrich și am intrat în celula mea, m-am dus la rândul statuilor pietrificate, m-am apropiat de stânca ce aseară se mai numea Otto și m-am culcat din nou în lacul de sânge de sub arcada formată de morții îngenuncheați, lăsând picioarele afară, să le vadă cei care or veni, dacă or mai face numărătoarea.

Inima îmi bătea din nou, la fel de tare ca în seara precedentă: în fond, eram din nou în fața plutonului de execuție, mai rău însă, era ziua-n amiaza mare, iar pe lumină eram o țintă mai sigură.

De ce a trebuit să aștept atâta, de ce n-oi fi fugit imediat după ce m-am eliberat din celulă, de ce a trebuit să aștept întoarcerea plutonului? De ce? De ce?

Walter a auzit strigătul meu. A intrat în clădirea închisorii dar, în zăpăceala acelor clipe, în loc să se ducă în celula lui, a intrat într-o cameră oarecare, fără gratii la fereastră.

Se afla așadar într-o încăpere goală: patru pereți și nimic unde s-ar fi putut ascunde. Nici morți, nici vii. Căzuse într-o capcană...

În fața ferestrei larg deschise se întindea curtea, ceva mai încolo se ridica zidul înalt, într-un colț – ghereta closetului.

Walter a ascultat încordat pașii plutonului, a urmărit cum urcau cele câteva trepte din curte până la parter, iar când i s-a părut că și ultimul dintre ei intrase în clădire, s-a uitat pe fereastră să vadă dacă e goală curtea și în aceeași clipă a și sărit. A fugit spre zid și, cu un efort supraomenesc, a reușit să urce pe coama gardului. În fața lui se întindea câmpia nesfârșită.

În momentul în care Walter a reușit să urce pe zidul care împrejmuia curtea, unul dintre calmâci a apărut în ușa închisorii și l-a

văzut, și-a îndreptat pușca-mitralieră spre fugar și a tras o rafală.

În ascunzătoarea mea din celulă am auzit răpăitul armei; am fost sigur că era destinat lui Walter și am fost la fel de sigur că l-a nimerit și că el zăcea acum, mort, pe undeva.

Unul dintre noi, unul dintre cei cinci supraviețuitori, era deci mort, mi-am zis, am rămas patru, dar plutonul de execuție n-a intrat încă prin celule.

Câțiva mongoloizi au pătrus în celula mea și au început să cotrobăiască prin bagajele noastre. Unul a luat o cămașă roșie, altul a găsit un pahar pe plac. Împrăștiară restul lucrurilor pe jos.

Dinspre coridor și celule s-au auzit mai multe focuri. M-am întrebat cui i-or fi destinate.

Calmâcii începură apoi să care în celule paiele pe care le scosesem din saltele. Azvârliră câteva brațe și în mijlocul celulei în care mă aflam, apoi veni unul și dădu foc paielor.

În curte, plutonul formă un lanț care înconjură clădirea de jur împrejur, în speranța că eventualii supraviețuitori, dacă n-au pierit în foc, aveau să fugă în curte și să pice drept în brațele lor.

Când fumul s-a îngroșat am ieșit din văgăuna mea de stalactite omenești și ridicându-mă încet, prin stratul de fum și de flăcări, m-am uitat cu multă precauție în curte: înșirați la câte cinci pași distanță unul de altul, calmâcii stăteau cu puștile în mână, așteptându-i pe cei rămași încă în viață.

Prin trosniturile focului am auzit vocile răniților care mă chemau. Târându-mă pe podea, am ieșit din celula mea și m-am îndreptat spre cei răniți. Mai întâi am dat de Henrich, care, în ciuda rănilor, reușise să se târască până în coridor. Luându-l ușor de subțiori, l-am tras mai departe, spre un loc care încă nu era amenințat de foc.

Pincu se afla la mijlocul coridorului. Umbla șchiopătând, își pierduse orientarea, nu mai știa unde se află, intra în câte-o celulă, se îndrepta spre cadavre. Tot potincnindu-se, ajunse pe treptele coridorului care duceau spre curte și voia să coboare. L-am prins de mână și l-am oprit.

— Mă sufoc, vreau aer, nu mai pot, îmi spuse gâfâind.

— Stai... Criminalii așteaptă afară, cum pășești în curte, ești mort!

Am întrebat de Iancu; mi-a spus că i-au auzit răsuflarea și l-au împușcat cu două focuri. Astea fuseseră, deci, acele împușcături! Am rămas singurul neatins alături de doi grav răniți.

Pincu Fischbach descrie în felul următor acest moment:

"...m-am îngrozit – printre trupuri am zărit fața unuia, o față palidă, din care se desprindea o privire stranie, ca de mort, o privire care mă țintuia locului. Și totuși m-am înșelat, în fața mea se afla un om viu, tovarășul meu de luptă – Matei Gall... ...M-am apropiat și primele sale cuvinte pe care le-am deslușit au fost: «trebuie să rămâi aici până am să găsesc o ieșire. Mă voi urca la etaj, voi cerceta situația»..."

La etaj am intrat în fiecare cameră să găsesc locul cel mai potrivit de unde puteam observa lanțul calmâcilor. Eram sigur că nici unul dintre ei nu va mai intra în clădirea în flăcări, totuși voiam o ascunzătoare sigură. În mijlocul coridorului era o sală mai mare, plină de butoaie goale pentru varză. Am ridicat capacul unuia aflat chiar în fața geamului, m-am băgat înăuntru și am tras capacul peste capul meu. Din când în când ridicam capacul să văd ce face plutonul de execuție.

Situația părea fără ieșire: dacă rămâneam în clădire, în cele din urmă aveam să ard de viu, dar dacă ieșeam, aș fi fost împușcat pe loc de calmâci. Afară, plutonul stătea nemișcat în jurul clădirii. Mă întrebam dacă n-ar exista o altă soluție de salvare; pornind de la ideea că fumul și focul se ridică, se înalță și nu coboară, îmi închipuiam că poate la subsol focul s-o fi stins. Mă întrebam dacă nu o fi existând vreun canal de scurgere a apei, prin care ne-am putea strecura sau unde am putea rezista o vreme.

Nu voiam ca după ce scăpasem ca prin minune de masacru, să pier acum, în flăcări, sau împușcat în curte. S-a trezit în mine o imensă voință de a trăi, de a învinge greutățile – nu numai pentru salvarea mea, ci ca să previn despre cele întâmplate cu noi. Am mai ridicat o dată capacul butoiului; soldații plutonului își puneau armele în bandulieră și se adunau; peste câteva secunde au pornit călare spre drumul care cobora spre oraș. Am ieșit din butoi, m-am apropiat de fereastră ca să mă conving dacă au plecat cu toții. Unul dintre cei care se îndepărtau pe drum a întors capul și mie mi s-a părut că s-a uitat fix la mine. Se uitase în direcția mea, dar nu mă văzuse, nu putea să mă vadă... Câteva clipe mai târziu, coloana de călăreți a dispărut după cotitura drumului.

Am coborât la parter. Pe coridor nu se mai putea distinge nimic; deși era în plină zi, totul era învăluit în întuneric. L-am găsit pe Henrich și l-am tras într-o cameră care n-avea gratii la fereastră și unde focul nu pătrunsese. L-am așezat sub fereastră, zicându-mi că mai întâi îl voi scoate pe Pincu, care mai putea umbla cât de cât pe propriile picioare, apoi voi reveni și voi încerca să-l scot și pe Henrich.

Pincu era la capătul scărilor; m-am așezat pe vine, cu spatele la el, el s-a lăsat pe spatele meu, m-am ridicat și am pornit... Am găsit treptele, am coborât. În fața ușii m-am oprit, neștiind ce mă așteaptă. Am ieșit totuși; curtea era pustie, poarta închisă.

Pincu își amintește de acest moment în felul următor: „...m-am târât pe coridor, dar și aici fumul a început să mă înece. În jur – întuneric beznă. Ce să fac? Nu mai pot... Ultimele sforțări, simt că-mi pierd cunoștința, încă o clipă și cineva mă apucă, mă ridică, mă aruncă în spinare. Încă câteva clipe și mă aflu în curtea închisorii. Văzduhul de afară și lumina zilei m-au readus în fire. Sunt liber! Respir aer proaspăt! Văd soarele!"

Nu știam pe unde și cum să părăsesc curtea – pe poartă, în fața căreia putea să mai fie vreun dușman, sau sărind peste gardul acela înalt? L-am urcat pe Pincu pe zid, rugându-l să observe dacă e ceva suspect în apropiere. I s-a părut că vede plutonul de execuție îndreptându-se spre închisoare. L-am coborât și am intrat din nou în clădirea incendiată. Am așteptat ca poarta curții să se deschidă și să apară calmâcii, dar n-a venit nimeni.

L-am luat pe Pincu din nou în spate și m-am îndreptat spre poartă. Am deschis-o încet, cu atenție; drumul era liber, nu se vedea țipenie.

Cu pași repezi am pornit-o pe câmpul care înconjura închisoarea. Nu prea departe se zărea o casă pe jumătate dărâmată și am apucat-o într-acolo. Am ostenit repede, m-am oprit câteva clipe, am reluat drumul și am ajuns la casa în ruine. Acolo am urcat în pod, gândind că în acel loc vom putea sta ascunși o vreme să observăm împrejurimile, să găsim o soluție de salvare cât mai sigură.

*

Casa în care ne-am refugiat, eu și cu Pincu, în dimineața în care fusese incendiată închisoarea nu prezenta siguranță pentru noi. S-ar fi putut să ne fi văzut cineva fugind din clădirea închisorii și refugiindu-ne în acea casă.

Căutam cu înfrigurare o altă soluție. Pe când muncisem în echipa de aprovizionare, fusesem de câteva ori prin satele din împrejurimi și, într-o asemenea împrejurare, cunoscusem, într-un colhoz, un țăran moldovean. Mi-a fulgerat prin memorie chipul acelui om care poate ar fi putut să ne ajute. Așa că am hotărât să pornim într-acolo. I-am comunicat și lui Pincu intenția mea. El ar fi dorit să rămânem acolo, în casa în care ne aflam, căci se întreba cum va fi în stare să parcurgă acei

kilometri, mulți la număr, chiar și dacă îl voi duce un timp în spinare. M-a rugat să-l las singur acolo și să plec, să încerc să mă salvez.

Între timp i-am curățat cum am putut solzii de sânge închegat de pe obraz. Îi mai udam obrazul cu salivă, înmuind astfel sângele care devenise tare ca piatra. Treptat, a început să recapete o înfățișare oarecum omenească.

Trecuse de amiază când am pornit la drum. L-am luat în cârcă și-am pornit într-o direcție nesigură, spre răsărit. După un timp am sosit la marginea dealului de unde, în vale, se vedea un sat. Nu știam unde ne aflam de fapt, în care sat, dar din coșurile caselor ieșea fum, așa că mi-am zis că satul era locuit, că vom da de oameni care poate ne vor ajuta. Speram să ne lase să dormim în grajd, măcar o noapte, să ne dea ceva de mâncare, orice, chiar și numai un pahar cu apă. Ne-am apropiat de case; au ieșit câteva femei, privindu-ne curioase. Dintr-una din case ieșiră și trei soldați germani; unul dintre ei, un gradat, ne-a făcut semn cu mâna să ne oprim. M-am oprit, Pincu a coborât de pe spatele meu. Știam că tăcerea trebuia scurtată, așa că am început să le spun ceva:

— Wir sind von der Arbeitsbatalion 120 unter rumänische Kommando, spusei cu un anumit calm. Am încercat să-i explic în germana mea aproximativă că am fost trimiși la muncă într-un colhoz unde am tăiat vitele și că tocmai ne întorceam la comandamentul unității noastre.

Gradatul surâse și-mi spuse:

— Batalionul de muncă a părăsit regiunea acum două zile!

Știam de asta, dar ce altceva i-aș fi putut spune, așa cum stăteam în fața lui, plini de sânge pe paltoane și pe bocanci.

— Atunci trebuie să ne prezentăm jandarmeriei românești, ca să nu fim dați dezertori, i-am răspuns.

— Dar și jandarmeria română a plecat, toate autoritățile românești au plecat, în afară de unitățile armatei. Dar ce faceți voi aici, în zonă de război?

Am avut senzația atunci că am ajuns iarăși la capătul drumului, dar am mai făcut o încercare:

— În acest caz, mâine ne vom prezenta la comandamentul militar românesc, dar camaradul meu și-a fracturat piciorul și azi nu mai putem ajunge acolo. Permiteți să petrecem noaptea asta aici și mâine dis-de-dimineață pornim...

— Mergeți până la Ortskommandantur (comandamentul localității – M.G.) Dacă ei admit, atunci veți putea dormi aici. Dar...

— Pe unde se ajunge la Ortskommandantur?

Gradatul ne-a explicat și arătat destul de amănunțit pe unde s-o luăm. Îi urmăream explicațiile cu atenție, repetam cu voce tare cele spuse de el. L-am luat pe Pincu în spate și am pornit-o spre deal.

Am ajuns din nou pe o culme de deal. Începea să se însereze. Eram singuri, nimeni în jur. Sigur că nu avea nici un rost să trecem pe la Ortskommandantur. Dar dacă rămâneam acolo, pe vârf de deal, probabil nu mai apucam dimineața următoare.

Gradatul german spunea că ne aflam în zonă de război și asta însemna că oricând putea să apară o patrulă germană și să ne ia drept partizani sau spioni sovietici. Eram deci într-o situație fără ieșire. Poate ar fi trebuit să ne întoarcem la închisoarea părăsită și arsă, unde nimeni nu va mai intra și unde, printre cadavrele carbonizate, ne-am putea întinde să ne odihnim... Eram sigur că acolo, pe deal, ne pândea moartea. Am pornit într-o altă direcție. Mergeam, mergeam, fără oprire, fără să știu încotro. Când am ajuns pe o altă culme de deal, m-am oprit: în față se vedea un alt sat, poate cel al Ortskommandanturii.

La o anumită distanță de sat, pe câmp, am văzut o mică construcție din scânduri; semăna cu un grajd sau o cocină. Încercam să văd, mai degrabă să ghicesc dacă o fi cineva în apropierea acelei construcții. După un timp mi-am dat seama că e părăsită și-am pornit într-acolo. Era o cocină goală, cu paie puține și umede, împuțite. Dar n-aveam încotro; aici aveam un acoperiș deasupra capului. Cocina a devenit azilul nostru pentru acea noapte.

Nu știu cât am reușit să dormim. Am ieșit deseori din cocină, încercând să-mi dezmorțesc picioarele înghețate.

Imaginile masacrului îmi reveneau în minte tot mai des. În întunericul nopții doream o scânteie de lumină ca să-mi fixez privirea și, în acest fel, să scap de imaginile nopții trecute. Noaptea aceea petrecută în coteț a fost atât de îngrozitoare încât moartea prin împușcare nu mi s-a mai părut așa de oribilă: un glonte în ceafă și totul s-a terminat. Viața zboară într-o secundă din tine și ai scăpat.

În dimineața de după masacru mi-am dat seama cât de rapidă e moartea. Prin ușa unei celule am văzut cele șase cadavre culcate pe dușumea, dar în pat era corpul lui Ervin Kreid, cel cu paralizia infantilă; mâna lui dreaptă – singurul dintre membre care-i rămăsese valid până la masacru – se înălța spre cer. Voia, oare, să arate că trăiește, că nu-i e frică de moarte sau să fi fost un gest de bun rămas?

Glonțul l-a nimerit în frunte, iar mâna dreaptă i-a rămas suspendată, întinsă spre cer, împietrită. Prin urmare, moartea e atât de rapidă încât nu e timp ca un braț să cadă pe orizontală. E instantanee...

Când am ieșit pentru a nu știu câta oară din cocină, am dat de un soldat german care-și făcea rondul. Nu prea s-a mirat de prezența mea în acel loc. I-am cerut un foc, apoi l-am întrebat cât e ora. Și-a scos ceasul din buzunar: era ora cinci și 25 de minute.

După această întâlnire am hotărât că imediat ce se luminează voi porni la drum. Speram să ajung în orașul Râbnița, la vreun cunoscut, la medicul nostru sau la alții care ne-ar putea ajuta. Știam că lăsându-l pe Pincu singur, îl condamnam, poate, la moarte sigură, dar dacă rămâneam împreună era sigură moartea noastră comună. Alternativa era să încerc să găsesc ajutor. Trebuia neapărat ca unul dintre noi, Pincu sau eu, să rămână în viață, pentru a deveni purtătorul mesajului tragediei noastre. Dar dacă murim amândoi, cine va transmite știrea despre masacru?

Când a început să se lumineze, mi-am pipăit reverul paltonului unde-mi ascunsesem un capăt de creion. L-am scos și pe o foiță de țigară am început să aștern mesajul nostru: „Sunt deținutul politic român..., supraviețuitor al masacrului care a avut loc în noaptea de 18 martie. Toată închisoarea a fost ucisă, grupul de deținuți români și deținuții localnici. Apoi s-a dat foc închisorii!"

Am copiat textul încă o dată ca fiecare dintre noi să aibă asupra sa mesajul.

Când Pincu s-a trezit, i-am comunicat planul meu. Nu s-a împotrivit. L-am asigurat că voi reveni de îndată ce voi găsi ajutoare. I-am dat foița de țigară cu mesajul scris. Știa că această încercare e ultima noastră șansă de salvare. Am îmbrăcat paltonul, am încercat să-l acopăr pe Pincu mai bine sub paie. Am deschis încet ușa cocinei, m-am uitat în jur cu atenție. Și am plecat...

— Să nu mă lași aici..., am auzit vocea rugătoare a lui Pincu în urma mea.

Am urcat din nou dealul. De acolo, de pe vârf am văzut linia Nistrului, podul care trecea pe malul basarabean, la Rezina. Am pornit cu pași repezi spre Râbnița.

La o anumită distanță am văzut o coloană de oameni în marș. La început mi s-a părut că sunt prizonieri sovietici, dar când m-am apropiat am recunoscut soldați români. Coloana s-a împărțit în grupe mici, dându-mi impresia că ieșiseră la exerciții. Speram că voi putea

trece pe lângă grupele de soldați, că nu mă vor întreba cine sunt, dar dacă totuși vor fi curioși să afle, ei bine, atunci ideea care îmi venise în ziua precedentă, când a trebuit să vorbesc cu soldații germani, era perfectă. Apropriindu-mă de grupele de soldați mi-am iuțit pașii. Ei nici nu se uitau la mine, ocupau niște poziții. Am trecut de primele linii și în fața mea se afla ultimul rând. Nu mă mai despărțeau de ei nici zece metri când un întreg grup ridică puștile spre mine, somându-mă să stau. M-am oprit, am scos mâinile din buzunarul paltonului să vadă că n-am nici o armă.

Un ofițer i-a ordonat unui sergent să mă percheziționeze. N-a găsit prea multe prin buzunare, doar cutia metalică cu tutun, un portmoneu în care se aflau fotografii ale părinților, ceva bani primiți din partea colectivului.

Ofițerul îmi ordonă să mă apropii și le spuse soldaților să continue exercițiul început.

— Cine ești și ce cauți aici, în zonă de luptă?, mă întrebă.

Fără să-i fi spus numele – căci, în fond, ce importanță avea identitatea mea în acea situație – am început să înșir povestea pregătită din timp.

A urmat o discuție asemănătoare cu cea pe care o purtasem cu gradatul german. Și ofițerul român mi-a răspuns că nu mai există batalion de muncă, nici jandarmerie, toți trecuseră dincolo de Nistru. Dar m-a întrebat de unde erau petele de sânge de pe palton și de pe încălțăminte.

— Am lucrat la un colhoz unde în lipsă de nutreț a trebuit să tăiem vitele. De aici petele de sânge...

Ofițerul s-a uitat la mine neîncrezător. Sergentul se apropie și spuse șoptind, dar așa ca să aud și eu:

— Cred că e unul care a fugit dintr-o coloană de prizonieri sau dintr-un lagăr. S-a tras în el, l-au rănit, de aici sângele, dacă îl dezbrăcăm găsim rănile...

— Așa-i?, întrebă ofițerul.

— Domnule locotenent, v-am spus adevărul. Mă puteți dezbrăca, dar nu veți găsi nici o rană, nici măcar o zgârietură...

S-a uitat cu severitate, privi fotografiile mele apoi ordonă soldaților: „Porniți, ocupați pozițiile indicate".

După ce mi-a restituit cutia cu tutun, m-a întrebat de unde sunt.

— Sunt din Deva, județul Hunedoara, acolo m-am născut...

— Ce cauți aici? Dar spune-mi adevărul...

— Vreau să mă întorc la comandament, v-am spus adevărul.

Locotenentul era un om la vreo 40 de ani, ofițer de rezervă. Părea

un om domol. L-am rugat din nou să-mi permită să încerc să dau de urma batalionului de muncă, altfel voi fi considerat dezertor.

— Omule, stai mai bine aici, cu mine. Satele și orașele sunt pline de germani. Te vor vedea și te vor lua drept partizan sau așa ceva și te vor împușca pe loc... E îngrozitor ce fac nemții, îi împușcă pe toți care nu le plac. Se spune că acolo, la închisoare, i-au împușcat pe toți și-apoi au dat foc cadavrelor. Unii care au intrat acolo povestesc că nu se mai poate recunoaște nimic, totul e ars, carbonizat. Așa ceva nu s-a întâmplat nici în Evul Mediu... N-ai auzit nimic despre treaba asta?

Am dat doar din cap, a negare.

Aproape de locul unde m-a oprit locotenentul se afla o casă în care se încartiruise. În fața casei stătea o buturugă pe care ne-am așezat. De acolo se vedea clar clădirea închisorii din care se mai ridica fum. Locotenentul continuă:

— Se spune că unii s-au salvat. Au fost văzuți dimineața fugind din închisoare. Vreo cinci-șase. N-ai auzit nici de ăștia?

— Nu, nu știu de ei..., am spus foarte încet și nesigur. Nu știam unde vrea să ajungă ofițerul cu întrebările astea. Nu mi s-a părut om rău, dar mă întrebam de ce nu mi-a dat drumul să plec. Spunea că vrea să mă apere de nemți!?

— Nu ți-e foame?, mă întrebă.

— Ba da. N-am mâncat de două zile...

Fluieră și chemă ordonanța, cerându-i să aducă pâine și slănină. Fură aduse de îndată, și ofițerul luă un briceag, tăie pâine, slănină, o puse pe pâine și mi-o întise.

Mi-am scos mâinile din buzunarul paltonului și le-am întins spre pâine. Privirea noastră se fixă pe degetele mele încă pline de pete de sânge. Ne-am privit ochi în ochi...

— Domnule locotenent... sunt unul dintre supraviețuitorii de acolo... domnule... locotenent...

— Bine, e bine... mănâncă întâi... apoi... ai să-mi povestești... ia și din slănină...

Locotenentul m-a luat în casă, acolo unde era cazat. I-am povestit tot ce se întâmplase în noaptea masacrului.

— Unde sunt ceilalți supraviețuitori?, mă întrebă.

I-am povestit de Pincu, cum l-am cărat în spate și l-am ascuns într-o cocină, undeva, într-o vale. I-am descris pe cât m-am priceput locul unde se afla cocina.

A format la repezeală un grup din soldații săi, a trimis sergentul să rechiziționeze de la prima gospodărie o căruță și cai și a pornit. L-am rugat să-mi permită să plec alături de el, poate găsim mai repede cocina, dar m-a refuzat zicând că în casă voi fi în mai mare siguranță. Luca, ordonanța a primit ordin să mă păzească, să nu permită nimănui să intre.

*

Ascuns sub paie, după plecarea mea din cocină, Pincu a căzut pradă gândurilor. Înțelegea că fiecare clipă putea să-i fie cea din urmă. La toate acestea se mai adăuga și febra pricinuită de rana din picior, și setea care devenea din ce în ce mai chinuitoare. Stătea într-o așteptare încordată și avea mereu impresia că ușa cocinei se deschide și intră cineva... Și nu s-a înșelat, căci cineva s-a apropiat cu pași grăbiți, a intrat la el și fără să spună vreun cuvânt a pus alături de el o cană cu lapte și un boț de mămăligă caldă. Nu-i venea să creadă că era aievea, că cineva vine, punându-și în pericol propria viață, ca să-l ajute. După plecarea necunoscutului a urmat o nouă așteptare înfrigurată. Apoi o nouă „vizită": doi oameni în niște uniforme ciudate, probabil dintr-o unitate vlasovistă, au intrat, l-au amenințat, i-au cerut bani, i-au luat și cojocul, dar s-au mulțumit cu atât. A doua vizită nedorită a fost o patrulă germană care l-a descoperit, dar văzându-l în starea în care se afla l-a lăsat în pace.

Pincu a rămas ascuns sub paie, așteptând... La un moment dat, urechea i-a prins din nou scârțâitul ușii, bocănitul de bocanci. Își dădu seama că intră cineva grăbit, care cu o mișcare bruscă dădu la o parte paiele de pe el: și acum văzu o întreagă patrulă românească, în frunte cu un ofițer.

Era convins că fusese trădat; aștepta resemnat să fie executat. Dar în loc de detunături de armă, îl văzu pe ofițer surâzându-i și-l auzi vorbind cu blândețe: „Am venit să te salvăm, nu ca să-ți facem vreun rău. Prietenul tău Gall ne-a indicat locul unde te afli. Așteaptă puțin, trimit soldații mei cu căruța, voi fi iarăși, neîntârziat, aici..."

La puțin timp după plecarea locotenentului și a soldaților români, se ivi un ofițer german cu arma în mână care strigă furios: „Kaputt... Kaputt..." În acel moment, Pincu n-a mai crezut că va scăpa. Și totuși...

În ușa cocinii a apărut ofițerul român, l-a dat la o parte pe ofițerul german cu o mișcare bruscă, dându-i de înțeles că el are sarcina să

ducă „prizonierul" la comandament, deci să nu se atingă de Pincu. Dar neamțul n-a vrut să renunțe și tot apropiindu-se de Pincu era gata-gata să tragă. În acel moment, locotenentul chemă câțiva soldați care, întorcându-se cu căruța, s-au repezit în cocină, l-au apucat pe Pincu, l-au ridicat pe brațe, l-au dus și l-au culcat în căruță. Apoi a urcat și ofițerul și-au pornit-o spre casa în care mă aflam și eu.

Pincu a fost culcat într-un pat improvizat, hrănit și pansat la rana de la picior. Ofițerul plecă spre eșaloanele sale superioare, iar când s-a întors era încărcat cu mâncare, pansamente și medicamente pentru Pincu; pentru mine a adus chiar și un pachet de țigări.

Pe Pincu, ieșean fiind, locotenentul l-a întrebat dacă nu cunoscuse un tânăr pe nume Simon Carol, despre care știa că fusese condamnat, pe care îl și ajutase, trimițându-i prin părinții lui alimente. Simon Carol fusese în aceeași celulă cu Pincu și acolo murise împușcat. Locotenentul s-a întristat profund: Simon îi fusese elev la școală, ținuse mult la el.

În cursul celor două nopți petrecute împreună, în timp ce ne plimbam prin fața casei, pe întuneric, ofițerul a încercat să mă convingă că soluția cea mai bună pentru salvarea noastră era să trecem la sovietici. Îmi explica: „Sunt ultima linie de apărare, compania mea de branduri. Când pornește ofensiva sovietică, eu fiind ultimul, vă duc în liniile lor. Acolo puteți aștepta în liniște să se termine războiul... Atunci puteți veni acasă..."

În acele momente nu numai că nu eram convins de posibilitatea de reușită a unor asemenea încercări, dar mă preocupa îndeosebi ideea că trebuia să informez Partidul de cele întâmplate, ca și pe părinți, care vor afla de masacru și mă vor crede mort. Ofițerul insista: nu trebuie să-mi fac asemenea probleme cu părinții; pot aștepta la sovietici în liniște ca războiul să se termine, căci el își va lua o permisie de câteva zile, va pleca la Deva și-i va informa pe părinții mei de faptul că eram în viață. Cu Pincu nu se puneau asemenea probleme, doar toată familia sa fusese nimicită în timpul masacrului de la Iași.

În timpul acestor discuții ne-am și prezentat; i-am comunicat numele și adresa părinților mei, iar el mi-a spus că era locotenentul de rezervă Vasile Gherasim, învățător în comuna Țigănești, de lângă Iași.

A doua zi l-am rugat să meargă la închisoare să vadă dacă nu cumva Henrich mai trăiește. A plecat și când s-a întors mi-a relatat că l-a găsit în camera indicată de mine. Henrich mai trăia, abia putea să mai vorbească. Gherasim a îngenuncheat ca să-i audă vocea. Henrich cerea

apă. Gherasim a ieșit în curte să caute apă, a umplut plosca și s-a întors; încercând să-i dea de băut, a observat că între timp Henrich murise.

Gherasim ne mai spuse că, în cazul în care unitatea sa se va retrage în țară, ne va lua cu el; dar în ziua următoare ne informă că a primit ordinul să se deplaseze într-un sector mai sudic al frontului, unde pentru noi situația ar fi devenit mai grea. Neavând nici căruțe la îndemână, transportarea lui Pincu ar fi pus probleme de nerezolvat. Ne aduse la cunoștință că vorbise cu ofițerii care îi vor lua locul, oameni de treabă, ne vor apăra. Apoi scoase încă o pâine din raniță, i-o întinse lui Pincu și porni spre ușă.

Am fugit după el în curte, strigând: „Domnule locotenent... o clipă, vă rog..."

Când l-am ajuns din urmă, i-am spus: „Domnule locotenent, vreau să vă mulțumesc pentru ceea ce ați făcut pentru noi... Vă suntem recunoscători, noi și părinții noștri... Cum să vă spun, domnule locotenent..., cum să vă explic... după atâtea greutăți prin care am trecut... am găsit un om..."

— Era de datoria mea de om... voiam să vă fiu de ajutor. Era de datoria mea... Acum trebuie să plec... Ne întâlnim după război... Dumnezeu să vă ajute...

Plecarea lui mi-a produs un profund sentiment de nesiguranță și un timp m-a frământat întrebarea dacă oi fi reușit să exprim convingător recunoștința noastră pentru faptele sale.

Mă întrebam cum vor fi noii ofițeri care îl vor înlocui, dacă și ei ne vor propune să ne conducă în timpul nopții spre liniile sovietice sau dacă ne vor permite ca, în cazul retragerii, să mărșăluim alături de ei.

Cei doi au sosit, erau foarte îngânduraţi. S-au instalat. Noaptea a trecut în liniște. Dimineața, unul dintre ei ne anunță cu o voce enervantă că s-a comunicat apropierea avangărzilor sovietice.

Situația începea să mi se pară tot mai periculoasă. Am înțeles că în cel mai scurt timp mă voi afla într-un punct nevralgic al frontului, căci în momentul în care va începe atacul toată regiunea va fi împânzită de unități militare cărora prezența mea li se va părea imediat suspectă.

Unul dintre ofițeri intră în casă și îmi transmise:

— Domnul maior a ordonat să te prezinți imediat la comandament. E ordin. Trebuie să te prezinți. Aici nu mai poți rămâne. Mergi paralel cu linia conductei telefonice și vei ajunge acolo.

M-am dus la Pincu și mi-am luat rămas bun. Ne-am îmbrățișat, ne-am strâns mâinile.

De atunci, de peste 50 de ani, nu l-am mai văzut.

Când avangărzile sovietice au pornit atacul, compania cu care eram s-a retras imediat. Au plecat din casă și ofițerii și proprietarii – o familie de ucraineni -, și Pincu a rămas singur în casa părăsită. După ore de singurătate căută să-și potolească setea, să se apere de frig. A încercat să găsească în casă ceva de mâncare, dar în loc de alimente a găsit doar un cojoc vechi cu care s-a îmbrăcat, apoi s-a cățărat pe cuptor unde s-a simțit mai la căldură și mai în siguranță.

În fața ușii casei apăreau mereu soldați și de frica lor Pincu a hotărât, în pofida tuturor riscurilor suplimentare la care se expunea, să plece de acolo. În curte, la aer s-a mai înviorat. Spre norocul lui, în apropierea casei a găsit un toiag gros care i-a fost salvarea. Cu ajutorul toiagului a reușit să coboare de pe deal și să se adăpostească printre ruinele unei fabrici aflate în vale, la marginea orașului. Acolo și-a petrecut noaptea. Cineva l-a văzut probabil, căci în timpul nopții i-a pus ceva sub cap. În zori a pornit-o mai departe, încercând să se adăpostească în vreo casă, dar majoritatea locuitorilor, de frica nemților, l-au refuzat. În sfârșit, a dat de o gospodărie în care erau cazați soldați români și stăpânul l-a adăpostit pentru o noapte.

În dimineața următoare, cu ajutorul toiagului, și-a urmat drumul. O bătrână, văzându-l, i-a dat un săculeț de zahăr. Apoi s-a adăpostit la poalele terasamentului de cale ferată. Acolo l-a văzut un tânăr evreu care a înțeles că Pincu e unul dintre cei scăpați de la masacru. L-a ajutat să meargă și l-a condus în ghetoul din Râbnița. A fost cazat într-o casă, spălat, și atunci i-a căzut din rană glonțul care îl rănise. Acolo a fost îngrijit până la sosirea armatelor sovietice.

Însoțit de soldat, am urmat linia cablului telefonic. Așa cum îmi comunicase unul dintre ofițeri, eram considerat prizonier civil. Nu știam ce însemna asta, dar mi-era indiferent.

Drumul până la comandamentul sectorului de front nu a fost lung. Comandamentul era instalat într-o casă țărănească, la marginea orașului. Soldatul i-a raportat unui căpitan și m-a predat aceluia. În ușa comandamentului apăru și maiorul care-mi ordonă să stau acolo, în curtea casei.

Curtea era plină de ofițeri, soldați, gradați care alergau în toate direcțiile, cu ordine. Din interior se auzea zgomotul telefoanelor. Se raportă că tancurile sovietice au trecut de prima linie de apărare și maiorul transmitea ordine de luptă. Căpitanul și maiorul ieșiră la un

moment dat, încălecară și porniră spre linia frontului să inspecteze situația. Dinspre oraș sosiră câteva tancuri germane și patru blindate românești care se îndreptară spre linia frontului.

În curtea comandamentului sosi un mic automobil, vopsit în culori de campanie, verde-gălbui, din care coborî un general de brigadă, comandantul marii unități.

— Unde e maiorul, dumnezeirea lui...?

Un ofițer i-a raportat că maiorul, împreună cu căpitanul plecaseră spre front. Înainte de a intra în clădirea comandamentului, generalul mă văzu.

— Ce caută un civil aici la comandament?...

N-a ascultat până la capăt raportul ofițerului că a și ordonat:

— Executați-l! N-avem nevoie de el aici. Împușcare imediată!

M-am uitat de jur-împrejur: alături de mine erau mai mulți subofițeri și ofițeri care toți auziseră ordinul generalului. Așteptam ca unul dintre ei să se apropie, să-mi facă un semn, să mă conducă la marginea dâmbului și să mă împuște, așa cum i se ordonase.

Înainte de a se urca în mașină, generalul îi ordonă din nou unui căpitan: „Comunistul să fie imediat împușcat, dar imediat!"

În martie 1945, centrala organizației „Apărarea Patriotică" m-a anunțat telefonic să vin la București pentru a participa la manifestarea comemorativă organizată la împlinirea unui an de la masacru. La Deva m-am urcat într-un camion, alt mijloc de transport, mai rapid, nu aveam. Undeva, pe șoseaua dintre Sibiu și Brașov, o mașină mică, vopsită în culori de campanie, verde-gălbui, ne-a făcut semn să oprim, cerând ajutor. Din mașină coborî generalul de brigadă de la Râbnița. L-am recunoscut imediat.

— Spre front, domnule general?, l-am întrebat curios.

— Da, pe frontul antifascist! Trebuie să-i zdrobim!, mi-a răspuns el.

Mașina i-a fost reparată, apoi mi-am continuat drumul în camion spre Capitală, să vorbesc despre Râbnița.

Dar eram în martie 1944, la Râbnița. Generalul a plecat cu mașinuța lui. Stăteam nemișcat, într-o așteptare încordată, zicându-mi că unul dintre ofițeri mă va conduce sub un copac ca să mă împuște. Mă uitam la un căpitan care se apropia de mine, cel care primise ordinul de împușcare. Toată lumea mă privea. Căpitanul a ajuns în dreptul meu

și mi-a atins umărul: „Vino...", îmi șopti. Am făcut primii pași întrebându-mă unde-mi va fi mormântul, când căpitanul îmi spuse: „De ce ai stat nemișcat acolo, în curte? Nu vezi ce se poate întâmpla? Acum te ascund, dar de acolo să nu te mai miști".

M-a dus în lazaretul companiei.

A chemat plutonierul sanitar, m-a predat cu ordinul strict că nimeni nu trebuie să știe de mine, iar el să aibă grijă de mine, eu fiind prizonier civil.

*

A doua zi, dimineața, veni un soldat cu ordinul din partea maiorului să mă escorteze la comandamentul regimentului, la colonelul Irimescu. La comandament ușa biroului era deschisă și în cadrul ei apăru figura puternică a colonelului. Soldatul care mă escortase raportă sosirea noastră. Mi-am scos șapca de pe cap, iar comandantul îmi făcu semn să-l urmez în birou.

— Ești comunist?, mă întrebă.

— Am fost condamnat ca atare.

— De unde ești...?

Voiam să-i răspund când pe masa biroului său zării o broșură pe coperta căreia – de necrezut – era imaginea aeriană a cetății Deva și a regiunii înconjurătoare.

— De aici mă trag, domnule colonel.

— Și ce intenții ai?

— Vreau să mă întorc la Deva, în țara Hunedoarei.

— Dar noi n-avem nevoie de comuniști, obiectă. Apoi, după o scurtă pauză, zise: Când ne retragem, te pun în libertate, te trimit în ghetou și faci ce vrei...

Am fost predat unui plutonier, căruia i s-a comunicat că eram arestat. Acesta m-a condus într-o cameră poreclită „celulă", care avea ușile deschise. Am fost trecut în subzistența regimentului, doar eram prizonier civil. Singurul.

M-am așezat pe podea, soldații s-au adunat în fața ușii; puneau întrebări și comentau: „Domnule, ai avut zile!", „De unde sunteți"?... „Sunt hunedorean, din Deva..." „Apăi, suntem vecini, mi-s din Orăștie..." „Ce-o zâs dom' colonel?" „Că mă duce în țară, acasă. Mergem împreună", i-am răspuns.

Un ostaș îmi aduse o farfurie cu ciorbă, cel din Orăștie scoase din raniță o jumătate de pâine, o tăie în două și-mi întinse o parte.

După trei zile de prizonierat sosi ordinul de retragere. În clădirea comandamentului începu împachetatul documentelor, strângerea cablurilor de telefon. Unitățile și subunitățile au fost anunțate să se pregătească de retragere și li s-a comunicat locul de întâlnire al brigăzii. Apoi veni ordinul de trecere a Nistrului și pentru grupul de comandă al regimentului. Ultimii care s-au aliniat pentru plecare au fost cei din grupul de pază de la biroul colonelului, care mă aveau și pe mine în „inventar".

Plutonierul Albu, cel care inspecta măsurile luate pentru retragere, îl întrebă pe șeful grupului de pază:

— Da' cu ăsta ce facem?

— Îl luăm cu noi. Ăsta e ordinul colonelului.

Pentru mai multă siguranță, plutonierul trimise ordonanța să ceară colonelului un ordin exact în ce mă privește. După câteva minute ordonanța se întoarse și raportă: colonelul a ordonat să fiu trecut pe celălalt mal al Nistrului și acolo să fiu lăsat liber.

Grupul de comandă s-a aliniat. M-am postat și eu în coada grupului și-am pornit o dată cu ei. Un ostaș de lângă mine avea în fiecare mână o mașină de scris. Am preluat una. Ne-am apropiat repede de podul de pontoane: în fața noastră înaintau căruțe încărcate, afete, tunuri trase de cai, iar în spatele nostru venea o unitate de cavalerie. Din toate părțile se auzea o singură comandă: Înainte! Avansați!

Eram de-acum pe pod și-mi ziceam, repede, să trecem podul cât mai repede, ca nu cumva plutonierul Albu să-și schimbe părerea.

Unul dintre paznicii podului îl întrebă pe șeful grupului nostru:

— Cine-i acest civil?

M-am făcut că n-am auzit întrebarea, că nu mă privea.

— E cu noi, e de-al nostru, răspunse sergentul.

Așa am pășit pe malul drept al Nistrului, în Basarabia.

Plutonierul Albu se apropie călare și-mi strigă:

— Fugi și ascunde-te unde știi! Colonelul a aflat că ai trecut Nistrul și te caută să te trimită înapoi!

— Dar unde să mă ascund, domnule plutonier? Ascundeți-mă în casa în care veți fi cazat. Pentru o noapte. Dimineața voi porni singur, l-am rugat.

Albu porni către un sat care se zărea în apropiere. Îmi făcu semn din cap să-l urmez, în spatele calului, apoi s-a oprit în fața unei case; am intrat într-o încăpere în care se aflau trei plutonieri. Arătând spre mine cu mâna, le spuse:

— La noapte doarme aici, cu noi.

I-am rugat pe plutonieri să mă sfătuiască pe unde să pornesc în dimineața următoare. Știau cine eram; mă sfătuiră s-o pornesc o dată cu ei, să urc pe culmea dealului ca să ajung la șoseaua pe care se va alinia întreaga divizie.

Dis-de-dimineață am urcat dealul în grabă ca nu cumva divizia să se fi aliniat și să fi pornit la drum, dar ajuns la șosea m-am trezit că eram singur. Când am dat de primul batalion, m-am ascuns printre căruțe, apoi m-am suit într-o căruță cu coviltir. După câțiva kilometri, la o încrucișare de drumuri, într-un colț i-am văzut pe generalul de brigadă și pe colonelul Irimescu, care treceau în revistă și organizau formarea coloanelor în retragere.

Am părăsit căruța în care mă pitisem, am luat-o peste câmp, ca să nu fiu observat de înalții ofițeri și m-am atașat de o altă unitate. „Domnule locotenent", sau „domnule căpitan", mă adresam, după caz, ofițerilor, „sunt într-o situație grea. Vă rog să mă ajutați. Permiteți-mi să merg alături de dumneavoastră, ca să fiu apărat de nemți!"

Unii m-au respins, alții nu știau care va fi soarta unității lor în orele ce urmau. Unul dintre ofițeri mi-a spus: „Vino alături de mine. Și noi mergem în țară. Te luăm și pe tine".

Când s-a făcut un scurt popas, locotenentul începu să-mi vorbească fără să mă privească: „E îngrozitor ce fac nemții. Dincolo, în orașul prin care am trecut, au lichidat o închisoare. Nimeni n-a scăpat".

„Vorbiți de închisoarea din Râbnița, care se vede de aici? Cea din vârful dealului?", am întrebat, iar când ofițerul dădu afirmativ din cap, i-am spus: „Sunt unul dintre supraviețuitorii masacrului..."

Ofițerul s-a uitat lung la mine, dar n-a scos o vorbă.

Seara am sosit într-un oraș. La Hotin. Locotenentul m-a cazat împreună cu cinci soldați, mai târziu mi-a adus și un castron de ciorbă și o bucată de pâine, spunând: „Mâine pornim devreme. Fii gata de drum, să nu te pierzi de noi".

În dimineața următoare am pornit mai departe. Până la prânz am făcut peste 30 de kilometri și ne mai aștepta un drum la fel de lung.

Dinspre spatele meu se apropiară trei ofițeri. Unul dintre ei, un căpitan, când ajunse în dreptul meu îmi spuse:

— Permiteți-mi să mă prezint: sunt căpitanul Cojocaru, profesor de istorie din Bacău... Îmi întinse mâna. Am auzit despre dumneavoastră și, dacă nu ne-o luați în nume de rău, vă rugăm să ne relatați tot ce s-a întâmplat acolo...

Se prezentară și ceilalți ofițeri: locotenentul alături de care mer-

sesem până atunci se numea Popescu, învățător într-o comună de lângă Bacău. Am continuat marșul într-un singur rând, eu povestind. Înainte de a ne despărți, căpitanul îmi spuse: „Mâine mâncați la compania mea. Avem ciorbă de fasole".

Seara am sosit la Chișinău. Am dormit împreună cu soldații în grajdul cazărmii. Cum s-a crăpat de ziuă, am pornit-o iar la drum. Obiectivul: trecerea Prutului, până la Huși.

Locotenentul Popescu mă întrebă ce planuri aveam pentru când vom ajunge pe teritoriul Moldovei. „Trebuie neapărat să ajung acasă, la Deva, în Hunedoara", i-am spus. „Ar fi mai bine dacă ai veni la mine. La noi. Acolo te-aș putea ascunde până se termină războiul", îmi propuse.

La prânz, căpitanul Cojocaru veni să mă ia la ciorba companiei sale, apoi îmi făcu aceeași propunere ca și Popescu: își va lua două-trei zile permisie să mă ascundă undeva în nordul Moldovei.

Un viscol bântuie albind tot peisajul când ajungem la podul de peste Prut. Paza podului prezintă armele în semn de salut, de „onor" pentru cei ce se întorc în patrie. Un ofițer din paza podului mă vede ca încheietor de pluton, în coada coloanei batalionului și întreabă „Cine-i ăsta?... Civilii n-au ce căuta aici." „E cu noi, face parte din unitatea noastră!", răspund soldații și ofițerii și așa trec podul, iar după alți câțiva kilometri intrăm în curtea cazărmii din Huși.

În dimineața următoare, unul dintre soldați îmi împrumută un aparat de ras și un ciob de oglindă: mă priveam în oglindă și abia mă recunoșteam. Barba îmi crescuse de peste o săptămână, iar pe deasupra obrazul mi-era acoperit cu un strat de praf galben. Am ieșit în curte, m-am spălat cu zăpadă, mi-am înmuiat barba și m-am ras.

Când m-am întors în cazarmă, căpitanul Cojocaru și locotenentul Popescu mă așteptau.

— Vă căutam. Azi avem zi de odihnă și domnul general s-a anunțat că vine în inspecție. Trebuie să facem pregătirile necesare. Ne-am gândit că e mai bine pentru dumneavoastră să părăsiți cazarma, nu cumva să vă vadă domnul general. Dormiți o noapte sau două în casa de lângă cazarmă și poimâine, când pornim, vă întoarceți aici, ca apoi să vă pot duce acasă la noi.

— Vă mulțumesc, domnule căpitan, dumneavoastră și colegilor dumneavoastră. Tot așa mă gândisem și eu, să caut în oraș un loc de dormit. Dacă mâine sau poimâine nu ne-om mai întâlni, vreau de pe

acum să vă exprim recunoștința mea.

Popescu aduse două pâini și-mi umplu buzunarul cu foi de tutun, ca să am ce fuma. Ne-am strâns mâinile și ne-am despărțit. Am traversat repede imensa curte a cazărmii. La poartă, nimeni nu m-a luat în seamă. Am pornit pe străzile orașului Huși. Eram liber.

*

Acum mai bine de o jumătate de secol – poate că soarta a vrut să-mi joace o festă, era 1 aprilie -, când am ieșit prin poarta cazărmii de la Huși, mi s-a părut că trecusem de ultimul cerc al iadului.

Nu știam că făcusem doar primul pas spre un nou purgatoriu, cel al amintirilor. Pe atunci nu cunoșteam cuvintele împăratului filozof Marc Aureliu care spusese cândva, acum vreo 18 secole, că acela care a cunoscut într-adevăr prezentul a văzut totul – și ce s-a întâmplat în trecutul îndepărtat cât și ce se va petrece în viitor. Speram că, în timp și spațiu, catacombele cu întunecimile lor sângeroase se vor ordona definitiv în domeniul trecutului. Înaintam cu pași nesiguri pe străzile orașului, mi-era frig și foame. Căutam un adăpost unde să mă odihnesc. Corpul mi-era încă acoperit de sângele celor morți la Râbnița. Am căutat Comunitatea evreilor din Huși, acolo am fost îndrumat spre președintele ei, un medic. I-am povestit de unde veneam, prin ce trecusem dar mi s-a părut că el se cam îndoia de cele auzite. Poate presupunea că inventasem întreaga poveste doar pentru a-l impresiona și a-l determina astfel să mă ajute. M-a invitat totuși la masă. Era o zi de sâmbătă, avea invitați, era o masă festivă. Privindu-i pe meseni, am avut impresia că mă aflam pe alt continent, unde nu se știa nimic despre anii sângeroși care răvășiseră regiunea de dincolo de Nistru. După terminarea mesei, m-a trimis cu cineva să mă cazeze. Mi s-a dat și o sumă de câteva sute de lei. Am fost cazat în locuința unei familii foarte sărace, o locuință cu o sigură cameră, unde trăia o bătrână împreună cu fiul și cu fiica ei, căsătorită. Mi-au oferit unul din cele trei paturi care se aflau în casă, m-au îmbiat să mă odihnesc, mi-au fiert ceaiuri, ca să mă încălzesc și să mă liniștesc. Bătrâna m-a dezbrăcat: eram lungit pe pat și dânsa a rupt, a smuls albiturile care mi se lipiseră de trup cu sânge, acum închegat. Apoi m-a spălat. După două zile de odihnă la Huși mi-am continuat drumul spre casă. Cu banii primiți mi-am cumpărat un loc pe platforma unui camion care pleca spre București. Comercianții evrei, de frica sosirii trupelor sovietice, împachetaseră tot ce s-a putut și plecau spre Capitală. Șoferul camio-

nului mi-a permis să stau pe lăzile din camion până la Bârlad. Acolo speram să dau de unii din foștii colegi de la Vapniarca, eliberați între timp. La intrarea în oraș se aflau santinele care controlau tot ce trecea pe drum; dacă mă prindeau, mă arestau cu siguranță, eu neavând nici un document. Am sărit de pe camion și am apucat-o peste câmp, ajungând în oraș pe un drumeag lateral, printr-o suburbie.

Pe cunoscutul meu, farmacistul Hari Goldstein, l-am găsit repede. Dar el nu m-a recunoscut și m-a supus unei verificări. Abia după ce i-am confirmat o serie de date din viața noastră de lagăr, m-a acceptat și a făcut tot ce i-a stat în putință ca să mă ajute. În câteva zile mi s-a aranjat între altele și o identitate: la poliția locală am fost anunțat ca unul întors de la o coloană de muncă, așa că mă simțeam într-un fel în siguranță.

Comunitatea evreilor din localitate, condusă tot de un medic, m-a plasat într-o cameră la o familie de oameni mai în vârstă.

Am devenit conștient de realitatea supraviețuirii mele nu imediat după masacru. Sigur că eram conștient clipă de clipă încă din noaptea masacrului, de faptul că depășisem momentul critic și urcam treptele supraviețuirii, de faptul că după uciderea noastră eu rămăsesem un viețuitor într-un cavou. Sentimentul că sunt un supraviețuitor nu îmi devenise evident nici măcar când sosisem la Bârlad, unde mă aflam într-o anumită siguranță.

Familiei la care locuiam i-am cerut ceva romane polițiste și de aventuri; știam că în orele și zilele cât va trebui să rămân singur nu mă voi putea concentra decât asupra unor cărți de acest gen.

Am luat în mână primul volum. Citeam, citeam, reveneam mereu la primele rânduri, iar după câteva încercări de acest fel închideam cartea. Luam alta. Niciodată nu reușeam să trec de prima pagină. În mod ciudat, fiecare roman polițist începea cu aceeași scenă: într-o noapte întunecată se deschide o ușă și apare un tip într-o uniformă neagră, cu un lămpaș de vânt în mână, alături de el unul cu ochii oblici, îmbrăcat într-o uniformă germană și ținând un revolver în mână. Ore întregi am citit aceste pagini, acea istorie nescrisă, ascunsă undeva printre rândurile tipărite. După ce „reciteam" de câteva ori acele scene, părăseam camera, mergeam la cei doi bătrânei. Nu puteam suporta singurătatea, amintirile nu mă părăseau nici o clipă.

În acele zile sosi la Bârlad un alt supraviețuitor. A fost cazat alături de mine, în aceeași cameră. Era un evreu bucureștean care, mobilizat în Basarabia tocmai în momentul în care au intrat rușii, în '40, a ră-

mas la Chișinău. Când a izbucnit războiul, noua administrație românească l-a închis într-un ghetou împreună cu mult alți; apoi a fost transferat, deportat în Transnistria. Ulterior a fost „închiriat", predat organizației germane Todt care se ocupa între altele cu lucrări de construcție pentru care folosea masiv munca de sclavi. Noul meu vecin sosise direct de la Bug, unde fusese dus la muncă, la reconstrucția unui pod. Fusese încadrat într-o unitate de muncă silnică, unde petrecuse luni dacă nu ani de zile. Se părea că infernul se mutase acolo, pe malurile Bugului, pe acel pod în reconstrucție. Îmi relată despre execuții sumare, care se țineau lanț, despre condițiile îngrozitoare de muncă în care supraviețuirea era o chestiune de clipe: putea fi împușcat în orice moment, chiar pe scheletul de metal al podului, să cadă în Bug și să fie dus spre Marea Neagră, devenită mormânt pentru mii de oameni. Îmi povestea cum, după terminarea lucrului, muncitorii evrei erau aliniați pe două rânduri față-n față, li se dădeau niște nuiele în mâini și erau obligați să se bată reciproc. Jandarmeria germană de campanie, Feldgendarmerie, era de față, urmărea hohotind cum se bat jidanii, cum se omoară între ei! Era vai și amar de cel care lovea cu milă; atunci veneau ei, jandarmii germani, și apucau bâta, iar ura lor nu cunoștea margini; „jocul" se termina cu noi cadavre aruncate în râu.

După cele povestite de noul meu coleg de cameră a trebuit să mă consider fericit, întrucât eu trăisem doar o singură noapte de masacru față de infinit mai numeroasele zile și nopți de coșmar pe care le trăise el și în care moartea nu numai că fusese o prezență, ci fusese precedată și însoțită de chinuri sălbatice și de o înjosire permanentă a demnității umane.

N-am suportat această atmosferă a groazei care mă cuprinse după relatările noului sosit, așa că i-am rugat pe prietenii mei să fiu mutat în altă parte. Am fost plasat într-un cămin de orfani întorși din Transnistria. În timpul zilei căutam să le fiu de folos, mai ajutam la bucătărie, dar și aici soseau serile și acele ore libere, textele nescrise ale romanelor polițiste îmi apăreau din nou în fața ochilor, ieșite din circumvoluțiunile creierului, și nu-mi dădeau pace. În plus, mai erau copiii care povesteau. Se pare că în acel moment istoric existau puține locuri unde mi-aș fi putut găsi liniștea necesară.

La orfelinat am descoperit o altă fațetă a tragediei transnistrene. Acei copii, faptul că existau, era pur și simplu un miracol; de necrezut ce limite poate depăși voința de viață a speciei umane!

Erau adunați acolo o grămadă de supraviețuitori: copii rămași sin-

guri, nici ei nu mai știau cum. Au rămas singuri în niște lagăre în care, zi după zi, părinții le-au murit de foame, căci se făcuse toamnă și nu mai era destulă iarbă ca să pască cu toții, nici măcar iarbă uscată nu se mai găsea. Țarcul în care se aflau era înconjurat de un gard dublu de sârmă ghimpată. Acest gard era toată suprastructura. Nimic altceva. Țarcurile erau ca niște pășuni împrejmuite de garduri, astfel ca vitele umane să nu o ia razna. Nici măcar cât se face pentru animalele domestice – nici un acoperiș, doar cerul; nici o aprovizionare, doar „nutrețul" oferit de pășunea pe care se aflau. Contacte „umane": voluntari ai miliției ucrainene sau estone, sau letone – miliții colaboraționiste create de ocupantul german, care-i jecmăneau și îi împușcau după plac – niște adevărați credincioși evlavioși! Supraviețuitorii din jurul meu își datorau existența faptului că, de statură mică fiind, au reușit să se strecoare prin tunelurile săpate sub gard și noaptea, la adăpostul întunericului, să fure, să culeagă de pe câmpuri sau să primească de la țărani câțiva cartofi, câteva sfecle sau câțiva știuleți de porumb, cantități mici, pe care le puteau transporta și din care se alimentau câteva zile. Apoi urma iarăși tunelul, culesul din câmp, furatul – și supraviețuirea pe alte câteva zile. Asta timp de 365 de zile și de nopți pe an, fără pătură, fără vreo rație alimentară, pe timp de ploaie, pe zăpadă sau sub arșița verii din stepa care se întindea până dincolo de orizont.

În jurul meu se aflau, pe de o parte, supraviețuitorul de pe malul Bugului, care trăise zilnic, ceas de ceas, tragedia bătăilor nesfârșite și a spaimei de moarte, a decimărilor permanente, și, pe de altă parte, copiii supraviețuitori ai celei mai mari catastrofe a secolului nostru, provacată de om.

Acolo, în acea atmosferă s-a născut în mine întrebarea: de ce suntem tocmai noi supraviețuitorii, de ce nu alții, ceilalți? Unde sunt, unde au dispărut toți ceilalți?, mă întrebam. Dar înainte de toate mă preocupa întrebarea de ce noi și nu alții am fost condamnați la viață?!

Îi vedeam în amintire pe toți ai mei, pe cei din grupul nostru de la Râbnița; fiecare ar fi „meritat" să fie supraviețuitor. N-am fost eu cel mai bun din grupul nostru. Fie că mă gândeam la Pisu, la Andrei sau la oricare dintre ei – poate că ar fi fost mai bine pregătiți să asiste, să participe la nașterea unei noi societăți.

Le-am cerut în gând iertare, nu o dată. Am cerut iertare întregului nostru grup, întregului nostru colectiv, iertare în primul rând pentru că n-am rămas alături de ei în groapa comună.Deși eram convins, eram sigur că toți din grupul meu ar fi considerat drept o greșeală

dacă în cursul nopții masacrului sau în dimineața următoare, când ucigașii s-au întors în închisoare, m-aș fi prezentat: sunt încă în viață, dați-mi plumbul!

Cred că nimeni n-ar fi aprobat un asemenea gest, mai ales că am fost în stare să salvez încă niște ființe. Cineva trebuia să pornească spre țară, spre casă, să ducă vestea, iar eu, venind în țară ca supraviețuitor să dau alarma despre pericolul unor masacre, simțeam că îndeplinesc o sarcină de partid. Așa am și procedat. Eram la Bârlad, în mijlocul acelor supraviețuitori, când după primele zile de odihnă am găsit modalitatea de a informa partidul de cele întâmplate. Cred că nimeni altul din echipa noastră, dacă ar fi fost în situația mea, nu ar fi procedat altfel. Doar și Beni, când își revenise pentru câteva clipe din comă, îmi ceruse, într-un fel îmi ordonase să fac tot posibilul ca să ajung în țară și să povestesc ce se întâmplase la Râbnița. Cineva trebuia să ajungă în țară, să dea de veste.

Am cerut prietenilor mei o carte poștală și, adresând-o prietenului meu din Deva, avocatul Paul, folosind unele expresii convenite cândva, numai de noi doi știute, i-am adus la cunoștință că se produsese masacrul, cu rugămintea să transmită trista veste a morții lui (Râb)... „Niță" și lui Ghiță (Gheorghiu-Dej, despre care știam că se afla acum în lagărul de la Târgu Jiu).

Dintre cei care am supraviețuit masacrului de la Râbnița eram singurul în măsură să îndeplinească această misiune. Ani de zile m-a preocupat problema legată de supraviețuirea mea. Sper să fiu înțeles și crezut că nu sunt vinovat cu nimic pentru această supraviețuire. N-a fost dorința mea, n-am făcut nimic ca să rămân în viață, ca să fiu martorul celor întâmplate la Râbnița.

La Vapniarca se întâmplase ceva asemănător: lucram la bucătărie și, uneori, după împărțirea fierturii de mazăre furajeră, pe fundul vreunei găleți mai rămânea o cantitate oarecare, din care noi, cei cinci care lucram și locuiam permanent în clădirea bucătăriei, mai mâncam seara câteva linguri în plus. Dar ce mâncam era, fără să o știm, încă o porție de otravă. Din grupul nostru de la bucătărie doar doi au paralizat. Asupra mea, otrava din mazărea furajeră n-a acționat. Pot fi declarat vinovat că am rămas nevătămat? În acest caz, noi, cei care n-am paralizat, am fi vinovați, vinovați de faptul că organismul nostru a fost mai rezistent, că în viața noastră anterioară acumulasem mai mulți anticorpi decât ceilalți, reușind astfel să sărim peste iadul paraliziei.

De fapt, nu eu sunt adevăratul martor al iadului care ne-a fost

rezervat de civilizația europeană la mijlocul acestui secol. Toți ai mei, cei din fostul colectiv sunt martorii adevărați, care au parcurs întregul drum al adâncurilor acestui calvar și care n-au găsit cărarea de întoarcere, fiind înghițiți de eternitate.

Ei, morții mei, sutele de cadavre sunt adevărații martori ai nebuniei umane. Acest fapt a început să mi se fixeze în conștiință în drum spre casă. Doream să fac ceva pentru cei care au pierit, ca amintirea lor să se eternizeze. Dar au fost uitați cu toții, de mine, de supraviețuitori, de toți.

Da, noi supraviețuitorii iadului secolului am uitat de ei, de adevărații martori ai martiriului.

Mă aflam undeva în depozitul de alimente când apăru Hari. Veni după mine în depozit, scoase din buzunarul hainei o fotografie și mi-o întinse, întrebându-mă: „O cunoști?" Am avut un șoc: era fotografia surorii mele din Arad, fotografie din perioada când fusese elevă la liceul de fete din Deva, îmbrăcată în uniforma simplă, de culoare neagră, cu guler alb, cu părul ei negru împletit în două codițe. De unde o fi făcut rost Hari de fotografie, mă întrebam. M-am gândit că, poate, medicii arădeni care lucrau la Bârlad și pe care îi rugasem să-i transmită surorii mele vestea despre supraviețuirea mea or fi primit poza. Îi rugasem doar să-i transmită că eram în viață, fără să-i indice unde mă aflam, unde mă ascundeam.

— E sora mea, i-am răspuns lui Hari. Dar de unde ai tu fotografia asta? S-au întors medicii?

— Întoarce fotografia și vezi dacă recunoști scrisul surorii tale. Să vedem dacă nu cumva a găsit-o cineva din întâmplare și se prezintă la noi ca prieten al familiei voastre...

Am întors poza și i-am recunoscut imediat scrisul, literele cam înclinate spre stânga, neregulate. Mira, sora mea scrisese pe dosul fotografiei doar câteva cuvinte care sunau aproximativ așa: „Ai încredere în cel ce-ți aduce această fotografie. Mira". Iscălitura era a ei, o cunoșteam. Trecuse pe fotografie și data când se iscălise – cu doar câteva zile în urmă.

Acest scurt text m-a intrigat, căci o dată ce era vorba de unul sau altul dintre medicii prin care transmisesem familiei mesajul meu de viață, era de la sine înțeles că aveam încredere în el; mă întrebam ce secrete or fi fost încredințate aducătorului mesajului scris de Mira.

— Dacă totul e în regulă cu fotografia, reluă Hari, atunci spu-

ne-mi dacă îl cunoști, dacă-ți aduci aminte de unul care se numește Bica, de pilotul Bica de la Cluj?

Bica, Bica, repetai de câteva ori numele până când mi-am adus aminte despre cine era vorba. Mi-am amintit de zilele pe care le petrecusem împreună, în vara anului 1937. Trecuseră de atunci peste șapte ani. ...Da, Bica era o veche cunoștință a surorii mele, de pe când ea urma clasele de liceu la Cluj. În vara anului 1937 – sau poate '38? – am făcut un abces periculos în gât, medicii din Deva nu m-au putut trata și opera, așa că m-au trimis la o clinică din Cluj, ca inflamația să nu devină periculoasă. Pe atunci, maximul în materie de medicină erau sulfamidele, de penicilină nimeni nu visase încă. Am fost repede operat, febra mi-a scăzut după o noapte când, sub influența temperaturii înalte, avusesem coșmaruri, iar în ziua următoare a apărut la spital Bica, pilotul de aviație civilă. Ne-am împrietenit repede, el m-a dus la operă, la un concert, mi-a prezentat toate cârciumile mai „alese" din oraș, m-a plimbat prin Clujul care până atunci îmi fusese străin. De atunci nu mai auzisem de el; au trecut ani, aș zice de istorie. Între timp, Clujul fusese ocupat de statul maghiar, după Dictatul de la Viena; nimeni dintre noi nu se întrebase dacă Bica a rămas acolo sau dacă s-o fi retras din partea cedată a Ardealului și s-o fi aflând poate la Sibiu sau la Brașov. De peste trei ani România se afla în război, de tot atâta vreme eu fusesem la închisoare, în diferite locuri, dar tot în detenție, fusesem bineînțeles preocupat de multe alte probleme, dar situația lui Bica, soarta lui nu mă preocupase.

Și așa, din senin, apare Bica, bunul pilot de la Cluj!

Hari m-a întrebat dacă, cunoscându-l pe Bica, aveam încredere în el și eram dispus să-l întâlnesc, să stau de vorbă cu el.

Am fost pus în fața unei dileme, în fața unei situații dificile: cu câteva săptămâni în urmă îi rugasem pe medicii din Arad să comunice familiei mele doar vestea existenței mele și nimic mai mult. Iată, mi-am spus, așa se întâmplă când ai de-a face cu oameni care nu numai că nu știu ce-i aia conspirație, ce înseamnă păstrarea unui secret, dar nici nu sunt în stare să aprecieze pericolele ce pot decurge din nerespectarea unor reguli. Ceea ce nu știam era faptul că la Deva se răspândise știrea despre moartea noastră colectivă. Rugămintea mea de a li se comunica părinților mei că eram în viață a avut drept rezultat că cineva, o persoană aflată cu totul în afara cercului infernal al conspirației – conspirație care trebuia și avea menirea să mă salveze în continuare – dorea să-mi vorbească, deci știa unde mă

aflam, în ce oraș, cine era legătura mea prin intermediul căreia, direct sau indirect, prin urmărire, aș fi putut fi găsit!

Bica era un om mărunțel, drăguț, amabil. De meserie pilot, la aviația civilă. Un bun prieten la un pahar de vin, la o șuetă – dar ca să vină să mă viziteze în ascunzătoarea mea, să fie introdus în secretele supraviețuirii mele, ale tragediei prin care trecusem...?

Realitatea acelui moment era mai puternică. Nu mai puteam schimba situația; presupuneam că lui Bica i se povestise mai mult decât ar fi fost necesar despre mine, despre soarta mea, deci fie că aș fi fost sau nu de acord să stau de vorbă cu el acolo, la Bârlad, starea de fapt ar fi fost aceeași. Dacă Bica ar fi fost omul Siguranței, ar fi dispus de toate datele și mijloacele ca să mă aresteze, să mă denunțe, să contribuie într-un fel sau altul la nimicirea mea. Nici nu-mi puteam imagina măcar cum evoluase acel om în anii în care nu ne mai întâlnisem. Timp de o clipă mi-a trecut prin minte și o altă întrebare: cum se făcea că Bica, prietenul de pe vremuri, apărea acum, își oferea serviciile tocmai acum, când eu mă aflam într-o stare atât de nefericită?

În ciuda unor îndoieli, am acceptat să-l întâlnesc și Hari m-a condus acolo unde mă aștepta.

Cu sosirea lui Bica la Bârlad începe un scurt episod din viața mea, despre care n-am vorbit niciodată în perioada de după 23 August. Foarte curând după Eliberare mi-am dat seama că viața mi-e plină de momente periculoase, iar dacă la toate prin câte am trecut voi mai adăuga și relatarea contactelor avute cu Bica, voi comite un gest sinucigaș.

Recunosc azi, la 50 de ani după cele întâmplate, că acest singur și unic capitol este cel despre care n-am amintit în nici una din autobiografiile mele de partid sau profesionale, nici în articolele pe care le-am scris despre Vapniarca și Râbnița. Eram încă de pe atunci conștient că menționarea micului „capitol Bica" m-ar fi dus, probabil, drept în fața anchetatorilor, în celulele poliției sau Securității.

M-am întâlnit deci cu Bica. Mi-a relatat pe scurt că, trecând întâmplător prin Deva, dăduse pe la părinții mei, se interesase de Mira și, continuându-și călătoria la Arad, aflase de la sora mea istoria mea personală; că eram ascuns undeva în Moldova, într-o situație grea. Bica s-a oferit să ne fie de ajutor. Mira și soțul ei, după ce aflaseră despre supraviețuirea mea, s-au interesat să găsească, mai aproape de ei, un loc, o ascunzătoare pentru mine, intenție pe care i-au comunicat-o și lui Bica. Totodată i-au spus că un plutonier de

jandarmi cu post undeva în Munții Apuseni ar fi fost dispus să mă ascundă în munți până la terminarea războiului.

Cu aceste informații Bica a pornit la drum, promițându-le că mă va duce la Arad și mă va preda plutonierului. Ca semn de recunoaștere i-au dat fotografia. Cam așa a ajuns Bica la Bârlad.

Văzându-ne, ne-am recunoscut imediat, ne-am bucurat, ne-am îmbrățișat. Mi-a relatat toată povestea, felul cum a aflat de mine și intenția lui de a-mi fi de ajutor. Personal nu dispuneam de nici un act. Dosarul meu – ca, probabil, și cele ale celorlalți deținuți – fusese înghițit de flăcări la incendiul provocat în închisoarea Râbnița. N-aveam nici măcar acte false. La Bârlad „am existat" fiind anunțat la poliție sub un nume fals, totul pe baza încrederii de care se bucurau Hari și alții în fața chesturii de poliție. Pe de altă parte, în acea perioadă, evreii nu aveau dreptul să circule liber pe calea ferată: ca să se poată urca în tren, aveau nevoie de o autorizație specială, eliberată de autoritățile locale. Bica m-a asigurat că putea să-mi aranjeze călătoia pe calea ferată, fără nici un risc, până la București, dar și de acolo până la Arad.

Mi-am făcut repede bagajele. Fără probleme: n-aveam decât câteva haine, primite de la localnici. Mi-am luat rămas bun de la copiii din orfelinat, de la toți pe care i-am putut întâlni, de la Hari, de la toți supraviețuitorii cataclismului transnistrean, le-am mulțumit tuturor pentru ajutorul ce mi l-au acordat și foarte curând am ajuns împreună cu Bica la gară. Am urcat într-un vagon de clasa I al acceleratului de București. Abia acolo mi-a relatat Bica mai amănunțit despre ceea ce se întâmplase cu el până atunci...

După cedearea Ardealului de nord, Bica a părăsit Clujul stabilindu-se la București: în săptămânile de dinaintea atacării Uniunii Sovietice, pentru a nu fi mobilizat ca pilot militar și trimis pe front în această calitate, și-a înaintat demisia și a cerut să fie încadrat la controlul circulației devizelor. Acum făcea parte din cadrele Băncii Naționale a României, secția devize. Povestea mai departe că în prima perioadă, atunci când armatele române și cele germane ocupau alte și alte orașe sovietice, el se afla în rândul doi, căutând și confiscând toate devizele pe care le găsea, în acest caz mai ales ruble. La fel a funcționat ca reprezentant al secției de devize a Băncii Naționale și pe teritoriul țării, în cazul avioanelor americane sau engleze doborâte; el confisca dolarii și lirele sterline de la piloții care deveneau prizonieri.

După acest ciocan, a urmat a doua lovitură, poate și mai puternică: pentru a putea călători cu trenul, trebuia să am o identitate. Pe trenuri se făceau mereu controale, trebuia să te legitimezi, ori în cazul meu lipsea orice document. Ei bine, Bica mi-a arătat că totul era „în regulă". Povestea ticluită era, aparent, cât se poate de banală: Bica, în calitatea sa de comisar al Băncii Naționale, m-a „arestat", întrucât eu aș fi furat și folosit carnetul subcomisarului Muzică Vincențiu. Așa a fost, în acele călătorii am fost subcomisarul Băncii Naționale Muzică Vincențiu. Bica împrumutase de la Muzică legitimația acestuia pentru eventualitatea în care controlorul din tren ar fi cerut documente. Avea în mână și ordinul de arestare pentru mine, pe numele de Muzică, cu indicația scrisă de a ne prezenta la nu știu ce oficiu, la data de... și ora de... În concluzie, eram „sub arest". Bica îmi arătă și foile de drum – avea, de altfel, o grămadă, toate în alb – ale lui, comisarul, ca și foaia mea, a subcomisarului arestat pentru corupție.

În ciuda tuturor celor aflate, am avut deplină încredere în el; tot ce îmi relatase mi s-a părut nu numai verosimil dar și bine pus la punct. Eram sigur că mă va duce la Arad.

Spre seară am ajuns la București. Am mers la locuința lui, care se afla într-una din vilele de pe strada Paris, în apropiere de Piața Victoriei.

Seara am ieșit în oraș. Mă aflam pentru prima dată la București.

M-aș fi așteptat ca după primele bombardamente aeriene, despre care aflasem încă de la Bârlad, mai ales după bombardamentul din 4 aprilie, să văd un oraș în mare parte distrus. Pe de altă parte, după trei ani de război presupuneam că în oraș există o anumită lipsă de alimente, o oarecare penurie în materie de aprovizionare.

Bica m-a dus într-un restaurant înființat de soția mareșalului Antonescu într-o casă din Pasajul Victoria, față-n față cu Palatul Telefoanelor. Restaurantul era plin, se serveau specialități, mâncăruri destul de variate. Bica mi-a explicat că restaurantul oferă în special alimente aduse din noua colonie a Transnistriei. Seara, Bica a telefonat familiei mele, anunțând-o de sosirea noastră la București, apoi mi-a arătat „rezultatele" activității sale de comisar pentru devize: sub paturile din apartamentul în care locuia erau înghesuiți saci plini-ochi cu bancnote – ruble. Apoi am coborât în beci, unde se mai afla o mare cantitate de „capturi", alți nenumărați saci plini cu ruble. Mai avea ascunsă în locuință o frumoasă colecție de dolari din aur și lire sterline, capturile de la piloții americani și britanici.

— Sunt primul care mă apropii de pilotul doborât, îmi explică el și-mi arată cu vădită satisfacție un pumn de monede de aur. Cu Banca Națională fac juma'-juma', o parte mie, o parte statului, da' ce...

— Dar crezi că rublele mai au vreo valoare?, l-am întrebat. Nu vor avea nici măcar valoarea hârtiei pe care sunt tipărite bancnotele.

— Te înșeli, așa a fost după primul război mondial, dar acum rușii vor fi învingători, și rublele astea le voi schimba la un curs nemaipomenit!

În ziua următoare a sosit tata la București.

Nu știu ce cuvinte să folosesc, cum să exprim această întâlnire: un părinte dă de fiul despre care știa, deși vag, dar știa că acesta ieșise dintr-un cavou plin cu cadavre. Personal eram într-o stare ciudată, de nervi. Știam că supraviețuirea mea – în momentul acela ca și în viitorul apropiat – depindea de o vigilență, de o încordare deosebită a nervilor, știam că trebuia să fiu tare ca piatra, acesta fiind singurul mod de a preveni și scăpa de o seamă de pericole. Dar tata... Poate că nici n-a vrut să creadă că veneam de unde veneam, că eram unul scăpat din mormânt. Adevărul este că, fiind permanent împreună cu Bica și cu câțiva dintre prietenii săi, nici nu-i puteam povesti tatei toată grozăvia masacrului. Poate că și din această cauză era înclinat să creadă că trecusem prin greutăți, dar nu chiar prin masacru. După primele îmbrățișări și sărutări am și început să discutăm sec și la obiect despre ce ar trebui să facem în continuare.

Seara am pornit în trei spre Arad. Bica a completat foile de drum pentru toți. Pe durata călătoriei abia dacă am schimbat câteva vorbe.

Când trenul se apropia de Deva, tata mi-a atras atenția că mama va fi la gară, să cobor pentru o clipă treptele vagonului, s-o sărut și să revin imediat în vagon, la locul meu. În gară la Deva, am coborât cele câteva trepte. Mama era acolo, lângă tren, m-a îmbrățișat, m-a sărutat și mi-a spus: „Áldjon meg az Isten" („Dumnezeu să te binecuvânteze"), iar eu am urcat înapoi în tren.

La Arad situația s-a clarificat repede. Imediat mi-am dat seama că dădusem de oameni foarte binevoitori, sora mea și soțul ei, ca și toată familia lor, toți oamenii plini de bunăvoință, dar care prin bunăvoința și naivitatea lor constituiau un pericol imens pentru siguranța mea. Sora mea și soțul ei se gândiseră ca mai întâi să stau la Arad, urmând ca apoi să caute pe cineva, pe plutonierul acela din visurile lor, care să mă ascundă. Concret, nu era nimic pregătit pentru asigurarea mea.

Am dormit o noapte la Arad și, spre dimineață, cu primul tren, ne-am întors la București. Un oraș mare era pentru mine oricum o ascunzătoare mai sigură, mai ales în locuința lui Bica.

Tata hotărî să ia legătura cu cercurile de conducere ale Comunității evreiești ca să obțină un loc pe unul din vapoarele care plecau cu emigranți spre Palestina. După ce voi fi sosit acolo, mi-a spus tata, vor veni și ei, dar în acel moment nu vedea pentru mine nici o altă salvare sigură decât ceea a emigrării cât mai rapide. În acele zile când tata căuta legături și ducea tratative pentru obținerea locului pe un vapor, Bica, împreună cu „Muzică Vincențiu" se plimbau prin București, prin restaurante, pe la cantinele Fundației. În timpul atacurilor aeriene, Bica mă lua cu el în adăpostul Palatului Președinției Consiliului de Miniștri (deci al lui Antonescu!), din imediata apropiere a locuinței sale. Tata, care avea un accent străin când vorbea românește, a fost prezentat drept „neamț" din Ardeal. Pentru cercul de prieteni ai lui Bica, tata deveni „Neamțul". Așa și arăta, mai ales cu gulerul său tare și alb, păstrat de prin secolul trecut, la fel ca al lui Iuliu Maniu.

Într-una din zile tata îmi aduse la cunoștință că totul era aranjat și că trebuia să mergem la o întâlnire cu cei care organizau emigrarea mea. La ora convenită am fost în fața locuinței uneia dintre personalitățile sus-puse ale cercurilor evreiești. Am sunat la ușa familiei dr. Iancu Cornel. Ne-a primit o doamnă care l-a invitat pe tata să ia loc în salonul locuinței, iar eu am fost prezentat unui domn care dorea să afle datele mele personale. Ne-am retras într-o altă cameră.

Acel domn, care era avocat, mi-a pus câteva întrebări despre Vapniarca și mai ales despre Râbnița. Cunoștea deosebit de bine totul, persoanele care fuseseră în închisoare, știa cine fuseseră conducătorii colectivului. După felul în care punea întrebările mi-am dat seama că stau de vorbă cu cineva care s-a ocupat de organizarea ajutorării noastre.

La un moment dat, m-a întrebat: „Sper că știi cine sunt, da? Ei bine, atunci hai să discutăm, tovarășe".

Mi-a spus că în buzunarul paltonului din antreu îmi pusese hârtie și creion, ca în decurs de câteva zile să scriu exact cele întâmplate la Râbnița, pentru ca el să poată publica un articol în „România liberă". M-a întrebat dacă intenționam să emigrez și la răspunsul meu negativ mi-a comunicat că voi fi cazat pentru moment într-o casă conspirativă a doamnei Iancu și că ulterior Partidul îmi va face rost de acte false, ca să pot circula prin oraș și chiar să particip la munca ilegală a Partidului.

După această primă întâlnire cu acel reprezentant sau om de contact al Comitetului Central, am încetat să fiu Muzică Vincențiu. Am primit un nou nume, deocamdată doar un prenume: „Ionel". Cred că mai sunt și azi oameni care dacă m-ar recunoaște mi-ar spune: „Hai noroc, Ionel".

A doua zi ne-am despărțit de Bica. Tata l-a întrebat cât îi datora, iar Bica a cerut o sumă ridicolă, doar pentru unele cheltuieli efective făcute cu mine. Pentru călătoriile întreprinse împreună n-a cerut nimic, doar le făcusem cu foile de drum. Cu Bica m-am mai întâlnit de vreo două sau trei ori. După 23 August 1944 și-a dat demisia din funcția de „comisar al devizelor". Apoi a așteptat până a apărut decretul pentru preschimbarea rublelor și, scoțând sacii de sub pat și din beci a realizat o imensă sumă, cu ajutorul căreia a început să facă comerț – un comerț de un fel deosebit, contrabandă sau un fel de comerț exterior post-război, când cu ajutorul unor șoferi și camionagii sovietici se treceau din România spre Ungaria (și în sens invers, desigur) mărfuri care lipseau de pe piețele țărilor respective. Nici nu mai știu dacă ultima noastră întâlnire a avut loc la Deva sau la Arad, unde ne-am mutat pentru o scurtă perioadă. Frontul era încă activ, avioane germane mai pătrundeau în spațiul nostru aerian și bombardau Aradul, când apăru Bica să-și ia rămas bun. Se hotărâse să treacă dincolo de frontiera ungaro-austriacă, adică să se stabilească în Occident. Ne-am luat rămas bun și i-am dorit succes în noua sa încercare de a porni o viață nouă. De atunci n-am mai auzit de el.

Pentru mine a început o nouă etapă de viață, la București.

Am urcat din nou la familia dr. Iancu. Tatăl meu a fost informat că în legătură cu plecarea mea în Palestina totul era în ordine. I s-a comunicat chiar și data când vasul urma să părăsească portul Constanța. Iar eu urma să primesc un nume nou, o identitate nouă.

Avocatului i-am înmânat paginile scrise despre masacru, iar acesta m-a asigurat că vor fi publicate în „România liberă" (ilegală).

Am fost apoi dus la căminul de copii orfani reveniți din Transnistria, de pe strada Orhei nr.11. Dar n-am fost cazat împreună cu copiii sau cu personalul administrativ, ci am fost instalat într-o locuință de la etaj. Avocatul m-a avertizat că pentru siguranța mea personală va trebui să trăiesc izolat în acel apartament, măcar până voi obține hârtiile noii mele identități. Tocmai se căutau printre hârtiile de identitate ale celor uciși la bombardament niște acte care să corespundă întru-

câtva cu datele mele personale: înălțimea, culoarea părului, a ochilor. Pentru orice eventualitate mi s-a adus și o sticlă cu apă oxigenată, s-o am la îndemână pentru cazul în care ar fi trebuit să devin blond.

În apartament aveam de toate, aparat de făcut cafea, un gramofon și un număr de discuri cu muzică clasică, cărți. Mâncarea mi se aducea zilnic din bucătăria orfelinatului de către cineva care știa de mine și era un om de încredere.

Măsurile acestea de siguranță s-au luat nu atât față de copii, care nu mă cunoșteau, ci mai ales față de alți câțiva locatari recenți. La scurt timp după sosirea mea acolo, au fost cazați în aceeași casă mai mulți foști internați de la Vapniarca, paralizați. Aceștia, readuși la Târgu Jiu, după evacuarea lagărului din Transnistria, au fost eliberați pentru a fi tratați. De la ferestrele apartamentului meu îi vedeam pe cei care abia se mai puteau mișca, trăgându-și picioarele, ajutându-se de cârje. Nu că n-aș fi avut încredere în acești oameni, dar știrea despre supraviețuirea mea s-ar fi răspândit, prea mulți ar fi aflat totuși despre existența mea la o adresă exactă.

Această măsură de precauție s-a dovedit cu totul oportună, căci, la un moment dat, la poarta orfelinatului a apărut o figură ciudată. Individul se recomandă drept preot ortodox care dorea să-i ajute pe micii evrei salvați din iadul masacrelor din Transnistria, să-i salveze sufletește. Acestor copii, care ani de zile nu mâncaseră decât iarbă, cartofi nefierți sau coceni de porumb sau sfeclă, toate crude, le-a oferit bomboane, cu pumnul, și i-a invitat să participe la slujbe. Le citea din Noul Testament și le ținea predici.

Ceva mai târziu am aflat numele celui care încerca să-i creștineze pe acei copii nenorociți: era domnul Wurmbrand. La închisoare, la Caransebeș auzisem de numele acestui om. Cândva fusese un cunoscut comunist, un „teoretician", condamnat la mulți ani de închisoare; ajunsese și la Doftana – când aceasta era închisoarea centrală pentru deținuții politici – și jucase la început un anumit rol în conducerea colectivului ilegal. Apoi s-a întâmplat ceva – n-am aflat niciodată exact ce fusese – și Wurmbrand a fost exclus din partid, din organizația ilegală de la Doftana și declarat „japonez". Ce s-a mai întâmplat cu el nu știu, cum nu știu nici prin ce proces psihologic a ajuns să devină preot sau călugăr. După 23 August n-am mai auzit de el. Abia acum, după cele întâmplate în țară în decembrie 1989, am aflat că a fost condamnat și că despre detenția lui a publicat ulterior un volum intitulat Richard Wurmbrand, *Sânge și lacrimi*.

Avioanele puterilor aliate zburau tot mai des deasupra orașului, bombardamentele și alarmele aeriene se întețeau, dar eu trebuia să rămân în casă, n-aveam voie să cobor în adăpost, ca nu cumva să întâlnesc pe cineva care ar fi putut să mă recunoască. Am cunoscut o nouă senzație de groază, aceea de a fi expus bombelor, care uneori explodau la doar câteva sute de metri depărtare.

Din când în când mă vizita și avocatul care era într-un fel legătura mea de partid. Am aflat și numele lui: îl chema Schreier, doctor în drept și cunoscut ca avocat al apărării în numeroase procese intentate comuniștilor.

Actele mele de identitate întârziau să apară, deși Schreier menționase că era posibil să primesc chiar și sarcini de partid. Mai târziu, dr. Schreier mi-a spus că se renunțase la procurarea actelor false, căci se părea că evenimentele se vor precipita mai tare chiar decât se crezuse: ne aflam la doar un pas de răsturnarea dictaturii. Pentru orice eventualitate mi-a spus că dacă în pofida tuturor avertismentelor și recomandărilor voi ieși totuși pe stradă și dacă ar fi să fiu arestat, atunci la Prefectura Poliției Capitalei să cer să fiu anchetat de comisarul Cutare, care știa ce avea de făcut și l-ar fi informat și pe el, dr. Schreier, despre arestarea mea.

Cu ocazia uneia din următoarele vizite, avocatul Schreier mi-a adus la cunoștință că se reușise înlăturarea lui Foriș din fruntea partidului. Evenimentul era prezentat ca un mare succes în întărirea și îmbunătățirea activității partidului. Nu știusem de acel Foriș, atunci auzeam pentru prima dată numele lui. Mi s-a explicat că înlăturarea acestuia devenise necesară, el făcându-se vinovat, între altele, de faptul că împiedicase dezvoltarea mișcării de partizani din țară. I se mai imputa și „căderea" (arestarea) unui grup numeros de membri ai partidului.

Explicațiile primite mi s-au părut întemeiate: mă mirasem și eu de ce România era singura țară unde nu exista o mișcare de partizani.

În informarea care mi s-a făcut se vorbea de „înlăturare" și nu de schimbarea secretarului general, care avusese loc încă în luna aprilie 1944, deci într-un moment când devenea tot mai evident că alianța puterilor antihitleriste avea să câștige războiul. În cazul Foriș a fost deci vorba într-un fel de o lovitură de stat.

Documentele, puține, care au fost publicate ulterior vorbesc de o „arestare" – o „arestare" de uz intern, în cadrul unei organizații clan-

destine, cum era partidul comunist atunci! – și că ar fi fost ținut într-o casă conspirativă a unei femei de serviciu.

"Schimbarea" nu s-a făcut pe baza statutelor partidului care, în condițiile ilegalității, ar fi fost greu de pus în practică; era deci de înțeles că în acest caz „mijloacele au sfințit scopul". Dar ceea ce mi se pare ciudat e că de la „arestarea" lui Foriș și până la executarea sa – cel puțin în conformitate cu datele publicate până în prezent – au trecut mai mult de doi ani și că nu a avut loc nici un proces cât de cât public. După 23 August ar fi fost doar posibil să aibă loc discuții, luări de poziție, procese verbale care să confirme sau să infirme acuzațiile pentru care a fost executat.

Despre moartea lui am aflat într-un mod cu totul neașteptat și surprinzător. Eram în vara lui 1949, mă plimbam prin cartierul lacurilor din nordul Capitalei când, pe drumul care duce spre Muzeul Minovici, spre aeroportul Băneasa, cineva mă salută și recunoscui pe unul dintre foștii mei tovarăși de detenție de la Caransebeș, unul dintre tinerii sovietici condamnați pentru spionaj. Ne-am continuat plimbarea împreună, sporovăind, povestind de una, de alta. Deodată, într-un loc, în dreptul unui câmp, s-a oprit și, arătând cu mâna undeva, în depărtare, a zis:

— Uite, aici a fost executat Foriș.

Nu i-am cerut nici un amănunt despre felul în care ar fi avut loc execuția, prin împușcare sau în alt fel... Am dat simplu din cap, ca unul care a înțeles totul perfect.

Ulterior m-am întrebat de ce amănuntele morții lui Foriș nu au fost clarificate. Nici azi nu se știe dacă a fost omorât acolo, pe câmp și apoi părăsit în acel loc ca un hoit de câine fără stăpân și nici ce anume s-a întâmplat după aceea. Cine a anunțat prezența unui cadavru care trebuia dus la morgă, înmormântat sau dus la Crematoriu, să nu rămână nimic de pe urma lui?

Există versiuni contradictorii în ce privește modul în care a fost executat, ca și în privința persoanei care a comis fapta, a identității celui care a „îndeplinit" hotărârea, votată în unanimitate, a celui mai înalt for al partidului, Biroul Politic. Unii vorbesc de împușcarea lui Foriș, alții cred că ar fi fost ucis cu o rangă de fier, fie de către șoferul mașinii cu care fusese adus acolo de către cei care supervizau execuția, fie, după alte versiuni, chiar de către cel care avea să devină, mai târiu, adjunct al ministrului de interne, viitorul general Pintilie, în realitate Bodnarenco, zis Pantiușa, fruntașul echipei de

spioni sovietici de la închisoarea din Caransebeș.

Foriș era totuși secretarul general al PCR, numit încă în cadrul activității Kominternului, al Internaționalei Comuniste. E adevărat că atunci când a avut loc arestarea și execuția lui, Kominternul fusese dizolvat și partidele comuniste căpătaseră mai multă libertate în a lua hotărâri interne.

În luna iulie am fost adăpostit în alt ascunziș, într-un alt orfelinat al aceleiași societăți de binefacere, pe strada Labirint.

La câteva zile după mutare, am fost anunțat că în curând va trebui să plec la Constanța, vaporul urmând a părăsi portul la o dată apropiată. L-am rugat pe prietenul tatălui meu ca în seara dinaintea zilei în care va trebui să urc în trenul de Constanța, să-l invite pe tata la un restaurant, să-i dea de băut, ca nu cumva să vină la gară și să vrea să-și ia rămas bun de la mine pe peron, căci nu voi fi acolo. Prietenul și-a ținut făgăduiala, și tata, fără să mă conducă la gară, a fost convins că am plecat și că eram în drum spre Palestina.

Peste câteva zile s-a zvonit – apoi s-a confirmat – că vasul cu care urma să plec fusese scufundat de un submarin german în apropierea coastelor turcești și că abia rămăseseră câțiva supraviețuitori. În această situație l-am rugat telefonic pe prietenul tatălui meu să-i comunice într-un mod cât se poate de diplomatic că din diverse motive nu mă putusem îmbarca și deci nu fusesem pe vasul scufundat. A urmat o nouă întâlnire, o reîntâlnire neverosimilă, care și acum, după peste cinci decenii, mi se pare de domeniul imaginației. Tata nu mi-a făcut nici un reproș, m-a întrebat doar de ce nu-l informasem din timp despre intenția mea de a „omite" îmbarcarea și plecarea spre Palestina.

În orfelinat eram împreună cu copiii și cu personalul administrativ și educativ, mă întâlneam zilnic cu cei ce veneau în vizită. Pentru cei care nu știau adevărul despre mine, eram „Ionel", un administrator. Dispuneam și aici de un gramofon și-mi continuam formarea culturii muzicale. Specificul acelui gramofon electric era că, pus într-o anumită poziție, adică orientat spre nord, să spunem, se transforma în aparat de radio-recepție. (Se știe că deținerea aparatelor de radio le-a fost interzisă evreilor pe toată durata războiului antisovietic.) Prin acest pick-up, care ascundea și un radio, reușeam în fiecare seară la o anumită oră să ascultăm știrile postului de radio

București. După ascultarea buletinului de știri, puneam repede un disc și ascultam „Toccata" de Bach, care pe atunci devenise pentru mine cel mai bun medicament de calmare. Încă de pe atunci acele fugi și piese instrumentale de mai mici dimensiuni erau un adevărat balsam după bombardamentele aeriene.

În această atmosferă a orfelinatului am început să mă gândesc, să „analizez" supraviețuirea mea, dar și întregul complex al Râbniței, tot ce se întâmplase acolo. Pentru moment nu mi-am pus întrebări de ansamblu privind perioada prin care treceam; semnele mele de întrebare erau legate doar de cumplitul eveniment din martie 1944, de acel oribil masacru. Înaintea acelei nopți, pentru mine, dar cred că și pentru majoritatea tovarășilor mei, moartea fusese o noțiune străină și îndepărtată. În mine trăia o anumită credință euforică – cea care m-a însoțit când am intrat în rezistența antifascistă și care treptat a devenit și deviza mea personală, și anume că „noi nu murim niciodată".

Până în martie '44 auzisem de masacre, știam de cumplitele prăpăduri care avuseseră loc pe liniile fronturilor, știam de ghetouri, de execuții de partizani dar și de execuții de populație civilă. Noi ne aflam ca într-o carantină, izolați, și toate grozăviile războiului erau întrucâtva departe de noi: nu văzusem personal nici o execuție, nu asistasem la nici un masacru, dar mai ales nu știusem nimic despre felul în care se comportă oamenii, cei condamnați la moarte, în acele tragice clipe din urmă.

Grupul nostru, trecut prin diferite închisori, nu era o masă anonimă, amorfă. Știam precis care e situația, eram mai toți oameni cu oarecari cunoștințe politice, știam perfect de ce eram internați. Noi nu făceam parte din masa apolitică, neorganizată a sutelor de mii sau milioane de oameni care au fost duși, docili, până în fața gropilor comune, momiți sau împinși cu diferite promisiuni. Noi, întregul colectiv, am dat dovadă de o imensă inventivitate politică și capacitate de adaptare, cu ajutorul cărora am reușit să zădărnicim intențiile administrațiilor respective, care toate își propuseseră să ne lichideze – într-o formă sau alta. Și totuși, întreaga această experiență nu ne-a fost de folos: am căzut în capcană. Tactica folosită împotriva noastră a fost identică din toate punctele de vedere cu cea folosită de Gestapo sau de SS pentru dezarmarea psihologică a celor condamnați la deportare și apoi la gazare. Chiar dacă proporțiile diferă, la fel au reușit cu noi: în decurs de numai câteva zile au produs un scurtcircuit în gândirea noastră, în clarviziunea grupului nostru. În 24 de ore sau cel mult 48 de ore au reușit să ne convingă că vom fi puși în libertate, ca în acest

fel să ne întunece logica gândirii, să nu încercăm să opunem vreo rezistență, să nu profităm de vreo eventuală portiță de scăpare.

M-am întrebat de nenumărate ori cum de a fost posibil să clacheze conducerea noastră? Tocmai conducerea noastră să nu fi avut informațiile cât de cât necesare, conducerea care își crease o întreagă rețea de informatori în exteriorul închisorii, având contacte și cu grupul de partizani din regiune, și cu grupurile de rezistență ilegale din localitate! Apoi își avea oamenii din interior, o parte dintre gardieni și chiar unii dintre ofițerii jandarmeriei erau, într-un fel sau altul, legați de conducerea colectivului nostru și ne informau regulat. Datorită acestor relații grupul nostru a dispus de posibilități de muncă în afara închisorii, câțiva dintre noi, bolnavi fiind, au fost internați la spitalul local. Toate acestea erau tot atâtea posibilități de evadare.

Cu toată clarviziunea dovedită anterior, am dat cu toții faliment.

Din pregătirile premergătoare evenimentelor și din informațiile primite am dedus cu toții, încă cu săptămâni înainte – și analiza făcută de conducere întărea și confirma toate presupunerile în acest sens – că era de așteptat un eveniment important. Am fost pregătiți sufletește și material pentru acel moment de criză care se apropia parcă văzând cu ochii. Ce anume aștepta conducerea colectivului, nu știu. Poate că a fost informată că guvernul Antonescu avea în pregătire unele măsuri în ceea ce ne privea?

Asistând la procesul Râbnița, care a avut loc după 23 August 1944, știu că telegrama citită în fața noastră în dimineața zilei de 18 martie, prin care ministrul de interne ordona legiunii de jandarmi din Râbnița să ne aducă în țară, a fost autentică; ea există ca document. S-ar putea ca toată construcția planului pentru salvarea noastră să fi fost perfectă, dar totuși undeva să se fi produs o greșeală tragică.

În debandada care a premers masacrul, lanțul prea numeroaselor și complicatelor combinații ale aducerii noastre în țară s-a rupt. E oare de înțeles cum de în tot cursul zilei de 18 martie conducerea colectivului nu și-a dat seama de cele ce urmau să se întâmple – sau era atât de convinsă de bunăvoința comandamentului de jandarmi?

Altfel totul pare incredibil, inexplicabil. Nu pentru că aș exclude *a priori* posibilitatea comiterii unor greșeli. Greșeli s-au comis destule în toți acei ani petrecuți de mine la închisoare. Dar este clar că aceasta a fost o greșeală capitală, cu atât mai gravă cu cât chiar și în ziua hotărâtoare s-ar mai fi putut întreprinde ceva. Dezarmarea celor câțiva paznici n-ar fi constituit o problemă dificilă. Paznicii intrau și ieșeau

permanent în celulele noastre. Câțiva dintre ei chiar colaborau cu noi sub diferite forme: probabil că unuia sau altuia dintre primii gardieni li s-au făcut și propuneri și promisiuni de viitor. În dimineața zilei de 18 martie, după citirea telegramei, după plecarea jandarmeriei, aproape toți ne plimbam liberi prin curte. Am impresia că în acele clipe nu numai noi am crezut în apropiata eliberare, ci și gardienii. Prin celule, pe coridoare, în curte, înfrățirea și exprimarea bucuriei în așteptarea evenimentului repatrierii nu s-a limitat doar la condamnați. În această atmosferă de sărbătoare, de „uniune națională", nimeni n-a bănuit că ni se întinsese momeala ucigașă. În acele ore s-ar fi putut schimba totul, am fi putut prelua controlul asupra închisorii și, cu toate riscurile unui schimb de focuri și ale eventualelor urmăriri, cei patru sute de deținuți ar fi avut infinit mai multe șanse de salvare decât atunci când au fost transformați în ținte fixe pentru trageri, în noaptea care a urmat.

Mi-am adus aminte de atitudinea unora din grupul nostru în acele ore, dar în amintirea mea persista mai ales imaginea lui Mähler, cel mai nevinovat om din colectivul nostru, acel croitor din suburbiile bucureștene, meseriaș de cartier, care și-a trăit toată viața peticind pantalonii săracilor. A fost adus la Vapniarca din întâmplare, pentru că numărul celor arestați trebuia să corespundă cu o anumită cotă, fixată de chestura de poliție. N-a fost niciodată comunist, poate își astupa urechile când auzea acest cuvânt. Își făcea rugăciunile în fiecare dimineață, chiar și în cele mai grele situații ale vieții de lagăr. Când vestea transferării noastre spre țară a fost anunțată de jandarmerie, el a scos din săculețul de catifea albastră în care își păstra „instrumentele" sale de rugăciune, șalul de lână albă cu decorațiuni negre și argintii, „tales"-ul, cu care se împodobesc evreii evlavioși când se roagă, și-a pus acest șal pe umăr și, îndreptându-se cu fața spre Ierusalim, a citit rugăciunea morților. Când a terminat a împăturit „tales"-ul cu grijă, l-a sărutat așa cum se cuvine și l-a pus înapoi în săculețul albastru. Apoi s-a apropiat de perete și a început să plângă abia perceptibil, să-și jelească soția rămasă văduvă, fiica rămasă orfană de tată. Unul din celulă încercă să-l trezească la realitate, explicându-i că nu are de ce să plângă, o dată ce în cursul zilei vom pleca spre țară, acasă, unde își va revedea familia. Dar Mähler dădea doar din cap, lacrimile îi curgeau, iar el repeta mereu că știa că i se apropia moartea.

Bocetele și rugăciunea lui Mähler, „El mahle rahamim..." ("Plin de milă...", rugăciunea pentru morți) mi s-au părut doar o manifestare a misticismului, un semn de slăbiciune și de pesimism.

Și azi, după 50 de ani, mă întreb cum de a presimțit el tragedia care se apropia. Mă întreb de ce presimțirile lui Mähler n-au fost luate în seamă de conducerea colectivului? Dar cine ar fi dat crezare acestui om religios, cu frica lui Dumnezeu? Bun-rămasul lui Mähler de la viață nu îmi dă pace nici azi. Rămân de neînțeles pentru mine nu numai presimțirea morții apropiate, dar și liniștea sufletească cu care a acceptat, în mod conștient și împăcat, moartea.

Decenii mai târziu, am văzut în repetate rânduri la televizor cele mai îngrozitoare imagini ale Holocaustului, deci ale masacrărilor de evrei comise de soldați germani: evreii aduși la execuție erau puși în fața gropilor comune săpate chiar de condamnați. Soldații executori ai împușcărilor arată un calm și o indiferență incredibile: cadavrele vii, complet despuiate, mânate cu brutalitate, se opreau la marginea mormintelor și așteptau cu calm gloanțele care urmau să le rostogolească fără viață în adânc. Nu înțelegeam calmul, resemnarea miilor de condamnați la moarte. Revăd și în zilele noastre aceste imagini cu oameni bătrâni, unii dintre ei credincioși, alții necredincioși, aliniindu-se calm, dominați de o renunțare totală, în fața gropilor și așteptând fără plânsete, fără frică, moartea.

Cu un calm asemănător și-a luat și Mähler rămas bun de la familia sa. După citirea rugăciunii morților a fost cuprins de o liniște și un calm incredibil. Probabil se și simțea trecut într-o altă lume, imaginată de el, în credința sa. Și azi mă întreb cât de adâncă, cât de puternică poate fi, trebuie să fie credința acestor oameni religioși în Dumnezeu și în lumea cealaltă ca să dobândească liniștea și calmul, indiferența dovedite și de Mähler în fața morții? Așa cum mă întreb cât de respingătoare, lipsită de sens li s-a părut, lui Mähler și celor asemenea lui, în acele clipe cruciale viața pământească de care s-au detașat cu atâta ușurință? Toate aceste fenomene rămân pentru mine, necredinciosul, întrebări care vor trebui să aștepte veșnic un răspuns.

Inexplicabil mi se pare și faptul că în momentul în care realitatea masacrului nu se mai putea pune la îndoială, când în celula în care se afla conducerea colectivului se auzea cât se poate de limpede ce se petrecea de fapt în jur, la fel de limpede cum se auzea și în celula în care mă aflam eu, când fiecare dintre noi, îngrozit, căuta un cuvânt de îmbărbătare pentru sine și pentru tovarășii săi, când se aruncau în neștire cuvintele spre un viitor care nu ne mai aparținea, în acele clipe din celula conducerii nu s-au auzit nici o vorbă, nici un strigăt, nici o îmbărbătare sau vreun cuvânt de adio...

Mai toți știam cum trebuie să murim!!! Da, în acei ani și în acea noapte știam că vom muri și mai toți știam cum trebuie să murim!

Conducerea colectivului era, probabil, conștientă de acest lucru și a considerat că nu mai era cazul unei manifestări colective de eroism, de dârzenie; sau, poate, conducerea noastră se gândea, așa cum îmi străfulgerase și mie pentru o clipă prin minte, că ceea ce se întâmpla în celulele subsolului și ale etajului nu se va întâmpla și cu noi...?

Da, știam că trebuie să murim...

Datorită acelui patefon-cameleon am aflat spre seara zilei de 23 August 1944 de apelul regelui Mihai I. Apoi, la orele 22.00 am ascultat „Proclamația" prin care se anunța „ieșirea noastră din alianța puterilor Axei și imediata încetare a războiului cu Națiunile Unite", precum și faptul că „dictatura a luat sfârșit și cu ea încetează toate asupririle..."

Eram un om liber... Eram unul dintre învingători, un biruitor.

Nu mai știu ce am făcut imediat după ce-am ascultat Proclamația regală: cu siguranță ne-am îmbrățișat cu toții, cei aflați acolo, în orfelinat. Poate că primele mele gânduri le-am îndreptat spre închisoarea de la Râbnița, spre cei carbonizați, spre cei care au pornit la drum ca și mine, pentru ca o asemenea Proclamație regală să devină realitate, și n-au apucat acea seară de 23 August... Poate... Nu-mi aduc pur și simplu aminte de acele momente care ar fi trebuit să fie de neuitat.

Spre miezul nopții a sosit la cămin cineva trimis de familia doctorului Iancu să mă conducă în oraș, la locuința lor. Însoțitorul meu din acea noapte era cel care ulterior avea să devină cunoscutul critic de artă Radu Bogdan.

În casa Iancu se sărbătorea: erau de față niște oameni, necunoscuți mie, câțiva vecini de bloc, între care și un funcționar superior de la Banca Națională. Pentru doar câteva clipe a apărut și dr. Schreier, cu care ne-am felicitat reciproc. Au apărut apoi alte persoane, care stătuseră ascunse în diferite locuințe clandestine, între ele și viitoarea soție a lui Miron Constantinescu...

Am stat câteva zile în blocul unde locuia dr. Iancu; în timpul bombardamentelor germane ne retrăgeam în beciul blocului. Situația nu era încă pe deplin clarificată, în sensul că nu eram încă siguri dacă unitățile românești din București și din împrejurimi vor reuși să învingă unitățile germane aflate în Capitală; din acest motiv mi s-a interzis să mă plimb prin oraș.

În acele zile l-am văzut pentru ultima oară pe avocatul Schreier. După instalarea guvernului dr.Petru Groza, el a fost numit ministru adjunct la Interne. Ceva mai târziu am aflat că, la câteva luni după preluarea acestui post, împreună cu soția sa, au plecat, au fugit din țară. Nimeni nu mi-a putut explica ce anume se întâmplase. Câteva luni mai târziu, în subsolul unei pagini interioare a ziarului „Scânteia" a apărut știrea că dr. Schreier a fost scos din cadrele Partidului Comunist Român.

Nu știu dacă acest mic amănunt are vreo importanță pentru cunoașterea istoriei PCR sau dacă dr. Schreier a lăsat pe undeva, în emigrație niște note, însemnări, explicații care ar putea fi publicate acum. În tot cazul, este încă unul din capitolele activității ilegale rămas neelucidat. Presupun că dr. Schreier fusese activ alături de CC al PCR în perioada în care secretar general fusese Foriș; s-ar putea ca, fiind la ministerul de interne, să fi aflat sau bănuit cele ce urmau să se întâmple cu Foriș, în care caz și el, ca fost colaborator, ar fi putut fi implicat, așa că, folosindu-se de avantajul funcției sale de ministru adjunct, adică având pașaport, să se fi salvat de la „judecata" care, probabil, îl aștepta. Este o ipoteză care îmi aparține.

Comitetul Central al partidului s-a instalat într-un palat de pe eleganta Alee Alexandru. Câțiva dintre foștii mei tovarăși de detenție de la Caransebeș erau de părere că trebuia să mă prezint la tovarășul Gheorghiu-Dej, să-i povestesc despre cele întâmplate la Râbnița, și în special despre Lazăr Grünberg și Andrei Bernath. Am fost dus de câțiva tovarăși la acel palat, am reușit să trecem de toate santinelele și pazele și am ajuns în fața lui. Spre marea mea mirare, tovarășul nu s-a arătat deloc interesat de cele ce doream să-i relatez și cu atât mai puțin de persoana mea. După ce îmi spuse că nu era „momentul pentru treaba aceasta" și că ulterior își va face timp și pentru cele petrecute la Râbnița, am fost scos din sală și din palat.

Niciodată nimeni din conducerea partidului nu a apelat la mine ca să afle ce și cum s-a întâmplat acolo.

La 30 august s-a anunțat intrarea armatelor sovietice în București. Voiam neapărat să-i văd, să-i întâmpin și eu, așa cum veneau încolonați, cu armamentul lor, să privesc la fețele celor care reușiseră să învingă armatele aparent invincibile ale fascismului mondial.

M-am dus, deci, spre Șoseaua Colentina, pe unde urmau să sosească. Acolo, pe trotuar am dat de o veche cunoștință: era Sencovici, un

fost coleg de detenție de la Caransebeș; fusese și el în comisia care a anchetat împrejurările arestării grupului nostru. Eram în relații relativ bune, chiar prietenești cu el. Îl respectam, știind că de foarte mulți ani era membru al Comitetului Central, cel puțin așa se vorbea. Venise și el pe Șoseaua Colentina să vadă intrarea trupelor sovietice. Întâlnindu-ne, ne-am bucurat de revedere; atunci el mi-a spus următoarele:

— Aud că tu povestești că la Râbnița, la închisoare a avut loc un masacru, că toți au fost împușcați de nemți și apoi s-a dat foc clădirii. Azi dimineață am vorbit cu un parașutist sovietic care a trecut nu demult prin Râbnița și spune că acolo n-au avut loc nici masacre și nici n-au fost aprinse case. Dacă tu ești primul care a sosit în țară nu încerca să-ți formezi din asta un capital politic... Te avertizez... Tovarășii vor sosi în câteva zile aici și atunci te vom trage la răspundere pentru minciunile tale...

N-a vrut să-mi asculte răspunsul. Nu l-a interesat nici micul amănunt că masacrul avusese loc la mijlocul lui martie, iar parașutistul de care vorbea a trecut prin Râbnița în august, adică după cinci luni.

Asta a fost una din primele manifestări de neîncredere față de mine, cu atât mai supărătoare cu cât se baza pe afirmații nefondate.

Pentru mine a urmat o perioadă grea. Avertismentul lui Sencovici mi-a zdruncinat și mai tare nervii; începusem să mă îndoiesc că eram pe deplin normal, mai mult, începusem să mă îndoiesc că masacrul avusese loc și să mă întreb dacă nu fusese doar un produs al minții mele bolnave. Ajunsesem în așa stare încât, mergând pe străzile Capitalei, mi se părea că recunosc printre prietoni fețele unora dintre cei de la Râbnița și-mi ziceam: „Uite-l pe Andrei! Ce bine că și el a scăpat!" Mă apropiam de omul care mi se părea cunoscut, bucurându-mă că mai e cineva în viață din grupul nostru. Dar imediat mă lămuream că era vorba de o confuzie, datorată unei vagi asemănări fizice, și aceea mai mult închipuită.

Această stare s-a agravat când am aflat că Walter, despre a cărui moarte fusesem ferm convins, urma să se întoarcă peste câteva zile în București. Walter a sosit, ne-am întâlnit și pentru moment am crezut că el avea să fie primul din grupul complet care va reveni. Dar stând de vorbă pe îndelete, el a confirmat tragedia, faptul că toți au murit – cu excepția noastră, a celor trei – și că presupunerea revenirii grupului era doar o dorință irealizabilă.

Cum s-a salvat Walter? Când mongoloidul a tras o salvă în direcția lui și nu l-a nimerit, Walter a sărit de pe zid și a luat-o la fugă

până a găsit o groapă în care s-a ascuns. Un țăran moldovean l-a văzut și l-a avertizat că acolo putea fi descoperit de nemți. L-a luat cu el, l-a ținut ascuns, până ce l-a putut preda organizației locale de partizani, care l-a adăpostit până la sosirea armatelor sovietice.

Despre cele întâmplate atât în țară cât mai ales în Transnistria în privința măsurilor antievreiești s-a scris și s-a publicat destul de mult, dar cred că acest capitol de istorie nu este definit în forma sa deplină.

De fiecare dacă când sunt în țară constat atât din presă cât și în discuțiile cu cunoscuții, mai ales cu cei din rândul intelectualității, că nu puțini sunt cei care se situează pe o poziție de negare a crimelor comise.

În perioada zisă „socialistă", presa și propaganda au comis nenumărate greșeli, au falsificat faptele, s-a mințit, prezentându-se deseori imagini neadevărate, deformate, lacunare, tendențioase despre evenimentele petrecute în istoria mai recentă, în viața țării. În prezent, într-o parte a presei de după „revoluția" din 1989 și-a făcut loc o nouă mentalitate, aceea de a nega pur și simplu anumite pagini de istorie. Această presă care adesea întrece prin fanatismul ei bolnăvicios chiar și presa legionară dintre cele două războaie mondiale, cum era de pildă „Porunca Vremii", sau chiar afirmațiile oficiosului hitlerist din Germania ("Stürmer" sau „Völkischer Beobachter"), neagă pur și simplu pagini întregi din istoria perioadei antonesciene.

În această nouă presă liberă se merge, de pildă, atât de departe cu „libertatea", încât se neagă fapte ultracunoscute. În acest sens amintesc doar un exemplu: după aproape 50 de ani de la masacrul de la Râbnița – suntem în viață toți cei trei supraviețuitori – s-a găsit o publicație considerată și „liberală" și „democratică", „Expres Magazin", care în numărul 16 din 22 aprilie 1992 (Anul III al „Revoluției") scrie între altele: ..."un pluton de nemți... ar fi trecut la masacrarea deținuților..." și, mai departe, autorul încurcând imaginația cu realitatea, falsificând faptele în mod conștient, întinează în modul cel mai nerușinat memoria celor uciși, afirmând că atât actul de acuzare al procesului Râbnița cât și depozițiile martorilor, ale... „așa-zișilor supraviețuitori" – adică și depoziția mea, eu fiind menționat nominal – „abundă în inexactități și inadvertențe" și *„afirmăm cu toată certitudinea că martorii care au depus în acest proces sunt ori falși, ori mincinoși*". Mai degrabă – și una și alta (s.n. – M.G.)

Ce mi se pare mai tragic e poziția unor intelectuali față de ansamblul Holocaustului care a avut loc în țară: ei nu neagă în mod absolut

împușcările care au avut loc, recunosc că „ceva s-a întâmplat", ba chiar și motivează aceste împușcări. Din nefericire propaganda legionară a reușit să influențeze chiar și pe unii despre care știu că n-au fost și nu sunt împotriva evreilor și care dispun de asemenea explicații privind masacrele din Basarabia și Transnistria: „da, e adevărat că unii au fost împușcați, dar ei... au fost de vină; atunci când trupele române au intrat în Basarabia, ei, unii evrei au jignit drapelul românesc și soldații, revoltați, i-au împușcat pe cei câțiva".

Sunt dispus să accept și o asemenea presupunere, căci nebuni se găsesc peste tot, dar din păcate împușcările nu s-au limitat la cei „câțiva jidani care au jignit, au murdărit mândria ostașilor". Nu e cazul să mă refer la imensitatea documentelor, a materialului care se referă la aceste evenimente. Mă refer pur și simplu la documente oficiale, fie cele ale Consiliului de Miniștri, fie la publicațiile naziste, care toate confirmă deportările și măsurile luate în vederea aplicării „soluției finale" la evreimea din România. Ori nu ne putem permite să afirmăm că declarațiile guvernului Antonescu sunt false sau că presa „aliaților" mințea...

De la 11 septembrie 1940 – data preluării puterii de către generalul Antonescu – și până la 21 ianuarie 1941 (data insurecției legionare) s-au adoptat 41 de decrete regale, decrete-legi, hotărâri ale Consiliului de Miniștri și decizii ministeriale cu caracter de persecuție rasială, care au avut drept urmare, în ultimă expresie, prin privare de drepturi, radierea juridică a evreilor. În baza deciziei Ministerului Culturii din data de 11 septembrie 1940 cultul mozaic este exclus din ansamblul cultelor „istorice" din România. Cei ce vorbesc mereu despre faptul că „suntem urmașii Romei" să-și aducă aminte că, în anul 212, împăratul Caracalla a promulgat „Constitutio Antoniniana" care acorda tuturor locuitorilor din provinciile imperiului cetățenie, cea romană, toți beneficiind de dreptul italic, „ius italicum". În plus, religia mozaică, iudaică, devine în întreg imperiul „religie licită", ceea ce se referea nu numai la „iudeii" din Iudeea sau din Roma, dar și la cei care făceau parte din legiunea XIII Gemina, staționată la Sarmizegetusa sau la cei din detașamentele iudaice care lucrau la construcția drumului care lega Dacia Felix de Panonia sau în Munții Apuseni, la minele de aur. Și din această perspectivă va trebui ca viitorii istorici să cerceteze cum se explică pierderea unor drepturi după trecerea a 1800 de ani, după o evoluție în cultură și civilizație.

Un alt punct care se cere cercetat și studiat, după părerea mea, se referă la măsura cu care Antonescu a răspuns actelor de partizanat. Se știe că, după ocuparea Odesei de către armata română, partizanii au aruncat în aer comandamentul militar român. Antonescu a ordonat ca pentru fiecare ofițer să fie împușcați 200, iar pentru fiecare subofițer sau soldat câte 100 de comuniști sau evrei. Acestea au fost „baremurile" stabilite de șeful statului. Dacă vom compara acestea cu cele stabilite de Hitler, de pildă în cazul acțiunii de partizani de la Roma, când au fost uciși 33 de soldați germani și Führerul a ordonat ca represalii împușcarea pentru fiecare german a 10 italieni, atunci vom constata că la Odesa „baremul" a fost de zece și, respectiv, 20 de ori superior celui aplicat la Fosele Ardeatine, unde au fost împușcați 335 de italieni, între care și fostul ministru adjunct la Interne din primul cabinet al lui Mussolini, evreul Finzi-Conti.

Dacă însă comparăm „baremul" de la Odesa cu cel stabilit de statul nazist pentru Lidice sau Oradour-sur-Glane, devenite locuri de pelerinaj internațional, atunci măsurile luate de Antonescu au fost de 30 și, respectiv, de 50 de ori mai mari. Viitorii cercetători vor avea încă multe alte probleme de rezolvat. Am amintit mai sus că în toamna lui 1942, la o lună după deportarea noastră la Vapniarca, guvernul a realizat ceea ce am numit „minunea". Fostul general, acum mareșal, a hotărât oprirea deportărilor și readucerea treptată în țară a celor „dislocați" în Transnistria. Acest capitol e cu totul deosebit și unic în ansamblul epocii istorice respective. Schimbarea atitudinii lui Antonescu în această problemă a fost prezentată de acesta deschis, direct lui Hitler.

În culegerea de documente intitulată *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler* (*Oameni de stat și diplomați la Hitler*), publicată la Frankfurt/Main în 1970, se află între altele și stenograma întâlnirii care a avut loc între Antonescu și Hitler la 13 aprilie 1943, la castelul Klessheim din apropiere de Salzburg. Führerul declară că părerea sa în privința soluționării problemei evreiești este diferită de cea a lui Antonescu, la care Antonescu îi răspunde că și el ar dori să rezolve problema, de fapt ar transporta cu plăcere evreii din Roânia, dar nu știe cum anume, întrucât are greutăți în chestiunea tranzitului care ar trebui să se facă prin Bulgaria și că, după părerea sa, însuși statul german a intervenit ca bulgarii să aibă o poziție negativă față de această soluție.

Precum se știe, ceva mai târziu, tranzitul prin Bulgaria neputându-se realiza, în vederea transportării evreilor spre Palestina s-a

acceptat organizarea migrației pe cale maritimă, cu vasele din Constanța. Unele dintre aceste nave au fost scufundate în Marea Neagră de submarine naziste. Printre cele scufundate s-a numărat și vasul cu care ar fi urmat să emigrez și eu.

Abia întors la Deva, în septembrie 1944, am asistat la „asaltarea", ocuparea, preluarea sediului partidului „Deutsche Volkspartei", organizație pronazistă a etnicilor germani din județul nostru. Acest sediu se afla într-o clădire din piața centrală, confiscată de la un comerciant evreu. După preluarea acestui sediu de către cei câțiva comuniști care se eliberaseră din închisori și lagăre, întreaga clădire cu două caturi a fost folosită timp îndelungat de organizația locală și județeană; în birourile, mobilierul și fotoliile foștilor naziști s-au instalat noii secretari și activiști ai Partidului Comunist Român, autonumiți în funcțiile respective, fără să fi fost aleși de cineva și nici măcar trimiși sau confirmați de organe superioare de la „centru", din Capitală. Cred, de altfel, că pe atunci încă nici nu exista așa ceva. Mai târziu a fost trimis ca instructor județean, poate și regional, unul dintre cei mai sus plasați în nomenclatura partidului.

Nu trecuse mult timp după sosirea mea acasă, când o parte din populația germană din oraș și regiune a fost arestată și deportată în Uniunea Sovietică, la muncă obligatorie pentru reconstrucția țării.

Într-o dimineață s-a răspândit știrea că nemții sunt duși la gara orașului și încărcați în vagoane în vederea deportării. M-am dus să asist la acest spectacol. Am stat un timp acolo și am văzut cum soseau grupuri de germani, inclusiv femei, sub paza soldaților sovietici și cum au fost urcați în vagoane de marfă sau pentru transportul vitelor, aceleași vagoane vopsite într-un roșu spălăcit și purtând inscripția „8 cai sau 40 de oameni"...

Pe atunci mi se părea îndreptățit ceea ce se făcea cu o parte din populația germană; eram convins că cineva trebuia să plătească pentru imensele distrugeri și crime comise în războiul pornit de hitleriști.

Știam, chiar văzusem câte ceva din dezastrele provocate de războiul pornit de cel de-al III-lea Reich împotriva URSS. Știam de milioanele de morți, de cei uciși în război, de nimicirea a numeroase orașe mari și a sute de localități mai mici, de distrugerea a sute de mii de clădiri, școli, universități, biserici, drumuri, căi ferate.

Cei care au fost înghesuiți în vagoanele pe care, ca și în cazul deportării evreilor și țiganilor în Transnistria, scria „8 cai sau 40 de oa-

meni", nu erau cei care distruseseră totul în partea cea mai dezvoltată a Uniunii Sovietice. Este la fel de adevărat că, începând din 1943, în România s-au recrutat „voluntari" pentru armata germană. Se pare că, la un moment dat, cei 45.000 de foști cetățeni români de origine germană – sași transilvăneni sau șvabi bănățeni sau etnici germani din alte regiuni ale țării – formau a zecea parte a unităților din Waffen-SS. Dar, pentru mobilizarea sau deportarea la muncă obligatorie, pentru reconstruirea celor distruse, n-au fost căutați anume cei care participaseră la pustiirile din timpul războiului. Au fost luați pur și simplu germani, orice germani. S-a „generalizat", așa cum și fasciștii procedaseră înainte, și germanii din România – indiferent dacă au simpatizat sau nu cu ideile hitleriste – au fost declarați cu toții criminali și răspunzători de toate distrugerile și ororile comise în timpul războiului. Ceva mai târziu, după deportarea unei părți a populației de origine germană în URSS, au urmat deportările în Câmpia Bărăganului și în Valea Dunării. Dacă în momentul deportărilor spre URSS mi se păruse că se procedase just, la a doua deportare mi-am dat deja seama că era o acțiune asemănătoare cu cele de tip fascist.

În preajma alegerilor parlamentare mă aflam din nou la Deva, când a sosit Ana Pauker, Ana noastră, să caute noi aliați în favoarea listei noastre electorale. În acest cadru a stat de vorbă între alții și cu șeful organizației de tineret a Partidului Național Țărănesc, Iosif R. Ana noastră i-a prezentat intențiile PCR ca și programul Blocului format din diferite partide și organizații de masă și i-a cerut și lui Iosif adeziunea. El, Iosif a încercat să explice că trecerea sa spontană, pe neașteptate, din partidul lui Iuliu Maniu, șeful PNȚ, la coaliția din jurul PCR nu va fi acceptată, nu va fi convingătoare pentru tinerii intelectuali țărăniști, care nu vor vota Blocul Partidelor Democratice. Iosif a cerut un răgaz de gândire, ca să aibă timp să-și convingă prietenii de necesitatea reorientării politice, să obțină adeziunea lor. Dar tovarășa Ana n-a avut timp să aștepte, n-a avut „timp de pierdut", a părăsit orașul și imediat, în următoarele 24 de ore, Iosif R., cu care eram, de altfel, înrudit, a fost arestat, trimis într-un lagăr unde a stat ani îndelungați, fără nici o explicație, fără nici un proces.

Drumul care a dus la transformarea partidului comuniștilor într-o organizație de tip fascistoid a început foarte repede și într-un mod aproape deschis.

Unii istorici actuali vorbesc despre o așa-zisă înțelegere tacită care s-ar fi încheiat între Ana Pauker, din partea PCR, și conducerea

legionarilor care se aflau – din ianuarie 1941, de la insurecția legionară – în ilegalitate, interzișI fiind de mareșalul Antonescu. Indiferent dacă între cele două extreme a existat o înțelegere de colaborare sau nu, realitatea e că noi, comuniștii „de rând", a trebuit să atragem în partid noi elemente, inclusiv legionari, oameni mai puțin compromiși, astfel încât să îngroșăm rândul celor care urmau să voteze alături de noi. În urma acestei campanii de lărgire a partidului – eu, în perioada aceea, am stat un timp la Deva, apoi la Cluj -, alături de cei aproximativ o mie de vechi comuniști din ilegalitate, PCR s-a „umflat" cu zeci și sute de mii de „tovarăși de drum", cu oameni care pur și simplu voiau doar să-și apere existența; între ei, desigur, mulți legionari. E adevărat că, ulterior, cu ocazia unor verificări, o parte dintre legionari au fost excluși din PCR.

Dar indiferent de toate acestea, realitatea e că în rândul legionarilor se răspândise următoarea zicală versificată, de „îmbărbătare":

...Căpitane, nu fi trist,
Garda merge înainte
Prin partidul comunist...

În perioada șederii mele la Deva, în 1944, am trăit împreună cu părinții. Ei n-au reprimit magazinul de la familia Dinu. Dar între ei a intervenit o înțelegere: tata a primit o anumită sumă drept despăgubire ca să-și poată relua activitatea de comerciant – la vârsta de 65 de ani. Magazinul a rămas familiei Dinu și a fost naționalizat ceva mai târziu, de guvernul instalat după alegerile din 1946.

Încercam să lucrez undeva la sediul PCR. Cineva a înființat un ziar, „Zori noi", la care scriam știri și mici comentarii. Zilele treceau relativ repede și ușor, dar serile erau îngrozitoare: până se întuneca, stăteam în casă, în apartament, împreună cu părinții, ascultam emisiunile de la radio, la aparatul reprimit de la prefectură. Dar în fiecare noapte se făcea ora când mi se părea că aud tropotul cailor echipei de calmâci care, aflând adresa mea de la Deva, veneau să-și remedieze neglijența de la Râbnița, veneau să mă lichideze. Din acel moment nu mai puteam sta în casă: ieșeam pe balconul cu balustradă care se întindea de-a lungul apartamentului nostru, aflat la o înălțime de aproape două etaje. Acolo auzeam și urmăream toate zgomotele pe o rază de cel puțin zece kilometri. Dacă cineva la Simeria (circa 8-9 kilometri în linie aeriană) pornea un motor, urmăream cu urechea drumul mașinii, de la pornire și până ce dispărea dincolo de satul Mintia, aflat după dealul și pădurea Jepi, spre Arad.

Mă culcam în jurul orei unu sau două noaptea, probabil ora care corespundea momentului în care masacrul de la Râbnița s-a încheiat.

Când părinții mei s-au mutat, mai întâi la Arad și apoi la Cluj, ca să încerce să-și facă un rost acolo, eu am rămas o vreme la Deva. Trăiam din salariul de la „Zori noi", care-mi ajungea să plătesc masa de prânz (care era aproape pe gratis) și să-mi cumpăr zilnic un pachet de țigări „Naționale". Ceva mai ieftin nu exista. Mi-am ales o locuință la poalele dealului cetății, într-o casă ca de țară. Dar înainte de a mă fi mutat acolo, am studiat în cele mai mici amănunte poziția intrării în casă, prin care ar putea pătrunde echipa de calmâci, apoi am studiat în ce parte dădea fereastra odăii în care urma să dorm, dacă e așezată în așa fel ca la pătrunderea calmâcilor în casă să am timpul necesar și posibilitatea să sar pe fereastră și să dispar în desișul pădurii de pe deal. Am studiat pe unde trece cărarea din pădure care duce la pieptul stâncos al dealului, căci acolo se aflau cîteva goluri în stean, pe care le cunoșteam încă din copilărie și eram convins că acolo m-aș fi putut ascunde.

În cei patru ani cât am lipsit, orașul nu-și schimbase cu nimic înfățișarea din punct de vedere urbanistic.

Unele stări de lucruri m-au șocat totuși, în special unele ciudate colaborări pe plan economic între evreii locali și germani. În ciuda existenței legilor rasiale care, între altele, interziceau activitatea industrială și comercială a evreilor, am găsit mici făbricuțe care, de facto, erau, cel puțin în parte, în proprietatea unor evrei, funcționând însă sub acoperirea numelor unor germani, co-proprietari. Era, astfel, la Deva, încă din vremea copilăriei mele, o mică fabrică de săpunuri și alte produse chimice, unde se prelucrau deșeuri provenite din sacrificarea animalelor (fapt pentru care se și afla chiar în curtea abatorului). Revenind în 1944, am fost surprins să găsesc acolo o întreprindere industrială de anumite proporții, unde colaborau, alături de fostul proprietar evreu al făbricuței de altădată, o serie de germani veniți din Germania. Gama de produse se lărgise, alături de săpun se fabricau o serie întreagă de articole care erau vândute armatelor germană și română. Dar cel mai mult m-a surprins faptul că familia evreiască ce colabora cu germanii avea un membru fost deținut în lagăr pentru activitate antifascistă.

De un caz asemănător am dat și la București, în perioada în care a trebuit să stau ascuns în locuințe străine. La un moment dat a trebuit să părăsesc orfelinatul unde stătusem ascuns și tata m-a dus în

locuința unei cunoștințe, un avocat evreu care profesase un timp la Deva. Am sosit într-un cartier nou de vile, unde ne aștepta vechea noastră cunoștință, avocatul, fiu de rabin, originar din Ilia (o mică localitate situată la vreo 30 de kilometri de Deva) și care după moartea fostului său șef trăia cu văduva acestuia, o frumoasă nemțoaică din Ardeal. A trebuit să mă mir iarăși de realitățile de care am dat după anii de închisoare: acea locuință era nu numai bogat mobilată, era chiar luxoasă. Cum am mai menționat, după masacru și după săptămânile petrecute printre tot felul de fărădelegi, am presupus că în țară voi întâlni mizerie, chiar dacă nu atâta sânge ca dincolo de Prut, totuși sărăcie, lipsuri, nevoi și resemnare.

În cele câteva zile cât am stat în acea vilă am aflat secretul bunăstării avocatului: de când cu legile antievreiești, nu mai putea să profeseze. În noile condiții, s-a creat cuplul de afaceri între avocatul evreu și concubina germană. Au înscris o firmă pe numele doamnei ariene și s-au apucat să producă mărunțișuri necesare armatei române și trupelor germane aflate pe teritoriul României. Dânsa, dispunând de o bună origine etnică, a obținut comenzile necesare din partea autorităților militare respective.

Merită de amintit elasticitatea acestui cuplu, căci în momentul în care a avut loc actul de la 23 August, adică al schimbării frontului, moment din care războiul nu se mai ducea spre est, ci spre vest, firma doamnei nu mai avea o origine etnică corespunzătoare și în consecință a fost ștearsă din registrele camerei de comerț; în schimb, a fost înscrisă o nouă firmă, pe numele avocatului, care în acel moment era „corespunzător" din toate punctele de vedere. Au continuat să producă cremă de ghete, unsoare de bocanci, diverse alte unsori și multe altele.

Nici unul dintre cei amintiți n-au produs nici tunuri și nici obuze sau muniție, e adevărat, dar într-un fel contribuiau la bunul mers al războiului, fie și numai cu unsorile pentru afete și în general cu produse necesare pentru funcționarea întregii mașinării de război.

Nu știu dacă vreunul dintre acei oameni s-a gândit vreodată că, în ciuda colaborării lor cu firme germane, în cazul victoriei nazismului, ar fi ajuns și ei în cuptoarele combinatelor care produceau cadavre în „imperiul de o mie de ani" și ar fi fost transformați, la rândul lor, în unsoare sau săpun.

M-am mutat la Cluj...

Și acolo am găsit multe lucruri surprinzătoare. Războiul în sine nu lăsase urme prea grave, dar reîntâlnirea cu acest oraș era interesantă din alt punct de vedere: mă găseam pentru prima dată într-o localitate ardeleană care patru ani se aflase sub stăpânire ungurească.

După Dictatul de la Viena s-au produs schimbări serioase în compoziția populației; o parte dintre români a pornit pe calea exilului spre Patria Mamă, în schimb mulți unguri din părțile Ardealului de sud au luat locul populației românești. În 1945 a avut loc o mișcare inversă: populația românească – intelectualitatea, în special cadrele universitare și tineretul studențesc – a revenit și trăia sub semnul unui sentiment deosebit, al eliberării.

După formarea guvernului dr.Petru Groza, la 6 martie 1945, puterile aliate au hotărât restabilirea administrației românești în Ardealul de nord, dar autoritățile locale ce funcționau înainte de acel moment s-au menținut o vreme. Domnea acolo o atmosferă ciudată, un fel de autonomie, o cvasi-independență. După alungarea trupelor germano-maghiare de către cele românești și sovietice, s-au instalat în oraș o prefectură și o primărie sui generis care au creat un statut de regiune aproape independentă, elaborând decrete și hotărâri cu alură de suveranitate. Când am fost pentru prima dată la Cluj, după război, orașul nu mai era unguresc, dar nici nu trecuse în administrație românească, și semăna mai mult a fi un canton independent.

La Cluj a trăit sora cea mai mare a tatălui meu, împreună cu familia sa. După deportare, din toată familia n-a mai rămas în viață decât un singur om, un văr de-al meu: toți ceilalți – mătușa și soțul ei, fiica lor, precum și soția și fiul de cinci ani al vărului meu – au pierit. În casa unei rude, care scăpase de deportare ca prin minune, s-a format un întreg clan de supraviețuitori, rămași fie văduvi, fie orfani, care-și pierduseră întreaga lor familie și căutau contactul omenesc în orice condiții. Sosind la Cluj, abia am reușit să mă calmez cât de cât, să mă liniștesc din emoția puternică, obsesivă, pe care mi-o crea apăsătoarea amintire a masacrului la care fusesem martor – și doar prin minune nu și victimă! -, că am dat de ecoul celei mai mari tragedii a marelui război mondial abia încheiat. Aici, la Cluj, aveam un sentiment de siguranță: calmâcii de la Râbnița nu mă vor găsi, mai ales că n-aveam nici identitate, eram împreună cu mulți supraviețuitori și știam că nu vor putea decide cine e cel pe care-l caută. Locuiam împreună și cu părinții, și cu alte vreo 20 de persoane, oameni salvați nici nu știu cum de la Auschwitz și din celelalte lagăre ale morții.

În perspectiva celor cincizeci de ani care au trecut de la înfrângerea fascismului, Holocaustul care a avut loc se dovedește că n-a fost un accident, o aberație întâmplătoare în istoria civilizației, ci constituie de fapt o continuitate organică a „culturii" apusene. Holocaustul – și aici mă refer nu numai la cele întâmplate evreilor – nu poate fi explicat decât prin faptul că civilizația noastră europeană se află într-o fază de faliment. Nu doar politicienii și (o parte din) intelectualitatea germană și a aliaților săi din perioada 1933-1945 au dat faliment ci, măcar dintr-un anumit punct de vedere, întreaga civilizație mondială, căci, într-un fel sau altul, mai mult sau mai puțin fățiș, sau mai mascat, ea a sprijinit sau cel puțin a îngăduit nebunia ucigașă a celui de-al III-lea Reich.

Este adevărat că antisemitismul este o veche formă de manifestare a urii unora împotriva altora mai slabi sau care sunt „mai altfel", mai diferiți. Știm despre acest lucru chiar din Biblie, și cunoaștem marile valuri de antisemitism din perioada Evului Mediu. Dar în mijlocul secolului nostru, cel puțin toți cei implicați într-o formă sau alta în politică, pe întregul glob terestru, știau ce se petrece în centrul „civilizat" al Europei. Numai noi, care am fost duși acolo, în acel „anus mundi", știam doar puțin din cruntul adevăr. În ciuda proporțiilor apocaliptice ale celui de-al doilea război mondial, punctul central al epocii noastre este și va rămâne Holocaustul, că ne place sau nu, chiar și dacă unii contemporani turbați încearcă să nege Auschwitzul și întregul complex al încercării de a lichida evreimea mondială. Antisemitismul care există și azi în numeroase țări a luat forme de-a dreptul schizofrenice, ca de pildă în Polonia, unde nu mai trăiesc decât un număr ridicol de mic de evrei, sau în Japonia, unde nimeni nu știe de fapt ce e aceea „un evreu". În Germania, am cunoscut o doamnă onorabilă care era antisemită atât cât se cere în cercurile „bine"; ea credea că nu văzuse în viața ei un evreu și, aflând la un moment dat că o familie cu care se afla de destulă vreme în relații de amiciție făcea parte din urmașii lui Moise, s-a mirat foarte tare: cum adică, zicea ea, doar arată și sunt și ei la fel ca toți oamenii! Săraca, era încă sub impresia propagandei naziste și credea că noi nici nu avem înfățișare omenească.

Unii sociologi sunt de părere că antisemitismul face parte din structura irațională a omului, apropiindu-se din punct de vedere psihologic de starea de delir. Cred că Auschwitzul – ca noțiune cumulativă – a constituit un punct culminant al crizei civilizației apusene – dar ceea ce e și mai grav – a fost și continuă să fie punctul care a deschis poarta

spre o criză permanentă. În acest sens, din această categorie a urii fac parte și războiul dintre britanici și irlandezi în Ulster, dușmănia seculară care a dominat raporturile dintre francezi și germani, ura albilor împotriva negrilor în SUA și așa mai departe.

Răsfoind paginile istoriei antisemitismului și confruntându-le cu actualitatea mi-am pus întrebarea dacă au dreptate cei care, încercând să se dezvinovățească, afirmă că peste tot bântuie această plagă. Totodată mi-am pus și întrebarea ciudată: ce naționalitate are antisemitismul? Pun această întrebare întrucât acest delir n-a cuprins niciodată toate popoarele.

Dacă o parte importantă a poporului german a putut fi atras în mrejele unui antisemitism ucigaș, mă întreb cum se explică că alte popoare germanice, cel puțin tot atât de „ariene", nu numai că n-au fost antisemite, ci dimpotrivă au luat apărarea evreilor. Astfel, danezii – descendenți direcți ai unor triburi germanice nordice de cea mai curată rasă – au comis un mare act de curaj împotriva ocupanților naziști, salvând întreaga populație evreiască daneză ca și pe cei care s-au refugiat din Germania, trecându-i cu bărcile în Suedia. Această atitudine e valabilă pentru întregul spațiu scandinav. Ba mai mult, în Finlanda – aliată militară, în războiul mondial, a Reichului hitlerist – au fost menținuți soldații și ofițerii evrei în armata care lupta contra URSS.

Pot să dau și un alt exemplu, din cercul popoarelor slave și de religie ortodoxă: atitudinea cea mai eroică din Europa, de respingere a planului de nimicire a evreilor au avut-o bulgarii. Bulgaria a avut același statut ca și România, armata germană era prezentă, dar nu ca ocupant, și atunci când Himmler a cerut Bulgariei constituirea de ghetouri și începerea deportărilor, țarul, alături de patriarhul din Sofia și de șeful partidului comunist ilegal, T. Jivkov, au adunat poporul în capitala bulgară și au protestat împotriva ordinelor germane. Evreimea bulgară a fost singura comunitate care în timpul celui de-al doilea război a crescut din punct de vedere numeric.

Bineînțeles nici ginta latină n-a fost în întregime antisemită, la modul general. Trebuie amintit în primul rând că fascismul italian n-a fost anti-evreiesc. Mussolini a devenit „antisemit" doar în momentul în care n-a mai rezistat presiunilor naziste. La începuturile sale, Mussolini a acordat chiar, în ciuda protestelor lui Hitler, azil evreilor refugiați, iar generali evrei se aflau în funcții importante în armata italiană.

Nici fasciștii din Spania n-au fost antisemiți, altfel nu se explică cum mii de evrei au găsit modalitatea de a păși și trăi pe teritoriul

spaniol până au putut emigra în America. De altfel, guvernul dictatorului Miguel Primo de Rivera a modificat legea de expulzare a evreilor, din 1492, decretată de regii catolici, și a acordat, în 1924, tuturor urmașilor evreilor spanioli, cetățenia acestei țări.

De Franța să nu mai vorbim: în fruntea guvernului constituit în urma alegerilor din 1936 a fost un evreu, Leon Blum, care, după înfrângerea Franței, a fost deportat în lagărul morții de la Buchenwald.

Despre Auschwitz și fenomenul Holocaustului s-au scris și se vor mai scrie biblioteci întregi. Hitlerismul, care a impus aproape întregii Europe „soluția finală" pe baza legilor rasiale de la Nürnberg și a așa-zisei Conferințe de la Wannsee, a pus bazele organizatorice ale masacrului general. În protocolul conferinței care a avut loc la Wannsee – o mică localitate de lângă Berlin – la 20 ianuarie 1942, se spune între altele: „Im Zuge dieser Erlösung der europäischen Judenfrage kommen rund 11 Millionen Juden in Betracht, die sich wie folgt auf die einzelnen Länder verteilen..." („În cadrul acestei rezolvări a problemei evreimii europene se au în vedere aproximativ 11 milioane de evrei, defalcați pe țări după cum urmează...")

Pe această listă a fost trecut numărul evreilor ce urmau să fie uciși, din 34 de țări și regiuni ocupate din Europa. Germania – „Altreich"-ul, fără Austria, Boemia, Moravia – trebuia să mai furnizeze 131.000 de evrei, încă nedeportați la acea dată. Chiar și țări ca Anglia, Irlanda, Elveția, Suedia și partea europeană a Turciei figurau pe listă ca țări unde evreii urmau să fie nimiciți în „soluția finală".

Pe această bază s-a pornit parcă o întrecere de tip sportiv; cine reușește să ofere mai bine și mai repede cât mai mulți evrei pe altarul „iubirii față de semeni". Multe state și biserici care au preluat ideea unității dumnezeiești asupra universului de la iudei, care l-au preluat pe Fiul Domnului de la iudei – căci doar toată lumea știe că Iisus nu s-a născut nici la Maglavit[18] și nici la Oberstadt, undeva în centrul Europei -, i-au trimis pe evrei spre camerele de gazare.

În cadrul acestui ciudat campionat mondial de producere a cadavrelor, primii care au obținut rezultate deosebite au fost fruntașii statului slovac, în frunte cu prea cuviosul episcop catolic, președinte de stat, Hlinka, și a celuilalt prea cuvios preot, Tiso, șeful guvernului, care au realizat deportarea a 70.000 de evrei, într-un interval de doar un an, și asta fără nici un ajutor german.

Toată cinstea i se cuvine și unui alt profund credincios catolic,

evlaviosului președinte croat Ante Pavelici, care a creat și o modalitate unică de evidență a celor uciși; i se prezentau în coșuri ochii celor executați (vezi: Malaparte: *Kaput*).

Dar poate cei mai vajnici în apărarea sângelui lor arian au fost szalasiștii, „Crucile încârligate" din Ungaria, care, în momentul în care devenise evident că Hitler a pierdut războiul, au reușit în numai două luni – de la mijlocul lui martie și până la mijlocul lui mai 1944 -, ajutați de Eichmann și al său „Sondereinsatzkommando", să deporteze, în 147 de trenuri, 434.351 de persoane. Armatele sovietice se aflau la mai puțin de 100 de kilometri de Budapesta când încă mai erau trimise transporturi, pe jos, spre camerele de gazare. Într-una dintre aceste coloane s-a aflat și sora mea.

La capitolul Szalasi merită să mai amintesc un mănunt: se știe că în arcul carpatic trăiește o grupare etnică maghiară, așa-zișii secui. În secolele al XVI-lea și al XVII-lea câteva sate secuiești trec la secta sâmbetiștilor, iar satul Bözödujfalu se iudaizează; locuitorii secui țin serviciile religioase în limba ebraică, transcrisă cu litere latine și își construiesc chiar și o sinagogă. În 1944, când toți evreii din Ardealul de nord au fost deportați, „Crucile încârligate" i-au arestat pe acești secui de cea mai bună rasă hunică. Mai întâi închiși în ghetoul din Târgu Mureș, ei au fost apoi deportați la Auschwitz și gazați. Puținii supraviețuitori au emigrat în Israel.

După toate cele întâmplate în Europa fascistă, nazistă, legionară, szalasistă,ustașă și așa mai departe, mă întreb cum își închipuiau oamenii politici și capii bisericilor că avea să continue „civilizația" apuseană în cazul victoriei lor, după ce noi, cei care formam aproximativ 1 la sută din populația continentului, aveam să fim fizic și moral șterși din istorie?

Cu toții, capetele politice și îndrumătorii sufletelor, au vrut să ne radieze nu numai fizic, dar și din istorie, acuzându-ne că suntem cauza tuturor nenorocirilor de pe acest glob. Mă întreb dacă în lipsa noastră soarta maselor din India, Pakistan și așa mai departe ar arăta azi altfel, dacă băștinașii din America de Sud ar fi fost mai bine apărați.

Nu pledez pentru o atitudine de simpatie, ca să zic așa „obligatorie", față de evrei. Fiecare om are dreptul să iubească sau să aibă [illegible]patii față de diferite etnii sau religii. Dar, mă întreb, cum s-ar fi schimbat Pământul dacă azi, după 50 de ani de la Auschwitz noi am fi dispărut? Mă întreb ce evoluție ar fi cunoscut creștinătatea în cazul dispariției noastre? Civilizația, cultura occidentală se bazează într-o

măsură importantă pe mitologia iudaică, pe concepția monoteistă. Nu vreau să afirm, nici de departe, că această mitologie, începând cu Iehova, apoi cu Adam și Eva, cu tata Noe și ceilalți e neapărat originală, că e cea mai bună și cea mai frumoasă. În perioada biblică, micul trib semitic al iudeilor a cules, probabil, întreaga bogăție filozofică a marilor culturi și civilizații învecinate și a sintetizat-o în lucrarea care se numește *Vechiul Testament*. Probabil că această mitologie a corespuns mai bine nevoilor perioadei apariției creștinismului și apoi a islamismului, mai mult decât celelalte mitologii, și de aceea a înlocuit mitologia greco-latină.

Nici nu-mi pot închipui cum și-a imaginat civilizația occidentală perioada care ar fi trebuit să urmeze după nimicirea, după dispariția evreimii mondiale. O dată cu nimicirea noastră ar fi trebuit să dea cu piciorul întregii baze a culturii occidentale, căci această cultură pornește, se bazează în mare măsură pe momentul în care Moise a coborât de pe muntele Sinai cu tablele Legii, cu cele zece porunci, cu ideea unui singur Dumnezeu, idei care au revoluționat gândirea, afirmând că singurul adevăr e Dumnezeul atotputernic și unic și nu nenumărații idoli ai altor mitologii.

Această credință a apărut într-un colț de lume unde se întâlnesc trei continente și numeroase înalte culturi ale antichității. Acolo, în deșertul Sinai s-au dat unei părți a omenirii bazele civilizației: acolo au fost formulate poruncile „Să nu ucizi", „Să nu furi" și celelalte idei fundamentale ale unei morale cu destin planetar. Aceste scurte porunci săpate în stâncă trăiesc și azi, căci formează bazele codurilor de legi ale popoarelor civilizate, sunt cuprinse în Codul Napoleonian și în legile fundamentale ale statelor moderne, în Declarația dreptului omului. Tot acest mic grup de semiți au fost primii care au introdus în soarta omenirii ideea zilei de odihnă, care nu există în nici o altă mitologie, odihnă nu numai pentru om ci pentru întreaga natură. Vechiul Testament constituie o parte importantă, ca bază de inspirație, pentru cultura apuseană care a culminat poate cu pictura din Capela Sixtină, în tetralogia *Iosif și frații săi* de Thomas Mann în literatură, în nenumăratele piese ale muzicii baroce. Unde s-ar afla cultura apuseană fără aceste opere? Mai departe: nu știu cum ar fi explicat creștinătatea cultul lui Iisus Christos, nașterea bisericii creștine și în general Noul Testament? Doar Maria și Iisus, apostolii și cel puțin primul Papă au fost cu toții evrei. Deci noi, evreii am fost cei care am creat și biserica, religia creștină, încercând și prin martirajul

din arenele romane să răspândim ideile de dragoste față de semeni.

Nu pot să concep cum s-ar putea imagina istoria, dar mai ales care ar fi imaginea culturii actuale fără prezența noastră. Doar în fiecare casă sau aproape în fiecare casă se află o icoană, un tablou sau un crucifix, care reprezintă o scenă biblică. Așa cum e de presupus că ucigașii, înainte de a porni să ucidă, au îngenuncheat în fața Maicii evreice Maria care-l purta în brațe pe Fiul Domnului și au cerut iertare pentru uciderea unui alt iudeu. De peste un mileniu și jumătate Biblia, această Carte creată de iudei a fost singura citită zi de zi de credincioși, ea li s-a citit neștiutorilor de carte în biserici. Este o culegere de învățăminte care se folosește de la naștere și până la înmormântare, în fiecare moment esențial al vieții – și totuși o parte din această lume occidentală (care, probabil, nu poate renunța la tezaurul de spiritualitate și valori artistice și culturale derivate din Biblie) ne-a răstignit, ne-a gazat și împușcat la Auschwitz, Ravensbrück, Râbnița.

*

În perioada marilor victorii, cuceritorii nu se gândesc că istoria s-ar putea răzbuna. Germania hitleristă, după ce nimicise milioane de oameni din diferite popoare, după acțiunea de nimicire în masă, unică în istoria omenirii pe care o reprezentase organizarea Holocaustului, s-a aflat în 1945 în fața propriului Holocaust.

Imediat după război, milioane de germani au fost alungați de pe teritoriile pe care le locuiseră de secole, uneori chiar de pe propriile teritorii ale fostei Germanii – Prusia orientală de pildă – sau de pe teritoriile pe care trăiseră până atunci în Polonia, Cehoslovacia, Ungaria și altele. Au fost alungați aproape la fel cum au fost alungați evreii din Spania în 1492, dar în comparație cu felul cum au organizat hitleriștii deportările, germanii au avut parte de condiții relativ civilizate chiar și în Silezia sau în Regiunea Sudetă.

Populația germană este îndreptățită să se plângă de cele întâmplate în 1945-47, dar ea nu trebuie să uite că puterea executivă a celui de-al III-lea Reich a întrecut orice închipuire în materie de nebunie ucigașă.

Din regiunile germane care au trecut în componența Poloniei renăscute au fost alungați 3,5 milioane de germani.

La condițiile de „dislocare" s-a referit Gomulka la Plenara CC al Partidului Muncitoresc din Polonia din mai 1945. Semnalând critic tratamentul inuman aplicat de chiar autoritățile poloneze în acele împrejurări, el a arătat că la Danzig/Gdansk, organele de securitate

poloneze pregăteau „crematoriile pentru germani" și că „aceasta înseamnă preluarea metodelor gestapoviste", că în închisorile din Polonia deținuții germani trăiau ca niște animale, în condiții nedemne pentru oameni. O comisie a CC al PMP, cercetând situația regiunilor preluate de polonezi, deci locuite de germani, precizează: „În toată regiunea domnește o stare de ilegalitate, oribilă, oamenii și-au pierdut sensibilitatea, capacitatea de a distinge nedreptatea de dreptate".

La Varșovia, într-o arhivă de stat, au fost adunate 4.953 de dosare care ocupă rafturi pe o lungime de 173 de metri și care cuprind date despre perioada care este cunoscută în istoriografia dislocărilor germane ca *Zeit des Sterbens* (*Timpul muririi*). Și nu este vorba decât de o singură regiune, regiunea Stettin – iertare, Szczecin.

S-ar putea scrie volume întregi despre acest început de nimicire a unor grupuri de germani. Am dorit doar să subliniez că a existat un început groaznic, iar populația germană a avut un noroc imens. Acest noroc, oricât de ridicol sau iritant li s-ar părea unora, a fost Stalin și politica sa. Las la o parte faptul că Stalin în politica sa expansionistă avea nevoie de o Germanie – viitoarea R.D.Germană -, dar datorită politicii sale imperialiste, foștii aliați, SUA, Anglia și Franța, lăsând să cadă „Cortina de fier", au avut, la rândul lor, mare nevoie de salvarea, de menținerea unei Germanii ca principal apărător al lumii occidentale.

Dacă în locul lui Stalin, în fruntea URSS ar fi fost un om ca Gorbaciov, atunci chiar existența unei Germanii ca stat ar fi fost o problemă. Am fi asistat probabil la dispariția Germaniei așa cum o cunoaștem. Doar planurile americane prevedeau ciopârțirea ei într-un număr infinit de „țărișoare", principate, ducate care ar fi atras după sine și crearea unei imense diaspore germane.

Germania urma să fie nu numai ciopârțită dar și să ajungă într-o situație de robie, de sclavaj: exista un plan precis de deportare a primului lot de 200.000 de tinere germane sub 12 ani – vârstă la care se presupunea că nu fuseseră încă atinse de propaganda nazistă – spre Australia, fostă colonie engleză pentru borfași, la muncă silnică. Se cunoaște și planul american numit „Planul Morgenthal", care prevedea transformarea Germaniei într-o țară pur agrară: drept consecință a acestuia, trupele de ocupație britanice au și început să demonteze cu sârg uzinele și șantierele navale germane. Exemple de acest fel, ale demontării industriei germane, sunt valabile pentru toate trupele de ocupație, fie că era vorba de francezi, de sovietici sau de alții.

A urmat apoi hora cererilor, pretențiilor de despăgubire: s-au

prezentat 53 de state care au cerut diferite sume, toate în cifre astronomice, drept despăgubiri. Câteva exemple semnificative: Guatemala, în numele populației sale totale de 5 milioane, cerea o despăgubire de 85 de milioane de dolari americani, întrucât a „trebuit" să construiască șosele prin pădurile tropicale; Albania cerea două miliarde de dolari, Finlanda, care luptase alături de Germania împotriva URSS, cerea despăgubiri pentru cei 24.000 de reni care au fost uciși în perioada retragerii germane, ca și o sumă astronomică pentru muncile pe care populația finlandeză a trebuit să le presteze pentru germani.

Sumele stabilite de către puterile aliate drept despăgubiri au fost permanent reduse, iertate, astfel că Germania și-a putut reface economia mai repede decât s-a bănuit.

În această perioadă a cererilor de despăgubiri au existat și momente de pură schizofrenie: în timp ce SUA începuseră să pompeze miliarde de dolari în economia vest-germană în cadrul Planului Marshall pentru reconstrucția țării, ceilalți „aliați", în speță englezii și francezii, continuau să demonteze și să transporte instalațiile industriale din Germania.

Germania a trebuit să plătească despăgubiri și unor foști aliați ca Italia și Ungaria – care, la rândul lor, au fost obligate să plătească despăgubiri puterilor aliate, conform tratatelor de pace -, dar totodată și Austriei, care, în 1938, salutase cu atâta entuziasm integrarea ei în imperiul care urma să dureze 1000 de ani! Austria a pretins și a primit o sumă de 101 milioane de mărci drept despăgubiri pentru cele „suferite" din cauza ocupației naziste.

*

Holocaustul – „soluția finală", exterminarea sistematică a evreilor – organizat în Europa n-a fost singurul fenomen de acest fel în perioada celui de-al doilea război mondial.

La celălalt capăt, cel estic, al masei continentale euro-asiatice a avut loc un Holocaust nu mai puțin crud decât cel din centrul european, și asta cu mult înainte de Conferința de la Wannsee din ianuarie 1942.

Încă înaintea izbucnirii celui de-al doilea război mondial, în 1931, Japonia a ocupat Manciuria, regiune ce făcea parte din China, și a creat un stat subaltern cu numele de Manciuco. În 1937, Japonia pornește un război direct împotriva Chinei și, după ocuparea Nanjingului, la 13. XII, în ziua următoare are loc imensul masacru în care au fost uciși peste 250.000 de chinezi civili, de toate vârstele. Acesta a fost

doar începutul, căci până la capitulare, după ce a ocupat zece țări asiatice din zona apropiată, se pare că Japonia, respectiv armata japoneză a ucis 12 milioane de chinezi și coreeni și a supus violurilor sau a constrâns la prostituție peste 1,2 milioane de femei puse la dispoziția soldaților împăratului Hirohito, „Fiul Cerului". Tot așa s-au comportat japonezii și față de prizonierii de război, indiferent dacă aceștia erau englezi sau asiatici, motivându-și comportamentul cu lozinci de genul „luptei împotriva colonialismului european".

În partea de nord-vest a Chinei, la Pingfang, la sud de Harbin își avea sediul „Trupa 731", o unitate responsabilă pentru războiul bacteriologic, care a făcut mii de experiențe de tip Mengele pe prizonieri chinezi, mongoli, coreeni – toți morți în urma acestor experimente.

În acest Orient Îndepărtat au fost uciși nu evrei ci alți „neoameni". Pentru „supraoamenii" japonezi, nu noi, evreii, am fost „dușmanul" care trebuia exterminat, ci chinezii – chinezii de la care japonezii au preluat și credința, și scrisul, și multe alte cuceriri ale culturii și civilizației orientale.

Citind informațiile despre imensele crime comise pe întregul glob, am încercat să găsesc o explicație care să întemeieze într-un fel crima, ura nemărginită a omului față de om. Supraviețuind imenselor măceluri ale secolului nostru, m-am întrebat dacă noi, oamenii acestui secol, am fost o generație de ucigași, dacă aceste omoruri constituie un specific al secolului, dacă trăim într-un veac bolnav, mai nebun decât cele anterioare. Răsfoind foarte superficial câteva pagini ale istoriei, mi-am dat seama că masacrul, uciderea în masă a semenului de către mamiferul biped numit om, acea „ființă superioară care se deosebește de celelalte viețuitoare prin faptul că posedă facultatea de a gîndi și de a vorbi (vezi *Dicționarul limbii române moderne* al Academiei Republicii Populare Române – 1955), este, de fapt, o ființă a cărei obișnuință de a ucide datează probabil din momentul în care a părăsit regnul animal și a intrat în cel „uman", adică de când ne-am ridicat în două picioare, în epoca lui „Lucy", acum poate 3-3,5 milioane de ani.

Nu știu cum s-a comportat omul, bipedul din epoca „Neanderthal" sau cel din epoca „Cro Magnon". Ei nu cunoșteau scrisul sau altă formă de perpetuare a amintirilor, nu știau să comunice nimic viitorului. Dar din momentul în care – ce e drept, tot acest biped numit om – a inventat modalitatea concretizării, fixarea memoriei, fie sculptând în stâncă fie desenând anumite semne pe papirus, avem

documente, avem știri despre crimele comise, iar acestea constituie în mod tragic o parte considerabilă a istoriei umane.

Primul masacru de proporții care a fost consemnat este cel de la Efes. Acum 2000 de ani, regele pontic Mitridate VI ordonă ca în cadrul războiului împotriva Romei, trupele italice conduse de Sulla să fie ucise împreună cu toată populația italică, într-o singură zi, indiferent de vârstă sau sex, această populație să nu fie ajutată să se salveze, hoiturile să fie lăsate pradă păsărilor, iar averea confiscată să fie împărțită „frățește", câte o jumătate, între ucigași și suveran. Mommsen, marele istoric german, vorbește despre uciderea a 80.000, poate chiar 150.000 de oameni în Asia Mică. Eram pe atunci în Antichitatea sălbatică...!

Citind despre masacrul de la Efes, mă întrebam care e diferența dintre cele întâmplate în anul 88 înainte de Christos și cele care au avut loc pe diferite meridiane în secolul nostru, la aproape două milenii după Christos? A fost nevoie de Renașterea germană, de rozetele de pe unele Catedrale gotice, cum este cea din Köln, de *Adam și Eva* sau *Apostolii* lui Dürer, de Goethe cu al său *Faust*, ca să fie posibilă „Noaptea de cristal" din 1938 care, într-o singură zi, a deschis porțile Holocaustului – mai „științific", mai organizat ca Efesul?

Evul Antichității, când valoarea omului era percepută altfel, a fost cu siguranță scena unor mari omoruri în masă. A urmat un Ev Mediu poate și mai crud. În ciuda edictului de toleranță de la Milano, din anul 313 e.n., prin care împăratul Constantin cel Mare a decretat libertatea religioasă, acordând atât creștinilor cât și păgânilor deplina libertate de credință, desființând de fapt idolatrismul, urmează o perioadă întunecată și grea: are loc migrația popoarelor, iar acestea vin cu credințele lor, cu zeitățile cărora li se închină; apoi vine era cruciadelor, iar lupta bisericii catolice împotriva ereticilor pare interminabilă, indiferent dacă ne amintim de Inchiziție, de lupta împotriva albigenzilor – sute și mii de oameni sunt uciși sub crucea care trebuia să fie simbolul dragostei față de oameni. „Ereticii" apar peste tot în Europa catolică și sunt declarați dușmani ai statului încă din secolul al XII-lea. Toți cei ce nu acceptă dogma sunt declarați eretici. Inchiziția cere populației să-i denunțe pe eretici; acuzaților nu li se prezintă acuzațiile, nici apărători nu li se acceptă, în majoritatea cazurilor se pronunță pedeapsa cu moartea, diferite fiind doar formele de îndeplinire, țelul proceselor este unic: condamnarea cu orice preț. După felul în care se ancheta, se judeca și după modul de funcționare

al Inchiziției este destul de limpede că nici Gestapo-ul și nici NKVD-ul sovietic al lui Beria – pentru a da doar două exemple – n-au fost prea originale. Dominicanii – ei formaseră efectivele de anchetatori ai Inchiziției – le fuseseră precursori de nădejde.

Să nu uităm: ororile Inchiziției au avut loc după ce în Anglia apăruse în 1215 „Magna Charta Liberatum" a regelui Ioan fără de Țară, care în cele 61 de articole garanta între altele că nici un cetățean nu va fi urmărit pe nedrept și că se asigura apărarea tuturor împotriva nobilimii.

După secolele dominate de Inchiziție, după domnia acelor SS-Scharführeri ai epocii de inchizitori, acei sadici sau pur și simplu fanatici care au terorizat mii, zeci de mii de oameni, nu prea mai este de mirare că masele au folosit revoluțiile, cum a fost cea franceză, pentru a distruge mănăstirile și bisericile (care fuseseră centralele spirituale ale Inchiziției) și că au masacrat o parte din preoțime.

Perioada colonialismului e un alt capitol tragic al evoluției umane. Văzut din punctul de vedere al europenilor, a fost o evoluție care a dus la îmbogățirea unora, dar totodată a fost o perioadă de profund tragism pentru cei care au fost „descoperiți". În această epocă s-a asistat de fapt la cel mai crâncen genocid din istoria bestiei umane, care nici azi nu a încetat cu totul; au fost nimicite, distruse civilizații și culturi care în multe domenii atinseseră niveluri superioare celor atinse de colonizatori. Totul a fost nimicit, ucis; locuitorii zonelor colonizate nu erau considerați oameni, ci doar niște eretici subumani, de cele mai multe ori fiind priviți și tratați ca niște animale.

Paralel cu colonialismul a apărut noul sclavagism, reînnoirea unor practici dintr-o epocă demult apusă.

Transportarea sutelor de mii de africani în cele două Americi caracterizează nu numai raporturile economice ale epocii, cât mai ales mentalitatea noastră europeană. Sclavajul a fost interzis pe teritoriul imperiului britanic abia la 1 august 1834, deci acum vreo 160 de ani, asta după ce, la 26 august 1789, Adunarea Națională Franceză proclamase, în cele 17 articole ale „Dreptului omului", că „oamenii sunt și rămân egali în drepturi de la naștere", iar în 1804, în martie, apăruse Codul Napoleonian care legifera egalitatea tuturor cetățenilor, libertatea individuală, libertatea de conștiință și altele.

În același an, în care apare Codul lui Napoleon, în insula Tasmania s-a creat prima colonie engleză: în decursul următorilor 70 de ani aici a avut loc o vânătoare împotriva populației băștinașe ai

cărei strămoși locuiseră în acel ținut cu peste 18.000 de ani în urmă. Genocidului din 1804 i-au supraviețuit doar opt băștinașe.

Ca tânăr cercetător pe vasul „Beagle", Darwin a făcut cunoștință cu indienii Ona de pe insulele Țării de Foc; despre aceștia, în urma cercetărilor făcute, avea să afirme că „formează probabil veriga de legătură dintre animal și om". Darwin și-a publicat lucrarea de bază *Despre originea speciilor*, în 1859 – același an în care apare *Zur Kritik der politischen Ökonomie* de K.Marx -, adică în plină eră modernă; cu toate acestea, la sfârșitul secolului trecut se plătea un premiu de o liră sterlină celui care prezenta drept dovadă a uciderii unui indian Ona urechile tăiate acestuia. În anul 1920 mai trăiau cu totul 270 de indieni din tribul Ona.

Dar nici secolul nostru nu e lipsit de evenimente de acest gen. În timpul primului război mondial, Turcia, aliată puterilor centrale, a cunoscut, în 1915-16, grele înfrângeri din partea trupelor rusești; pentru acest eșec sunt făcuți vinovați armenii încadrați în armata turcă. Urmarea a fost unul dintre cele mai grave genociduri: sute de mii de armeni au fost deportați, în marș, spre deșerturile Siriei și în Mesopotamia; în timpul acestor marșuri au avut loc masacrele. Imaginația noastră e prea slabă ca să și le poată închipui: de la simpla împușcare până la jupuirea de vii, tragerea în țeapă. O parte din masacre au avut loc în apropierea unor localități ca Erzerum, Diabakâr, localități unde în prezent se conturează începutul genocidului împotriva kurzilor.

Doar încă o observație: Talaat Bey, organizatorul masacrelor, fost ministru de interne, e considerat azi erou național și i se ridică monumente. Cine dorește să cunoască acest Holocaust, ar trebui să citească volumul *Musa Dag* de Franz Werfel.

Din păcate, istoria cunoaște și masacre care s-au comis în numele libertății. Unul dintre exemplele cele mai crunte datează din perioada Marii Revoluții Franceze: în al patrulea an al Noii Epoci, adică în 1793, regiunea Vendée de pe Valea Loirei s-a răsculat împotriva guvernului revoluționar. Convenția a ordonat înăbușirea revoltei și l-a însărcinat pe generalul republicii François Westermann cu îndeplinirea acestui ordin. Iată cum sună raportul generalului despre îndeplinirea misiunii: „Vendée nu mai există, am ucis copiii sub potcoava cailor mei, am masacrat femeile ca să nu mai aducă pe lume hoți de drumul mare..." Se spune că îndeplinirea acestei misiuni a costat 400.000 de vieți.

În mod ciudat acest raport al generalului revoluționar mi se pare foarte asemănător cu raportul generalului de brigadă SS (Brigade-

führer) Stroop care a „înfrânt" răscoala din ghetoul Varșoviei.

Dar probabil cel mai grav Holocaust comis în numele libertății a avut loc în perioada dictaturii staliniste. Conform unor documente din arhivele KGB, dezvăluite recent, între anii 1935-40 au fost arestați 19 milioane de oameni, dintre care au murit aproximativ 7 milioane. Responsabili pentru aceste crime sunt considerați, în primul rând, însuși partidul comunist, armata și, bineînțeles, organele securității de stat, indiferent de numele pe care-l purtau în diverse perioade. Această lichidare în masă a început cu nimicirea celor care credeau, sperau în posibilitatea unei societăți drepte: din ordinul lui Stalin au fost uciși 110 din totalul de 138 de mebri ai CC al partidului leninist; din cei 1966 de delegați aleși pentru Congresul PCUS din 1934, doar 59 au mai apucat anul 1936. Au fost uciși comandanții armatei, astfel că în momentul în care Hitler ataca URSS, în armată lipseau cadrele militare, fapt care explică, în parte, marile pierderi suferite de URSS la începutul războiului.

În asemenea condiții aproape că se impune concluzia că, înaintea lui Gorbaciov, Stalin a fost cel care a făcut aproape tot ce a fost posibil și necesar pentru lichidarea URSS și a socialismului în general.

După al doilea război mondial, am asistat la două fenomene de tipul Holocaustului. Primul e războiul dus de SUA împotriva Vietnamului, când pe baza unor rapoarte false armata Statelor Unite a purtat timp de aproape 20 de ani un război nimicitor. Americanii au aruncat peste Vietnam de șase ori mai multe bombe decât fuseseră aruncate de către aliați împotriva Germaniei în timpul conflagrației mondiale. În cadrul războiului chimic, SUA au împrăștiat pe teritoriul Vietnamului peste 72 de milioane de litri de diferite ierbicide ca „Agent Orange" sau „Blue Agent"; drept urmare, în această țară s-au născut generații întregi de „monștri", de copii cu cele mai grave malformații congenitale.

Războiul din Vietnam a costat viața a două milioane de vietnamezi și a 56.000 de americani.

Un alt genocid de proporții uriașe a fost cel comis în Cambodgia de către Khmerii Roșii; aflați la putere, acești „luptători pentru libertate" au ucis peste două milioane de concetățeni, în intenția de a crea „omul de tip nou", imaginat de Stalin și de Mao.

Am asistat recent la „micile Auschwitz"-uri din zilele noastre, în Iugoslavia: în cadrul aceluiași popor, care se închină lui Dumnezeu în trei forme diferite, s-au organizat masacre care, deocamdată, nu au atins încă proporțiile amintite, dar nu rămân cu nimic în urma

celorlalte din punctul de vedere al cruzimii.

Războaiele care au loc permanent pe teritoriul fostei URSS între diferite etnii și grupuri religioase indică aceeași predispoziție a omului de a ucide.

La fel, când privesc harta globului pământesc: în Ruanda și Burundi s-au atins, din acest punct de vedere, cifre record – în numai 24 de ore se reușește uciderea a mii sau chiar a sute de mii de oameni!

În această istorie a masacrelor, de multe ori victimele au fost evreii, dar este la fel de adevărat că ținte ale asasinatelor în masă au fost aproape toate grupurile care, într-un fel sau altul, s-au împotrivit celor puternici sau care „nu le-au plăcut" acestora din urmă din motive greu de înțeles sau, chiar dacă se pot „înțelege", imposibil de acceptat sau scuzat.

Am găsit undeva și am notat o părere – nu mai știu cui îi aparține – despre predispoziția omului de a ucide: „Omul nu e fiară. E altceva, mai rău. E om". Trebuie, totuși, să existe o explicație a transformării bipedului – „omul normal" – în bestie umană.

*

Nu imediat după Râbnița, ci mai târziu, după ce-am aflat, treptat, despre proporțiile barbariilor comise în secolul nostru, m-am întrebat de unde pornește nebunia de a ucide, ce anume se petrece în creierul uman care să determine trecerea de la starea normală la cea de barbarie, la omor. Întrebarea pusă de Friedrich Schiller în revista „Die Horen" în 1795, adică la șase ani după revoluția franceză, și anume de ce omenirea e în continuare barbară, mi s-a părut de absolută actualitate.

Unii sociologi sunt de părere că tragedia Holocaustului și a stalinismului constituie o dovadă a falimentului civilizației secolului nostru. Dar adevărul e că nici secolele anterioare n-au fost diferite. Și în acele veacuri au existat „universuri concentraționare", unde diverși psihopați, sadici – tot gunoiul societății omenești – învestiți cu funcții diverse au comis crime din cele mai oribile.

Chiar dacă Holocaustul și gulagurile sunt, prin amploare, exemple unice și incomparabile în istorie, totuși genocidul, uciderea în masă este un fenomen uman general, de unde ar trebui să tragem concluzia că omul este, în cadrul regnului animal, al faunei, singura vietuitoare din grădina zoologică numită Terra, care știe să își chinuiască și să își ucidă semenii fără nici un motiv – și o și face.

Sunt savanți care explică instinctul ucigaș al omului prin faptul că n-am reușit să scăpăm de apucăturile din epoca de piatră care a durat milioane de ani, fiind de aproximativ 40.000 de ori mai lungă decât epoca modernă. Alții afirmă că 98 la sută din substanțele noastre genetice sunt identice cu cele ale cimpanzeului, subliniind că unele trăsături ne sunt comune. Concluzia ar trebui să fie că însușirile noastre criminale ar avea o bază biologică. Totuși, științele naturale nu ne informează că cimpanzeii ar fi organizat cândva un masacru în rândul altor animale sau între diferite grupuri de maimuțe.

Înseamnă, mai degrabă, că cele două procente din substanțele noastre genetice care diferă de cele ale cimpanzeului ar fi de vină, că acelea ar fi genele purtătoare ale otrăvii care ne împinge la nimicirea altora.

Un lucru mi se pare însă limpede: baza instinctului ucigaș pornește din creierul nostru. Din păcate, știința modernă nu știe nici azi cum funcționează miliardele de celule cenușii-nervoase ale creierului, care e procesul gândirii, cum se formează memoria și așa mai departe. Nimeni nu are încă un răspuns la întrebări de genul „ce e sufletul", „ce e spiritul", „ce e inteligența", dar în mod special „cum se formează conștiința"?

Ceea ce va trebui cercetat în acest domeniu sunt condițiile în care se trezește în creierul uman ura împotriva unui colectiv, cum grupuri de oameni devin dușmanii altor grupuri cu care până mai ieri au fost vecini, prieteni, colegi de școală, de muncă. Probabil există o cale pe care se pornește cu pași mici, cu manifestări mărunte, iar la un moment dat un grup restrâns de oameni, fără predispoziții criminale, este programat psihologic, insuflându-li-se cu ajutorul unor argumente iraționale, prezentate pe baza unor idei preconcepute și care par adevărate – ideea că uciderea unui anumit grup ar servi unor scopuri „superioare".

Înainte de război am citit câte ceva de Freud și Adler, am și purtat unele discuții cu persoane avizate, formându-mi astfel impresia că s-a deschis pe undeva o ferestruică prin care să ajungem să înțelegem care sunt și cum lucrează acele rotițe dințate care angrenează activitatea spirituală, modul de gândire al omului. Dar perioada fascismului și cea a stalinismului au demonstrat că psihologia nu a reușit să răspundă decât unor probleme minore ale conștiinței.

Istoria stă mărturie pentru faptul că „omul" de peste tot e în stare să ucidă, chiar și fără motivație, să devină activ în cadrul unor genociduri, cu toate că la masacrele propriu-zise nu participă decât o

minoritate. Omul a ucis și va ucide și masacre vor mai avea loc...

Poate că paralel cu „fenomenul ucigaș" al omului, la fel de grav e și faptul că marea masă a oamenilor, care nu participă în mod direct la asasinate, asistă tacit la genocid: de fiecare dată, aceste mase au observat vreme îndelungată evenimentele premergătoare genocidului, fără să fi adoptat vreo atitudine de protest. Știu: în asemenea momente intervine frica...

Presupun că și ucigașii noștri calmâci au trecut printr-un proces asemănător: șefii unităților de cavalerie calmâce care au masacrat și la Râbnița au fost, până la ocuparea Stepei Calmâce de către armatele hitleriste, oameni normali. Unii dintre ei erau șefii miliției locale, alții erau judecători; apoi hitleriștii i-au convins că ar fi superiori rușilor, ucrainenilor, polonezilor, moldovenilor – de evrei nu mai spun! – și le-au promis posturi înalte în viitorul stat calmâc dacă vor colabora cu unitățile SS. Așa au devenit asasini, au ucis peste tot pe unde au trecut. Armata Roșie i-a făcut prizonieri în Iugoslavia, au fost duși în URSS, condamnați pentru dezertare la câțiva ani de muncă în lagăr, apoi, eliberați, s-au reîncadrat în viața normală. În 1965 au fost găsite în Polonia arhivele lor, deci și urmele crimelor pe care le-au comis. Dați în judecată, s-au prezentat cu toții, cu decorațiile primite ca muncitori stahanoviști și au început să se acuze reciproc, demascându-se ca ucigași, până au fost condamnați cu toții și împușcați ca asasini.

Ceva asemănător se petrece în acest deceniu și în Iugoslavia. Fiecare așa-zis grup etnic a fost convins că ar fi superior celorlalte grupuri etnice care, „inferioare" fiind, ar trebui desconsiderate și ucise. Fenomene similare se manifestă în fosta URSS între diferite grupuri naționale, ca și în Africa, unde triburi și popoare se ucid reciproc cu înverșunare.

Extinderea acestor genociduri pe aproape întreg globul pământesc nici nu ar trebui să mai surprindă pe nimeni, o dată ce al doilea război mondial a demonstrat că totul este permis și posibil în materie de asasinat, mai mult, că revenirea la barbarie, la bestialitate e acceptabilă. În perioada 1930-1945, marile puteri democratice (?) n-au făcut mai nimic pentru a împiedica sau opri Holocaustul sau gulagurile. Mai mult decât atât: după război „lumea liberă" a acordat azil sutelor și miilor de criminali de război, a dat savanților, tehnicienilor posibilitatea să pregătească un nou război. Lista aceasta începe poate cu Mengele, cu Eichmann, cu grupul de savanți constructori ai rachetelor și bombelor nucleare și practic nu are sfârșit.

Să nu uităm de toți cei care s-au aciuit în America de Sud, în Spania, în Statele Unite, în Anglia și cine mai știe pe unde.

În introducerea la volumul lui Radu Lecca despre felul în care a reușit să salveze de la deportare sute de mii de evrei din România, domnul Dan Zamfirescu scrie: ..."fără două decenii de neînfrântă propagandă antisemită, de sistematică deversare în sufletul colectivității naționale a ideologiei de extremă dreapta, *fără apariția acelei sinistre disponibilități la ideea că evreii constiuie o categorie aparte de oameni, care pot fi exterminați fără vreo frână sau sancțiune morală, ca sclavii din antichitate sau pieile roșii, sau negrii de pe plantanțiile americane* (idee care-și atinge apogeul ororii la naziști), nu se pot explica efectele produse în mentalitatea și comportamentul celor ce au procedat cum au procedat".

În continuare dl. Zamfirescu vorbește de ..."cumplite degradări a celulei morale române sub presiunea și infecția acestor ideologi (legionari)" și amintește de pogromurile legionare de la Jilava, la adresa oamenilor de știință români, a evreilor, dar și de degradarea bolșevismului sub forma urii de clasă din anii '48-'64.

Unul dintre cunoscuții mei din Ardeal, evreu, dorind să se stabilească în Germania, l-a căutat pe un fost coleg de-al lui de clasă, un șvab bănățean devenit în anii războiului unul dintre soldații voluntari ai Waffen-SS, recrutați în țară. Din prima clipă a întâlnirii lor, fostul soldat din Waffen-SS i-a atras atenția că el, șvabul, nu și-a schimbat poziția ideologică, a rămas cel ce a depus jurământ Führerului. Evreul l-a asigurat că nici nu avea intenția să-i influențeze convingerile, să-l facă să devină vreun democrat, singurul lucru pe care-l dorea de la fostul coleg fiind o declarație în sensul că mama evreului ardelean, evreica, vorbea acasă germana cu fiul ei. Fostul soldat Waffen-SS, care în copilărie frecventase această familie, a recunoscut imediat că poate depune mărturie în acest sens, promițând că va da acest certificat, mai ales că evreul, fostul lui coleg de școală, reușise să supraviețuiască ordinului dat de Führer supușilor săi, acela de a-i nimici pe toți evreii. Asta fusese și sarcina sa, mai spuse șvabul, pe care nu reușise s-o îndeplinească întocmai, și cu toate că supraviețuirea e un act de eroism, el nu-l poate declara erou, căci evreii nu pot fi eroi. Declarația despre mama evreului, despre limba maternă a acestuia – asta da, a iscălit-o.

*

La Cluj, situația mea s-a clarificat într-o zi, de la o clipă la alta. Am fost chemat la una din secțiile comitetului regional al partidului și mi s-a comunicat că totul era în ordine: eram membru plin al PCR, despre vechimea mea în partid urmând a se discuta mai târziu; acum trebuia lucrat, trebuia întărit partidul... N-am aflat nici atunci și nici mai târziu cărui fapt i s-a datorat această schimbare subită în viața mea. Presupun că cei din Cluj nu erau încărcați cu problemele complicate ale trecutului meu, poate nu aveau la dispoziție dosarul ultra-secret care bănuiam că îmi fusese întocmit și care ar fi conținut și materialele despre concluziile anchetei de la Caransebeș, și aprecierile foarte negative ale lui Pisu. Sau, pur și simplu, cei de la Cluj erau niște pragmatici care și-or fi zis că, o dată ce orice om de pe stradă care înaintează o cerere de înscriere poate deveni membru al partidului, de ce nu mi s-ar acorda și mie această onoare?

În fond, în spatele meu se adunaseră totuși patru ani de experiență, trăisem alături, în mijlocul sau măcar în atmosfera conducerii partidului, eram deci ceva mai aproape de ideile, de țelurile partidului decât miile de noi membri, dintre care mulți nici nu știuseră până de curând de existența unui asemenea partid sau se feriseră chiar să ia cunoștință de existența lui.

Era și momentul potrivit pentru clarificarea situației mele: și partidul și țara se aflau la un moment de răscruce, în acele zile se hotăra viitorul, evoluția, direcția spre care urma să înainteze țara și în acest context trebuia definit rolul partidului.

În mai 1945 s-a semnat capitularea Germaniei: noi eram învingătorii. Erau învingătoare nu numai armatele sovietice care în marșul lor fantastic pornit de la Stalingrad păreau că nu se vor mai opri, că nimeni nu li se va putea opune până nu vor ajuge pe coastele vestice ale Europei, scăldate de apele Atlanticului.

Alături de Armata Roșie eram și noi în rândul învingătorilor, noi, cei care până mai ieri zăcusem în catacombele închisorilor, stătuserăm în spatele gardurilor de sârmă ghimpată ale lagărelor. Drapelul roșu, cu emblema secerei și ciocanului, flutura peste continente, purtat de armatele revoluționare.

Pământul, Globul s-a rupt în două: într-o parte ne aflam noi, pornind din centrul Europei, din fostul „bârlog al fiarei", de la Berlin și ajungând până departe, la capătul continentului euro-asiatic, unde imperiul roșu se întâlnea, în strâmtoarea Behring, cu Statele Unite ale Americii; dincolo, de partea cealaltă, se afla lumea care urma să fie

cucerită de noi, prin succesele noastre viitoare.

Ceva mai târziu ni s-a alăturat o parte importantă a Orientului Îndepărtat; aproape două treimi din teritoriul și jumătate din populația acestui imens dublu continent se afla sub drapelul roșu.

Se părea că în acei ani întreaga omenire își însușea lozincile noastre și că toți doreau să lichideze vechile orânduiri. În numeroase state cu vechi tradiții și rânduieli burgheze, cum erau Franța sau Italia, se părea că tovarășii noștri urmau să preia și ei în curând puterea. Drumul urmat de noi, victoriile noastre păreau definitive. Înfrângerile pe care le suferisem până la acea dată au fost repede uitate, căci nimeni nu mai vorbea de sacrificiile aduse sau de cei sacrificați. Numai victoria și cei care au plămădit-o contau. Într-un anumit moment se părea că toată lumea înnebunise: majoritatea țărilor voiau să afle ideile noastre, „rețetele" noastre, planurile noastre de viitor, să studieze tezele noastre teoretice pentru ca, la rândul lor, să poată analiza și descoperi bolile societății în care trăiau. Se părea că toată lumea ne iubea, pentru că noi am proclamat noi adevăruri, am lansat noi teze despre conceptul de libertate și bunăstare, de pace și siguranță la nivel mondial.

Dacă încerc să mă plasez în atmosfera acelor zile victorioase de la mijlocul celui de-al cincilea deceniu, situația creată pe plan global începând din 1989 este de neînțeles.

Nu știu cum anume și-au închipuit tovarășii mei din conducerea de stat și de partid evoluția noastră, dezvoltarea țării în mod concret, cum și-au închipuit eliberarea definitivă, înfăptuirea conceptelor revoluționare. Mie și multora care fuseserăm condamnați ni s-au dat prea puține informații în această privință. Majoritatea dintre noi vedeam viitorul mai degrabă ca pe înfăptuirea unei utopii, fără să ne dăm seama ce ar însemna asta în mod concret.

Imaginea concretă despre socialism era foarte neclară în capetele noastre, așa cum nu ne puteam închipui nici greutățile care s-ar putea ivi eventual în drumul înfăptuirii țelurilor urmărite. Ideologia, dar în special fantezia constituie forme ușoare ale gândirii, care nu trebuie confruntate cu realitatea cotidiană.

Se pare că în primii ani ai victoriilor noastre nu am reușit să ne trezim dintr-o stare de semi-fantezie; ne-am tot biciuit imaginația noastră, ideile noastre utopice. Am încercat să aflăm câte ceva despre viitor, eram cu toții optimiști și speram că, fiind încă destul de tineri, vom apuca să trăim în paradisul terestru – comunismul.

Am aflat că spre acest paradis terestru marea Uniune Sovietică pornise cu un sfert de veac înaintea noastră; speram că vom fi destul de tari și capabili ca să o ajungem din urmă în drumul spre țelul nostru comun.

La început i-am învins pe toți din punct de vedere politic. Noi, cei care timp de decenii fuseserăm internați, asupriți, noi, care formam partidul celor condamnați, eram acum victorioșii, devenisem forța „conducătoare" a clasei muncitoare, a țărănimii și intelectualității. Aveam răspunsuri la toate întrebările: la îndemâna noastră erau învățăturile clasicilor noștri Marx, Engels, Lenin și Stalin; toate răspunsurile erau cuprinse în volumele groase, frumos legate în coperți roșii, care ne indicau calea. Trebuia să facem doar câțiva pași ca să pornim la marea construcție a viitorului. Urma să naționalizăm minele, toate uzinele și fabricile – și cele care construiau mașini sau unelte de muncă, și cele de conserve, de pantofi sau de creioane -, totul, până vom lichida și cele mai mici ateliere de cizmărie, chiar și cele de pus petice la pantofi. Totul urma să devină proprietatea întregului popor, moment din care vom produce mereu mai mult, mai bine, mai rațional, an de an, zi de zi. În fiecare zi vom scoate din mine o tonă în plus de cărbune, vom turna o tonă de oțel în plus, vom monta încă o locomotivă, vom produce trei perechi de pantofi, zeci de becuri electrice, vom lansa la apă încă un vas... Totul va fi în plus, ca să recuperăm rămânerea în urmă față de țările avansate. Dar înainte de toate trebuia să asigurăm stabilitatea politică în țară și, desigur, rolul conducător al partidului învingător, singurul în stare să înfăptuiască acel viitor.

S-a pornit campania electorală pentru alegerile din noiembrie 1946. Aceste alegeri trebuiau să definitiveze puterea politică a partidului comunist și a celor care i s-au alăturat.

Cei care n-au trăit perioada 1945-46-47 cu greu își pot imagina că pe atunci PCR era singurul partid politic care își propusese și acționa ca să devină cel mai puternic partid. Este adevărat că în preajma lui 23 August 1944, PCR era considerat o nimica toată, partidul celor mai puțin de o mie de membri – în fișele Siguranței, în 1940, erau ținuți în evidență 796 de comuniști -, dar 23 August a fost și opera PCR, a unui număr infim de activiști, care au reușit să realizeze o alianță cu Casa Regală și comandamentul armatei ca să dea lovitura de stat – dacă unii preferă această caracterizare -, punctul de cotitură în istoria țării.

E adevărat că pe parcursul următoarelor decenii aprecierea rolului PCR ca și caracterizarea actului de la 23 August s-au modificat

mereu. Unii istorici din străinătate au calificat în fel și chip acest moment hotărâtor, denigrând, micșorând rolul și aportul PCR în acest act, dar oricât de lamentabile sunt paginile din perioada ilegalității și în special cei 40 de ani de dictatură din istoria acestui partid, un fapt rămâne de netăgăduit: 23 August este opera PCR*, în colaborare cu Casa Regală. Fără această colaborare, România ar fi cunoscut soarta Ungariei și a Budapestei. Celelalte partide, precum cel țărănesc și cel liberal, se poate să-și fi dat adeziunea „principială", dar nimic mai mult. Istoricii n-au nici o dovadă, nici măcar un singur argument împotriva afirmațiilor de mai sus.

În cadrul campaniei electorale din 1946, PCR a fost o mare forță. E adevărat că o parte din imensele fonduri pentru acoperirea cheltuielilor necesare au fost stoarse de la mica și marea burghezie, care făceau subscrieri de donații în speranța că în acest fel își vor cumpăra măcar un dram de înțelegere din partea PCR.

Nu dispun decât de cifre generale despre imensul val de propagandă care s-a revărsat peste țară în încercarea de a câștiga încrederea maselor. Milioane de broșuri, de afișe, de pancarte purtând însemnele Blocului Partidelor Democratice – „Soarele" – și lozincile respective au împânzit toată țara. A urmat un cutremur cu caracter cultural. Nici nu știu de unde au apărut sutele de ansambluri de dansuri și cântece, echipe artistice, caravane cinematografice, coruri. Nu știu de unde au izvorât atâtea noi producții literare – chiar dacă de calitate slabă -, care au fost prezentate și difuzate în acele zile.

Că la aceste alegeri au avut loc falsificări și fraude, nici nu e nevoie de amintit. Lucrurile se știu.

Personal făceam parte dintr-o echipă de așa-zișI agitatori, organizată de comitetul regional de partid din Cluj și însărcinată cu pregătirea alegerilor din județul Alba. Mergeam săptămânal pe 2-3 zile la Alba Iulia și încercam să convingem lumea din acea zonă să ne voteze. În ziua alegerilor am cutreierat cu mașina, împreună cu secretarul de partid județean, mai multe localități și secții de votare; duceam cu noi mai

* Editoarea acestei cărți, Doina Uricariu, nu împărtășește acest punct de vedere al autorului, mai cu seamă că a avut onoarea de a discuta asupra acestui subiect cu Majestatea Sa Regele Mihai al României, autorul actului de la 23 August. Cu toate acestea, în cazul cărții Eclipsa, de Matei Gall, am considerat oportună prezența unor memorii scrise de un fost comunist și o analiză critică (exceptând câteva fanatisme sau reziduuri utopice) a comunismului, făcută de un membru al partidului din ilegalitate, ce se desparte de credința sa.

peste tot un număr de buletine de vot gata ștampilate, bineînțeles în favoarea „Soarelui". Presupun că în fiecare plasă și județ echipele de „agitatori" au fost la fel de active ca echipa din care făceam și eu parte.

Sincer să fiu, problema asta nu m-a deranjat. Cunoșteam întrucâtva modul în care avuseseră loc alegerile și formările de guverne în perioada interbelică, așa că îmi spuneam că procedura noastră se încadra oarecum în tradițiile politice anterioare instalării la putere a PCR.

Dacă răsfoim paginile istoriei alegerilor în România interbelică constatăm că guvernele se perindau, aproape fără excepție, la putere după ce obțineau majorități incredibile. Chiar dacă la acele alegeri nu s-a procedat exact așa cum am procedat noi în 1946, paralel a mai existat o modalitate de falsificare perfectă și legalizată, numită „primă electorală". În martie 1926 se adoptase o nouă lege electorală pentru Adunarea Deputaților și Senat, potrivit căreia partidul care întrunea cel puțin 40 la sută din voturile exprimate primea, pe baza unui sistem de prime, majoritatea de 70 la sută din locurile în parlament. Nu cred că în 1946 noi, prin activitatea noastră „agitatorică", să fi creat o „primă electorală" de asemenea proporții.

Este într-un fel distractiv, dar în orice caz instructiv să aruncăm o privire asupra cavalcadei alegerilor.

Imediat după votarea, la 27 martie 1926, a legii privind prima electorală, la 30 martie se formează noul guvern, în frunte cu A. Averescu; în luna mai acesta organizează alegeri parlamentare; se întâmplă „minunea" ca partidul său să obțină 53 la sută din voturi, plus prima electorală, bineînțeles.

În același an a mai existat un guvern de tranziție, în frunte cu Barbu Știrbei, care a durat 18 zile, urmat de un guvern liberal, în frunte cu I.I.C. Brătianu, care într-un termen de două săptămâni organizează noi alegeri. Aici asistăm la o nouă „minune": de data aceasta, cel care obține victoria în proporție de 62 la sută nu este partidul lui Averescu, ci cel liberal.

Peste un an și jumătate se formează un nou guvern, al Partidului Național Țărănesc, în frunte cu Iuliu Maniu; acesta organizează alegerile în decembrie; victoria e deplină, țărăniștii obțin 78 la sută din voturi.

În noiembrie 1930 Maniu demisionează, noul guvern e condus de G.G. Mironescu, iar acesta demisionează în aprilie 1931.

La 18 aprilie 1931 se formează un nou guvern, al partidului „Uniunea Națională", condus de profesorul Nicolae Iorga, care orga-

nizează și el alegeri. Acestea confirmă, bineînțeles, victoria celor care le-au organizat: ei obțin 47,9 la sută din voturile exprimate. Țărăniștii nu obțin nici măcar 15 la sută, liberalii nici măcar 6 la sută, Partidul Social-Democrat 3,25 la sută, Blocul Muncitoresc-Țărănesc (o formațiune legală, aflată sub influența PCR) obține 2,5 la sută – ceea ce ar fi însemnat cinci mandate de deputați, dacă nu le-ar fi anulat Comisia de validare a Parlamentului...

Când Iorga demisionează, la 6 mai 1932, se formează un guvern țărănist în frunte cu Vaida-Voievod, care la alegerile organizate foarte curând obține ceva peste cele 40 la sută din voturile cerute de lege (în 1931, PNȚ obținuse doar 15 la sută). În noul parlament, Partidul Național Țărănesc, cu cele 40 de procente ale sale, primește, datorită faimoasei „prime electorale", 71 la sută din locurile de deputați, dispunând de 274 de mandate din totalul de 387, câte număra Camera.

În noiembrie 1933 la guvern vin din nou liberalii, conduși de I.G. Duca; la alegeri aceștia obțin 51 la sută din sufragii (anterior liberalii avuseseră 20,1 la sută), dar pe baza „primei" ocupă 300 de locuri de deputați, adică aproape 80 la sută, iar în Senat, din cele 113 mandate ei își arogă 100. Poate că e interesant de remarcat că de data aceasta țărăniștii, care cu doar un an înainte „obținuseră" 40 la sută din voturi și 71 la sută din posturile de deputați, reușesc să capete acum doar 14 la sută din voturi, care ar fi însemnat 54 de deputați în opoziție, dar pe baza calculelor cu „prima", nu le rămân decât 29 de deputați.

Imediat după alegeri, primul ministru Duca e asasinat de legionari pe peronul gării Sinaia. Totuși, liberalii rămân la guvernare până în 1937, sub conducerea lui George Tătărescu.

La alegerile ținute în decembrie 1937 se obțin următoarele rezultate: PNȚ – 35,9 la sută, liberalii – 20,4 la sută, liberalii disidenți – 3,9 la sută, „Totul pentru Țară" (legionarii) – 15,59 la sută și Partidul Național Creștin (condus de poetul Octavian Goga și de cunoscutul politician de dreapta A.C.Cuza) – 9,15 la sută, iar PSD – 0,94 la sută.

Nici un partid n-a atins cele 40 de procente cerute de lege, deci nici unui partid nu i se putea acorda „prima electorală". Dar, spre marea surpriză a partidelor politice, regele, a cărui amantă „oficială" era o evreică, Elena Lupescu, îl însărcinează cu formarea guvernului pe Octavian Goga care, cu partidul său, nu obținuse nici 10 la sută din sufragii. Acest gest regal a însemnat nu numai o luare de poziție clară de dreapta, ci și aducerea la putere a unui partid afișat profascist și antisemit.

Acest guvern Goga-Cuza a fost la putere în total 44 de zile. Poate chiar ei să-și fi dat repede seama de incapacitatea lor politică. Pornind „la treabă" cu o viteză nebună, interzic – adică desființează – cele mai democratice ziare ale țării, „Dimineața" și „Adevărul", trec la revizuirea cetățeniei acordate persoanelor care se aflaseră după primul război mondial pe teritoriile alipite României Mari, organizează primele formațiuni paramilitare – „Lăncerii", o gardă pretoriană, care în ciuda strălucitoarelor uniforme nu vor rezista decât un număr redus de zile -, îi obligă pe toți funcționarii preluați după război de statul român să dea examenul de limbă română etc.

Bardul popular, unul din geniile poeziei românești, Octavian Goga, a deschis drumul spre dictatură!

Acest guvern Goga-Cuza a fost un straniu amestec politic, o oglindă ciudată a dezorientării în care se afla țara, căci alături de antisemiții lui Cuza făceau parte din echipa guvernamentală social-democrați ca Flueraș și Mirescu, foști țărăniști, foști liberali.

La acel început de 1938 eram încă elev de liceu, în ultima clasă, în preajma bacalaureatului și urmăream cu interes evoluția politică din țară. Ca foarte mulți alții, trebuie să recunosc că nici eu n-am luat prea în serios acest guvern, iar când, după 44 de zile de guvernare, el a fost înlăturat de la putere de rege, ne-am simțit într-un fel confirmați în părerile noastre.

Știam de mulți ani de examenul de limbă română al funcționarilor maghiari și germani din Ardeal. La liceul „Decebal" din Deva aveam câțiva profesori maghiari, dar numai unul a trebuit să dea un examen. Era chiar profesorul de latină, care, în fond, ar fi trebuit să învețe cu ușurință româna, dar în mod ciudat n-a reușit să ia examenul și a fost scos din liceu.

În perioada acestei scurte guvernări situația politică din țară s-a agravat, nu s-a reușit în nici un fel moderarea violențelor cu care legionarii duceau campania electorală și care amenința să degenereze într-un război civil. Ministrul de interne Armand Călinescu demisionează din guvern sub motiv că îi este imposibil să colaboreze cu Goga. În această situație are loc un consiliu la Casa Regală, cunoscut și ca „dejunul miliardarilor"; cu această ocazie, regelui i se propune instaurarea dictaturii regale ca modalitate de ieșire din criză. Guvernul Goga-Cuza demisionează și în aceeași zi regele numește un nou guvern, așa-zis de „Uniune națională", în frunte cu patriarhul Miron Cristea.

O dată cu numirea acestui guvern se ajunge la sfârșitul sistemului parlamentar cât de cât democratic. Sunt interzise toate partidele politice, orice activitate politică, se instituie Consiliul de coroană ca organ de Stat, se numesc consilieri regali, se impune prin vot deschis și public o nouă Constituție, se introduce și funcția de „vice-regi", pe regiuni. De la această dată se guvernează pe bază de decret regal, sindicatele sunt desființate și în locul lor apar breslele de tip corporatist, se înființează mișcarea politică unică „Frontul Renașterii Naționale", noi organizații pentru tineret, dotate cu uniforme frumoase, strălucitoare.

Dacă mă gândesc la acea epocă, de trecere la dictatura deschisă din perioada lui Antonescu, îmi vine să o compar cu anii 1945-46. Parcă am vrut să copiem acea experiență: partid unic, dictatură (nu regală, dar a unor noi „voievozi" ai noului partid), instituții noi cu puteri depline, secretari județeni care au primit mai multe puteri decât unii dintre „vice-regi" numiți de descendenții din familia Hohenzollern.

Când ne-am apucat să construim lumea nouă ne-am dat seama că experiența proprie nu e suficientă, că nu avem răspunsuri la miile de întrebări și probleme care ne stăteau în față. S-a pus întrebarea: de la cine să învățăm? De la puterile occidentale nu voiam, nu puteam, doar ei erau cei care au deținut decenii de-a rândul o parte importantă a bogățiilor țării, minele, industria, finanțele. Mult timp nu s-a putut face în țară mai nimic fără învoirea lor, iar ei, la rândul lor, n-au făcut prea multe ca să lichideze rămânerea în urmă a economiei românești.

Dar lăsând la o parte această latură a problemei, se punea și întrebarea dacă e cazul să pornești pe o cale economică care duce spre crize precum cea din 1929-33? Să continuăm cu capitalismul? Toată politica partidului comunist era îndreptată într-o direcție opusă acestui sistem, spre căutarea unui drum care să rezolve problemele seculare ale României. Alături de noi, vecina noastră cea mare era URSS care nu cunoscuse criza mondială, nu știa ce înseamnă șomaj și înregistra în acea epocă marile succese în industrializare.

Economia românească avea multe probleme, țara era „eminamente agricolă", cum se exprimau politicienii și economiștii. Conform recensământului din 1930, o treime din populația rurală dispunea de suprafețe de 1-3 ha pe gospodărie, adică îi aparțineau doar 11 la sută din suprafața agricolă totală a țării. Dar în mediul rural existatu 500.000 de gospodării (18,6 la sută din total) care aveau câte un singur hectar de pământ agricol. În paralel existau încă multe rămășițe feudale: 0,4

la sută din totalul proprietarilor deținea 100-500 ha, iar un număr de 2.700 de mari moșieri (0,1 la sută din totalul proprietarilor) dispuneau de 17 la sută din totalul suprafețelor agricole.

Din punct de vedere industrial, situația nu era cu mult diferită. Deși practic fiecare județ și regiune dispunea de o anumită structură industrială, pe plan național componenta industrială se caracteriza prin subdezvoltare, producția era redusă, existau imense capacități de producție nefolosite, șomerii se numărau cu miile, în condițiile în care ajutorul de șomaj era doar un vis îndepărtat.

În anii treizeci, ziarele vorbeau mereu de „curbele de sacrificiu", când salariile și pensiile se reduceau. În perioada crizei sute de bănci au dat faliment, înghițind micile economii ale sutelor de mii de oameni cu averi modeste. Eram încă elev de liceu la Deva când, în anii crizei, profesorii și funcționarii de stat au ieșit în stradă să manifesteze întrucât nu-și mai primiseră salariile de luni de zile.

Capitalul străin deținea puternice poziții în industria petrolieră, în minerit, în industria prelucrătoare, obținuse concesii în mai toate ramurile industriale. Așa s-a întâmplat, de pildă, în 1929, când România a contractat la Paris un împrumut în valoare de 100 de milioane de dolari americani (la valoarea de atunci, 17 miliarde de lei) cu o dobândă de 9 la sută, împrumut garantat de stat prin veniturile monopolurilor de stat, cum erau cel al tutunului, al câmpurilor petrolifere, al societății de telefoane. În același an s-a concesionat, pe o perioadă de 30 de ani, unui trust suedez monopolul fabricării și distribuirii chibriturilor. Această concesiune a expirat abia în perioada socialistă; abia atunci statul român și-a redobîndit dreptul să producă singur chibriturile de care avea nevoie.

Trebuia deci să se pună capăt acestui sistem, dar totodată erau numeroase alte probleme care se cereau rezolvate, între acestea industrializarea unor regiuni întregi.

Eram încă la Cluj când am participat într-un fel la primele măsuri economice, poate pregătitoare, care porneau spre un nou tip de economie – cea socialistă, planificată.

La începutul anului 1945, conducerea Frontului Plugarilor a lansat manifestul prin care chema țărănimea săracă să treacă la împărțirea revoluționară a pământurilor moșierești. Țărănimea, deși avea mare nevoie de pământ, nu dispunea de elanul revoluționar dorit de partid.

În condițiile de atunci din România e greu de vorbit despre „revoluție". Nici masele muncitorești și cu atât mai puțin cele țărănești n-au

trecut la acte revoluționare, adică la asaltarea societății capitalisto-burgheze, fără să fi existat în prealabil un text de lege care să permită preluarea legală a unor bunuri. Acte revoluționare au fost întreprinse de activul de partid. În majoritatea orașelor și în numeroase sate existau organizații ale PCR, grupuri de funcționari, de activiști de partid. Ei au fost aceia care, la chemarea Frontului Plugarilor, au plecat la țară și, împreună cu un număr oarecare de săteni, au preluat câteva moșii boierești. Pe această bază se vorbea tot mai insistent despre întărirea „alianței muncitorești-țărănești". De fapt, acesta era un fenomen unilateral, aproape absurd,în realitate fiind vorba de un număr de activiști de partid care realiza „revoluția țărănească".

La Cluj s-a întâmplat un caz mai aparte. Întrucât „țărănimea revoluționară" dintr-o comună vecină Clujului n-a pornit să preia o mare proprietate, o mare livadă, aproape întregul activ al comitetului regional de partid am fost duși la moșie și, în numele alianței muncitorești-țărănești, am împărțit moșia între noi. Am bătătut țăruși, delimitând noile proprietăți. Așa am devenit și eu, ca țăran sărac, fără pământ, proprietarul unei suprafețe cu nu știu câți meri și pruni. Totul a fost înscris și în cartea funduară, dar n-am mai văzut niciodată proprietatea. Mult mai târziu, locuiam de mult la București, mi s-a cerut să renunț la „proprietatea" mea, și s-o donez cooperativei de producție agricolă.

Probabil datorită insuccesului acțiunii revoluționare din februarie 1945, guvernul instalat la 6 martie a legiferat reforma agrară la 15 martie. Pe această bază au fost expropriate aproape 1,5 milioane de hectare de pământ arabil (a noua parte din totalul suprafețelor arabile), din care 1,1 milioane de hectare au fost împărțite unui număr de 900.000 de gospodării, ceea ce însemna că unei familii îi reveneau în medie 1,2 hectare.

Probabil că țăranii, mai ales cei fără pământ, s-au bucurat de reformă, dar din punct de vedere al economiei naționale această reformă a fost o mare greșeală. Mica proprietate își trăise de mult traiul, acum era nevoie de marea producție, ori în 1945 s-au distrus acele gospodării care aveau șanse de reușită în asigurarea hranei pentru țară. Dar totul a fost fărâmițat, trecându-se la producția agricolă mică, de tip microfamilial.

Poate unul din capitolele cele mai tragice ale politicii agrare a urmat imediat după reforma din 1945. Micile gospodării încă nici nu avuseseră răgazul să se stabilizeze cât de cât, când s-au introdus „cotele obligatorii". Un oficiu „specializat" stabilea cantitățile de

grâne, carne, ouă, fructe etc. pe care fiecare gospodărie trebuia să le preda statului, la prețuri fixate de oficiile de stat. A fost un capitol îndelungat și amarnic. Lăsând la o parte faptul că prin această măsură s-a pus capăt definitiv economiei de piață în sectorul agricol, predarea cotelor a deschis lanțul unui val de tragedii care s-au abătut asupra țărănimii: mii, poate sute de mii de țărani au fost arestați, condamnați, poate chiar și executați, acuzați fiind că nu au predat cantitățile stabilite, că ar fi „sabotat" alianța cu clasa muncitoare. Unii dintre aceștia au fost prinși că ascunseseră în gropi niște cartofi, ca să aibă ce mânca sau ce semăna, și au fost tratați ca niște criminali.

La sfârșitul anului 1948 s-au creat Stațiunile de Mașini și Tractoare. Cu doi ani și jumătate mai devreme acestea ar fi fost într-adevăr de folos țărănimii care nu dispunea nici de capital și nici de unelte de muncă moderne. Dar era clar că ajutorarea țărănimii prin SMT-uri nici nu fusese, de fapt, în intenția guvernanților. Altul era scopul pentru care fuseseră create SMT-urile: la șase luni după înființarea lor a apărut hotărârea CC al PCR de a se trece la transformarea socialistă a agriculturii.

Odată, la Râbnița, în lunile când se bănuia apropierea eliberării noastre și când intuiam că în fața noastră se va deschide, nu peste multă vreme, drumul construcției socialiste, l-am rugat pe Percic să-mi explice felul în care partidul proiectează socializarea agriculturii. Mi-a explicat că planul prevedea crearea, cu ajutorul unor mici grupuri de țărani convinși de nevoia unei experiențe, a unor cooperative în care să lucreze în comun un teritoriu mai întins pentru a obține rezultate superioare celor din gospodăriile individuale. Rezultatele obținute de aceste mici cooperative vor constitui sâmburii viitoarei colectivizări la scară națională.

Expunerea lui Percic mi-a plăcut, planurile mi se păreau rezonabile, logice, așa că acum speram că prevederile cuprinse în horărârea CC vor urmări țeluri de felul celor pe care mi le expusese Percic.

La începutul lunii iunie 1948, aproape întreg activul de partid dar și o serie de oameni care dețineau funcții importante în economie sau în administrația orașului am fost convocați la o ședință nocturnă la sediul comitetului regional. Când am fost adunați cu toții, clădirea a fost complet izolată, s-au întrerupt toate legăturile telefonice spre exterior, nimeni nu mai putea părăsi clădirea. Un delegat al CC al

PCR ne-a prezentat hotărârea CC de trecere la naționalizarea principalelor sectoare economice. Dispunea de o perfectă evidență a tuturor obiectivelor industriale, bancare, de asigurări, de transport, miniere, ateliere meșteșugărești mai importante, care urmau să fie naționalizate. Avea și lista celor care, anticipându-se orice lege, fuseseră numiți ca directori în fruntea acestor întreprinderi. Ei, noii directori se și aflau în sală. În zorii zilei următoare, noii directori, având la mână numirea lor de către guvern și însoțiți fiind de câte o echipă de activiști, au pornit spre noile „proprietăți ale poporului". Au intrat, au preluat obiectivele industriale, au pus posturi de pază care să împiedice intrarea foștilor proprietari.

În felul acesta, dintr-o singură lovitură, nu numai că s-a realizat un sector socialist în industrie, dar s-a lichidat și clasa burgheziei, luându-i-se mijloacele de producție. Acesta a fost, fără îndoială, un act revoluționar, dar realizat nu de clasa muncitoare, ci de forța ei conducătoare, de partid.

Naționalizarea a fost pregătită din timp și prin alte măsuri, între care etatizarea, în 1946, a Băncii Naționale, act prin care s-a obținut controlul asupra circulației capitalului. După numai câteva luni, în 1947, s-au organizat așa-zisele centrale industriale, care de fapt erau niște organe de control, de îndrumare, de supraveghere a producției industriale pe ansamblul țării. Aceste centrale au constituit primul pas spre înființarea Oficiului de Stat al Planificării care, ceva mai târziu, a pus capăt economiei de piață, introducând planificarea totală în toate sectoarele economiei naționale.

Anul următor, 1949, a marcat începutul epocii planurilor cincinale. Trebuie să recunosc că, atunci când am citit, când am discutat planurile, măsurile propuse și întreprinse de partid, am avut un sentiment de profundă mândrie, de admirație față de CC, de Biroul Politic, de secretariatul partidului. Deși fusesem un timp în preajma acelora care formau conducerea partidului în închisori și lagăre, nu știusem, nu bănuisem că printre ei se aflau atâția cunoscători, atâția specialiști capabili să traseze asemenea largi perspective de dezvoltare a țării.

La un moment dat, am primit sarcina ca, în cadrul comitetului regional, să mă ocup de conducerea presei de partid, de îndrumarea ideologică a acesteia. Acest gen de activitate de control a fost ulterior dezvoltat și serios organizat: s-a creat un oficiu de cenzură, care își avea sediul în clădirea prefecturii județene. Am fost numit „cenzor", alături de un întreg colectiv. Nu mai știu dacă exista o lege sau măcar

un decret ministerial care să reglementeze în vreun fel această muncă. În orice caz, tot ce se publica trebuia să treacă mai înainte pe la noi ca să primească aprobarea pentru publicare. Orice tipăritură – cotidienele, săptămânalele, revistele științifice și cele ale bisericilor, afișele, cărțile – trebuiau să aibă aprobarea noastră. În această muncă lucram mult în tipografii, citeam chiar acolo fiecare pagină, până și mica publicitate; abia după ce iscăleam și ștampilam cele citite, ele puteau trece la rotativă.

Primeam din partea comitetului regional indicații în legătură cu subiectele care nu aveau voie să vadă lumina tiparului. Aceste indicații erau sfinte, indiferent dacă ni se păreau logice sau ba.

Dacă nu iscăleam ceva, nu se publica. Eliminam din coloanele ziarelor tot ce mi se părea că trebuie eliminat, chiar și atunci când textul respectiv era în proporție de, să zicem, unu la sută „greșit" sau necorespunzător. Cât am lucrat în această muncă, m-am împrietenit cu toată echipa de ziariști, îi cunoșteam pe fiecare. Mare mi-a fost mirarea când unul dintre redactorii-șefi ai unui cotidian de limbă română, cu care colaborasem foarte strâns și care era foarte apreciat și de comitetul regional de partid, a fost arestat. Pavel A. a fost arestat în 1948. Era profesor de filozofie și totodată redactor-șef al ziarului. A stat în arest o vreme destul de îndelungată.

Când a fost eliberat, eu locuiam deja la București. M-a vizitat și am stat de vorbă ore întregi. De la el am aflat pentru prima oară ce înseamnă regimul de „izolare" în cadrul sistemului de arest al Securității. Pavel mi-a vorbit de „liniștea" care domnește acolo, o liniște care îl poate determina pe cel arestat să mintă, să inventeze povești peste povești – o liniște prin care un om poate fi definitiv învins.

Carcera în care a fost închis era complet izolată. Singura ființă cu care a avut contact zilnic era un mic păianjen ce-și găsise adăpost într-un colț al acelui adevărat cavou. Pavel s-a ocupat luni de zile de acest păianjen, hrănindu-l, studiindu-l. În toate acele luni de arest aceasta a fost singura formă de manifestare a vieții, în afara ședințelor de anchetă la care era dus periodic. A fost complet izolat. Lumea, Cosmosul au încetat să mai existe pentru el. De nicăieri nu se mai auzea măcar un sunet, un ton. Chiar și când era condus prin coridoarele clădirii în care se afla, era astfel condus ca ecoul pașilor săi să se estompeze în acel univers al tăcerii, nu cumva ceilalți arestați să audă vreun sunet și să afle în felul acesta că în acea temniță mai era cineva în viață. Când era condus spre biroul anche-

tatorului, pe ochi i se aplicau niște ochelari speciali, cu bucăți de tablă în locul lentilelor, încât să nu vadă nici pe unde era împins; doar în mijlocul lentilelor de tablă era câte o găurică minusculă, cât vârful unui ac, cât să poată distinge unde era lumină și unde întuneric. Luni de zile, în celulă fiind, nu a știut nici când era noapte, nici când era ziuă. Deasupra capului său, în celulă, ardea permanent un bec, nu se putea distinge schimbarea orelor, a săptămânilor, a lunilor.

În aceste condiții, Pavel implora soarta ca anchetele să fie cât mai numeroase, ca astfel să scape măcar pentru o oră-două din acea izolare, din acea ciumă a tăcerii și singurătății, căci anchetatorul, chiar dacă era un diavol, avea totuși forma unei ființe umane, cu cap și picioare, și care vorbea, chiar dacă doar sub formă interogativă, repetând la infinit aceeași întrebare, altfel decât, de pildă, o hienă.

Se pune înainte de toate întrebarea: de ce a fost arestat Pavel?

A fost arestat pentru că într-o ședință a făcut unele aluzii la adresa pe atunci recent înființatei Securități, care își permitea să acuze pe oricine, oricând, fără să aibă vreo bază reală, și să-l învinovățească pe respectivul om de spionaj în favoarea americanilor sau a altora. Chiar așa s-a și întâmplat și cu Pavel. Securitatea a obținut din partea lui declarații de spionaj, cu multe amănunte, deși în viața lui nu întâlnise un singur englez sau francez.

În timpul detenției lui Pavel m-am autoliniștit nu o dată, zicându-mi, pe de o parte, că acesta trebuie să fi comis, totuși, ceva condamnabil, iar pe de altă parte, încercând să mă conving că așa ceva se poate întâmpla, mai ales la un început de drum, că aceste greșeli, dacă sunt greșeli, vor fi corectate repede de partid și că, în cazul în care el, de fapt, chiar nu a comis nimic împotriva socialismului pe care tocmai începem să-l construim, atunci va fi eliberat, i se va cere iertare, va fi reabilitat, vom trage învățăminte din aceste greșeli, ne vom face autocritica.

*

La începutul anului 1949 am fost „selecționat" de o comisie venită de la București, care căuta „cadre" pentru diferite ministere. În acest scop am fost înscris într-un institut, unde timp de șase luni am urmat studii intensive.

În ziua în care urma să-mi încep munca la ministerul de externe, cu învoirea directoarei de cadre, am plecat la Constanța de unde vasul „Transilvania", avându-i la bord pe nefericiții mei părinți care credeau că ne despărțeam pentru totdeauna, pleca spre Israel.

Aproape că au avut dreptate bătrânii...

*

Mi-a rămas adânc întipărită în memorie ziua în care am împlinit 30 de ani. Calendarul indica luna ianuarie a anului 1950.

Trăiam singur, toată familia mea emigrase în Occident. Abia cu câteva luni în urmă îi ajutasem pe părinții mei să se îmbarce pe vasul „Transilvania", spre noua și ultima etapă a vieții lor.

N-aveam nici măcar o prietenă cu care să fi sărbătorit trecerea mea în cel de-al patrulea deceniu de viață.

Mă simțeam atunci, într-un fel, la apogeul vieții mele, nu atât pentru că acea vârstă putea fi considerată piatră de hotar între tinerețe și maturitate. Maturitatea în care am pășit atunci era cam ciudată. N-aveam nici casă, nici masă, locuiam într-o cameră subînchiriată, cu mobilă împrumutată, și nici măcar situația mea în societate, în noua societate, încă nu era clarificată.

Cu șase ani în urmă, în 1944, în preziua echinocțiului de primăvară, îngenuncheasem în celula închisorii din Râbnița ca să fiu executat prin împușcare în ceafă, alături de tovarășii mei.

În acel an 1950 eram funcționar în ministerul de externe. Tocmai mă întorsesem dintr-o călătorie de serviciu, cu care ocazie trecusem în fugă prin Viena, Berna, Paris, Londra și Bruxelles, eu, fostul deținut politic, vlăstarul unei familii mic-burgheze din Deva, care conform planurilor părintești ar fi trebuit să vând o viață întreagă sticle de felinar sau farfurii.

Da, în acea seară m-am simțit la punctul de răscruce al vieții.

Mă sărbătoream singur, la o masă a restaurantului „Capșa", cel mai elegant și mai renumit local al Capitalei, îmbrăcat elegant, într-un costum de stofă adusă de la Londra, cu o cravată de pe rue de Rivoli, cu o cămașă cumpărată pe Marienhilfestrasse, iar chelnerul îmi punea în față o cegă și o sticlă de vin de Cotnari.

Am ridicat paharul nu numai ca să mă felicit că supraviețuisem masacrului, ci și pentru a-mi saluta viitorul: așteptam plecarea în prima mea misiune diplomatică, ca secretar de legație la Stockholm, primul pas pe calea unei cariere ce trebuia să fie splendidă, credeam eu.

În acea atmosferă n-am bănuit că mă aflam în fața unei alte etape hotărâtoare a vieții mele.

Această nouă etapă și-a luat startul în luna august 1951.

La minister mi s-a dat de înțeles că plecarea mea la Stockholm e îngreunată de faptul că toată familia mea este emigrată în Occident, că sunt necăsătorit – situație care prezintă anumite pericole, mai ales la vârsta mea și ținând seama de poziția pe care urma s-o ocup. Argumentul mi s-a părut îndreptățit.

Ministerul, respectiv șefa mea, tovarășa Ada, insista să mă căsătoresc. „N-ai nici o fată cu care să te poți căsători?", m-a întrebat. „Ba da...", i-am răspuns șovăind.

"Atunci scrie-mi numele ei pe o hârtie, cu unele date ...unde lucrează... de rest ne ocupăm noi".

Așa am și făcut: am notat numele Petrei și locul unde lucra pe o bucățică de hârtie și am început să aștept.

Cu Petra făcusem cunoștință la începutul anului. Nu era o femeie deosebit de frumoasă, dar avea niște buze senzuale și era în general atrăgătoare. Îi plăcea să facă dragoste, ceea ce am constatat ulterior. Era inteligentă, instruită, fusese profesoară de geografie și în momentul în care am făcut cunoștință era secretara unuia dintre adjuncții ministrului învățământului.

Am făcut cunoștință din pură întâmplare. Tocmai rămăsesem singur, căci prietena mea de până atunci n-a vrut să divorțeze ca să ne putem căsători și astfel ne-am despărțit.

La București aveam un prieten cu care mă vedeam în mod regulat. Locuia într-un apartament foarte frumos, confiscat – cu tot ce se afla în el – de la un fost ministru din perioada interbelică. Victor, prietenul meu, era profesor de filozofie și totodată inspector în Ministerul Învățământului. La Victor era un loc ciudat de întâlnire al unor intelectuali, profesori, inspectori, judecători, avocați și numeroase secretare, oameni care cu toții încercau să se adapteze noului regim politic. În compania a numeroase sticle de băutură cu grade diferite de alcool se purtau niște discuții anarhice despre politică, se mai formulau și critici la adresa guvernului, se vorbea despre femei, despre dragoste, dar se insista în special asupra sistemului politic de curând instaurat. Fiind în locuința lui Victor, adesea puteai avea impresia că, în fond, în țară nu se produsese o schimbare revoluționară, ci doar una de tipul vechilor schimbări de guvern, de genul „pleacă ai noștri, vin ai noștri".

Discuțiile nesfârșite așa-zis ideologice n-aveau nici început și nici sfârșit, se aruncau în aer fragmente de fraze, în stil de lozinci; totul părea înecat într-o semi-beție.

...„Pătru va fi numit prim-procuror", proclama cineva, la care cei prezenți răspundeau în cor: „Vivat! La mai mare!"

Victor m-a prezentat celor adunați drept „erou supraviețuitor", la care cei prezenți au răspuns „Da, am citit și în ziare..." sau au întrebat „Cum ați rămas în viață?"

"Simplu", am răspuns, „nu m-au nimerit".

"...Ha! ...Ha!...Ha!... Să trăiască supraviețuitorul!"...

Victor presupunea că la închisoare mi se încredințaseră toate secretele mișcării revoluționare mondiale, așa că trebuia să cunosc totul, despre tot ce nu era voie să vorbești. Ca urmare, mi s-au adresat întrebări de genul „Și ce părere a avut Troțki în problema...?" „Dar Engels, nu-i așa, spunea că..."

Dar mai întotdeauna concluzia unor asemenea discuții era „Ei, atunci să mai deschidem un Traminer!" Multe seri la Victor se desfășuraseră în acest fel.

Cu ocazia uneia dintre vizitele mele, Victor mi-o prezentă pe una dintre secretarele ministerului: Petra, în divorț cu soțul ei medic, profesoară, secretară. Pe mine mă recomandă la fel de lapidar: Matei, supraviețuitor, burlac.

Chiar în seara în care am făcut cunoștință am hotărât cu Petra să mergem să cinăm împreună la un restaurant. Înainte, însă, Petra trebuia să se schimbe. În camera ei – locuia ca subchiriașă la un general – ne-a întâmpinat un ger îngrozitor, dar în ciuda temperaturii joase, sau poate tocmai datorită gradelor în minus, atunci când Petra a rămas doar cu sutienul și chiloții pe ea, am îmbrățișat-o și am făcut dragoste pe canapeaua de alături. De atunci am rămas împreună. Multă vreme am sperat ca după prima noastră încleștare de dragoste care a avut loc sub semnul înghețului se va acumula o anumită cantitate de căldură, dar asta n-a avut loc niciodată. După un timp de conviețuire, un trăsnet a căzut ca din senin: Petra a fost arestată. Se pare că arestarea ei a fost cerută de unul dintre miniștrii adjuncți ai învățământului, de Alexandru B., cunoscut ca vechi tovarăș din ilegalitate, unul dintre cei care se întorsese nu demult din emigrația politică, considerat un vajnic și extremist susținător al regimului, un dușman hotărât al claselor exploatatoare.

Petra a fost arestată fiind considerată vinovată de dispariția costumelor ansamblului de dansuri populare din minister. Nu s-a făcut nici o cercetare; fără să i se fi dat măcar vreo explicație, a fost pur și simplu ridicată din minister. Cu unul dintre avocații pe care-i cu-

noscusem în compania de la Victor am făcut o înțelegere: dacă o scoate pe Petra de sub arest, cu ocazia viitoarei mele călătorii în Occident îi voi aduce un costum englezesc. Avocatul a dovedit în fața instanței judecătorești că Petra e nevinovată, întrucât exista un act care dovedea prin iscălitură că XY, o altă persoană, preluase costumele. Petra a fost pusă în libertate chiar pe loc; stătea lîngă mine pe treptele tribunalului, tremurând, nu atât din cauza frigului cât mai ales datorită înjosirii, emoției, umilinței trăite și din cauza fricii de ziua de mâine. Era singură, fără serviciu – căci tovarășul ministru îi desfăcuse imediat contractul de muncă -, fără bani, flămândă, rușinată, respinsă, amărâtă.

Văzând-o în starea în care se afla, mi-am zis că în patul meu împrumutat e loc și pentru ea și astfel am continuat convietuirea.

La scurtă vreme după cele întâmplate cu Petra, ministerul meu mi-a adus la cunoștință că „deși MINISTERUL nu mă poate împiedica și nici nu vrea să mă împiedice s-o iau pe Petra de soție, totuși MINISTERUL nu-și dă aprobarea, ea, Petra nefiind femeia care să prezinte suficientă siguranță".

Simplu, fără vreo explicație în plus.

N-am aflat niciodată, n-am nici o dovadă, dar sunt sigur că „informațiile" privind-o pe Petra au fost furnizate de adjunctul de ministru care ceruse arestarea ei și apoi o concediase.

Pe la mijlocul lunii mai, să fi fost 12 sau 13 mai 1951, într-o după-amiază, însoțit de Petra, m-am dus să consult un medic: mă supărau niște dureri sciatice.

Doctorul mi-a făcut o injecție cu calciu și dintr-o dată m-am trezit cum cineva, medicul, mă lovea ușor peste obraz, iar eu eram culcat pe dușumeaua cabinetului. Era curioasă această poziție a mea: mă uitam de jos în sus și vedeam obrazul medicului și al Petrei. „Nu s-a întâmplat nimic serios", repeta doctorul, „totul a trecut".

M-au ajutat să mă ridic și într-adevăr, după câteva minute m-am simțit perfect sănătos. Doar durerile sciatice persistau.

Aceste dureri sciatice au continuat să mă imobilizeze, așa că am hotărât să rămân acasă, culcat în pat, cum îmi recomandase și medicul curant.

Petra le-a spus prietenilor noștri că sunt bolnav la pat și drept urmare în cursul după-amiezii au sosit în vizită Victor și dr. Lörinc.

Până atunci nu îi invitasem niciodată la mine, căci nu le puteam oferi nimic. Locuiam într-o cameră subînchiriată, cu acces la baie și la bucătărie. Camera era mai mult decât modest mobilată – un pat simplu, un dulap, o măsuță rotundă cu două scăunele, totul vopsit într-un roșu strident. Și nici măcar acestea nu-mi aparțineau, ci erau împrumutate. În plus, într-un colț al camerei se afla „ghilotina", un imens aparat de mărit fotografii, acoperit cu o pânză neagră, care aparținea chiriașei principale a apartamentului, de profesie fotografă.

Uneori, noaptea, când mă trezeam, la luminile orașului care pătrundeau prin geamul fără perdele, în prima mea buimăceală nu știam dacă halucinam sau dacă în fața mea se afla într-adevăr o ghilotină.

În după-amiaza aceea de mai am vorbit îndelung despre de toate. Victor era un tip complicat, plin de probleme personale. Mi-a vorbit insistent despre ultimele sale cuceriri sentimentale și mi-a descris în atâtea detalii scenele sale de dragoste, încât mi s-a făcut de-a dreptul scârbă. Mai ales când vorbea despre persoane pe care le cunoșteam amândoi.

Era tocmai într-o criză sentimentală cu Suzana, cu care trăia de o vreme. Ea era drăguță, se trăgea dintr-o familie de avocați din Oradea, o familie bogată; se părea că aventurile lui Victor o călcau pe nervi. Drept urmare se împrietenise – fapt cunoscut de noi toți – și devenise amanta noului colonel de la justiția militară din Capitală.

Pe Victor îl cunoscusem la Cluj, cu câțiva ani înainte, prin 1947. Admiram la el cultura sa enciclopedică, cunoștințele sale de specialitate în filozofie și psihologie. Când a fost numit inspector în Ministerul Învățământului, m-a uimit cât de hotărât putea fi și cum știa să-și impună părerea și voința.

După puhoiul evenimentelor legate de cel de-al doilea război mondial, societatea care a supraviețuit era marcată de tot felul de nevroze; ascultând istoriile personale ale multor oameni, am început să înțeleg și cauzele unor comportamente aparent stranii sau dezechilibrate.

La început am avut înțelegere și pentru unele ciudățenii în comportamentul lui Victor. Evreu, s-a botezat imediat după război. Toată familia sa pierise în deportările organizate în Ungaria lui Szalasy. Mi-am zis că acest act de a se boteza fusese o urmare a fricii față de o revenire a fascismului, că voia să se apere. S-a botezat greco-catolic. Dar cazul lui mergea mai departe, căci la puțin timp după ce a devenit „unit" s-a rebotezat, devenind ortodox, religia predominantă în țară.

Întrebându-l încă de la Cluj de ce această dublă botezare, mi-a răspuns clar că, dacă ar fi întrebat cărei religii îi aparține, va putea spune că e ortodox, iar dacă cineva ar insista, întrebând ce religie a avut anterior, va putea declara: greco-catolică. Și asta în timp ce era cel puțin la fel de ateu ca și mine și totodată un comunist înfocat, mai ales după experiența tragică a fascismului!

O altă consecință a experienței sale cu fascismul a fost dușmănia sa infinită față de unguri, o ură aproape fără margini. Nu făcea deosebire între cei care au purtat crucea încârligată și mulțimea celor nevinovați. Este adevărat că experiența lui Victor ca și a multor evrei și români se baza pe realitatea că fascismul maghiar a fost poate cel mai brutal, cel mai crud, că fasciștii din Ungaria au fost uneori mai sadici chiar și decât ultimele lepădături ale SS-ului, dacă așa ceva este imaginabil.

De aceea prietenia lui Victor cu dr. Lörinc mi s-a părut aproape de neînțeles. Nu numai că Lörinc era ungur din secuime, dar era în toate privințele opusul lui Victor.

Lörinc era un vechi membru de partid, din ilegalitate, și ar fi putut servi drept exemplu de „om partinic" din foarte multe puncte de vedere. La modul abstract, îmi dădea impresia că era personificarea moralei comuniste. Era bine făcut, tânăr, o apariție puțin ascetică – arăta ca un iezuit pocăit dar care n-a reușit să-și lepede complet masca trecutului.

Cu toate că se trăgea dintr-o familie de țărani săraci, a devenit medic. Întreaga lui conduită dovedea că pentru el principiile comuniste erau literă de evanghelie. Era corect, deschis, îți spunea fără ocolișuri părerea. În acel început de „preluare a puterii" nu a căutat să urce pe scara ierarhiei administrative sau de partid. Pentru el Partidul era totul, principiile cuprinse în statutul partidului erau legi – în primul rând pentru el însuși.

Imediat după Eliberare s-a căsătorit cu o femeie mai în vârstă decât el, o veche luptătoare comunistă, care stătuse ani de zile la închisoare și care acum devenise directoarea închisorii pentru minori din Cluj, căci dorea să reeduce acel tineret stricat de societatea exploatatoare.

În mai 1950, medicul dr. Lörinc a fost numit inspector la Ministerul Învățământului, responsabil pentru școlile minorităților naționale.

În după-amiaza petrecută la mine, la umbra „ghilotinei", m-am distrat copios de felul în care Lörinc încerca să-l liniștească pe Victor în exagerările sale misogine, să diminueze obscenitatea scenelor

relatate de acesta. Mi-a plăcut îndeosebi modul cumpătat și plin de umor în care îi reamintea lui Victor principiile morale față de care ar fi trebuit să aibă și acesta niște obligații.

Înainte de plecarea lor ne-am înțeles cu Victor ca a doua zi, duminică, să ne vedem și să luăm masa de prânz împreună, la un restaurant. Amândoi erau plini de voie bună când au plecat de la mine.

A doua zi, duminică, trebuia deci să ne întâlnim, Victor și cu noi. Dar Victor n-a apărut la ora convenită și nici n-a dat vreun telefon să se explice. Petra și cu mine ne-am dus la restaurantul convenit, dar Victor nu era nici acolo. După o jumătate de oră de așteptare, i-am telefonat acasă. A răspuns Suzana. Avea o voce ciudată, cum nu o mai auzisem.

— Suzana, pot vorbi cu Victor?

Mi-a răspuns într-un fel straniu. O clipă am crezut că sunasem la o oră nepotrivită, când poate tocmai era într-o îmbrățișare pasională cu noul ei amant, colonelul de justiție.

— Nu... e... acasă..., mi-a spus.

— Dar unde a plecat?

— Nu... nu știu...

— M-am înțeles cu el să ne vedem azi la prânz...

— Nu știu... unde a plecat... nu e aici...

Am mai insistat cu câteva întrebări – dacă știe când vine acasă, dacă îi pot suna mai târziu, dacă pot trece pe la ei... La toate, Suzana mi-a răspuns la fel, cu o negație, repetată la nesfârșit: „nu... nu știu..., nu... nu știu..."

Nu mi-am putut închipui ce anume s-o fi întâmplat. Știam că relațiile dintre ei erau proaste, dar nu crezusem că au ajuns în asemenea hal încât ea să nu știe sau să nu vrea să știe unde se afla el.

Cel mai mult m-a surprins și m-a pus pe gânduri faptul că la insistențele mele de a telefona mai târziu sau de a trece pe la ei, Suzana mi-a spus categoric, dar pe același ton nenatural: să nu mai telefonez și să nici nu vin.

Mi-a trecut prin minte că poate Suzana și Victor vor să rupă relațiile cu mine, care știam relativ multe amănunte despre conviețuirea lor, poate s-or fi împăcat și prezența mea li s-o fi părând supărătoare. Mă întrebam dacă nu cumva cu o seară înainte, când Victor și cu Lörinc se aflau la mine, oi fi comis vreo greșeală – poate am spus ceva nepotrivit la adresa Suzanei sau a noilor lui relații și asta o fi cauza refuzului de a mă mai întâlni.

După două zile – o veste tragică.

Petra m-a sunat la serviciu, rugându-mă să ne vedem imediat și neapărat. Suzana trecuse pe la dânsa și-i povestise tot: Victor a fost arestat! Pentru ce? Nimeni nu știa nimic... După ce au coborât sâmbătă seară de la mine, cei doi s-au mai plimbat un timp împreună, apoi, la un colț de stradă, au fost arestați. La scurtă vreme după arestare, a avut loc o percheziție la domiciliu, care a durat toată noaptea. Când au plecat cei de la Securitate, spunea Suzana, nu rămăsese nimic necercetat în locuință. Cei de la Securitate au adunat un număr de cărți din biblioteca lui Victor, manuscrise, corespondență.

Nimeni n-a spus o vorbă, nu s-a făcut nici măcar o aluzie cu privire la motivele arestării. Suzana ne ruga să n-o sunăm la telefon, să n-o vizităm, s-o lăsăm în pace atât pentru binele ei cât și pentru al nostru. Abia acum am înțeles comportarea ei la telefon, când o sunasem duminică la prânz și când rămăsesem nedumerit, nervos și neliniștit în urma discuției cu ea. Dar acum nu înțelegeam ce se putuse întâmpla, ce i se putea imputa lui Victor. Mă întrebam ce anume trebuia să fac eu, cum să mă comport.

Dintr-un moment într-altul situația mea a devenit dificilă: la drept vorbind, Victor a fost arestat în fața ușii locuinței mele sau oricum când ieșise de la mine. Despre Lörinc, Suzana nu știa nimic.

Locuiam într-un bloc foarte mare, cu zeci de apartamente; încercam să mă liniștesc, spunându-mi că Securitatea nu avea de unde ști precis la cine fuseseră ei în vizită. Dar foarte curând mi-am dat seama că, dacă Securitatea îi urmărise, atunci știa exact unde și la cine au fost. Mă îmbărbătam și cu gândul că, dacă la două zile după arestarea lor mie nu mi s-a întâmplat nimic, atunci nu trebuia să existe neapărat o legătură între arestarea lui Victor și persoana mea.

Pe de altă parte, mi-am dat seama ceva mai târziu, n-avea nici o rațiune să mă ascund, căci ascunziș nu exista. Știam deja că dacă sunt sau voi fi căutat, voi fi și găsit – acasă, la Petra, pe stradă sau indiferent unde, azi sau în ziua următoare, la intrarea în minister sau, de pildă, în cursul zilei de lucru, voi fi chemat din birou la poartă, la intrarea principală, sub pretext că mă caută cineva, voi coborî, voi fi arestat și nu voi mai urca niciodată în biroul meu...

După aflarea veștilor despre arestarea lui Victor, străzile, orașul mi s-au părut mai întunecate ca înainte. Am încercat să merg pe stradă cât mai nepăsător, doar că din când în când întorceam capul să văd dacă nu cumva mă urmărea cineva.

În fața blocului în care locuiam totul mi s-a părut în ordine, portarul mă salută ca de obicei. Zgomotele liftului mi s-au părut ceva mai puternice ca altă dată. Am intrat în cameră, m-am uitat oarecum ironic la „ghilotina" din colțul odăii și mi-am zis: fie ce-o fi!

După câteva zile am aflat, nici nu mai știu de unde și prin cine, că și doctorul Lörinc a fost arestat.

Situația mi s-a părut și mai complicată și cu totul de neînțeles.

Într-o după-amiază de sâmbătă, în luna august, tocmai mă pregăteam să plec spre casă. Am strâns dosarele împrăștiate pe birou, le-am pus în sertar și am controlat dacă totul e bine închis.

Așteptam să fiu chemat la telefon de tovarășa Ada, directoarea de Personal, ca să-mi repete iar și iar frazele acelea cunoscute: „Ascultă tovarășe, plec, tu mai stai până la patru. Fii atent și la telefonul meu și notează cine m-a căutat. Dacă e ceva important, mă găsești acasă până la ora cinci. Când pleci, mai controlează sertarele birourilor și în special știi tu ce anume. Lasă cheile la poartă, ca de obicei. Nu uita ca și ușile să fie bine închise..."

Peste câteva minute sună telefonul. Era vocea Adei.

— Vino, vreau să stăm de vorbă.

Am luat dosarul cu hârtiile curente ce trebuiau rezolvate, gândindu-mă că Ada dorește să mai iscălească câte ceva. Ca mai întotdeauna, Ada vorbea la telefon și îndreptându-și privirea spre mine, cu o mișcare a capului îmi indică să iau loc. Alesei un fotoliu cu spatele spre fereastră ca să scap de lumina puternică ce pătrundea printre jaluzele. Când și-a terminat convorbirea telefonică, pusei dosarul adus de mine pe masa Adei.

— Lasă astea..., îmi spuse referindu-se la dosarul meu. Așează-te în fotoliul din fața mea ca să te văd mai bine..., și schiță un surâs.

Schimbai fotoliul. Aprinsei o țigară și încercai să ghicesc ce anume vrea să discute. M-am uitat din nou cu atenție la fața ei; purta niște ochelari cu lentile groase, de nu știu câte dioptrii, iar în spatele lentilelor ochii ei păreau foarte mici. N-am reușit niciodată să înțeleg semnificația privirii ei, când clipea, de pildă: nu știam dacă vrea să exprime severitate sau pur și simplu își forțează ochii să vadă ceva mai bine.

— Avem așa de multă treabă că nu ne mai rămâne timp pentru noi înșine. Doar știi și tu... Stau aici până noaptea târziu și tovarășii cu care suntem prieteni, cu care am stat ani de zile împreună la închisoare îi întâlnim doar la telefon... Dar tu, ce mai faci...?

— Ce să fac, tovarășă Ada? Nu știi? ...La ora opt dimineața sunt aici, stau uneori până la unu noaptea sau chiar și mai târziu. Mă duc acasă și mă arunc în pat. Pe deasupra mai am și muncă la facultate. Ca să mă pregătesc pentru seminarii și conferințe lucrez în fiecare săptămână nopți întregi...

— Nu dormi deloc în acele nopți?...

— Deloc. Lucrez, scriu, citesc, beau la cafele, iar la șapte dimineața fac un duș și la opt sunt aici.

— Dar spune-mi, tot cu fata „aia" trăiești?

— Tot cu „aia", am răspuns, apăsând asupra pronumelui cu nuanță disprețuitoare pe care îl folosise ea.

Era pentru a nu știu câta oară că îmi punea această întrebare despre Petra. Devenise o temă permanentă în discuțiile dintre noi.

— Nu știu de ce te încăpățânezi să trăiești cu ea. Ți-am mai spus-o, și nu o dată: informațiile și referințele primite despre ea nu sunt din cele mai bune. Nu e pentru tine.

— Problema nu mi se pare chiar așa de simplă, tovarășa Ada. În fond, spuneți-mi ce chestiuni grave ar putea exista care s-o compromită? Că nu e încă divorțată? Doar divorțul e în curs...

— Nu vreau și nu pot să te oblig să o rupi cu ea. Dar nu te înțeleg. Ți-am mai spus că aprobare de căsătorie cu ea n-ai să primești... De ce nu faci ca Voinea? El a schimbat vreo zece fete. De ce rămâi tu cu una?

— Tovarășă Ada, toate acestea le-ați mai spus, dar niciodată nu ați concretizat cauzele acestui refuz. De ce? Există ceva în trecutul ei, ceva ce eu nu cunosc și care are o asemenea greutate încât îmi interziceți căsătoria cu dânsa?

— De interzis nu ți se interzice, doar că va fi fără aprobarea noastră. Ascultă-mă, măi tovarășe... Femeia cu care tu te vei căsători trebuie să fie de cristal. Mă înțelegi? De cristal! Partidul a investit în tine mult capital, tu ai un trecut ca puțini alții și nu ai dreptul să faci greșeli de acest fel. E vorba de viitorul tău... De ce nu încerci de pildă cu Dana? Încearcă să te apropii de ea: e drăguță, e tânără, e fată de muncitor... are o origine sănătoasă. Aceasta ar fi potrivită pentru tine. Sau dacă nu-ți place Dana, sunt aici destule, ai de unde să alegi...

— Da, dar...

— Las' că știu ce vrei să spui... că e prostuță. Ai s-o educi, o s-o ridici la nivelul tău. Să nu-mi vorbești de dragoste. Știi doar că am trăit ani de zile cu Adam până la arestarea noastră. Adevărat, erau ani de ilegalitate și pe atunci totul era altfel. Dar nici între noi n-a fost de la bun

început vorba de dragoste, și a fost totuși o conviețuire perfectă...

— Bine tovarășă Ada... am să mă mai gândesc la astea...

— Dar ascultă, Matei... mai am o chestiune de discutat cu tine. Te-am chemat de fapt pentru cu totul altceva. Azi e sâmbătă, mâine e duminică și ai toată ziua la dispoziție ca luni să-mi aduci o nouă autobiografie. Dar una completă.

— Una nouă? Doar aveți la dosarul meu profesional și la cel de partid nenumărate autobiografii...

— Totuși, luni am nevoie de o completare autobiografică și vreau să fie foarte amănunțită și foarte autocritică.

— La ce perioadă vă referiți? Adică vreau să știu asupra căror perioade să insist mai mult?

— Mă interesează toate perioadele. Vreau amănunte despre felul în care ai ajuns la Partid, în general de ce ai devenit comunist, ce-ai făcut în ilegalitate și așa mai departe. Doar știi tu... Să nu uiți nici perioada de la închisoare, inclusiv lagărul, și insist în mod special asupra masacrului prin care ai trecut la Râbnița.

— Bine, dar în lagăr am fost împreună! Ce să mai spun despre această perioadă, ce nu știți și dumneavoastră?

— Am fost împreună în lagăr, asta e adevărat, dar n-am fost legătura ta de partid, așa că nu pot cunoaște totul. Iar despre masacru, te rog dă mai multe amănunte. Sunteți doar doi în viață care vă aflați în țară, doi supraviețuitori, așa că vreau să știu cum ai supraviețuit, cum ai scăpat.

— Am publicat doar atâtea articole despre masacru... Ce pot adăuga în plus? Ce amănunt în plus?

— Gândește-te...

Cu asta se ridică, își luă poșeta, controlă sertarele birourilor, ale dulapurilor și se îndreptă spre ieșire.

— Hai, vreau să închid biroul...

Ieșirăm amândoi, ea plecă, eu m-am întors în biroul meu.

Așa era Ada... Întotdeauna categorică. De când o știam nu se schimbase.

Am cunoscut-o în noiembrie 1942, în lagărul de la Vapniarca. Dar auzisem de dânsa încă din 1940, la închisoarea din Caransebeș, de la „Vaida" Adam, fostul ei tovarăș de viață. „Vaida", după cum am menționat deja, mi-a fost un timp legătură superioară: a fost îndrumătorul meu politic la Caransebeș. În contactele aproape zilnice

mi-a vorbit de tovarășa Ada – fără nume, doar totul era conspirativ -, mi-a relatat despre caracterul ei ferm, de luptătoare neînfricată.

Întorcându-mă în biroul meu, prima întrebare pe care mi-am pus-o a fost ce anume se urmărește cu această nouă completare autobiografică. M-a surprins însă faptul că Ada mi-a permis să o scriu acasă, o noutate totală pentru mine și, am considerat eu, un semn de mare încredere. Până la acea dată nu auzisem de nici un caz în care cuiva să i se fi permis să-și scrie autobiografia acasă și nu la fața locului, adică la o secție de cadre. Scrierea autobiografiilor în cadru „oficial" era considerată o măsură de siguranță, ca nu cumva cel în cauză să aibă posibilitatea ca la următoarea completare să copieze textul având în față originalul. Contradicțiile dintre diferitele „completări" constituiau doar cel mai bun mijloc de a ține oamenii sub tensiune.

Știam că deși Ada era șefa de cadre a ministerului, în spatele acestei noi completări se afla altcineva, adică o altă secție de cadre și anume secția de cadre a externelor din comitetul central al partidului, care, probabil, înainte de a-și da definitiv avizul pozitiv pentru plecarea mea la Stockholm, dorea să mai clarifice unele amănunte din viața mea.

Nici n-am intrat bine în casă că Petra m-a și întrebat:

— Ce-i cu tine? Iarăși ai avut greutăți din cauza mea?

— Dar ce-ți închipui...

N-a insistat, înțelegând pe de-a-ntregul situația în care mă aflam. A pus masa în tăcere și la fel am mâncat, fără ca vreunul dintre noi să fi scos o vorbă.

Pe undeva Ada avea dreptate în privința Petrei. Avea dreptate când mă întreba de ce rămân alături de ea. Știam de un timp că nu mă voi căsători cu Petra, chiar dacă ministerul își va da „aprobarea". Știam și simțeam că, mai devreme sau mai târziu, ne vom despărți. Dragoste adevărată sau pasiune n-au îmbogățit niciodată, cel puțin în ce mă privea, această conviețuire. Dar în ciuda acestei stări de fapt, eram de părere că Petra trebuia să rămână lângă mine până i se va clarifica situația, când viața ei se va normaliza într-un fel.

Seara, culcați, Petra îmi șopti cu vocea tremurândă:

— Știi că de săptămâni întregi n-ai pus mâna pe mine?...

Avea dreptate. Poate de două, poate de mai multe săptămâni nu mă atinsesem de ea. Cine știe...

M-am întors spre ea, i-am mângâiat obrazul, i-am scos cămașa de noapte și m-am bucurat de sânii ei dolofani, apoi ne-am iubit.

Când am stins lumina de lângă pat și s-a făcut întuneric, m-a fulgerat din nou sentimentul inutilității, m-a cuprins durerea infinită a dorinței nesatisfăcute. Mi-am zis din nou că n-are nici un rost să continuăm în acest fel...

În dimineața următoare – era duminică – m-au trezit primele raze de lumină. M-am uitat la ceas, era cinci și jumătate. Petra mai dormea.

Mi-am adus aminte de discuția avută în ziua precedentă cu Ada și am încercat să rezum încă o dată esențialul.

Înainte de a mă scula ca să mă apuc de scris, am făcut o rapidă trecere în revistă a trecutului meu, căutând să clarific dacă au existat în viața mea în general și în special în perioada când mă consideram comunist, momente neclarificate sau situații tulburi care ar putea trezi bănuieli și care ar putea fi sursa întrebărilor puse de Ada.

M-am strecurat de sub plapumă, m-am așezat la masa de scris, mi-am scos din sertar mai multe foi de hârtie și un toc. Dar capul mi-era gol, n-aveam nici o idee cu ce anume să încep completarea autobiografică, cu ce să umplu foile din fața mea.

Mi-am zis că, în fond, singurul capitol care cu adevărat ar putea fi îmbogățit și care întotdeauna era îngrădit în câteva fraze rigide, era capitolul privind caracterizarea familiei, deci a originii mele. Frazele acestea erau parcă turnate în beton: „Sunt..., născut la..., mă trag dintr-o familie muncitorească (sau mic-burgheză!)... tatăl e... mama e..." și așa mai departe. M-am întrebat deseori ce reprezenta această formulă? Era vorba de descrierea condițiilor materiale ale familiei și a felului în care se trăia acasă sau ar fi fost poate mai interesant de aflat în ce fel gândea, cum raționa familia din care se trăgea cel chestionat? În ceea ce mă privea eram sincer convins că nimeni nu se interesa de amănuntele originii mele mic-burgheze. Asta cu atît mai mult cu cât cunoșteam o parte din personalul activului CC și știam că majoritatea lor aveau aceeași origine socială și știau perfect ce înseamnă asta. N-am insistat niciodată prea mult asupra acestui capitol, întrucât mi-am zis că, rupându-mă din acel mediu și încadrându-mă în mișcarea muncitorească revoluționară, după care au urmat ani de închisoare, am reușit să șterg toate sau măcar majoritatea petelor mic-burgheze de pe blazonul meu.

De la începutul începutului, atunci când relațiile și condițiile de

viață mic-burgheze mi s-au părut greu de suportat și m-am hotărât să rup cu acest mod de viață și de gândire, când am reușit să mă încadrez în activitatea de partid, decis fiind să pornesc la construirea unei lumi în care merita să trăiești, am hotărât în modul cel mai solemn să fiu sincer nu numai față de mine însumi, ci în primul rând față de partid, care mi-a deschis o nouă perspectivă de viață, mi-a redat dorința de a trăi.

A trebuit să-i dau dreptate Adei în sensul că autobiografiile – și ale mele -, fie prezentate oral, la diferite ședințe sau verificări de partid, fie în scris, nu sunt decât niște fragmente de viață care pot fi comparate cu trupuri fără picioare sau mâini, ba cărora uneori le lipsește chiar capul. Dar ce se putea face, în fond? Cât dintr-o viață putea fi redat într-o autobiografie de cinci sau șapte pagini sau chiar într-un număr dublu de pagini? Ce și câte date pot fi condensate în cele 30 de rânduri dintr-o pagină, în așa fel ca de la fraza introductivă – „Sunt X. Y,... născut..." – și până la iscălitură totul să fie clar, să aibă un fir conducător dar să fie și pe înțelesul viitorului cititor?

Dacă în completarea autobiografică cerută de Ada aș fi urmat formula rigidă de deschidere a textului, aș fi terminat repede cu scrisul. Dar dacă nu voiam să mă țin de această formulă, atunci aveam cam multe de scris.

Este adevărat că m-am născut într-o familie mic-burgheză sau chiar burgheză, dar cu mijloace materiale relativ modeste. Treaba aceasta de categorisire exactă, cine este burghez și cine mic-burghez din punct de vedere material, ideologic și moral, nu-i ușoară: poți să fii meseriaș și totodată burghez din punct de vedere ideologic și chiar material sau invers.

Petra a fost cea care în ultimă instanță a găsit și soluția momentană pentru prima mea completare autobiografică:

— Ce te omori atâta, mi-a zis, tot nu poți să știi, să-ți dai seama ce anume vor de la tine. Scrie tot ce-ai scris și până acum în autobiografii, altfel redactat și cu alte cuvinte, altfel construit. Până la urmă o să-ți spună, Ada sau altcineva, ce anume vor, de fapt, din partea ta...

I-am dat dreptate. Am început ca de obicei:

Completare autobiografică

Subsemnatul Matei Gall, născut la Deva, la data de..., membru de partid din 1938, dau următoarea completare autobiografică:...

Am umplut repede șase pagini cu litere mărunte, rotunde, frumușele, în rânduri strânse. În fața mea se afla o nouă ediție prescurtată a biografiei mele. Poate am folosit mai multe adjective ca altădată, însă era sigur că am lovit mai adânc în mândria mea, considerând că fac o „autocritică adâncă". Am fost atent, pe cât posibil, să nu mă contrazic față de autobiografiile scrise anterior, întrucât știam că dracul se ascunde în aceste contradicții dintre autobiografii.

*

Lunea următoare i-am predat Adei completarea autobiografică.

A luat cele câteva pagini scrise de mână fără să se fi uitat măcar superficial peste ele. Nici măcar dimensiunile completării n-au trezit interesul ei. Era prost dispusă.

— În ordine, mai stăm noi de vorbă, mi-a spus.

Avea o voce gravă, aproape baritonală, dar din cele câteva cuvinte și din privirea ei n-am înțeles dacă proasta ei dispoziție are vreo legătură cu mine sau se datorează unui sfârșit de săptămână nereușit.

Săptămâna s-a scurs normal și credeam că acele câteva pagini ale „completării" au umplut presupusul gol din autobiografia mea.

Zic că săptămâna a trecut normal. Da, adevărat, în cursul acelei săptămâni n-am avut decât o singură ședință de partid.

Pe ordinea de zi a figurat un singur punct: discutarea situației de partid a lui Kardos.

Faptul că numele lui a apărut așa, lipsit de calificativul de „tovarăș", n-a mai mirat pe nimeni, nici măcar pe mine.

Era doar vorba de o ședință de excludere. Unele antecedente ale cazului ne erau cunoscute tuturor. Într-o zi, Iacob – directorul Institutului de Relații care pregătea cadre pentru diferitele ministere – l-a sunat pe Kardos, comunicându-i că are de discutat ceva important cu el. Kardos făcea parte din corpul didactic al institutului și, în paralel, lucra și la minister. Iacob i-a dat întâlnire la intrarea principală, cea pentru funcționarii ministerului.

Când, la ora convenită, Kardos a coborât la poarta principală, acolo nu-l aștepta Iacob, ci oamenii Securității. L-au arestat, l-au „ridicat", l-au „dus".

Pentru mine această arestare a însemnat un nou și puternic șoc; parcă mă lovise cineva cu ciocanul în cap. Pe Kardos îl cunoșteam de mulți ani, încă din 1936, de la liceul din Timișoara, unde-mi fusese

profesor de franceză. L-am reîntâlnit după război, în 1949, când am devenit elev al Institutului de Relații, unde el era profesor de franceză și de materialism dialectic.

Kardos era un tip foarte bine, înalt, cu statură atletică și înfățișare plăcută, întotdeauna foarte îngrijit îmbrăcat. Știam foarte puțin despre trecutul său, dar din câte am aflat, avusese un anumit rol atât în mișcarea studențească din Franța, unde își făcuse studiile, cât și după întoarcerea sa în țară, când se pare că făcuse parte din conducerea ilegală a tineretului comunist.

Am fost mai mult decât mândru de el, apreciindu-i caracterul, faptul că nu se mândrise niciodată cu trecutul său, că nu vorbise nimănui despre această activitate. E adevărat că era un tip tăcut, puțin comunicativ, lega greu prietenii.

După arestarea lui a început campania de șușoteli în care se foloseau expresii cunoscute de genul „nu e de mirare că l-au arestat...", „ce tip închistat".

Acea ședință de partid a fost scurtă, concentrată pe tema anunțată. Secretarul organizației de bază a prezentat un scurt referat în care s-a amintit de trecutul lui Kardos în mișcarea ilegală revoluționară, precizându-se totodată că există în trecutul său numeroase neclarități, probleme și situații care „trebuie luminate", clarificarea acestor probleme însă „nu este de competența organizației noastre de bază ci a organelor Securității de Stat". Până la deplina clarificare a situației sale, continua referatul, el nu mai putea fi membru al Partidului și, în concluzie, se cerea adunării generale să voteze excluderea lui. Au urmat luări de cuvânt, scurte și concise.

Tovarășa Cătălina a informat adunarea că în ilegalitate fusese legătura de partid a lui Kardos și că în comportametul acestuia au existat numeroase atitudini ciudate, inexplicabile. Ba mai mult, el nu-și îndeplinea în mod satisfăcător sarcinile pe care le primea. Cătălina a mai făcut niște aprecieri, în sensul că ei i s-ar fi părut foarte ciudat și suspect faptul că, în timp ce sub vechiul regim mulți ilegaliști din jurul lui fuseseră arestați, lui nu i se întâmplase nimic. Referindu-se și la originea socială a lui Kardos, bineînțeles burgheză, Cătălina și-a exprimat părerea că această origine era cauza tuturor greșelilor.

A mai vorbit încă o tovarășă, de origine muncitorească, pusă de organizația de bază să ia cuvântul; aceasta a insistat în special asupra comportării lui Kardos față de colegii săi de origine proletară. Ca și în alte cazuri asemănătoare, îndoiala a început să dospească în capul

meu. Nu știam ce să cred. Unele dintre argumentele prezentate de Cătălina mi s-au părut verosimile și fundate; mă întrebam de ce oare acest om n-a încercat niciodată să vorbească despre trecutul său, de ce n-a reușit să se apropie de oameni. Doar după Eliberare nu mai exista nici un pericol dacă vorbeai de trecutul tău de ilegalist.

În acea vreme eram de părere că Partidul – acela mare, nu organizațiile de bază – făcea mici greșeli, mărunte desigur, dar excludeam posibilitatea unor mari greșeli care să ducă la arestarea unor oameni fără ca situația acestora să fi fost controlată înainte, mai ales dacă era vorba de ilegaliști. Eram convins că eventualele greșeli vor fi clarificate în cel mai scurt timp.

Mi-a displăcut în mod deosebit partea de critică a intervenției Cătălinei care se referea la originea burgheză a lui Kardos. M-a șocat pur și simplu, căci o știam și pe ea încă din anii 1936-38, tot de la Timișoara, unde ne întâlneam de două ori pe săptămână la profesoara de limbi străine și știam că, în ciuda activității ei ilegale, se trăgea dintr-una din cele mai bogate familii din localitate. Acea luare de cuvânt a fost respingătoare. Nimeni n-a luat cuvântul în apărarea lui Kardos. Nici întrebări nu s-au pus. Doar totul era atât de limpede. Nu mi s-a cerut să vorbesc și nici eu n-am cerut să mi se acorde cuvântul. Întâmplător și din fericire pentru mine nimeni nu știa că în anii antebelici Kardos îmi fusese profesor. Dacă s-ar fi cunoscut acest amănunt aș fi fost probabil obligat să iau atitudine, să-l condamn, să-l acuz de păcatele și rămășițele sale mic-burgheze, să inventez niște acuzații ca de pildă că a ridicat în slăvi literatura cosmopolită franceză în loc să ne fi vorbit despre literatura revoluționară.

Prin ridicarea mâinilor l-am exclus din partid. În unanimitate, bineînțeles.

După moartea lui Stalin, în 1954, unul dintre cei care au fost puși în libertate a fost și profesorul Kardos. Asta însemna că nici în decursul anilor cât a stat închis nu s-au găsit considerente de acuzare și de condamnare. L-am văzut din întâmplare pe stradă; își trăgea un picior, era îmbrăcat în haine vechi, uzate, devenite acum prea largi pentru trupul său slăbit. Am aflat că fusese trimis undeva în provincie, unde nimeni nu-l cunoștea, într-o mică funcție în administrația municipală. Despre motivele arestării și anchetării sale nu s-au aflat prea multe amănunte. Ulterior mi s-a relatat că singurul temei pentru care fusese suspectat – căci, de fapt, asta se întâmplase, fusese suspectat și nimic mai mult – a fost identitatea dintre numele său

conspirativ din perioada ilegalității și, respectiv, numele conspirativ al unuia dintre cei acuzați și condamnați în procesul Rajk din Ungaria. A fost nevoie de cercetări de ani de zile pentru a se stabili că suspiciunea, baza arestării și anchetării sale se datora unei pure întâmplări – tragică pentru destinul acestui om -: doi oameni fără nici o legătură între ei au purtat în ilegalitate același nume conspirativ.

Aflând de eliberarea lui Kardos, Cătălina a fost revoltată: nu mai înțelegea dictatura proletariatului care, cică, „se comportă cu mănuși față de asemenea trădători ai clasei muncitoare", cum îl considera ea pe profesorul Kardos.

În sâmbăta următoare, la câteva minute înainte de ora trei, Ada m-a chemat la telefon, cerându-mi să nu plec pentru că avea de discutat ceva cu mine.

Discuția a decurs cam așa:

— Credeam și speram că ne-am înțeles săptămâna trecută. Tot ce-ai scris în această nouă completare e egal cu zero! Nu e altceva decât o repetare a celor scrise și până acum. Te-am rugat să fii mai autocritic, să adâncești analiza și autocritica, să dai o seamă de amănunte despre chestiunea care ne interesează. Prin felul în care ai răspuns, prin felul în care ai scris această completare dovedești că n-ai încredere în Partid. Știi doar foarte bine că sinceritatea este legea supremă a partinității... Tovarășii sunt foarte nemulțumiți...

— Dar tovarășă Ada, despre ce e vorba...?

— Nu încerca să comentezi. Nici nu am curajul ca lunea viitoare să mă prezint la Partid cu o completare asemănătoare cu asta, ultima... Așa că te rog...

— Dar...

— Nici un „dar"!, și în acel moment vocea ei urcă cu o octavă. În paginile pe care mi le-ai dat nu există nici un argument, nici o referire cu ajutorul cărora am putea avea o privire mai clară asupra vieții tale. Poate ai ceva de ascuns? Poate vrei să așterni tăcerea asupra unor fragmente din viața ta și datorită acestui fapt arată completarea ta așa cum arată. Înseamnă că ai secrete față de Partid...

— Secrete?, am întrebat. Ce secrete aș putea să am? Secrete – de când? Din momentul când am devenit major aparțin și Partidului... Când și cum aș fi putut avea secrete?...

Am tăcut și am așteptat un timp în speranța că și Ada se va mai calma și poate atunci vom putea discuta mai liniștit. M-am înșelat.

— Luni aduci o nouă completare. Te vei referi și vei răspunde în special la întrebarea: de ce și cum ai devenit comunist?... și bine-înțeles... te vei referi la întrebarea: cum ai ajuns în mișcarea revoluționară? ... Și, te rog, fii mai autocritic și adâncește răspunsul la întrebarea: cum ai scăpat cu viață?...

N-am înțeles de ce a fost Ada așa de supărată și nemulțumită de materialul predat... Oare felul în care-mi prezentasem familia să fi fost cauza? Putea să-mi spună foarte deschis acest lucru, dar și de data aceasta s-a limitat la generalități: „fii mai autocritic", „fii sincer" și tot așa mai departe.

În legătură cu familia declarasem deschis că mă consider ca provenind dintr-o familie burgheză, dar că am devenit totuși revoluționar la vârsta de 18 ani. Mă întrebam dacă Ada și cei care o dirijau de sus se așteptau să-mi fac o autocritică în sensul că să mă prezint ca unul care a intrat în partid doar ca să devină un informator, un dușman al partidului? Așa ceva nu intrase niciodată în gândurile și intențiile mele.

Sau, cine știe, or fi obținut unele informații despre familia mea în sensul larg, adică despre întregul arbore genealogic, unchi, mătuși, veri și așa mai departe, și or fi așteptând să construiesc așa ceva?

E adevărat că imediat după preluarea puterii de către PCR am activat în cadrul unor comisii de selectare care trebuia să aleagă tineri fie pentru diferite facultăți, fie pentru cursuri speciale care urmau să formeze noul corp funcționăresc din ministerele preluate de puterea populară. În cadrul acestei selecționări făceam cercetări legate de familiile celor în cauză, cercetări duse uneori până la marginea nebuniei.

Am lucrat în aceste comisii deseori cu un prieten din Cluj și puneam candidaților ore și zile întregi aceleași întrebări; era o adevărată „arheologie" socială, mergând până la a zecea spiță, iar în felul acesta aproape că nu mai găseam pe nimeni corespunzător. Toți aveau pe undeva un unchi sau un văr sau cine știe ce rudă și mai îndepărtată care greva asupra candidatului prin trecutul său politic sau prin cine știe ce „păcat" de altă natură. La un moment dat ajunsesem cu prietenul meu în așa hal încât la un pahar de vorbă am repetat întrebările noastre absurde ca într-o stare de delir.

La cercetarea originii candidaților, după ce-și prezentau scurta lor viață – doar erau cu toții atât de tineri! – și trecutul familiei, începea partea tragi-comică legată de restul familiei:

— Cine e tata lui mama?
— Cine e mama lui mama?
— Ce a fost mama lui tata?
— Cine e tata lui tata?, și așa mai departe, apoi urcam pe arborele genealogic, pe urmă o apucam pe „încrengături" și iar începeam: „Mama unchiului Mihai – ...?, Tata unchiului Mihai...?", apoi treceam pe rând la toți, până găseam pe undeva un popă, un chiabur sau un fost primar de comună din anii treizeci – și cu asta închideam dosarul, cu mențiunea „necorespunzător". Și gata!

Poate că Ada dorea ceva asemănător și în cazul meu, ca pe baza faptului că un unchi a fost poate mai bogat să mă poată declara pe mine necorespunzător pentru postul pe care-l dețineam și să mă trimită undeva „la munca de jos" pentru crima de a fi fost nesincer față de partid.

Dacă asta ar fi dorit, drept să spun găsea destul „material compromițător". Familia mamei, cea de la Budapesta, ar fi fost ceva suficient de „picant".

Când mama mă ducea la Budapesta, locuiam la mătușa Șarlota, pe strada Vas nr. 9, o stradă, un cartier elegant. Blocul, locuința erau frumoase, elegante. Mătușa Șarlota era căsătorită cu un căpitan de vas comercial pe Dunăre, care făcea curse între Passau și Budapesta, uneori ajungea până la Galați, iar în asemenea cazuri îi anunța telefonic pe părinții mei și se înălneau cu toții la Turnu Severin sau pe insula Ada Kaleh pentru câteva ore. Unchiul Szánto, căpitanul de vas, era un omuleț simpatic, mereu zâmbăreț, dar era totuși căpitan în Ungaria fascistului Horthy.

Mătușa Șarlota cu fiica ei ne-au vizitat odată, când am urcat împreună până la Săcărâmb, de unde se putea cuprinde cu privirea toată valea Mureșului: drept în mijloc se vedea mușuroiul dealului cetății Deva, ca într-o carte poștală ilustrată.

Dar cealaltă soră a mamei ar fi fost încă și mai interesantă pentru Ada. Mătușa Berta era o apariție rubensiană, înaltă, bine făcută, foarte arătoasă, cu un păr roșu și pielea albă, albă. Era căsătorită cu un nemeș maghiar cu un nume răsunător: Medgyesy-Somogyi Gyula. În această calitate, de aristocrată, ne-a vizitat mătușa Berta, iar prezența ei a produs mare vâlvă în viața adormită a orașului. Coborând din tren, s-a observat că geamantanele îmbrăcate în huse albe purtau o broderie de culoare roșie, reprezentând coroana cu cinci ramuri a nobilului ei soț. Era cel mai umil grad de noblețe, era de fapt sărac, dar era „nobil".

Întreaga protipendadă a orașului, începând cu ofițerii regimentului de grăniceri și până la funcționarii superiori ai filialei Băncii Naționale din oraș au încercat s-o curteze pe mătușa Berta. Profitorii eram noi, copiii, căci fiecare vizitator sosea cu pachete de ciocolată.

La un moment dat, mătușa Berta a divorțat de nobilul ei soț. Mai târziu, sub Szalasy, acesta a fost arestat sub acuzație de spionaj în favoarea Angliei. Mătușa Berta s-a recăsătorit, iar noul ei soț era inginer textilist, unchiul Arthur, directorul unuia dintre cele mai mari combinate textile din Ungaria, căruia îi aparținea și fabrica de textile din Lugoj.

Când Ungaria a ajuns pe mâinile „crucilor încârligate", toată familia mamei a fost concentrată în ghetouri în vederea transportării spre „rezolvarea finală". Excepție a făcut unchiul Arthur, lăsat la fabrică în interes de producție. El a obținut autorizația de eliberare a soției și a copilului lor din ghetou. Dar mătușa Berta, aflând că e vorba doar de eliberarea ei și a copilului, în timp ce restul familiei urma să rămână acolo, a refuzat favoarea, preferând să plece împreună la Auschwitz, ca să fie transformați cu toții în negru de fum sau săpun.

Cei doi frați ai mamei, amândoi foști mici comercianți, au dispărut și ei fără urmă. Soția unuia dintre ei, împreună cu băiatul lor au reușit să se refugieze într-o casă apărată de consulul suedez la Budapesta, Wallenberg, dar băiatul, în vârstă de 15-16 ani, nemaiputând îndura foametea, a ieșit într-o zi pe străzile orașului, în speranța că va putea să facă rost măcar de un cartof. A fost prins de o echipă de „huni adevărați", dus la malul Dunării și trimis spre Marea Neagră, cu un glonte în cap.

La Budapesta trăia și sora mea mai mare, din prima căsătorie a tatălui meu, Beby. Era căsătorită cu un mic funcționar de asigurări. Un timp au trăit la Deva, unde sora mea avea un mic atelier de croitorie, apoi, prin 1936, când situația internațională începuse să se agraveze, au hotărât să părăsească România și s-au stabilit în capitala Ungariei.

I-am văzut pe toți ultima dată în toamna lui 1937, când pentru un meci de fotbal între echipa bucureșteană Rapid și o echipă ungară s-a organizat un tren cu suporteri, tren în care ne-am urcat și noi, tata și cu mine.

Cumnatul meu, un geniu în materie de ureche și memorie muzicală, a pierit probabil undeva la muncă obligatorie, în primele zile ale deportării. Era incapabil să ridice până și un ciocan. Sora mea a fost ascunsă și salvată în mai multe rânduri de prietenele ei creștine,

originare din Deva și stabilite la Budapesta, care i-au făcut rost de acte false. Totuși, înainte ca lanțul sovietic să se fi închis complet în jurul capitalei ungare, szalasiștii au mai organizat un transport de cadavre vii spre crematorii, iar din acesta a făcut parte și Beby. Una dintre prietenele ei a mai reușit să procure niște acte, ba a dat chiar și de coloana care se târa, pe jos, spre granița cu Austria, dar Beby n-a mai avut forța fizică și morală să iasă din coloană și să încerce să se salveze. Culmea este că, se pare, Beby a supraviețuit deportării, dar a murit din dragostea eliberatorilor, care au copleșit acele cadavre vii cu atâta mâncare încât i-au ucis pe acei nenorociți în câteva zile. Când Ungaria, respectiv Budapesta a fost eliberată, tata a plecat cu un camion militar sovietic să vadă ce e cu rudele de acolo. S-a întors înfrânt, aflând că primul său copil a murit în deportare.

Dacă Ada ar fi fost curioasă să afle ceva despre această parte a familiei noastre, n-aveam ce-i spune: „crucile încârligate" au scos de pe lista celor vii toată această familie destul de mare. Morții, chiar dacă fuseseră burghezi, nu mai trebuiau amintiți; morții nu mai prezentau vreun pericol, nu mai erau dușmani de clasă, doar se transformaseră cu toții în fum.

Dar mai erau rudele din țară, familiile care erau concentrate la Deva. De fapt, singura familie interesantă era cea a unchiului Ferdinand. El, ca prim născut dintre copii, a absolvit un institut de învățământ superioar, o academie comercială. A luat de nevastă o femeie foarte frumoasă, foarte bogată și cultă. Stabilindu-se la Deva, au devenit una din familiile cele mai avute: aveau o bancă, un imens depozit de mărfuri diverse, tot a lor era „prima moară sistematică din Ardeal", ca și o fabrică de macaroane. Acestea două erau chiar lipite de casa noastră din strada Horia. Tot unchiul Ferdinand era părtaș și la uzina electrică ce alimenta orașul cu curent.

Locuiau într-un mic castel la marginea orașului, în apropierea mănăstirii franciscanilor, aveau o fantastică grădină de flori, alta de zarzavaturi. Locuința lor era mare, bogat mobilată.

Interesantă, oricum neobișnuită a fost evoluția celor doi băieți ai familiei. Cel mai mare, Nicolae, a fost eliminat pentru totdeauna din toate liceele țării întrucât fusese surprins furișându-se printr-o fereastră a liceului „Decebal" din Deva în sala unde erau depuse niște teze pe care intenționa să le modifice, corectându-le, în favoarea elevilor, înainte de a fi văzute și notate de profesori. A devenit un mare amator de automobile și unul dintre puținii care posedau, pe

atunci, la Deva, un astfel de vehicul. Toate fetele doreau să fie invitate măcar o dată la o mică plimbare în mașina lui sport. Așa s-a întâmplat că, odată, a luat-o în mașină pe ultima târfă din oraș. Din această „mică excursie" s-a născut un înger mic, blond, frumos, adorat de întreaga familie.

Feri, fratele mai mic al lui Nicolae, era un om plin de distincție, înalt de aproape doi metri. S-a mutat la București, unde a lucrat la agenția Havas, apoi a devenit profesorul de schi, la Sinaia, și de înot, la Mamaia, al elitei Capitalei. S-a împrietenit cu faimosul Bâzu Cantacuzino, aviatorul. Uneori soseau cu toată gașca la Deva, aterizând undeva, pe un câmp. La un moment dat, cei doi frați au construit pe Mureș o ambarcațiune ciudată și originală. Feri primise de la Bâzu câteva elice de avion pe care Nicolae, tipul inginerului iscusit, inventiv, le-a montat pe barcă; astfel se deplasa pe Mureș acea șalupă propulsată de elicea de avion. Și asta înainte de anul 1930!

Feri, devenit și pilot, s-a prezentat ca voluntar în armata italiană când aceasta a atacat Abisinia. Mussolini promisese să acopere jumătate din prețul avionului pentru piloții voluntari. Feri n-a ajuns niciodată pe front, căci îi lipsea „cea de-a doua jumătate" pentru a-și putea achiziționa mult visatul avion.

La București, cei doi frați au organizat prima expoziție de lapte și produse lactate; la deschidere l-au invitat și pe M.S. Regele Carol al II-lea, care a onorat invitația, așa că au fost filmați împreună. S-ar putea ca undeva, în vreo arhivă să se mai găsească o copie a acelui filmuleț despre Carol al II-lea primit în fața Sălii Dalles de cei doi frați.

Când s-a organizat pavilionul românesc la Expoziția Mondială de la Paris, în 1937, au făcut și ei parte dintre organizatori. De acolo nu s-au mai întors în țară, iar la izbucnirea războiului s-au dus în Turcia. Aici le-a venit altă idee originală pentru a-și asigura existența: topeau cutii de conserve, separând materia strategică – cositorul -, care se putea vinde la prețuri enorme industriei de război. După terminarea războiului s-au stabilit în Spania și s-au apucat de construcții.

Sora lor mai mare era și ea o figură ciudată: atât timp cât familia a locuit în micul castel, ea a organizat în grădina lor de flori întâlniri pentru țiganii din șatra lui Görög. La acele întâlniri se cânta, se dansa și ea le servea invitaților dulciuri, prăjituri. S-a numărat printre pionierii emigrărilor în Palestina, de unde, după o vreme, s-a întors cu familia creată acolo, ca nu cumva să piardă ocazia să cunoască evenimentele celui de-al doilea război mondial.

În anii crizei din '29-'33 unchiul Ferdinand a dat și el faliment. A pierdut tot, absolut tot. A și fost reținut pentru câteva zile de poliție, arestat, suspectat fiind că falimentul n-ar fi fost chiar cu totul în ordine. Dar suspiciunile s-au dovedit a fi false: pur și simplu pierduse toată averea. S-au mutat într-o locuință de serviciu, în clădirea „primei mori sistematice". Au emigrat în Spania, ajutați de cei doi fii care le-au asigurat o viață de „granzi", cu trăsură cu cai în fața casei.

Despre Hedviga, fiica cea mică a unchiului Ferdinand, nu prea era nimic de povestit. Până la emigrare, în anii '50, a fost simplă croitoreasă.

Restul familiei din partea tatei a fost compusă din oameni mai mult sau mai puțin obișnuiți.

Dacă fasciștii unguri au șters urmele familiei mele dinspre mama, criza din 1929-1933 a lichidat și familia unchiului Ferdinand. Ei se aflau undeva, departe, erau deci „nepericuloși".

În următoarele completări de sfârșit de săptămână – pentru că au urmat și alte insistențe, somații, „rugăminți" în acest sens – am descris în cele mai mici amănunte și detalii familia încă existentă în țară. Dar aceste detalii erau probabil fără interes pentru Ada: în fond, ce putea fi interesant că unul e responsabil la o mare unitate comercială din Cluj, că alta e farmacistă sau funcționară și alta profesoară?

Presupun că Ada se aștepta la vreo destăinuire în sensul că aș fi intrat în partid ca să-mi apăr familia. Or, această presupunere cuprindea o sămânță de adevăr: da, unul dintre elementele care m-au convins să-mi dau adeziunea a fost dorința mea de a-mi apăra părinții de valurile revoluției pe care le presimțeam venind. Știam din lecturi, auzisem de la cei care au fost contemporanii revoluției din octombrie ce-au însemnat luptele care s-au dat între „roșii" și „albi", lupte care nu se mai sfârșeau, știam de masacrele care fuseseră comise de fiecare din părți împotriva celeilalte. Dar trăiam și foarte aproape de țara în care avusese loc revoluția proletară a lui Béla Kun. Știam că în acea vreme în Ungaria activaseră mici grupuri teroriste ale comuniștilor, numite „Lenin fiuk" ("Băieții lui Lenin") care acționau, pare-se, independent și îi lichidau pe toți pe care îi considerau dușmani. Știam de asemenea că în momentul instaurării dictaturii lui Horthy au fost masacrați peste 2.500 de adevărați sau presupuși comuniști.

Dar și mai de actualitate era războiul civil din Spania, de unde soseau tot știri despre masacre, republicanii și franchiștii se masacrau reciproc în modul cel mai barbar. Deci, alături de marile idealuri pe

care le-am întrezărit în partid, am urmărit și interese familiale, dar Adei n-am vrut să-i fac această mărturisire.

Suspiciunea, neîncrederea au fost, din păcate, una dintre laturile politicii care a dus la golirea spirituală a partidului. Suspiciunea s-a manifestat mai accentuat față de ilegaliști, față de toți cei care într-un fel sau altul au avut vreo legătură cu partidul pe vremea când acesta activa în clandestinitate.

Întorcându-mă dintr-o călătorie de serviciu din Italia și Argentina, am avut din nou parte de o astfel de manifestare a suspiciunii. Când, la revenirea în țară, am făcut primul raport oral despre șederea în Italia, Ada mi-a adresat „o întrebare", de fapt o acuzație în sensul exact al cuvântului, afirmând că, desigur, voi fi luat legătura cu sora mea, Mira, emigrată în 1949, care acum locuia la Milano. Răspunsul meu negativ o fi derutat-o pe Ada, de vreme ce imediat m-a întrebat de ce n-am contactat-o. „Pentru că e interzis, instrucțiunile ministerului nu permit așa ceva", i-am replicat.

Mai grav a fost când m-am referit la vizita la Buenos Aires. Legația română fusese părăsită de tot personalul, toți ceruseră azil politic. În momentul sosirii mele în Argentina, la legație se afla un singur om, un foarte vechi tovarăș din ilegalitate, de meserie cizmar, trimis să recepționeze o mare cantitate de piei pentru importul în România. El a fost numit „chargé d'affaires". Singurul om din corpul diplomatic acreditat la Buenos Aires cu care însărcinatul nostru cu afaceri putea comunica era un secretar al legației ungare care, originar din Ardeal fiind, vorbea și românește. M-a dus și pe mine la acest om. Raportând eu acasă cu cine am făcut cunoștință în deplasare, l-am amintit și pe acel secretar de legație, la care Ada a izbucnit într-o furie îngrozitoare. Aproape urlând îmi reproșă: „Cum ai putut să faci o asemenea greșeală? Ai uitat că trădătorul, titoistul Rajk a fost și ministru de externe și și-a umplut legațiile cu agenți ai spionajelor apusene?!"

Cu greu m-a crezut că nu fusesem singur la legația maghiară. Nu fusesem singur acolo, așa că oricând ar fi putut controla dacă fusesem racolat ca agent de vreo agentură de spionaj imperialistă.

Cu o consecvență incredibilă, Ada își continua ședințele de sâmbătă după-amiaza cu mine, le continua cu regularitate, în aceeași atmosferă, tot mai impregnată de neîncrederea ei și cu aceleași rezultate. Toate convorbirile erau marcate iar și iar de aprecieri stereo-

tipe de genul „adâncește autocritica", „fii mai sincer", toate se încheiau cu cererea ca în duminicile următoare respective să scriu o nouă completare autobiografică.

Ada îmi cerea să-mi fac autocritica pe marginea declarației pe care o făcusem la vremea respectivă la chestura poliției din Deva. Presupuneam – iar Ada mi-a confirmat o dată, printr-o aluzie foarte transparentă, această supoziție – că ea dispunea de copia declarației mele, că acest act se afla într-un dosar ultra-secret și că tot ce scrisesem în completările mele nu diferea decât cel mult în nuanțe de declarația mea originală, așa că n-am putut înțelege de ce insista să revin asupra acestei chestiuni. Altă dată Ada mi-a cerut să dau numele și date despre oamenii care m-au ajutat în perioada retragerii din Transnistria și care, într-un fel, mi-au salvat viața. Spunea că trebuiau verificați; considera ca fiind foarte suspect faptul că un număr așa de mare de ofițeri de diferite grade fuseseră „de partea mea". Comportarea înțelegătoare a ofițerilor i s-a părut de-a dreptul o conjurație, o conspirație a unor servicii secrete care doreau ca eu să ajung viu acasă. În afară de Gherasim, căruia îi cunoșteam numele întreg, pe ceilalți îi știam doar de Popescu sau Ionescu – din care erau sute de mii în țară.

Cu toată silința pe care mi-am dat-o tot n-am putut pricepe ce anume nu știau și nu înțelegeau tovarășii mei din supraviețuirea mea și din întregul complex al masacrului.

Cel puțin o dată pe an, când se pomenea de masacrul de la Râbnița, toate ziarele și revistele publicau articole despre acea tragedie. Eram invitat să vorbesc despre cele trăite; devenisem, în ciuda intențiilor mele, un fel de erou, un afiș viu; prin supraviețuirea mea puteam dovedi că noi dădusem victime. Iar acestea făceau parte din blazonul luptei revoluționare.

Mă aflam într-o ipostază schizoidă, grotescă: pe de o parte, eram o dovadă a spiritului nostru de sacrificiu, iar pe de altă parte, faptul că am rămas în viață a trezit multe suspiciuni, mi-a atras multe manifestări de neîncredere.

După una din acele ședințe de sâmbătă după-amiază, încheiată cum altfel decât cu concluzia că trebuia să redactez „o nouă completare autobiografică", în care să „aprofundez autocritica" și să „fiu mai sincer", m-am dumirit că, de fapt, totul țintea spre un singur obiectiv: întrebarea cum și de ce am rămas în viață.

Celălalt supraviețuitor, Walter, trăia la București. Dacă ar fi exis-

tat neclarități, întrebări suplimentare despre noaptea aceea sau despre comportarea mea, Ada l-ar fi putut contacta pe Walter. De altfel sunt sigur, așa cum am fost și atunci, că lui Walter i s-au cerut „referințe" despre mine. Și de aceea nu puteam înțelege cu nici un chip insistența cu care se revenea iar și iar, până la absurd, până dincolo de orice limite, asupra masacrului. Nu puteam găsi altă explicație decât aceea că erau în căutare de încă un „dușman", de încă un „trădător".

Toate astea se încadrau perfect în atmosfera epocii, când toată viața noastră era pusă sub pecetea „legii descoperite de Stalin conform căreia lupta de clasă se ascute pe măsura înaintării noastre spre socialism", și asta în ciuda faptului că dispăruseră „clasele dușmane". O vreme n-am înțeles această „lege" sau „legitate", asta până când mi-am dat seama că totul nu era decât o invenție cu ajutorul căreia puteau fi lichidați, eliminați toți adversarii, toți criticii regimului.

Ancheta la adresa mea făcea probabil parte din această „legitate", se încadra în comandamentele „întăririi vigilenței" și „demascării dușmanilor" care voiau să nimicească „bastioanele socialismului".

La sfârșitul săptămânii respective am descris toată istoria celor întâmplate, desigur într-o formă mult prescurtată. Încercasem să nu omit nici un moment și nici o întorsătură cât de cât semnificativă din succesiunea întâmplărilor acelor zile de 18 și 19 martie 1944.

E adevărat că de data aceasta nu prea am reușit să satisfac cererea Adei de a fi autocritic. Ce critică, ce autocritică aș fi putut face?

Din câte am apreciat, m-am comportat în acel moment ca toți ceilalți. E adevărat că nu a existat nici un martor care să fi confirmat sau infirmat această părere. Beni a murit și el... Dar nimeni nu m-ar fi putut acuza nici de comportare nedemnă, nici de lașitate sau de trădare...

Am salvat măcar o viață sau cel puțin am ajutat cât am putut un om. Nu l-am lăsat pe Pincu singur, nu l-am părăsit. Poate că și în scăparea lui Walter am avut o cât de mică contribuție. Cum să-ți faci autocritica pentru faptul de a fi scăpat, dintr-o pură întâmplare, de împușcare? Ce mi-aș fi putut reproșa? Să-mi fi reproșat faptul că am scăpat eu și nu alții, care din punct de vedere al revoluției proletare ar fi fost mai importanți? Soarta a fost cea care a hotărât. Scriind acea completare, am încercat să găsesc un fel de surogat de autocritică, căutând niște expresii care să redea cumva și frica de moarte pe care o resimțisem în acele momente.

Fuga noastră, a mea cu Pincu, deși fusese un episod important al salvării noastre, se pare că nu o interesa pe Ada. O interesa exclusiv „noaptea", acea noapte, în care am fost puși să ne aliniem în fața echipei care venise să ne execute, și în mod special felul în care am scăpat.

Luni dimineață i-am predat noua completare autobiografică. Ada a răsfoit la repezeală paginile, mai degrabă ca să-și dea seama dacă erau mai multe sau mai puține file decât se așteptase să-i predau.

Am părăsit biroul Adei în speranța că „materialul" va fi de astă dată acceptat și că, poate, această completare va fi ultima din seria asta de autobiografii. Dar la ora prânzului Ada mi-a telefonat să rămân peste orele de program; dorea să-mi vorbească.

Când am intrat la ea în birou, abia am schimbat un salut convențional că m-am și trezit amenințat: „Te avertizez, tovarășe... Știi foarte bine că acolo", zise Ada indicând cu mâna dreaptă spre plafon, gândindu-se probabil la Securitate, „nu se vor purta cu tine așa, tovărășește, cum o fac eu".

Am înghețat. Deci, mi-am zis, asta e, pot fi arestat în urma unui simplu apel telefonic. Pot fi arestat pentru anchetă, întrucât Ada și cei de sus, în numele cărora dânsa facea această anchetă, nu reușesc să obțină rezultatul dorit.

Am așteptat până ce Ada și-a strâns lucrurile, s-a ridicat și a pornit spre ieșire.M-am întors la mine în birou și am încercat să-mi dau seama care era situația mea reală. Prima problemă pe care trebuia și doream să o rezolv era să ajung acasă. Clădirea ministerului avea patru intrări păzite, și mă întrebam pe care ieșire m-aș putea strecura fără să fiu observat și arestat.

Știam foarte bine că dacă voiau să mă aresteze mă vor găsi oricum, cu o oră, o zi sau două zile mai târziu. Dar doream neapărat să folosesc aceste eventuale două zile de libertate.

Intrarea principală era cel mai strașnic păzită; acolo lucrau de fapt câțiva funcționari de la ministerul de interne. Una dintre intrări era rezervată funcționarilor superiori și miniștrilor. La această ieșire se putea ajunge doar cu liftul care cobora până la parter, unde făceau de pază soldați obișnuiți. Mă gândeam că acești soldați habar n-aveau cine e ministru și cine e un simplu funcționăraș. Poate că în acest fel voi putea ieși fără probleme, chiar și în cazul în care la celelalte ieșiri m-ar aștepta „băieții", mi-am zis.

Mi-am impus un calm total; mi-am pus haina și, cu servieta subsuoară, am pornit spre lift. Am coborât la parter, iar în holul mare,

placat cu marmură, soldatul de serviciu m-a salutat respectuos.

Am ieșit din clădire dar m-am oprit pentru o clipă pe trepte și cercetând rapid cu privirea în toate părțile am încercat să mă conving că nu eram urmărit. Aproape lipit de pereții ministerului, m-am îndreptat cu pași repezi spre stația de tramvai. Acolo m-am pitit lângă un copac, apoi am urcat în tramvai prin ușa din spate, în așa fel încât să pot vedea dacă în afară de mine mai urcă cineva. Tot timpul călătoriei m-am uitat prin fereastra din spate, să văd dacă vreo mașină mi s-ar părea suspectă. Am coborât din tramvai cu o stație mai târziu decât ar fi trebuit; voiam să parcurg pe jos o anumită distanță și să observ dacă nu cumva la colțuri stăteau cei de la Securitate, niște observatori puși să mă urmărească. Dacă aș fi observat ceva, aș fi făcut cale întoarsă. Unde? Habar n-aveam... N-aveam nici o idee unde aș fi putut merge. Mi-era o frică teribilă de arestare. A fost un sentiment straniu, dar mai ales îngrozitor. Eu care avusesem parte de două arestări și făcusem ani de închisoare, care nu mă temusem niciodată de arestare, atunci, în acele zile, eram îngrozit chiar și numai la gândul posibilității de a fi arestat! M-a cuprins o frică fără margini – presimțeam, știam că această eventuală nouă arestare va fi cu totul altfel decât cele din trecut.

Cu un deceniu în urmă fusesem arestat în condițiile muncii clandestine. Atunci avusesem o bază morală și ideologică. În momentul în care mă angajasem în activitatea revoluționară știusem foarte bine care ar fi putut fi urmările și le acceptasem. Credeam atunci, eram convins că luptam pentru o cauză dreaptă, pentru mai multă libertate și dreptate pentru masele largi. Mai știam că alături de mine erau sute, dacă nu mii de oameni care mă vor ajuta la nevoie, fie în libertate, fie în închisoare, că nu eram și că nu voi fi singur.

Iar acum, în acei ani de după Eliberare știam și din experiența altora că arestarea mea ar fi fost total lipsită de speranță. Știam că voi fi arestat, anchetat, urmărit de proprii mei tovarăși, de luptătorii alături de care stătusem în celulă, la închisoare, de unii cu care am împărțit același pat sau același prici îngust din celulă, cu care mâncasem aceeași ciorbă, din același castron.

Dar ceea ce mi s-a părut mai tragic era faptul că mă știam condamnat dinainte, indiferent de argumentele mele, indiferent de realitate, de dreptate, de nevinovăția mea. Știam că sentințele pornite „de sus" erau porunci, așa că era suficient ca cineva să fie doar acuzat, pentru ca pe această bază să fie ținut chiar și ani de zile

într-un „arest preventiv" până ce omul înnebunea.

Și până atunci mă temusem de arestare, dar acea după-amiază de sâmbătă, când Ada a făcut referirea directă la Securitate, când dânsa a ridicat brațul spre tavan, cerând parcă ajutorul „băieților", acea zi mi s-a părut a fi ultima zi a vieții mele în libertate. De aceea voiam cu orice preț și în ciuda tuturor amenințărilor să ajung acasă. În acele presupuse ultime ore și zile de libertate doream să rezolv în primul rând două probleme.

Am intrat în locuință relativ calm. I-am relatat Petrei discuția avută cu Ada și i-am împărtășit temerile mele privind posibila mea arestare.

N-am ieșit toată după-amiaza din casă; am rugat-o pe Petra să se ducă să facă unele cumpărături și totodată să fie foarte atentă, să privească în toate părțile, dacă nu cumva niște ochi iscoditori mișună prin preajma casei noastre.

Cât a lipsit Petra am scos din sertar toată corespondența primită din străinătate, dar mai ales scrisorile primite de la părinții mei. De ani de zile corespondam indirect, prin intermediul unchiului și al celorlalte rude ale mele care trăiau la Deva. Prin ei expediam scrisorile mele și tot prin ei primeam răspunsurile la aceste scrisori; tot acest procedeu devenise o rutină înspăimântătoare. Conținutul acestor mesaje era de o banalitate și de o inocență uimitoare: „suntem sănătoși", „ne merge ceva mai bine cu sănătatea", scriau ei, la care eu răspundeam „ce mai faceți?", „sunt bine sănătos"... și tot așa.

Totuși aceste scrisori erau venite din străinătate, iar în ultimul an eu negasem că aș fi în relații de corespondență cu părinții. La ultima verificare de partid, secretarul raional care a condus acțiunea m-a întrebat unde-mi trăiau părinții. „În străinătate", i-am răspuns. „Și ții legătura cu ei?", a continuat secretarul raional. „Da...", a fost răspunsul meu. „Nu crezi că în acest caz te joci cu calitatea ta de membru de partid?", întrebă pe un ton amenințător. I-am promis să întrerup corespondența. De atunci corespondam prin interpuși.

Am început să distrug scrisorile, le-am rupt în bucățele atât de mici, încât nici cel mai dibaci maestru nu ar mai fi reușit să recompună fragmente dintr-o pagină în care părinții mă întreabă „și cum te mai simți" sau „și ce mai faci".

La miezul nopții, când mi s-a părut că străzile sunt pustii și deci am putea observa orice mișcare ce ne-ar fi vizat pe noi, am ieșit pe stradă. Pe străduțele lăturalnice ne-am oprit în fața gurilor de canal și am aruncat fulgii de scrisori, fulgii legăturilor mele cu părinții, în

apele tulburi ale canalizării.

Întorși acasă, am luat o mapă cu hârtie de scrisori, m-am iscălit la capătul paginilor, sub câte o formulă de încheiere a unei scrisori, cam în genul „vă îmbrățișez cu drag" sau „vă sărut cu multă dragoste, al vostru..."

— Dacă mi se va întâmpla ceva, i-am spus Petrei, te rog, continuă tu corespondența cu părinții mei. În nici un caz nu trebuie să afle dacă mi se va întâmpla ceva. Vestea arestării mele i-ar duce drept în mormânt. Mâine dimineață du, te rog, aceste hârtii undeva în siguranță. Și, pentru siguranța ta, te rog, du-te să stai câteva zile sau o săptămână la sora ta. Dacă cineva va întreba de ce te-ai mutat, spui pur și simplu că ne-am certat și ne despărțim...

Într-o dimineață sună telefonul la minister.

— Matei? Sunt Victor... Doar o vorbă: când și unde ne vedem?

— Unde stai?

— În vechiul meu apartament.

— Diseară voi fi la tine.

Nu știam dacă trebuia să mă bucur sau nu de acest apel telefonic. Pe de o parte eram bucuros, știindu-l liber pe Victor, dar totodată mă gândeam cu groază la faptul că apare într-un moment când situația mea era plină de semne de întrebare. Trebuia neapărat să mă întâlnesc cu el, să aflu adevărul, cauza arestării lui și a lui Lörinc. În ultimele luni mă tot gândisem la asta și ajunsesem la concluzia că motivele arestării lor trebuiau căutate în munca lor comună de la Ministerul Învățământului. Știam că Victor ducea o viață pe picior mare. Nu atât întreținerea apartamentului ci mai ales cheltuielile cu nenumărații invitați poftiți la el mai în fiecare seară trebuie să-i fi depășit posibilitățile financiare asigurate de salariu. După arestarea lui mă întrebasem adesea dacă, în calitatea lui de inspector și cu relațiile pe care le avea în corpul didactic, nu cumva o fi intervenit pentru admiterea unor candidați la vreo facultate sau pentru obținerea unor diplome de bacalaureat, „servicii" pentru care să fi fost substanțial recompensat. Deși, sincer să fiu, nu-l credeam capabil de așa ceva, totuși nu mi s-ar fi părut chiar cu totul imposibil.

În ce-l privea însă pe Lörinc, eram absolut sigur că acesta nu s-ar fi lăsat niciodată „cumpărat"; îl consideram incoruptibil. Și atunci, mă întrebam mereu, care ar putea să fie totuși cauzele arestării lor?

Nu o dată mă întrebasem dacă nu cumva toată ancheta asta care

se ducea împotriva mea de luni de zile, cerându-mi-se permanent completări la autobiografiile mele, nu era,de fapt, decât o formă disimulată de a mă obliga să vorbesc despre ei, ca să dezvălui cine știe ce secrete imaginare.

Cum am promis la telefon, în seara aceea m-am dus la Victor.

Slăbise puțin, avea fața trasă. Altfel părea același pe care-l cunoscusem cândva. Îmbrăcat cu aceeași grijă, perfect ras, cu mustața îngrijită. Ochii din spatele ochelarilor mi s-au părut mai strălucitori, dar s-ar fi putut ca această strălucire să se datoreze doar emoției provocate de revederea noastră. Fără să schimbăm un cuvânt de salut, ne-am strâns mâinile, ne-am îmbrățișat. Apoi, brusc, îmi spuse pe un ton puțin cam tăios și categoric:

— Nu mă întreba cum s-au purtat cu mine autoritățile. Despre asta nu-ți voi spune nimic, nici un cuvânt. Am iscălit o hârtie că voi tăcea, altfel... totul se ia de la capăt...

— Nici nu voiam să te întreb așa ceva...

Așezați la masă, față-n față, ne-am privit un timp, tăcuți.

O anumită neliniște m-a cuprins. Începea să-mi fie frică de acea întâlnire neașteptată cu un fost deținut politic sau un deținut politic „preventiv". În mod subiectiv, vedeam în întâlnirea cu el un pericol pentru mine, pentru securitatea mea personală, pentru viitorul meu.

Mai tare mă temeam însă de confruntarea cu o anumită realitate pe care el urma să mi-o prezinte. Știam câte ceva despre această realitate și nu doream să știu mai mult despre lunile trăite de Victor „acolo".

Tăcând i-am lăsat latitudinea să vorbească, să povestească ce vrea, ce poate, ce considera el necesar. Așa s-a și întâmplat.

— Înainte de toate vreau să-ți spun, ca să te liniștesc, că sunt complet curat, că totul e în ordine, toate acuzațiile împotriva mea au fost anulate. Reabilitarea mea e în curs, voi fi în curând reîncadrat în învățământ, poate nu la minister ci în altă parte. Voi fi reabilitat și în partid. Asta va dura un timp...

— Dar când ai fost exclus din partid? Presupun că n-ai fost dus din arest la ședință?

— Nu... excluderea s-a făcut, pare-se, automat, fără prezența mea, fără să fi avut posibilitatea să mă apăr... Dar asta e mai puțin important. Poate vrei să știi de ce am fost arestat...?

— Dacă vrei să spui și poți vorbi despre asta. Luni de zile m-am tot gândit la voi... Apropo, a fost eliberat și Lörinc?

— Nu știu și nici nu mă interesează...

— Deci de luni de zile mă întrebam de ce ați fost voi arestați. Am făcut tot felul de presupuneri, că s-au făcut greșeli, prostii..., dar nu mă dumiream în nici un fel. Nu voi sunteți dușmanii regimului, nu voi constituiți pericolul în această etapă...

— Uite ce e: concluziile astea generale să le lăsăm pentru mai târziu. Sunt de acord cu tine, cu concluziile tale, dar în prezent mă preocupă alte probleme... Toată povestea mea e pe cât de idioată pe atât de simplă. Știi cu ce se ocupa Lörinc la minister? Da?... Era inspectorul pentru școlile minorităților naționale, în special pentru cele de limbă maghiară. Mergea săptămânal în provincie și inspecta. După un timp i s-a părut că lucrurile nu merg bine, nu merg așa cum își închipuia el, sub aspectul politicii partidului în problema națională. Nu vreau să-ți povestesc amănunte. E mai bine și pentru tine să știi cât mai puțin... La un moment dat, s-a apucat să consemneze toate aceste observații și le-a înșirat într-un memoriu pe care l-a înaintat forurilor competente. Mai întâi a încercat să vorbească cu superiorii săi din minister și când și-a dat seama de inutilitatea acestor demersuri s-a adresat sus de tot.

— Adică CC-ului?...

— Mai mult chiar! S-a adresat chiar Biroului Politic și chiar Secretariatului...

— Stai! Nu înțeleg. Doar conform statutului partidului avea nu numai dreptul dar și datoria ca în asemenea cazuri să se adreseze forurilor competente și ierarhice...

— Lörinc a procedat exact așa cum spui. Dar toate acestea nu sunt suficiente. Nu știu dacă ești la curent cu competențele diferiților tovarăși din conducerea partidului. De pildă Teohari, care e ministru de interne, în cadrul Biroului Politic e responsabil pentru problemele de învățământ, iar Luca, deși e ministru de finanțe, răspunde de problemele minorităților în cadrul Secretariatului. Tâmpitul de Lörinc a înaintat memoriul său secției de învățământ a Biroului Politic și a ajuns pe mâna lui Teohari, ocolindu-l astfel pe Luca. Luca, aflând de conținutul memoriului, i-a cerut lui Teohari să-l aresteze pe Lörinc, astfel ca memoriul să nu ajungă în discuția Biroului Politic, pentru ca lipsurile sale în problema minorităților să nu fie relevate... Simplu, nu? Ca Teohari să aresteze pe cineva în mod preventiv, cred că știi că nu e nici o problemă... Și așa, Lörinc și cu mine am fost culeși frumușel de pe stradă, atunci, când plecam de la tine...

— Ei bine, și ce-ai căutat tu în toată povestea asta? Ești cumva

părtaș la scrierea memoriului cu pricina?

— Nu. Lörinc mi-a arătat memoriul și l-am sfătuit să renunțe la intențiile sale. Dar îl cunoști, e un încăpățânat...

— ...nu te supăra că te întrerup. Ai știut de memoriul lui și de intențiile sale... Ați fost arestați concomitent sau aproape. Dacă Lörinc ar fi fost arestat înaintea ta, putea să clarifice la interogatoriu că tu cunoști materialul și deci pe tine ar fi trebuit să te aresteze ulterior, pe motiv că n-ai informat din timp organele competente despre acțiunea lui...

Victor s-a ridicat de la masă, s-a dus până la bufet și s-a întors cu două pahare de coniac. Mi-a întins unul și ridicându-l pe al său a spus:

— Pentru victoria socialismului, tovarășe... Ție îți pot spune, doar îl cunoști pe Lörinc și îți dai și tu seama că el nu e dușman, că tot ce a scris a izvorât din cea mai sinceră dorință de a îmbunătăți ceva. Pot să presupun că ideile, propunerile lui Lörinc, văzute din perspectiva înălțimii Biroului Politic, să fie greșite, depășite sau chiar dăunătoare. Dar el nu și-a făcut publice, sub nici o formă, ideile, deci nu s-a pus pe poziții contrarii partidului... Iar în ceea ce privește legătura mea cu memoriul, ea se reduce la faptul că Lörinc nu știe perfect românește și m-a rugat să-i traduc textul. Așa am căzut în oala asta...

— Dar în memoriu nu se spune că a fost tradus de Victor...

— Când am văzut că nu-l pot convinge să nu înainteze memoriul, am informat legătura mea corespunzătoare despre intențiile lui. Ăsta mi-a fost norocul. Altfel mai stăteam și acum în arest. Încă la prima convorbire am indicat oamenii pe care i-am informat, ei s-au interesat și rezultatul e că sunt liber și că voi fi reabilitat în curând.

— Și a durat luni de zile până ce s-a confirmat că tu ți-ai făcut datoria?...

— Da, cam mult... Omule, acolo se dispune de mult timp. Nimeni nu se grăbește, doar e vorba de zilele, săptămânile și lunile tale. Tu stai în celulă, iar cei de sus nu-și asumă răspunderea pentru nimic. Ei notează, notează tot ce spui, apoi înaintează aceste notițe care devin documente și până ajung ele în fața unuia care spune, are curajul să spună că cineva poate fi pus în libertate, trece vreme îndelungată...

Se pare că Victor și-a dat seama că trecuse peste o anumită limită și a schimbat discuția. Mi-a spus că va trebui să-și găsească o

locuință mai modestă,că va avea probleme materiale o perioadă cât va trebui să trăiască fără serviciu, fără salariu.

Se făcuse toamnă de-a binelea când a avut loc ultimul act al anchetei împotriva mea.

Bucureștiul strălucea în cele mai variate culori, în cele mai neverosimile nuanțe ale toamnei, ale recoltei. Viața se desfășura alert, în ritmul cunoscut.

Cu Petra mă mai întâlneam din când în când, din ce în ce mai rar, dar nici la izolarea mea nu am renunțat. Zilele se repetau de parcă ar fi fost trase la șapirograf, după un singur model: de dimineață până spre miezul nopții eram la minister, uneori mă miram de căile miraculoase ale carierei unora dintre cunoscuții mei, de salturile în sus și în jos ale altora, de necunoscuți celebri care plonjau de la înălțimi amețitoare drept în străfundurile ingratitudinii.

Lucram la o secție de cadre, cum se numea pe atunci serviciul de personal. Acest loc de muncă era ca laboratorul unui alchimist, în care se fierbeau niște cariere nebănuite. Totul sau aproape totul se rezolva ca într-un ceaun al Mumei Pădurii. Aveam noi o capacitate de a transforma bunul în rău și invers, de a mistifica și, cu ajutorul unor mici și nesemnificative declarații, de a schimba în bine soarta unora, de a crea un viitor de vis pentru câțiva...

Personal nu cred în „soartă", dar sunt convins că în multe cazuri, în mod inconștient poate, oamenii influențează reacția celor din jurul lor și astfel, chiar indirect, ceea ce li se întâmplă. În toate orânduirile, trecute și viitoare, elemente subiective au jucat și vor juca un rol adesea hotărâtor în viața unora dintre oameni, iar obiectivitatea devine tot mai puțin perfectă, chiar și în era computerizării totale.

În acea după-amiază de sâmbătă când am avut ultima discuție cu Ada în privința autobiografiei mele, m-am dus la dânsa cu un dosar în care propuneam promovarea unui fiu de miner.

Am intrat în birou și am pus dosarul pe masă. Ada a răsfoit paginile superficial și a pus dosarul la o parte.

— Ai venit tocmai la țanc, îmi spuse. Ascultă-mă, Matei, am citit ultima ta completare autobiografică. E mai bună. Dar totuși sunt încă unele lucruri pe care nu le înțeleg...

— De pildă?

— Tu descrii noaptea masacrului. Am citit partea aceasta. Și nu o

singură dată... Dar povestește-mi încă o dată cum s-a întâmplat...

— Tovarășă Ada... credeam că m-am exprimat destul de clar...

M-am ridicat de pe scaun, m-am postat în mijlocul biroului și, ajutându-mă în expunere de mâini și brațe, am încercat să-i demonstrez cele întâmplate în acea noapte a masacrului în celulă.

— Să presupunem că aici e celula... și cu o mișcare a brațelor am încercat să delimitez în mijlocului biroului dimensiunile celulei închipuite. Tovarășă Ada, aici se afla fereastra celulei, zăvorâtă de bare de fier. Fereastra dădea spre curte. Dincolo, de partea cealaltă a celulei era ușa de intrare. Deci, în noaptea aceea, ușa s-a deschis... au intrat criminalii iar noi toți ne-am înghesuit într-un colț al celulei... Apoi criminalii ne-au ordonat să îngenunchem cu fața la perete. Văluță, gardianul șef a spus „N-o să vă doară...." Am îngenuncheat și eu și au început să tragă...

— Tu, în cele scrise, amintești că ai fost ultimul care ai îngenuncheat.

— Da, chiar așa a fost...

— Ce-ai făcut în acele câteva secunde până ai îngenuncheat?

— N-am făcut nimic...

M-am dus spre fereastra celulei închipuite din biroul Adei și am îngenuncheat lângă perete ca în noaptea masacrului.

— M-am uitat încă o dată la ucigași... am văzut plutonierul cum își încarcă revolverul... apoi m-am întors spre rândul tovarășilor mei îngenuncheați. În mijlocul celui de-al doilea rând era un loc liber și am îngenuncheat acolo...

— N-ai vorbit cu nimeni în acele secunde?

— Nu...

M-am ridicat de lângă perete și m-am așezat pe scaun în fața Adei.

— Cu cine și despre ce se poate vorbi în asemenea situații?, am întrebat.

— Cum e totuși explicabil, Matei, că tu ești singurul din celulă care n-ai fost atins de glonț? Nu te-a lovit plumbul!?

— Nu există nici o explicație. Asta nu poate fi explicat. Asta se datorește întâmplării... I s-ar fi putut întâmpla oricui, așa cum s-a întâmplat și în alte celule. Nici Walter n-a fost atins de glonț. Chiar și în celulele de la subsol au fost supraviețuitori, deși acolo s-a tras cu automatul..."

— Ăia nu mă interesează, nimeni dintre ceilalți supraviețuitori nu

mă interesează. Mă interesează și vreau să știu doar cum de ai rămas tu în viață...

— Pur și simplu am avut noroc. Altceva nu pot să spun. Glonțul a șuierat lângă urechea mea... nu m-a nimerit...

— În scrierile tale amintești că uneori plecai din închisoare în oraș cu probleme de aprovizionare a închisorii...

— Da, am fost de mai multe ori, dar niciodată singur. Am fost întotdeauna cel puțin în doi...

— Cu cine ai avut legături în oraș?

— Legături n-am avut cu nimeni... Ieșeam în oraș întotdeauna împreună cu cineva din conducerea colectivului. De altfel, în spatele nostru era paza, un gardian înarmat...

— Cunosc povestea asta. Paznicii puteau fi oricând cumpărați...

— Adevărat... Când ne aflam în oraș intram și pe la câte o cârciumă și lui i se plătea o tărie, asfel ca tovarășul din conducerea colectivului să poată sta de vorbă cu una din legăturile ilegale din oraș...

— N-ai profitat niciodată de o asemenea ocazie ca să-ți faci rost de o legătură care ți-ar fi putut fi de folos?

— Nu, niciodată...

— Ești sigur de asta?

— Nu știu unde vrei să ajungi, tovarășă Ada...

— Îți pun deschis și direct o întrebare și te rog răspunde-mi exact și fără ocolișuri: cu cine, cu care SS-ist ai avut legătură, care te-a ajutat să rămâi în viață?

— Cu SS-ul? Cu un SS-ist? N-am avut legătură cu nici un SS-ist! N[illegible] măcar cu un singur soldat german care ar fi fost sau ar fi putut fi [illegible]bru al grupului de execuție... N-am avut niciodată, de când sunt în partid, legături cu dușmanul de clasă...

Între noi s-a așternut o liniște adâncă. Eram acuzat de legături cu SS-ul!!! Aici, mi-am zis, trebuie să se termine totul. M-am așteptat ca Ada să ridice receptorul telefonului și să cheme Securitatea să mă aresteze. N-am avut curajul să mă ridic de pe scaun: mi-a fost frică să nu interpreteze gestul meu ca pe o jignire și astfel să-i devin și mai suspect.

— Până luni vei descrie tot ce-am discutat acum, aici...

S-a ridicat de pe scaun și a plecat fără să-mi spună măcar bună ziua.

Au urmat săptămânile cele mai sfâșietoare din viața mea.

Suspectat de relații, de contacte cu SS-ul!!! Nici mai mult, nici mai puțin: cu SS-ul! În orele negre ale acelor nopți de adâncă îngrijorare, de frică și neputință, groaza mi-a cuprins toate celulele creierului. Mă și vedeam arestat și așteptam arestarea în orice clipă. Știam ce însemna arest la Securitate: izolarea totală într-un ocean al tăcerii, unde nici măcar zumzetul astrelor nu pătrunde, unde singurele contacte „umane" sunt orele nesfârșite de anchetă pe care, înfundat în necuprinsul tăcerii, începi să le dorești la un moment dat. Știam că unii dintre prietenii mei, arestați sub acuzații la fel de întemeiate ca și cele pronunțate de Ada împotriva mea, fiind în culmea disperării din cauza tăcerii dureroase din celule, ajunseseră să vadă o izbăvire în anchetă și în întrebările care se repetau până la totala epuizare. Preferau să înnebunească din cauza întrebărilor stereotipe decât în întunericul izolării. Știam și eu ce înseamnă tăcerea. Nu liniștea. Tăcerea...

În noaptea masacrului am aflat că tăcerea poate deveni o tortură. După ce și Beni a fost înhățat de eternitatea morții, în cei zece metri pătrați ai celulei mortuare peste mine s-a lăsat parcă eternitatea tăcerii. Ore întregi în jurul meu n-a fost decât tăcere, o tăcere de parcă m-aș fi aflat în fața Genezei: totul era mort, nemișcat, negru, gol, neînsuflețit. Am încercat, în această tăcere premergătoare Genezei, să descopăr dacă în universul în care mă aflam mai exista, în afară de mine, vreo suflare a existenței.

Da, în acea noapte am aflat că tăcerea n-are limite, iar izolarea mea părea să fie eternitatea însăși. Orele acelei nopți au fost apăsătoare și nesfârșite, căci neființa în care se părea că fusesem aruncat nu cunoștea orele și minutele; noțiunea de timp e de neconceput atunci când te aștepți ca în orice clipă să-ți pătrundă un plumb în creier. În acea tăcere, în acea eternitate voiau tovarășii mei să mă cufunde.

Mă întrebam dacă după arestarea mea voi reuși să-i conving pe toți foștii mei tovarăși că acuzația de colaborare cu SS-ul, care a controlat și ordonat masacrul, e absurdă. În momentul și în noaptea masacrului, ca și toți ceilalți tovarăși din închisoare, nu aveam decât câteva felii de pâine uscată sau prăjită, o bucată de slănină și nu știu câte ruble și lei, toate primite de la conducerea colectivului. Cu patru felii de pâine prăjită nu se putea cumpăra sau momi un ofițer SS, mai ales că după masacru fiecare participant putea să se servească de

„bunurile" noastre după poftă – ceea ce unii au și făcut. Și doar fiecare membru al grupului de execuție știa că după masacru urmează furtul...

Presupuneam că în timpul anchetei și, eventual, în cadrul procesului – dacă urma să aibă loc vreun proces – anchetatorii și acuzarea ar fi putut veni cu dovezi „ucigătoare" împotriva mea. Pe atunci totul era extrem de simplu, inclusiv în acest domeniu. În cazul meu poate chiar mai simplu decât în multe alte cazuri.

Din Republica Democrată Germană se putea oricând procura o declarație a unui fost ofițer al armatei celui de-al III-lea Reich, prin care respectivul să depună mărturie că el a fost ofițerul SS care a comandat unitatea de ucigași calmâci, că își aduce aminte de mine, da, un anumit individ din prima celulă de la parterul închisorii, unul care vorbea o germană aproximativă dar totuși inteligibilă și care i-a promis o mare sumă de bani dacă va rămâne în viață și va ajunge acasă.

Procurarea unui asemenea document ar fi fost cel mai simplu lucru: primul ambasador al RDG în România era doar un fost tovarăș de închisoare de la Doftana și Caransebeș, un tovarăș german, condamnat în România pentru spionaj în favoarea URSS. Chiar și el ar fi putut să dea o declarație împotriva mea, doar stătusem un timp împreună la Caransebeș și își putea aduce aminte că și pe vremea aceea am criticat modul de viață al colectivului, așadar eram încă de pe atunci un dușman. După asemenea dovezi probabil că nici nu ar mai fi fost cazul unui proces. Ar fi fost foarte ușor ca doi ofițeri ai Securității să mă condamne la moarte și să mă execute undeva, la un capăt de pădure. Dacă urma să fiu judecat, poate că aș fi fost confruntat cu falsul ofițer german, arestat și condamnat și el pentru ceva comis pe undeva, iar după ce m-ar fi „recunoscut", poate și-ar fi ușurat un pic propria pedeapsă și condamnare. În acele nopți am murit pentru a doua oară: treptat, treptat, noapte de noapte câte puțin... Pentru mine a avut loc eclipsa totală. Chiar dacă dintr-un motiv oarecare, de neînțeles pentru mine, ancheta condusă de tovarășa Ada n-a avut urmări, am murit sufletește. Și asta definitiv. În acele nopți m-a cuprins o stare, o atitudine de reproș față de „soartă": ce simplu ar fi fost dacă atunci, în acea noapte de 18 spre 19 martie 1944, în bezna celulei, plutonierul calmâc și-ar fi nimerit ținta! Îmi doream să fi fost împușcat de dușmani decât să fiu acum chinuit și executat pentru a doua oară, de prietenii mei de partid cu care pornisem la drum și cu care fusesem gata să înfrunt cu curaj gloanțele

dușmanilor noștri comuni.

O întâmplare cu totul inexplicabilă pentru mine face ca una dintre variantele completării autobiografice, scrisă într-una din nopțile de sfârșit de săptămână în cadrul acelei anchete, pe care am copiat-o de mână, la repezeală, să se fi păstrat și să ajungă cu mine pe cărările emigrației. Am în față aceste rânduri originale, scrise acum aproximativ 45 de ani, în atmosfera fierbinte a fricii. Este un document al disperării și al decadenței morale în care ne-a scufundat stalinismul. În anii care au urmat acestei anchete am pierdut, în fond, scopul vieții mele. Frica profundă s-a transformat treptat în indiferență. N-am fost nici pe departe un caz singular: așa li s-a întâmplat multor sute de mii de tovarăși. De atunci nu am mai dorit decât să supraviețuiesc. Să mai supraviețuiesc o dată.

Uneori, în interiorul meu cel mai intim, mai auzeam câte un hohot de plâns acompaniat de un râs satanic sau ironic – față de trecutul meu. În acest proces de autoimunizare deplângeam moartea lentă a tuturor speranțelor mele, dar mai ales jeleam moartea sutelor de mii de speranțe înghițite de morminte.

Cu toate acestea, niciodată nu mi-a fost rușine și nu mi-am renegat crezul pe care l-am avut în posibilitatea schimbării societății.

E foarte ușor să mori, dar am vrut să trăiesc. Noi, oamenii, trebuie să fim tari ca să ne putem continua munca și să ne urmăm idealurile în interesul generațiilor viitoare.

Deși este adevărat că din punct de vedere cosmic viața omului, viața individuală, ca de altfel a întregii omeniri, este lipsită de țel, este fără rost, totuși această viață – poate un fenomen unic în Univers – merită și trebuie trăită de fiecare dintre noi.

Probabil că aceia care au inițiat acea anchetă nu vedeau în supraviețuirea mea nimic altceva decât un lanț infinit de conjurații creat special pentru salvarea mea, asta începând cu presupusul ofițer SS care n-a lăsat să fiu împușcat, urmat apoi de un număr imens de ofițeri și soldați români aflați în solda diferitelor servicii secrete, plasați în nu știu câte unități militare pe o lungime de nu știu câți kilometri – și toate acestea numai și numai ca să aibă grija ca eu să sosesc cu bine în țară, ca să „predau" nu știu ce secrete majore care nici nu existau.

Dar se pare că rezultatele anchetei au fost de așa natură că am

fost scos de pe listă, de pe rol. N-am mai fost cotat pentru corpul diplomatic și nu mi s-a mai cerut vreun nou capitol complementar.

În cadrul unei „ședințe de lucru" obișnuite, Ada m-a întrebat dacă cineva din familia mea – cea mică, restrânsă, adică părinți sau frați și surori – mai trăia în țară. După ce i-am reamintit că toți ai mei emigraseră în diferite țări occidentale, m-a întrebat dacă metrajele de stofă și pânză primite din depozitul ministerului ca să-mi fac două costume și câteva cămăși în vederea plecării mele la Stockholm au fost toate prelucrate.

Tâmpitul de mine i-am spus că mai dispuneam de câteva metraje nelucrate, la care mi-a spus:

— Atunci, adă-le luni la minister și le vei preda lui Mihail.

Cu asta s-a încheiat cariera mea diplomatică proiectată, niciodată începută.

*

Totul era consumat... Eram deci mai mult decât suspect, aproape acuzat – și încă de colaborare cu SS-ul. „Cariera" nu mă mai interesa. Aveam din acel moment o singură preocupare: supraviețuirea. Pentru a câta oară...? Nu știu...

În acea perioadă de la începutul anilor '50 s-a creat o situație când zilnic, mai întâi se zvonea, apoi se confirma că cineva a fost „dus", „ridicat", „arestat". Mă refer de data aceasta nu la țăranii care au fost arestați pentru că nu predaseră cotele obligatorii sau la oamenii politici ai vechiului regim. Mă refer la „ai noștri", la categoria de oameni din cercul nostru de prieteni, tovarăși de nădejde, pe care înaintea „ridicării" lor îi consideram tovarăși siguri, fără nici o îndoială în privința credinței lor în socialism.

La începutul acestei perioade, cu ocazia fiecărei „ridicări" ne puneam întrebări de genul: „și el?", „n-aș fi crezut că și X e trădător" și așa mai departe.

Foarte repede s-a format o anumită stare de spirit: pe de o parte, căutam să minimalizăm erorile legate de arestările care nu se mai terminau – întrucât consideram că partidul nu poate greși -, pe de altă parte, microbul îndoielii începuse să pătrundă în creierul nostru, al celor care ne mai aflam în libertate.Ne-am creat chiar un vocabular specific când vorbeam de cei „ridicați" și de motivele care ar fi putut

sta, eventual, la baza arestării lor.

Pentru mine, după ancheta dusă de Ada, totul a devenit cât se poate de clar: mi-am dat seama definitiv că a avut loc eclipsa totală în privința idealurilor, a speranțelor mele într-o societate mai dreaptă. Totodată am devenit conștient de faptul că mă aflam într-o capcană din care cu greu se va putea scăpa.

Personal am avut noroc... După anchetă, n-am fost arestat și n-am ajuns să fiu anchetat de geniile torturii fizice și morale.

Nici până azi nu știu, nu mi-am dat seama dacă Ada a fost îngerul meu păzitor, îngerul meu cel bun sau cel rău, dacă m-a apărat sau a încercat să-mi acopere slăbiciunile, incertitudinile mele; poate dorea să mă transforme într-un oțel călit și să mă facă să fiu în stare să urmăresc cu mai multă hotărâre un țel – sau poate a vrut să mă nimicească, fiind convinsă că în acea noapte, în întunericul celulei am reușit totuși să-l conving cu cele trei-patru felii de pâine prăjită pe ofițerul SS – existent numai în imaginația cine știe cui – să mă salveze de la împușcare.

Din cele relatate de Pavel, de Victor și de mulți alții a trebuit să deduc fie că undeva, probabil „sus", fusese preluată toată experiența stalinistă și hitleristă, fie că dispuneam noi înșine de propriii noștri monștri, maeștri și genii în materie de tortură, căci n-a existat, cred, nici un arestat, nici un anchetat, care să nu fi fost încovoiat, înjosit, zdrobit, căruia să nu-i fi fost frântă șira spinării, să nu-i fi fost nimicită mândria de om, sentimentul demnității umane.

În fața acestor psihopați, vechii demnitari, oamenii politici din trecut sperau că, după preluarea puterii, partidul comunist a mai păstrat măcar un rest din ideile „Declarației drepturilor omului" și le venea greu să recunoască acuzațiile inventate de niște creiere bolnave, în care domnea doar ura.

Ai noștri, cei care au luptat pe Ebro, în Spania, în Brigăzile Internaționale, sau cei din Rezistența franceză, internați apoi în lagărele de la Gurs sau Ravensbrück cunoșteau poate ceva din experiența sovietică și, odată arestați, știau că erau demult condamnați, căci fără să fi făcut chiar și cea mai simplă „mărturisire", actul de acuzare, întocmit cu o fantezie și cu o rigoare a detaliilor demne de un autor de romane polițiste, era demult scris, multiplicat, ca un exemplar să ajungă la acuzat pentru ca acesta să învețe pe dinafară rolul pe care urma să îl joace la procesul perfect înscenat. N-are rost să citez cazuri, doar literatura contemporană documentară e plină de astfel de

exemple.

După Eliberare, o vreme, mi-am permis să cred că trecutul meu era ca o platoșă care mă va apăra, că supraviețuirea mea după masacru constituia o garanție pentru libertatea mea. Considerându-mă apărat față de o eventuală arestare, față de vreo încercare de lichidare, îmi permiteam să mai spun un banc sau să-mi exprim deschis părerea despre o problemă sau alta, să am păreri critice. Credeam, speram că partidul va mai avea nevoie de mine ca exemplu, ca unul care a stat în fața plutonului de execuție.

Dar zi de zi devenea tot mai clar că noi, idealiștii, eram de fapt fără apărare; zilnic erau arestați cunoscuți, persoane de seamă, caractere ireproșabile și pe care nu le-ai fi putut în nici un fel bănui de duplicitate, vechi revoluționari. Se părea (adică oamenii, în sinea lor, nu căpătau acea impresie, dar ea era oficial indusă) că peste tot domnea doar trădarea, contrarevoluția. Cine putea, se retrăgea într-o găoace a vieții particulare; alții se îmbolnăveau, se închideau în sine, deveneau taciturni.

Frica e unul din fenomenele normale și pasagere din viața omului, dar spaima și tremuratul permanent au caracterizat starea – deloc normală – în care am trăit ani de zile, chiar și după moartea lui Stalin, România fiind poate singura țară „socialistă" în care documentele celui de-al XX-lea Congres al PCUS, partidul comunist sovietic, și învățămintele care decurgeau din ele n-au fost „prelucrate", singura țară în care nu s-a trecut la destalinizare.

A trecut destulă vreme până mi-am dat seama că de fapt se continua o veche tradiție a eliminării, executării, lichidării unei părți a partidului. Până foarte târziu, oficial nu se știa, de pildă, de lichidarea unei părți a conducerii ilegale a partidului aflată în exil la Moscova sau care lucrase în aparatul Internaționalei Comuniste. Se șușotea de „trădarea" lui Pauker-Luximin și a altora, nenumiți, și de executarea lor, dar abia după moartea lui Gheorghiu-Dej s-a vorbit cât de cât deschis despre uciderea și reabilitarea „celor 19". În realitate, în URSS, sub foarte variate acuzații – de „trotchiști", „sabotori", „spioni" – au fost uciși mii și mii de comuniști români aflați în emigrație la Moscova. Această linie s-a continuat apoi și pe plan intern, încă din ilegalitate, exemplul cel mai evident fiind modul în care a fost arestat și ucis Foriș, despre care am amintit. A urmat cazul Pătrășcanu, cu grupul respectiv – și se părea că lanțul terorii nu mai are sfârșit.

Am cunoscut această mentalitate, de acuzare fără nici o bază,

încă din perioada ilegalității. Ne aflam în arest preventiv în închisoarea din Timișoara când Pisu și-a exprimat îndoiala față de comportarea și activitatea ilegală a unui miner, vechi luptător. Nu avea nici un argument precis, nici o dovadă împotriva minerului din Lupeni; dar simplele îndoieli exprimate de Pisu au fost suficiente ca până și în condiții de închisoare, înghesuiți câte 12-16 persoane într-o celulă, să-l izolăm. Cu el, comunicarea se desfășura doar monosilabic, ceilalți vorbeau pe șoptite, ca acesta să nu audă secretele, nu s-a vorbit cu el în mod deschis, nu s-a încercat clarificarea unor date sau supoziții. La Caransebeș, după ancheta procesului nostru, n-a fost scos din colectiv, n-a fost declarat „trădător", n-a fost trimis la „japonezi". Dar după Eliberare a fost arestat.

Era ciudată această situație: Pisu n-a mai apucat Eliberarea, dar îndoielile exprimate într-o celulă, la Timișoara, i-au supraviețuit și au fost considerate suficiente pentru arestarea acelui miner.

La Timișoara, la închisoare, mi-am spus că bătrânul putea să aibă în trecutul său unele chestiuni care trebuie clarificate; apoi, după arestarea sa, mi-am zis că organele de stat vor limpezi situația. Asta s-a și întâmplat, căci după doi ani de la arestare a fost eliberat; s-a dovedit că nu fusese „trădător", ci doar un „om slab". I s-a oferit un post corespunzător vârstei sale, dar el a refuzat totul și s-a reîntors acasă, s-a retras în căsuța lui dărăpănată, unde și-a trăit anii pe care i-a mai avut de trăit.

După cele întâmplate cu mine, după acea anchetă, nu mi-am mai pus întrebările de altădată; luam totul la cunoștință ca atare, de exemplu că unii au fost arestați; înțelesesem că motivele care erau invocate pentru aceste arestări, între altele „demascarea" „spionilor", „dușmanilor", nu erau reale, iar campania avea scopul de a explica insuccesele din economia națională.

Când aveau loc arestări mai masive, ca de pildă în cazul primei faze a construcției Canalului Dunăre-Marea Neagră, al colectivizării, atunci se cita una dintre legile, legitățile descoperite de „genialul Stalin". Genialul descoperise – între altele – acea lege conform căreia, în măsura în care avansează construcția socialismului în aceeași măsură crește, „se ascute" și lupta de clasă.

Mult timp mi s-a părut că această lege, această descoperire genială include doar un paradox, căci mă întrebam cum se face că după dispariția treptată a fostelor clase exploatatoare lupta de clasă – bineînțeles dusă de fosta clasă a burgheziei – se întețește? Asta mi se

părea cu atât mai ciudat cu cât „tovarășul Stalin" însuși decretase încă din 1934, la un congres al PCUS, încheierea etapei de construire a socialismului și trecerea la etapa superioară, de construire a comunismului.

Ulterior mi s-a clarificat misterul acelei legități staliniste; mi-am dat seama cât de greșit apreciasem legea care stabilea intensificarea luptei de clasă într-o societate care nu mai dispunea decât de clase prietene: muncitorimea aliată cu țărănimea. Descifrarea misterului sună cam așa: e adevărat că pe măsură ce se înăsprea teroarea, în URSS, ca și la noi, masele se împoriveau tot mai efectiv, iar aceste manifestări ale împotrivirii au fost prezentate drept „luptă de clasă", când în realitate erau îndreptate doar împotriva unei noi clase dominante, cățărată la putere, care folosea teroarea nelimitată ca mijloc de exercitare a acestei puteri.

Concluzia acestor vremuri a fost că ți se putea întâmpla orice, indiferent de funcția pe care o dețineai, iar asta mai ales în perioada în care se desfășurau dramaticele procese ale liderilor comuniști din țările vecine – Bulgaria, Ungaria, Cehoslovacia. Martori se găseau pentru orice situație și pentru oricine.

Un exemplu îngrozitor și semnificativ din această perioadă de perturbare psihică: după ce Rajk și echipa sa au fost condamnați și o parte din ei executați, s-a trecut la un nou val de arestări de persoane din conducerea partidului din Ungaria. Conducerea PCR a trimis la Budapesta pe unul dintre oamenii săi de încredere pentru a afla de la cei arestați ce contacte au avut în România ei, ca reprezentanți ai agenturilor imperialiste. Conducerea de partid din Ungaria a aprobat luarea de contact cu cei arestați și când reprezentantul CC al PCR le-a pus prima întrebare: „Cine au fost contactele voastre din România?", răspunsul – poate cinic, dar în fond o expresie a resemnării totale – a fost: „Spune-ne tovarășe, despre cine și ce anume vreți să fac declarații?"

După acest răspuns, reprezentantul CC al PCR a întrerupt convorbirea și s-a întors imediat acasă.

În această atmosferă trăiam și noi, o parte dintre cei care într-un fel am contribuit cu ceva la crearea noului regim – într-o totală nesiguranță. Dacă aveam oaspeți în casă și doream să vorbim liber – „liber" în sensul exprimării unor eventuale observații critice -, ascundeam telefonul între perne, loveam în pereții locuinței căutând microfoane ascunse. Spionarea reciprocă devenise baza sistemului și

controlului populației. Prietenii buni își atrăgeau reciproc atenția asupra celor care erau suspecți de a fi denunțători și astfel știam sau credeam că știm cu cine și cum trebuie să vorbim. Rezultatul acestor „precauții" a fost că relațiile dintre oameni se bazau, în mare parte, pe minciună – și asta la nivelul întregii societăți!

Trăiam într-o atmosferă de nebunie colectivă, care a avut ca urmare dispariția vieții sociale normale, de comunicare interumană reală. Agreabilele întâlniri între oameni, în cercuri ceva mai largi au fost înlocuite cu niște adunări de oameni unde se conversau minciuni.

Această nebunie colectivă, această frică generală nu s-a limitat la cercul nostru, la cadrele inferioare ale activului de stat și de partid, ci domnea până sus, până aproape de piscul piramidei. Nici măcar miniștrii sau membrii Comitetului Central n-aveau curajul să-și spună părerea, să critice în mod deschis.

Anul 1952 a constituit un fel de apogeu al terorii, al acelei nebunii colective care domnea peste toată țara. Și asta cu toate că noi, masele, am supraviețuit, perioadei de „demascări antititoiste", începută în 1948 (care a fost o campanie fără seamăn în isoria mondială de denigrare, de murdărire a unui șef de stat), ca și consecințelor acestei campanii – arestarea a mii de oameni declarați „titoiști", deportarea a zeci de mii de oameni, sârbo-croați și germani, mai ales din județele limitrofe cu Iugoslavia, care au fost duși în regiunile semi-deșertice ale Bărăganului și în Valea Dunării, fără să li se fi asigurat minimul necesar unei existențe pentru indiferent ce viețuitoare, căci de trai omenesc nici n-ar fi putut fi vorba.

Foarte curând au urmat îngrozitoarele înscenări din 1949 din Albania, Bulgaria, Ungaria, unde vârfurile partidelor comuniste respective au fost condamnate și executate, iar noi trebuia să înghițim zilnic ca hrană ideologică pagini întregi ale acestor procese.

Totuși, în acea perioadă, la noi n-au avut loc asemenea procese. După scoaterea lui Pătrășcanu din funcțiile de stat și de partid și după arestarea lui, încă din 1948, a domnit o atmosferă amenințătoare. La începutul anului 1952 s-au auzit șușoteli pe coridoare despre faptul că tovarășul Dej ar fi descoperit în sânul partidului o deviere de dreapta.

Când am auzit prima dată de „deviere", am dat indiferent din umeri, zicând că, în fond, de ce s-a inventat sistemul comunist de spovedire – autocritica -, dacă nu pentru eradicarea, eliminarea unor greșeli?

Totuși această deviere nu s-a putut eradica prin autocritică. În luna februarie 1952, la trei zile după arestarea la Praga a secretarului ge-

neral al Partidului Comunist din Cehoslovacia, Slansky, în cadrul unei ședințe a conducerii PCR, Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu, aflați în cele mai înalte funcții de stat și de partid, au fost acuzați de comiterea unor grave greșeli și de urmarea unei politici antipartinice. Peste o lună, la o plenară a CC, celor trei li s-au adus acuzații deschise, au fost declarați „deviatori de dreapta" de la linia partidului, au fost scoși din funcțiile lor din guvern ca și din cele de partid.

Cel care a fost pedepsit cel mai sever a fost Vasile Luca. Nu știu în ce măsură acuzațiile și calificările care i s-au adus sunt sau nu adevărate, dar un lucru e sigur: așa o „soartă", o asemenea „biografie" n-ar fi fost în stare să inventeze nici cel mai imaginativ creier de scriitor.

Luca – pe numele lui adevărat László Luka – fusese muncitor tâmplar în Ardeal, participase la revoluția proletară din Ungaria, în 1919, și după înfrângerea revoluției revenise în Transilvania: a fost unul dintre membrii fondatori ai Partidului Comunist din România. Condamnat de mai multe ori, a stat la închisoare în total vreo zece ani, iar când a fost eliberat a emigrat în URSS, în 1940. Acolo a devenit deputat în Sovietul Suprem al Republicii Socialiste Sovietice Ucrainene ca și unul dintre fruntașii fracțiunii PCR aflate în emigrație la Moscova. La diferitele plenare ale PCR ca și în documentele de partid s-a afirmat că Luca a fost agentul Siguranței încă din 1929, având din partea poliției sarcina să sprijine activitatea troțchistului Pauker-Luximin, că, de fapt, toată viața lui a fost un trădător al clasei muncitoare, un fracționist care chiar și în timpul emigrației sale din URSS a colaborat cu celălalt agent al Siguranței, cu trădătorul Foriș, secretarul general al PCR, numit de Komintern în această funcție, cu scopul de a sparge unitatea partidului, iar după preluarea puterii, în calitate de ministru al finanțelor a sabotat construcția socialismului, a sabotat socializarea agriculturii, reforma monetară, construirea industriei grele, în schimb i-a ajutat pe comercianții particulari să întărească economia de piață, a intervenit ca mii de chiaburi să fie calificați drept țărani mijlocași, ca să-i salveze de la deportare – într-un cuvânt, a dorit restaurarea capitalismului.

În 1954, când cei condamnați în procesul Rajk din Ungaria încep să fie reabilitați, când, la un an și jumătate după moartea lui Stalin și demascarea lui Beria, în octombrie, are loc în mare secret judecarea lui Luca de către un tribunal militar și condamnarea lui la moarte – conducerea partidului obținând „comuntarea" pedepsei capitale în

detenție pe viață -, el e întemnițat și va muri în închisoare, la vârsta de 62 de ani.

M-am întrebat și mă întreb adeseori dacă această biografie „oficială" e adevărată sau nu, deși indiferent care ar fi fost adevărul este vorba de un certificat de cea mai profundă josnicie pentru „regizorii" acestui caz.

Ana Pauker a fost scoasă și ea din toate funcțiile de stat și de partid, din fruntea ministerului de externe. În urma acestei măsuri, sute de activiste și-au schimbat la repezeală coafura, ca să nu mai semene cu „Ana noastră". Acesteia i-a fost impus domiciliul forțat și acolo s-a stins treptat, odată cu renumele ei de revoluționară internațională.

Teohari a redevenit un cetățean de rând; fost tipograf, s-a întors la vechea lui meserie, iar mai târziu a devenit directorul unei tipografii.

Tragedia „devierii de dreapta" nu s-a restrâns la cei trei: mii de oameni au fost scoși din funcții și din serviciu, au fost trimiși în fața tribunalelor, acuzați de „deviere", de „sabotaj". Au fost arestați și condamnați miniștri adjuncți, directori generali, specialiști din diferite domenii, folosindu-se tactica bulgărelui de zăpadă care, odată pornit la vale, produce avalanșa care strânge și strivește tot ce-i iese în cale.

În acel an 1952 au fost arestați peste 3.000 de ofițeri, din care o parte luptaseră pe frontul antisovietic, 400 de preoți. În lagărele de muncă au fost inernați 200.000 de oameni, 50.000 de țărani au fost condamnați pentru diferite „sabotaje"; ca urmare directă a „devierii de dreapta" au fost arestați și condamnați 350 de cadre cu funcții de răspundere. Statisticile n-au înregistrat numărul celor care s-au sinucis pentru a scăpa de arestare.

Anul următor se anunța mai calm. În vară, mai precis în august, a avut loc la București „Festivalul Mondial al Tineretului", la care au participat câteva zeci de mii de tineri din lumea întreagă. În fața tineretului lumii trebuia să ne prezentăm ca o țară model, liberă, bogată, îmbelșugată, cu rezultate remarcabile în construirea socialismului. Pe motivul formării unor rezerve alimentare pentru participanții la festival, țara a cunoscut poate una dintre epocile de foamete cele mai cumplite. La cele mai scumpe și elegante restaurante din București, la Athénée Palace de pildă, la ora 17 nu se mai servea decât apă de sifon.

Totuși, 1953 a fost un an cu urmări capitale pentru întreaga omenire, a fost un an de „ora zero", de început de eră nouă: în martie a murit Stalin.

În fața imensei statui a lui Stalin din Piața Stalin, în fața Parcului Stalin, din raionul Stalin al Capitalei românești a avut loc adunarea funerară. Eram adunați acolo câteva zeci de mii de oameni, încremeniți, total dezorientați pentru că zeul, unicul și atotputernicul geniu, singurul care putea înțelege prezentul și intui viitorul, tocmai dispăruse și nimeni pe acel pământ al socialismului, care se întindea pe aproximativ două șesimi din suprafața globului terestru cu două miliarde de oameni, nu-l putea înlocui. Nimeni dintre noi nu-și putea închipui ce se va întâmpla, cum va arăta ziua de mâine, când tovarășul Stalin va fi printre noi doar în stare de cadavru îmbălsămat, nu știam dacă soarele va mai răsări, ce vom mânca și, mai ales, cine ne va apăra împotriva imperialismului mondial.

Moartea lui Stalin am resimțit-o și eu ca pe o lovitură, a produs un scurtcircuit de moment în felul meu de a gândi. Într-o anumită măsură îl admiram. Îl admiram înainte de toate pentru calitățile sale de conducător militar, de om politic cu o activitate îndelungată în fruntea partidului, îl admiram pentru capacitatea lui de a fi lărgit granițele socialismului până în centrul Europei. Sub această presiune chiar și cele mai puternice țări capitaliste au trebuit să facă anumite concesii claselor muncitoare respective, care au cunoscut un drum spre bunăstare.

Ca mai toți membrii de partid am avut și eu fotografia lui Stalin pe masa mea de lucru, acasă. Am ales o reproducere ceva mai puțin marțială, nu în uniformă de generalissim, nu în poză de semizeu, ci o imagine de modestie: Stalin cu pipa în gură și schițând un surâs. Am fost la Moscova tocmai în perioada în care se sărbătorea a nu știu câta aniversare a zilei lui de naștere, ocazie cu care am văzut expoziția cadourilor ce i-au fost trimise din toate colțurile pământului.

Am fost stalinist o perioadă destul de îndelungată, încă din ilegalitate; în ciuda puținelor informații pe care le aveam despre el, îl consideram figura centrală, aproape unică, a mișcării revoluționare mondiale.

Scurta istorie a Partidului Comunist (b) al URSS – una dintre lucrările sale deși el nu este amintit ca autor – a fost printre cele mai citite, mai studiate volume de specialitate. Am auzit pentru prima oară despre această lucrare încă din 1939.

Cu ocazia uneia din plimbările de seară prin parcul din Deva, Pisu mi-a relatat că apăruse o lucrare deosebit de importantă, scrisă de tovarășul Stalin, *Istoria PCUS*. Mi-a vorbit despre această lucrare

cu un entuziasm deosebit, accentuând importanța ei imensă pentru evoluția viitoare a omenirii. Cred că până la arestarea noastră nici Pisu și nici unul dintre noi nu citise această lucrare și nici la închisoare ea nu a fost discutată – cel puțin nu sub acest titlu.

După Eliberare, în perioada „construirii socialismului", lucrarea a fost tema principală a programelor „învățământului de partid". *Scurta istorie...* a devenit îndrumătorul principal pentru „înțelegerea" nu numai a celor petrecute în URSS, ci și a evoluțiilor viitoare de la noi și din celelalte „democrații populare": totul își găsea explicația în analiza ultimelor două-trei decenii de istorie a imperiului roșu de la răsărit.

Scurta istorie... constituia, se pare, pentru întregul partid o lucrare de previziune istorică, poate un caz unic în istoria popoarelor, care își puteau „viziona" viitorul răsfoind această carte. La un moment dat, dispuneam de această lucrare în mai multe exemplare, traduceri în câteva limbi, și mi-a venit ideea [illegible] încerc să mi procur, pe cât posibil, toate traducerile existente. Aces[illegible] mi-a reușit doar în parte, dar o vreme m-am mândrit cu ideea că poate voi fi singurul – cu excepția Muzeului de Istorie a PCUS din Moscova, desigur – care va avea toate sau măcar majoritatea versiunilor acestei opere fundamentale care urma să schimbe fața pământului. Destulă vreme nu mi-am dat seama că treptele construcției socialiste de la noi, măsurile și planurile elaborate de CC al PCR și considerate de mine excepționale, erau de fapt copiate din istoria PCUS. Uneori, unele evenimente de la noi au prezentat o asemănare perfectă cu cele petrecute în URSS, cum a fost, de pildă, „întărirea alianței muncitorești-țărănești".

Când în țară s-a realizat reforma agrară din 1945, s-a declarat și decretat că prin acest act „s-a desăvârșit revoluția burghezo-democratică". Această „revoluție" era așadar completă!

Nimic din toată această succesiune de evenimente nu putea fi schimbat: așa scria în *Scurta istorie...* După desăvârșirea revoluției burghezo-democratice trebuia să se treacă la „revoluția socialistă" și în agricultură.

În *Scurta istorie...* se relatează și modul în care s-a înfăptuit socializarea agriculturii în URSS și rezultatele fantastice ale acestui act istoric. Bineînțeles că și la noi s-a procedat la fel. Într-un interviu din anii din urmă, Gheorghe Apostol afirmă că CC al PCR a avut un plan diferit de cel sovietic în materie de socializare a agriculturii. Așa o fi fost, dar nimeni din cadrul biroului politic n-a avut curajul, la

acea vreme, să insiste pentru punerea lui în aplicare și astfel s-a copiat întocmai modelul sovietic, fapt care a avut ca urmări mii de morți, deportări în masă, o imensă tragedie umană în primul rând. Tragice au fost și urmările pentru economie.

Această colectivizare mi-a ridicat o serie de semne de întrebare chiar la vremea respectivă. Mă miram, în primul rând, de faptul că birourile politice, secretariatele și ansamblul comitetelor centrale ale tuturor partidelor „frățești", care de fapt cunoșteau îndeaproape urmările catastrofale ale colectivizării din URSS, nu s-au gândit nici o clipă că planurile elaborate de Stalin or fi fost, poate, bune pentru regiunea Amurului, pentru regiunea ingușă sau pentru Kirghizia, or fi fost, poate, la fel de bune și pentru câmpiile mănoase ale Ucrainei, dar că noi, în Europa Centrală aveam alte condiții, nu numai din punct de vedere economic ci și ca mentalitate. Chiar nimeni nu se gândise că țăranul abia scăpat de șerbie, mujicul de pe malurile Baicalului nu putea fi comparat cu răzeșul român sau țăranul din împrejurimile Berlinului?

Dacă azi aș dori să citez din această lucrare, nu mi-ar fi cu putință: *Scurta istorie...* nu mai există. A fost scoasă de mult din circulație. Stalin a murit în 1953 și de atunci *Scurta istorie...* a tot fost mereu transcrisă, renovată, modificată. Din câte știu, n-a apărut niciodată o așa-zisă ediție nouă, definitivă...

Pare incredibil câte modificări se pot petrece în trecutul nostru ori de câte ori cronicarul e pus să transcrie cele întâmplate. Nu pentru că arheologii istoriei ar fi făcut noi descoperiri, nu, ci din cauză că la prima scriere a istoriei multe fapte au fost „uitate", „scăpate din vedere", iar altele pur și simplu falsificate.

Acum, când nu mai există o istorie oficială a PCUS, încep să apară adevărurile. În esență, la baza *Scurtei istorii...* au stat nenumărate falsificări care au dus, în ultimă instanță, la criza profundă a întregului „lagăr socialist". Înseamnă că toate aceste țări au început să construiască socialismul pornind de la minciunile pe care PCUS le-a pus în circulație.

Scurta istorie... se referea și la felul în care urma să se dezvolte industria socialistă. Rețete aproape identice le-au fost prescrise tuturor țărilor de „democrație populară", indiferent că era vorba de regiunea deșertică din Mongolia populară sau de state cu vechi tradiții industriale, cum erau Germania sau Cehoslovacia.

Cât de greu este să construiești o economie care să se integreze

într-un ansamblu internațional o dovedesc dificultățile Comunității Europene. Dar atunci, în cadrul CAER, s-a procedat mai simplu, pentru că Moscova dorea o integrare rapidă, care să-i fie favorabilă.

Probabil că nici un birou politic al vreunui partid comunist n-a avut îndoieli, nici măcar după moartea lui Stalin, în sensul că politica industrializării de tip sovietic nu era neapărat cea mai potrivită. Nu s-au gândit sau n-au vrut să vadă că evoluția pe plan mondial arăta noi tendințe; s-a continuat cu ridicarea unor complexe industriale de proporții uriașe, s-a continuat cu planurile staliniste care au luat naștere în condițiile unei industrii rămase în urmă, a Rusiei țariste.

Din momentul aprobării planurilor cincinale s-a pornit pe calea „victoriilor" fără sfârșit: zi de zi, lună de lună, an de an se înregistrau tot mai multe victorii. Totul se „depășea" – în industrie, în agricultură, în cultură.

Ne-am contaminat de la sovietici și în privința fanfaronadei, a laudei de sine în legătură cu „succesele". Timp de decenii, în ziare, în reviste, la radio, la televiziune, la gazetele de perete, la ședințe, la congrese – peste tot nu vedeam, nu auzeam decât de procentele (deloc neglijabile) reprezentând veșnicele „victorii", „reușite", „devansări" și „depășiri de plan", toate indicând că eram pe cale nu numai să ajungem din urmă ci și să o luăm înaintea celor mai dezvoltate state industrializate.

Vocabularul nostru s-a schimbat: din limbajul nostru au dispărut cuvintele ca șomaj, grevă, criză economică. Acestea s-au păstrat doar în dicționare, pentru calificarea și înțelegerea fenomenului care va duce direct la dispariția capitalismului.

Imediat după naționalizare s-a trecut la planificarea economiei. Încă de la primul cincinal s-a introdus o planificare totală: până și decesele erau planificate, în consecință și scândurile pentru sicrie. Și la Deva, în fiecare an, fiecare comunitate religioasă trebuia să-și planifice morții. Așa s-a întâmplat că o dată, în ultima săptămână a anului, un om a murit „peste plan" și nu mai exista decât o scândură pentru sicriu. S-a apelat la Comitetul județean al planificării pentru alocarea peste plan a câtorva scânduri. Fără rezultat însă, așa că mortul a trebuit să aștepte intrarea în vigoare a noilor date de plan ca să-și găsească liniștea de veci!

Și lupta de clasă a fost continuată tot după plan. „Festivalul Mondial al Tineretului" din 1953 a oferit un bun prilej pentru luarea a nenumărate angajamente de depășire a planurilor, pentru noi victorii.

Comitetul de partid din Deva s-a gândit să facă dovada avântului său revoluționar și a dispus naționalizarea unei mari suprafețe din curtea bisericii ortodoxe române. Acolo, în cinstea festivalului, urma să se construiască un cinematograf în aer liber. Materialele necesare au fost obținute prin „organizarea" a câte unui camion de cărămidă, de var sau nisip de la diferite șantiere. Brațele de muncă au fost mobilizate pe bază de „voluntariat": timp de săptămâni nu s-a mai pus în vânzare bere, obțineau câte o sticlă doar cei care aduceau de la șantierul cinematografului în aer liber o dovadă că au depus „muncă voluntară" măcar o zi.

Lipseau și semințele pentru gazon, dar conștiința revoluționară a rezolvat și această problemă: foștii „chiaburi", funcționari și mineri din Deva, care pe dealurile din jurul orașului aveau vii de 1-2 ha, au fost convocați și obligați la predarea unei „cote" de 1-2 kilograme de sămânță de iarbă. Cota a fost îndeplinită, semințele predate, depuse undeva... și lăsate să putrezească.

Nu se poate nega faptul că aspectul orașelor s-a schimbat în anii construcției socialiste; au apărut noi cartiere de locuințe, diverse alte instituții sociale, marea majoritate a orașelor s-au îmbogățit. Au apărut ramuri industriale întregi, uzine, combinate, complexe industriale.

Din păcate însă, economia socialistă în ansamblu nu și-a dovedit eficiența și superioritatea față de economia de piață. Nu știu care sunt cauzele acestei permanente rămâneri în urmă, presupun că nu s-a găsit „rețeta", combinația ideală care să satisfacă și interesele personale ale individului, și cele colective.

În ciuda unor fantastice realizări în domeniul economiei, în URSS – ca și în întregul imperiu socialist, deci și în România -, aproape întreaga istorie a socialismului a fost marcată de o permanentă lipsă a bunurilor de consum. În special istoria URSS este o istorie a foametei permanente, a milioanelor de morți de foame, în special după socializarea agriculturii. Cu toate acestea, Stalin a anunțat realizarea socialismului și trecerea la etapa superioară încă din anii '30, când în realitate oamenii nu găseau un ou pe piață! În 1959 Hrușciov a promis că în câțiva ani URSS urma să depășească SUA în domeniul producției alimentelor de bază. În URSS, un țăran asigura hrana pentru 7-8 oameni, pe când în Olanda acest raport este de 1:12, iar în Statele Unite 2-3 la sută din populația activă reușesc să asigure hrana pentru o populație care ar echivala cu de două sau de trei ori numărul total al locuitorilor SUA!

Bineînțeles că România a procedat identic: atunci când aprovizionarea devenea tot mai dificilă, când procurarea unui cartof, a cepei era o problemă aproape de nerezolvat, s-a anunțat victoria socialismului în țară.

În istoria României, anul 1954 va rămâne marcat de un alt eveniment rămas neelucidat. În acel an, când lumea a început să-și revină din apăsarea terorii staliniste, când pe plan mondial începe „dezghețul", când apar primele scrieri de demascare a terorii, la noi are loc procesul și execuția lui Pătrășcanu și a „grupului" său.

Despre arestarea și detenția lui Pătrășcanu am aflat oarecum la fel cum am aflat de uciderea lui Foriș. În vara lui 1949 urmam cursurile institutului care mă pregătea pentru munca la ministerul de externe. Cursul a fost mutat la Snagov, în fostul palat al prințului Nicolae. Era într-o zi de sfârșit de săptămână; mă plimbam pe malul lacului. Ca și atunci, în zona lacurilor din București, m-am întâlnit și aici, tot întâmplător, tot cu un fost deținut de la închisoarea din Caransebeș, și acesta unul din foștii spioni sovietici. După ce i-am povestit ce anume făceam la Snagov, el îmi arătă o vilă pe celălalt mal al lacului și-mi spuse în șoaptă, ca alții să nu audă, că acolo se afla arestat Pătrășcanu, iar el, spre marea lui mândrie, făcea parte din corpul de gardă, de pază al „dușmanului clasei muncitoare".

Procesul lui Pătrășcanu a avut loc la mulți ani după această plimbare pe malul lacului Snagov. Pătrășcanu a fost arestat în 1948, înseamnă că ancheta a durat șase ani... Procesul lui Pătrășcanu a avut loc în perioada de dezgheț pe plan mondial, dar destituirea și întemnițarea lui au avut loc cu mult înainte, ceea ce înseamnă că, de fapt, „cazul Pătrășcanu" a premers condamnărilor lui Kostov, Rajk, Slansky.

Despre acest proces n-am aflat, respectiv n-am vrut să aflu prea multe, căci la acea dată știam perfect că era vorba de o înscenare.

În acel an 1954 eram încă perfect „bolșevizat". La „prelucrarea" procesului Pătrășcanu în ședința organizației de partid, nu știu dacă am luat sau nu cuvântul, adică dacă „tovarășul de la raion" mi-a cerut sau nu să iau atitudine eu, ca „vechi ilegalist" și să condamn „cu toată tăria", cu toată autoritatea mea de vechi luptător, pe „trădătorul Pătrășcanu și acoliții săi".

Altceva m-a șocat în legătură cu acest proces, ceva la fel de grav ca însăși condamnarea lui Pătrășcanu. Sentința în sine nu m-a prea

mirat, dar când am aflat, ulterior, cine au condus ancheta timp de ani de zile, în așa fel încât să stoarcă din Pătrășcanu și din ceilalți acuzați fanteziile necesare pentru întocmirea actului de acuzare, atunci mi s-a făcut iarăși negru în fața ochilor. Anchetatorii erau, bineînțeles, doi ofițeri ai Securității, pe care îi cunoșteam personal: unul dintre anchetatorii șefi a fost Șoltuțiu, fost muncitor de cale ferată la Cluj, unul dintre foștii conducători ai grevei din 1933 la Cluj, deci vechi ilegalist, devenit colonel la Securitate. Celălalt era Ion Morariu, jurist ca formație, devenit apoi, pare-mi-se, maior de Securitate. Avusesem față de acești doi oameni o anumită stimă specială, îi consideram oameni de o totală integritate și ca urmare, la un moment dat, îmi spusesem că dacă o anchetă e condusă de asemenea oameni, atunci trebuie să existe pe undeva măcar un grăunte de adevăr în acuzațiile ce i se aduceau lui Pătrășcanu.

Ulterior s-a răspândit și vestea că însuși Șoltuțiu a fost cel care, într-un birou, l-ar fi executat pe Pătrășcanu cu o rangă. Nu știu care e adevărul, dar această poveste mi-a dovedit iarăși că a fost vorba de ucidere, de luptă pentru putere prin mijloace criminale.

*

Trecând într-una din zilele de vară prin Piața Amzei, la colțul cu Calea Victoriei am văzut o ființă ciudată. Ciudată, întrucât în acel an 1954 situația economică era relativ echilibrată și cu toate că nu se trăia în lux – departe de asta! -, fiecare dintre noi avea măcar o haină cumpărată pe puncte în anii din urmă și o bucată de pâine era asigurată tuturor, iar ceea ce vedeam acum în colțul străzii era o apariție sosită parcă de pe un continent al mizeriei totale.

Văzusem, ce-i drept, multă mizerie în anii de după război, oameni care intrau în restaurantele modeste, cu autoservire sau în birturi și se năpusteau asupra unor farfurii goale dar în care se mai găsea vreun rest de mâncare oarecare. Pe atunci, deseori nu reușisem să înțeleg cum puteau trăi oameni și familii întregi din salariile pe care le primeau în comparație cu prețurile din magazine.

Dar ceea ce vedeam acum în fața mea era altceva.

Omul din colțul Pieței Amzei era îmbrăcat cu niște haine uzate cum până atunci nu văzusem în mediul urban, mototolite, murdare. Pe cap avea o șapcă, la fel de decolorată, îndoită și murdară ca și restul îmbrăcămintii. Din când în când își scotea șapca de pe cap, saluta trecătorii, intra în vorbă cu ei.

Avea o față slăbită, o piele de culoarea chihlimbarului care bătea spre gălbui. Capul îi era ras. În ansamblu, omul semăna cu figurile din fotografiile supraviețuitorilor din lagărele naziste.

M-am apropiat să-l privesc mai cu atenție. M-am lipit de vitrina unui magazin alimentar, trăgând cu ochiul spre el. Abia se ținea pe picioare, se bălăbănea, își scotea șapca și cerea trecătorilor o ofrandă. Era un cerșetor...

De ani de zile nu mai văzusem asemenea spectacol. Nu pentru că n-ar mai fi existat cerșetori, dar pe străzile Capitalei și mai ales în centru miliția avea grijă să-i alunge. În fața bisericilor, mai ales de sărbători, se adunau cârduri de cerșetori, dar prezența lor în cartierul ministerelor era ceva cu totul neobișnuit.

La un moment dat, am tras și cu urechea, să aud ce spune. Un trăsnet nu putea să mă lovească mai tare: Dumnezeule! E dr. Lörinc, mi-am zis, recunoscându-l.

În fața mea se afla chiar Lörinc. Un cadavru viu... Lörinc, cel arestat în seara de 12 mai 1951, în acea seară de sâmbătă, când pleca de la mine, împreună cu Victor...

Aș fi jurat că nu mai trăiește, că nu-l voi mai vedea niciodată...

Apariția lui mi s-a părut la fel de neverosimilă ca apariția, la vremea respectivă, a lui Walter, pe care-l crezusem mort în curtea închisorii din Râbnița, din dimineața de după masacru.

O clipă am ezitat – să mă duc de-a dreptul la el și să-l salut, să-l întreb de sănătate? Sau să mă prefac că nu-l recunosc și să-i arunc în șapcă niște monezi, ca apoi să plec fără să-i spun măcar bună ziua?

M-am furișat pe lângă el, să nu mă vadă, să nu mă recunoască. Am fost un laș, recunosc. Mă cuprinsese rușinea, n-am avut curajul unei confruntări: trecutul lui față cu realitatea prezentului. Nu voiam să mă vadă, să apar în fața lui bine îmbrăcat și sănătos.

Mă temeam ca apărându-i în față să nu-i provoc un șoc în plus, peste care el să nu mai poată trece. Eram convins că, dacă m-aș fi apropiat, dacă i-aș fi întins mâna și aș fi stat de vorbă cu el, l-aș fi înjosit poate mai rău decât i-a fost dat să suporte, ca înjosiri, în anii de anchetă și detenție.

Interesându-mă după aceea de soarta lui Lörinc, am aflat câteva detalii la policlinica la care aveam amândoi acces.

— Cazul lui Lörinc e un caz pierdut, mi-a spus doctorul care îl trata. Știi că a fost eliberat a doua zi după arestarea lui Beria? Chipurile a fost reabilitat, dar la ce-i mai servește totul? Primește lunar o

sumă considerabilă de bani, sub formă de pensie. A doua zi după ce ridică banii nu mai are un sfanț. Îi bea și îi cheltuiește pe curve. Deseori dimineața e cules de mașina Salvării sau de miliție de prin rigole. Toată miliția îl știe. Dacă dau de el zăcând undeva prin noroiul drumurilor, îl aduc direct aici, la policlinică. Îl tratez o zi sau două. E plin de răni. După ce pleacă de la mine, se duce la CC, mai cere niște bani și totul se repetă. E o mare tragedie. Uneori are momente de luciditate și atunci se apucă să-mi povestească – că știe ce face, știe ce i se întâmplă, dar nu se mai poate controla. Să știi că nu înjură partidul, dar de Teohari și de Luca vorbește ca de niște asasini care l-au distrus. A rămas omul partidului, cum a fost întotdeauna, ca pe vremuri, la Cluj. Dar unde l-ai întâlnit?

— În centrul orașului, cerșind...

— Da, așa face. Când nu mai are bani cerșește și dacă adună cât îi trebuie pentru o băutură intră într-o cârciumă. Nu cred că există salvare pentru el.

— N-ar putea fi internat și tratat la un spital?

— Nu vrea. I s-au propus toate posibilitățile, dar nici el și nici soția lui nu vor să-l inerneze. Le e teamă ca o internare la spital să nu-i pară ca o nouă arestare.

Câteva săptămâni mai târziu n-am mai reușit să-l evit pe Lörinc.

Când am dat colțul Căii Victoriei spre Piața Amzei, m-am trezit față-n față cu el. M-a recunoscut din prima clipă.

— Matei, tu ești?... Ești în viață?...

— Lörinc!, m-am adresat lui cât se poate de firesc.

— Ce faci, Matei? Tot acolo lucrezi, ca atunci?

— Da, tot acolo. Tu cum te simți?

— Mai bine, mai bine. Mă bucur că te văd și că ești bine. Ai auzit ce mi s-a întâmplat?...

— Da, am aflat. Dar poate acum totul e în ordine, nu-i așa?

— Da, dar nu sunt sănătos. Bandiții m-au distrus. Știi de cine vorbesc...?

— Da, știu. Între timp au fost demascați și înlăturați. Au primit ce au meritat...

— Prea târziu. Nici nu știi cât rău au făcut Partidului. Ce pagube imense! Prea târziu. Iar pentru mine...

— Totul se va îndrepta, Lörinc... Aș putea să-ți fiu de ajutor cu ceva...?

— Nu... n-am nevoie de nimic...

— Mă scuzi, Lörinc, ne mai vedem și altă dată...

În clipa aceea Lörinc a făcut un gest care m-a înlemnit. În tot timpul convorbirii ne ținusem de mână. Dintr-o dată s-a aplecat și mi-a sărutat mâna.

— Pentru Dumnezeu, ce faci Lörinc?

— Îți mulțumesc că mi-ai dat mâna și te-ai oprit să stai de vorbă cu mine...

— Dar cum poți face așa ceva? Doar suntem...

— Matei dragă! Îți mulțumesc că mi-ai întins mâna. Ești primul dintre vechii tovarăși...

Nu l-am mai întâlnit niciodată.

Nu știu nimic altceva despre acest destin tragic.

Pentru cititorul de azi, și cel din fostele țări socialiste, dar în special pentru cel din Occident va fi greu să înțeleagă dramaticele acrobații sufletești pe care a trebuit să le facem pentru a supraviețui.

Înainte de toate a trebuit să fim staliniști. Nu pur și simplu staliniști la modul declarativ, cum că suntem pentru, alături de Stalin, că suntem „bolșevici", așa cum am fi suporterii unui club sportiv purtând tricouri, să zicem, alb-galbene, ci trebuia să știi să-ți subliniezi activ poziția prin demascarea fie a „troțchiștilor", a „titoiștilor", a „deviatorilor" etc., etc., etc., despre care știai tot așa de puțin ca și despre ce era în realitate stalinismul. În ce privește politica internă, trebuia să susții cu tărie, să afirmi permanent că ești un partizan înfocat al liniei de partid. Care linie? Tocmai aici existau mereu probleme. La început, de pildă, am fost cu toții admiratorii, adoratorii marii figuri a mișcării revoluționare internaționale din România, Ana Pauker – cea pe care bunul Stalin a scos-o din temnițele fascismului românesc în preajma începerii războiului împotriva URSS (după ce, în 1937, tot el, Stalin, i-a ucis soțul), și astfel „Ana noastră" a fost salvată - pentru ca, la momentul oportun, proletariatul din țara noastră să aibă în fruntea luptei pentru ruperea lanțurilor o vajnică luptătoare. După ce am stimat-o, am ridicat-o în slăvi, după ce devenise o adevărată statuie a libertății și revoluției, a trebuit să o condamnăm, căci devenise o „deviatoare" de dreapta sau de stânga, o așa de puternică deviatoare că nu se mai putea stabili nici în ce parte a deviat, împreună cu alți idoli ai revoluției, ca de pildă insuportabilul, încrezutul, înfumuratul Luca Laci bácsi – care cu toții își puseseră în joc viața pentru socialismul pe care tocmai voiau să-l înlăture.

Știam cu toții că „numai linia partidului e justă", atâta doar că deseori această linie era țintă în mare secret.

După ce, în 1953, am plâns în hohote în fața statuii marelui geniu al omenirii, Stalin, când a trebuit să asistăm la adunarea funerară, mai târziu am văzut cum macaralele aruncau bucăți de bronz din statuia făcută felii a acelui fost idol mult adorat, dovedit la Congresul al XX-lea al PCUS că a fost unul dintre principalii criminali ai lumii contemporane.

Le-ar fi greu cititorilor mai tineri de azi să-și închipuie ce întortocheate contorsiuni „ideologice" eram siliți să facem ca să ne conformăm acelei „linii" a partidului, aflată în continuare – și din rațiuni care rămâneau învăluite de mister – în schimbare.

Astfel, nu știai niciodată dacă, la un moment dat, conform versiunii oficiale, foștii combatanți din Brigăzile Internaționale din Spania sau din Rezistența franceză, oameni care se duseseră de bunăvoie, din entuziasm revoluționar, pe acele fronturi ale luptei antifasciste, punându-și viața în pericol pentru „cauză" (atâția din tovarășii lor muriseră în luptă sau fuseseră împușcați de plutoanele de execuție hitleriste!), trebuia să fie considerați drept „eroi ai clasei muncitoare" sau, dimpotrivă, drept „spioni, trimiși ai polițiilor statelor fasciste" etc.

Au fost zeci și sute de cazuri asemănătoare: vechi luptători comuniști, care zăcuseră ani de zile în închisorile și temnițele din țară, au fost mai întâi declarați eroi, pentru ca mai apoi să fie târâți ca niște cârpe în fața unor tribunale, unde judecătorii și procurorii habar n-aveau ce a fost ilegalitatea, lupta de clasă, marxismul, conspirația.

Chiar și relațiile interumane constituiau o problemă. Nu existau recomandări propriu-zise cu cine să legi sau să nu legi prietenii, dar se făceau aluzii semnificative.

Aflându-mă în Argentina – o deplasare despre care am amintit deja -, la Buenos Aires am avut ocazia să fac unele constatări interesante. Pe străzile orașului, pe vagoanele de tramvai, pe fațadele caselor ca și pe piedestalul imensului obelisc din piața centrală, se puteau citi niște lozinci – nu multe, doar câteva, care se tot repetau. Una dintre ele suna așa: „Perón cumple, Evita dignífica", ceea ce s-ar putea traduce cu „Perón înfăptuiește, Evita sfințește". Argentina, considerată de noi, pe atunci, o țară fascistă sau măcar fascistoidă, semăna în acei ani '50 în multe privințe cu România. Acolo totul se reducea la două persoane, cărora li se datora totul, iar la noi

PARTIDUL era cel care făcea totul, lui trebuia să-i mulțumim chiar și pentru aerul pe care-l respiram.

Dacă voiai să îți faci cât de cât o carieră, trebuia să fii foarte dibaci: din timp în timp aveau loc „cotiturile" în linia partidului, iar atunci se punea problema cum vei reuși să dezminți, de pildă, acuzația că ai avut legături cu deviatorii, cu trădătorii, cu cei care dintr-un motiv sau altul erau puși la stâlpul infamiei. Deseori trebuia să te supui și să-ți însușești toate umilirile imaginabile, să devii un tip josnic și să fii gata de orice compromisuri, chiar și de cele mai murdare, ca să te poți menține, să-ți aperi locul de muncă, bucata zilnică de pâine. De frica acestor înjosiri n-am frecventat cercurile celor cu care am stat la închisoare și în lagăr, căci niciodată nu se știa care dintre acei tovarăși, dintre acei ilegaliști cu care fusesem împreună „au devenit" între timp „dușmani", „trădători" sau pur și simplu doar denunțători. În primul caz, întâlnindu-te cu ei, te puteai compromite ca presupus „complice" la „uneltiri", în cel de-al doilea – iarăși erai în pericol, căci orice remarcă nevinovată putea fi „interpetată" cine știe cum și raportată ca „dușmănoasă".

În cazul unei arestări – indiferent dacă ne referim la perioada de dinainte sau de după 1952 sau la cea de după evenimentele din Ungaria, din 1956 – aproape orice încercare de a te dezvinovăți devenea inutilă: chiar dacă nu ai fi cunoscut pe nimeni și tot puteai deveni suspect.

Din această adevărată campanie de înjosire făcea parte și un alt aspect: numai suspectat să fi fost, și vechii prieteni nu te mai recunoșteau, treceau pe partea cealaltă a străzii când te vedeau, iar membrii familiei deveneau și ei, în mod automat, complicii celor presupuși vinovați, complicii trădării, copiii erau despărțiți de familie și încredințați unor orfelinate, devenind oameni fără viitor.

Principalii vinovați pentru experiența tragică a „construcției socialismului", pentru sfârșitul lamentabil al socialismului ca orânduire sunt, fără îndoială, conducerile partidelor comuniste zise marxist-leniniste. Vina lor, marea lor vină rezidă în faptul că, deși încă de la bun început, după primele măsuri luate, au văzut cu toții greșelile comise, n-au avut curajul să intervină, n-au avut tăria să schimbe nimic. Această mentalitate cred că-și avea rădăcinile încă în perioada activității în ilegalitate, când în sânul conducerilor respective s-a dezvoltat o anumită optică, de apreciere falsă a realităților.

Toate democrațiile populare, în special cele din Europa, s-au născut datorită prezenței militare sovietice, la sfârșitul războiului și în anii următori.

La noi, în cadrul Partidului Comunist Român, șirul greșelilor a început în momentul în care cei din conducere și-au închipuit că, împreună cu cei câteva sute de militanți comuniști, au preluat într-adevăr puterea numai datorită „forțelor proprii" și că astfel au realizat o răscruce în istoria națională și mondială. După această platformă, bazată pe o apreciere greșită, a urmat șirul de erori și mistificări, dublat de transcrierea selectivă și falsificarea istoriei. Nu că celelalte regimuri n-ar fi comis falsuri, dar noi am promis sinceritate și am susținut mereu că vom fi altfel decât ei.

La fel a fost peste tot în Europa răsăriteană, poate cu excepția Iugoslaviei. Cât privește similitudinile începutului, ale preluării puterii de către comuniști, poate cel mai cras dar și cel mai elocvent exemplu îl oferă Albania: un albanez, student în medicină la Paris, cu ajutorul unui grup de simpatizanți-partizani, înfăptuia revoluția proletară!

Sursa acestor greșeli fundamentale este însuși partidul de tip nou, creat de Lenin și caracterizat de Stalin ca fiind „avangarda conștientă și organizată a clasei muncitoare", „forma superioară de organizare a proletariatului pe baza principiilor organizatorice ale centralismului democratic".

Tocmai acest tip de partid a adus clasei muncitoare pe plan internațional cea mai grea înfrângere imaginabilă. Conducerile succesive ale acestor partide sunt responsabile de înfrângerea fără seamăn în istorie, iar consecința acestei înfrângeri este că, după evenimentele din 1989-90, masele largi populare au ajuns într-o profundă criză, de proporții necunoscute până în prezent, în timp ce marile idealuri pe care omenirea le-a dezvoltat și cultivat de-a lungul secolelor trecute au fost și sunt călcate în picioare. În secolele viitoare, milioane, poate miliarde de oameni nu le vor ierta niciodată celor din birourile politice, din secretariatele și comitetele centrale ale acestor „partide de tip nou" erorile, greșelile, falsificările și mistificările comise, chipurile, în scopul declarat de a crea o lume mai dreaptă. Generațiile viitoare nu le vor ierta faptul că nu au răspuns bunei credințe, încrederii și speranțelor contemporanilor lor, că au devenit groparii ideilor socialismului.

Cine a dorit să se informeze știe că hotelurile „Lux" și „Me-

tropol" din Moscova formau, la vremea respectivă, centrul emigrației mondiale a mișcării comuniste. Practic, acolo se afla sediul Internaționalei a III-a Comuniste.

Ruth von Mayenburg, autoarea unui volum despre hotelul „Lux", prezintă nenumărate exemple ilustrând atmosfera de teroare în care trăia emigrația comunistă mondială în acel centru unde se pregătea revoluția proletară mondială. Acolo se întâlneau, discutau, luau hotărâri oameni politici care ulterior au devenit cadrele conducătoare în numeroase țări ale lumii.

Organele de stat ale URSS, NKVD-ul de pildă, îi lichidau pe membrii Kominternului de parcă ar fi fost vorba de cele mai reacționare formații politice țariste, ca „sotniile negre" sau unități ale generalilor „albi" Denikin și Kolceak. Se pune întrebarea: cu ce drept ucideau organele de stat ale URSS cadrele de partid venite aici din alte țări „să ia lumină"? Până în prezent s-a vorbit extrem de puțin despre aceste crime, despre miile de comuniști care au cerut și au primit azil politic în URSS, fiind apoi uciși de puterea executivă a acestei țări.

Stalinismul și URSS s-au dovedit a fi cei mai mari ucigași de comuniști. Nici măcar dictaturile fasciste n-au omorât un număr mai mare de comuniști și antifasciști. Pe lângă faptul că a ordonat nimicirea a aproape un milion de membri ai PCUS fie prin împușcare, fie lăsându-i să moară de foame, de boli, de mizerie în lagăre și închisori, Stalin a fost și autorul, cel puțin moral, inițiatorul uciderii a mii de comuniști veniți din străinătate. Au fost împușcate grupuri întregi de conducători ai unor partide, ca de pildă grupul celor 19 români și aproape întregul comitet central al partidului polonez. Dar cel mai mult au avut de suferit comuniștii germani care au încercat să scape de urmărirea și exterminarea de către Hitler: aceștia au fost condamnați și internați cu miile în lagărele sovietice; 242 au fost uciși în cadrul proceselor, printre aceștia mulți membri ai biroului politic al PC German. În cadrul pactului de neagresiune, la cererea lui Hitler, Stalin a predat direct Gestapoului peste 800 de comuniști germani din emigrația sovietică.

Mă întreb cum de a fost posibil, de pildă, ca Béla Kun, fostul conducător al revoluției maghiare din 1919, să fie arestat, anchetat 10-20 de ore pe zi și, evreu fiind, să fie acuzat ca agent al Gestapoului. Cu toate că n-a iscălit nici o declarație în care să recunoască acuzațiile, a fost totuși executat. Soția sa a fost condamnată la 20 de

ani de deportare în cel mai teribil lagăr siberian, la Magadan, la muncă silnică. Ea a supraviețuit totuși.

Mă întreb cum a fost cu putință ca soția secretarului Kominternului, apoi al PCUS, Otto Kuusinen, Aino, trimisă în China să dea lecții lui Mao și echipei sale, să fie arestată în noaptea de Anul Nou 1937-38, ridicată din camera nr.1 a hotelului „Lux" și condamnată la 17 ani în Gulag. Secretarul CC al PCUS n-a reușit s-o scoată de acolo.

Mă întreb ce fel de oameni au fost toți aceștia care, teoretic, pregăteau revoluția proletară mondială?

După toate acestea și multe altele, m-am întrebat adesea dacă Stalin nu a acționat în mod deliberat și conștient pentru lichidarea și compromiterea socialismului?

În România, după ce actul de la 23 August a fost identificat ca un act exclusiv al PCR, s-a trecut la pașii următori, la comiterea greșelii capitale: adoptarea necritică a exemplului sovietic în toate domeniile, prin aplicarea automată a calapodului sovietic la condițiile românești.

Țările de democrație populară și-au dat seama foarte repede, chiar incredibil de repede, de greșelile regimului socialist așa cum a fost el conceput și realizat în URSS; și-au dat seama că acest calapod nu corespunde condițiilor europene. Lipsa totală de eficiență, minciunile sistemului, lipsa de rațiune au dus la marile mișcări de masă împotriva „socialismului" de tip stalinist – mai întâi în RDG, în 1953, apoi în Ungaria, în 1956.

Evenimentele din Ungaria din octombrie 1956 – numite de spiritul satiric de la Budapesta „Oktoberi Sajnalatos Esemenyek" (OSE), adică „Evenimentele Regretabile din Octombrie" (ERO) – au fost în fapt ultima și cea mai tragică încercare de a demonstra că masele nu doresc un asemenea sistem.

Întâmplător am avut ocazia să cunosc ceva mai îndeaproape acest eveniment. La acea dată lucram deja la Agenția Română de Presă. Am cerut ca, în cazul în care se intenționează trimiterea unui corespondent în Ungaria, atunci să fiu trimis eu. Am fost în Ungaria la sfârșitul anului 1956 și câteva luni în 1957. Personal cred că evenimentele de atunci nu pot fi calificate definitiv și univoc nici drept „revoluție" și nici drept „contrarevoluție". A fost mai degrabă o încercare a unei părți largi a populației de a scăpa de stalinism; dar mișcarea a scăpat de sub orice control și elementele de dreapta, inclusiv hoțimea și criminalii din închisori, au preluat conducerea

acțiunilor. Am asistat la reprimarea sângeroasă a „ERO". Dar după revenirea mea în țară, aflând poziția PCR în această chestiune, mi-am dat seama cu toată claritatea că orice încercare și orice speranțe de liberalizare, de lichidare a formelor staliniste din viața țării erau excluse; concluzia principală pe care conducerea PCR a tras-o în urma acestor mișcări a fost că trebuiau pedepsiți cu cea mai mare severitate, lichidați toți cei care sperau un alt socialism decât cel „real", care fusese instaurat și se „construia" și „desăvârșea"...

Din acel moment am devenit total apatic față de desfășurarea vieții politice, am căutat să devin cât mai indiferent cu putință.

Singurul și ultimul contact cu trecutul meu, respectiv cu salvarea mea de la Râbnița și după aceea, până am ajuns acasă, a avut loc ceva mai târziu.

Într-una din zilele de iarnă ale anului 1959, întorcându-mă acasă – locuiam în subsolul unei casei din Caragea Vodă -, în curte mă aștepta un cetățean. Îmbrăcat puțin ciudat pentru obiceiurile Capitalei, purta o manta neagră foarte lungă, o căciulă neagră de oaie și un șal alb.

Intrând în curte mă întrebă curtenitor dar, parcă, oarecum grăbit, nerăbdător dacă sunt Matei Gall.

— Da, sunt Matei Gall..., i-am răspuns, ușor mirat.

— Nu mă recunoașteți?, întrebă omul cu căciulă neagră.

Pe obraz îi apăru un zâmbet care trăda o anumită satisfacție dar și un semn de întrebare. Văzându-mi mirarea, se descoperi, ca să-i pot vedea mai bine obrazul.

— Nu, nu vă cunosc..., am repetat dând din umeri ca pentru a-mi întări afirmația.

— Locotenent Popescu... Nici acum nu mă recunoașteți?...

— Nu, nu vă cunosc! Ne-am întâlnit undeva?

Omul tăcu. Părea dezamăgit. Dintr-o dată părea obosit, ca unul care a dat de capătul tuturor speranțelor sale.

— Dumneavoastră sunteți, nu-i așa, domnul Matei Gall din Deva?, reîncepu el cu o ultimă sclipire de speranță și continuă, după ce dădui afirmativ din cap. Dumneavoastră sunteți cel care a scăpat de la masacrul din Râbnița?

Am dat din nou afirmativ din cap.

— Sunt locotenentul Popescu, cel cu care ați făcut drumul de pe malurile Nistrului până la Huși. Nici acum nu mă recunoașteți?

Am stat nemișcat și tăcut câteva secunde. Trecuseră peste 15 ani de când ne văzusem, de la întâlnirea noastră de pe malurile Nistrului.

Locotenentul, pironit pe covorul alb al zăpezii din curte, aștepta încordat răspunsul meu. Dacă nu s-ar fi prezentat, nu l-aș fi recunoscut niciodată; chiar dacă îmi aminteam cu precizie de trăsăturile feței sale la prima noastră întâlnire – pe atunci fusese tânăr, îmbrăcat în uniformă, cu o cască de oțel pe cap -, acum, în 1959, cu fularul acela alb și căciula neagră era parcă un cu totul alt om. Acum, după 15 ani, în fața mea stătea un om dacă nu îmbătrânit, totuși copt și obosit, cu cute destul de adânci pe obraz.

În zilele și nopțile pe care le-am petrecut împreună în marșul de retragere, am stat de vobă de câteva ori cu el și cu colegii săi. Toți ofițerii unității sale erau cam de aceeași vârstă, toți purtau aceeași uniformă iar eu eram cu nervii zdruncinați, toată atenția mea fiind concentrată la maximum într-o încleștare de supraviețuire.

În cele câteva secunde de tăcere pe care mi le-am impus am încercat să recapitulez acele zile de martie-aprilie 1994, ca să găsesc numitorul comun cu prezența acelui om în curtea casei mele. Ultima mea convorbire cu locotenentul Popescu avusese loc în ziua de 1 aprilie 1944. Mi-am adus aminte perfect cum în acea dimineață, el, locotenentul Popescu, alături de căpitanul Cojocaru, veniți în beciul cazarmei din Huși, mi-au dat fiecare câte o pâine și un pumn de frunze de tutun, sfătuindu-mă să dorm o noapte-două într-o casă din oraș, ca apoi să pornim iarăși împreună pe drumul retragerii și să mă ducă undeva, în satele lor din Moldova, să mă ascundă de eventualii urmăritori, până la terminarea războiului.

După 15 ani de la acea convorbire, fostul locotenent de rezervă Popescu stătea în fața mea, cu căciula lui neagră, de oaie, în mână. Chiar dacă omul din fața mea nu este fostul locotenent Popescu care m-a hrănit în drumul retragerii ci e unul care știe de aceste întâmplări, și atunci – mi-am zis -, în numele amintirii ajutorului primit de la locotenentul Popescu, trebuie să-l ascult... Simțeam că acest om nu m-a căutat fără motiv ci are nevoie de ajutor, de ajutorul pe care l-am promis la despărțirea noastră. Fără să fiu întru totul convins de identitatea lui, i-am spus:

— Ei, da, acum mi-aduc aminte, tovarășe Popescu, dar hai să intrăm...

Înainte de a fi început să discutăm, am mai încercat încă o dată să-l compar cu locotenentul – cu imaginea, în memoria mea, a loco-

tenentului – de pe căile retragerii din '44; cel de atunci fusese un om sigur pe sine, pus să comande și să hotărască pentru un grup de oameni, iar acest Popescu, din 1959, care stătea în fața mea, era un om care părea puțin pierdut în acel labirint al vieții în care ne aflam cu toții.

— Cum ai dat de mine?, l-am întrebat odată așezați la masă.

— V-am căutat în toată țara. În toată țara. Am fost la toți foștii mei colegi de armă să aflu dacă nu cumva știu ei ceva despre dumneavoastră, o adresă, un nume de oraș. Poate vă aduceți aminte de Pascu, era pe atunci sublocotenent, un om mărunțel, învățător și el. El și-a adus aminte de numele dumneavoastră, dar nu mai știa numele orașului din care vă trageți, dacă e Hunedoara sau Hațeg sau Hurezu sau cine știe care alt oraș... Și-am pornit la drum. Am fost în toate orașele cu nume asemănătoare... și așa, după multe, multe încercări, am sosit în orașul Hunedoara. Acolo am m[illegible] din casă în casă, am bătut din ușă în ușă, am întrebat la fiecare [illegible] unde locuiește familia Gall. Până s-a găsit unul care mi-a spus că familia Gall nu trăiește în Hunedoara, ci la Deva. La Deva am bătut și acolo la toate ușile și porțile, pe toate străzile orașului, și la fiecare casă am întrebat de casa dumneavoastră. Până la urmă am dat de unchiul dumneavoastră – și acum iată-mă aici...

Omul, fostul sau presupusul fost locotenent Popescu, a cutreierat o parte a țării ca să dea de mine. Am încercat să-mi închipui, în fulgerarea unei secunde, călătoriile sale în trenuri amărâte, așteptările lui prin gări, drumurile lui pe jos, în căruțe spre un țel necunoscut și problematic. Săptămâni și luni de zile a avut pe vârful buzelor un nume, o speranță. Mă întrebam cum de a reușit să reziste la atâtea nereușite, de unde a avut tăria și rezerva sufletească să continue căutatul, oare ce catastrofă l-a pus pe drumuri, drumuri care păreau la un moment dat fără capăt. Trebuie deci să fi fost mânat fie de o voință diabolică, fie de o profundă tragedie și totodată de o siguranță de nezdruncinat despre existența mea. Numai astfel, mi-am zis, a putut să întrebe sute și mii de oameni de un nume, ca până la urmă să ajungă în curtea locuinței noastre, pentru ca, după mii de ore de speranță, să mi se adreseze: „Sunt locotenentul Popescu... Nu mă recunoașteți?..."

— Ce te-a făcut, tovarășe Popescu, să cutreieri toată țara ca să mă găsești....?

Mi-a povestit. După război s-a întors acasă, în satul lui. Și-a

reluat meseria de învățător, a lucrat, și-a întemeiat o familie, avea acum patru copii. Apoi școala s-a mărit și a fost nevoie de un director, și el, fostul locotenent de rezervă, a fost numit în acest post. După numirea lui s-a început „studierea" dosarului său și s-a aflat ceea ce, de altfel, se știa foarte bine, și anume că, la fel ca toți din leatul lui, și Popescu a fost pe frontul din răsărit și a luptat împotriva Uniunii Sovietice. Ca toți militarii români aflați atunci sub arme. Ei bine, din acest motiv, directorul Popescu a fost suspendat. De luni de zile nu-și mai primise salariul. Și-a lăsat acasă soția și copiii și a pornit în căutarea mea.

Cele relatate de Popescu n-au constituit o noutate pentru mine. Cunoșteam multe cazuri asemănătoare, când simpli soldați, dar mai ales ofițeri de rezervă, ca să nu mai vorbim de ofițerii de carieră, au avut aceeași soartă.

Asta era atmosfera în acei ani; trebuiau găsiți „dușmani" peste tot, dușmani ai Uniunii Sovietice în mijlocul sutelor de mii de soldați, gradați și ofițeri. Evident, prezența cuiva pe frontul antisovietic nu fusese, în nici un caz, un gest politic: România fusese, în 1941-1944, aliata Germaniei, și toți cei aflați sub drapel se supuseseră ordinelor... Dar cazurile cele mai strigătoare la cer erau cele în care un ofițer care luptase pe frontul de răsărit era declarat dușman, chiar dacă imediat după 23 August întorsese armele și luptase împotriva hitlerismului. Erau deci și „fasciști", „dușmani", și totodată „eroi" ai luptei de eliberare a Ardealului de nord și „antihitleriști" – oameni care nu-și făcuseră decât datoria de ostași români.

După ce mi-a povestit situația în care se afla, nu m-a rugat să-l ajut. Nu mi-a reamintit de felul în care s-a purtat cu mine în acele zile din '44. Nu mi-a făcut scene, n-a plâns, n-a bocit; doar a repetat „familia n-are ce mânca". Nu voia neapărat să rămână director, să fie repus în funcție. Voia doar să fie „simplu" institutor, să trăiască, să-și hrănească familia.

L-am întrebat în ce fel l-aș putea ajuta. A fost de părere că ar trebui să fac o declarație oficială către administrația regională din Moldova de care aparținea, în care să povestesc felul în care s-a purtat cu mine atunci, în 1944.

M-am gândit la propunerea lui și mi-am zis că această soluție include o seamă de complicații: devine un act oficial, va porni o întreagă corespondență, se vor aduna acte, apoi totul va fi transpus pe linie de partid; sectorul de partid din care făceam parte va cerceta

cum de iau apărarea unuia care a fost declarat de organele locale dacă nu chiar criminal de război, în tot cazul „dușman al Uniunii Sovietice". Se va cerceta dacă exist, cine sunt de fapt, mi se vor pune întrebări la care nici cu cea mai bună intenție nu voi putea răspunde, întrebări de genul: de când îl cunosc pe învățătorul Popescu, dacă-i cunosc originea socială, dacă știu ceva despre trecutul său politic, despre comportarea sa pe frontul antisovietic, ce rudenii are, dacă știu ce-a făcut după revoluție etc. Lista întrebărilor putea fi lungită la infinit, iar realitatea era că habar n-aveam despre Popescu, știam doar că atunci, în aprilie '44, mi-a întins mâna ca să-mi salveze viața. Dacă acceptam soluția propusă de fostul locotenent de rezervă, mă puteam aștepta și la o sancțiune de partid, mi-aș fi complicat viața, puteam pierde și locul de muncă, deci baza de existență.

Și în această privință aveam de-acum o porție de experiență. Cu doi ani înainte de apariția învățătorului Popescu, se prezentase la mine fata fostului președinte al comunității evreiești din Bârlad – cel care la trei zile după ce mă despărțisem de fostul locotenent de rezervă m-a ajutat, asigurându-mi cazare, mâncare, liniște, ca să-mi revin după iadul de la Râbnița. Fostul președinte al comunității devenise și el „dușman de clasă", întrucât „a colaborat cu dictatura fascistă a lui Antonescu"; a fost arestat și ulterior condamnat. Fata doctorului de la Bârlad m-a rugat să depun mărturie despre acele zile. L-am anunțat pe superiorul meu că în ziua de... voi lipsi de la serviciu, ca să depun mărturie. Dar tovarășa Stela, soția numărul 3 sau 4 din nomenclatură, nu numai că mi-a interzis să mă prezint la tribunal, ci mi-a atras atenția cât se poate de sever că, în cazul în care totuși voi depune mărturie, mă jucam nu numai cu carnetul meu de partid dar și cu locul meu de muncă la redacție. Situația s-a repetat și în cazul familiei dr. Iancu.

Amintindu-mi de astea, i-am spus lui Popescu:

— Știi ce, tovarășe Popescu? Dă-mi, te rog, adresa dumitale exactă. Du-te liniștit acasă. Am să-ți scriu o scrisoare cu care te duci la inspectoratul școlar de care aparții. Dacă pe baza acestei scrisori nu se rezolvă situația dumitale, atunci mai vorbim...

Bineînțeles că omul m-a privit cu neîncredere, dar și-a dat seama că în acel moment nu putea obține mai mult de la mine. El nu știa, n-avea de unde ști de experiența pe care o aveam în aceste cazuri. El făcea parte din acea categorie de oameni curați, care la sfârșitul celui de-al cincilea deceniu al secolului nostru, în cel de-al doilea deceniu

al socialismului, credea că vorba deschisă și sinceră era drumul cel mai drept și cel mai bun pentru remedierea unor greșeli.

Popescu a plecat.

Peste câteva zile am conceput scrisoarea cu aproximativ următorul conținut: ...„sunt ziarist și am aflat de adresa dumneavoastră din întâmplare, de la un coleg care a fost în reportaj în satul dumneavoastră. De ani de zile încerc să vă găsesc. Doresc să fac un drum până la dumneavoastră, ca să ne amintim de zilele în care ne-am cunoscut și să vă mulțumesc pentru atitudinea umană pe care ați dovedit-o față de mine în acele împrejurări grele, pentru ajutorul care de fapt a însemnat salvarea mea... vă mai aduceți aminte de mine, de supraviețuitorul de la Râbnița?... Sunt cel care a supraviețuit masacrului în martie 1944; m-ați ascuns printre soldații unității dumneavoastră, m-ați cazat și m-ați hrănit și m-ați ferit de generalul corpului 5, care voia să mă aresteze și să mă împuște... Am scris despre dumneavoastră în volumul pe care l-am publicat și amintesc de faptele dumneavoastră în articolele pe care le public..."

Am expediat scrisoarea, o scrisoare simplă, absolut particulară, fără să fi informat pe cineva despre asta.

Peste câteva zile m-a sunat la telefon responsabilul pentru învățământ de la comitetul regional de partid din Moldova. Convorbirea a fost scurtă și a decurs aproximativ în felul următor:

— Dumneavoastră sunteți tov. Gall de la Agerpres?

— Da, eu... Cu cine vorbesc?

— Sunt responsabilul cu învățământul de la regionala de partid cutare. Dumneavoastră ați scris o scrisoare învățătorului Popescu din comuna L.?

— Da, așa este...

— Sunteți, deci, tov. Gall care a scăpat de la masacrul de la Râbnița?

— Da, eu sunt...

— Toate câte ați scris sunt adevărate?

— Da, totul e adevărat. Ba mai mult, în scrisoare n-am putut să redau toată realitatea...

I-am dat, pe scurt, interlocutorului meu o serie de amănunte în plus despre felul în care Popescu m-a ajutat.

Săptămânile au zburat fără să fi aflat noutăți despre soarta învățătorului Popescu.

Într-o zi, întorcându-mă acasă, îl văd pe Popescu înfipt din nou în

zăpada din curtea noastră. Îmbrăcat la fel, în aceeași poziție de așteptare.

Azi, după mai bine de 35 de ani de la întâlnirea noastră la București, îmi dau seama că nici nu l-am verificat, nu m-am încredințat nici măcar dacă acel om chiar se numea Popescu. Nu i-am cerut și deci nu i-am văzut buletinul de identitate. Dar este tot atât de adevărat că în martie '44 nici el nu mi-a cerut vreun act de identitate sau altă dovadă că aș fi din țară, din județul Hunedoara: m-a crezut pe cuvânt – că mă numesc Gall și că sunt un supraviețuitor; dar mai presus de toate a înțeles că aveam nevoie de ajutor...

— Ce s-a întâmplat, tovarășe Popescu?, l-am întrebat după ce am intrat în casă. E ceva în neregulă, s-a complicat situația?

Popescu era calm, pe buze i-am surprins un ușor surâs.

— Nu e nimic rău. Totul e în ordine, tovarășe. Am primit scrisoarea dumneavoastră, m-am dus la inspectoratul școlar și le-am arătat scrisoarea. N-au vrut să mă creadă. Mi-au zis că e scrisă de mine sau c-am pus pe cineva să-mi trimită asta. După multe discuții au hotărât să vă sune la telefon, prin comitetul de partid. Acum totul e în ordine. Sunt din nou învățător, lucrez...

— Atunci să bem un păhărel, dacă totul s-a aranjat...

Am ciocnit un păhărel.

— Ați venit la București să rezolvați alte probleme legate de școală? Poate la minister?, l-am întrebat.

— Nu, tovarășe Gall. Am venit la dumneavoastră, numai la dumneavoastră, ca să vă mulțumesc... Știți, la noi, la țară nu avem prea multe... mai ales acum, când... eu... după luni de zile fără salariu... și vă rog să nu vă supărați... am adus din puținul ce-am avut în casă... ceva făină... niște ouă. O brânză... niște unt și o sticlă de vin... Vă rog să le primiți și să nu vă supărați...

— Aveți un vin bun acolo, în sat?

— Da, avem un vin bunicel...

— Știi ce, tovarășe Popescu? Toată desaga pe care-o ai o duci acasă. Soția să facă un cozonac și să sărbătoriți că totul s-a aranjat. Beți un pahar de vin și în sănătatea mea. Iar la toamna viitoare, la culesul viilor, îmi fac un drum la dumneata în sat și vom goli niște pahare din vinul vostru.

Popescu s-a codit. A vrut să-mi lase desaga. Dar îmi închipuiam că darul lui, tot ce-mi oferea, erau poate ultimele sale rezerve la care renunțaseră cele șase persoane ale familiei Popescu.

Poate Popescu m-a așteptat să-l vizitez, să bem împreună din vinul bunicel în amintirea celor două întâlniri ciudate – una care a însemnat pentru mine ultimul capăt de frânghie cu care m-a salvat dintr-un ocean al morții și cea de-a doua care a însemnat pentru el salvarea existenței sale.

În orice caz, pentru amândoi, aceste întâlniri au însemnat reafirmarea încrederii în om și a capacității noastre reciproce de a fi responsabili pentru soarta noastră comună.

La sfârșitul anilor '30, când m-am apropiat de mișcarea revoluționară, am aflat de la Pisu despre discursurile demascatoare ținute de Vâșinschi la procesele din Moscova; eram convins de justețea lor în demascarea imperialismului. Atunci nici nu m-am întrebat cum de a fost posibil ca membrii gărzii leniniste, cei care au realizat revoluția, să se lase induși în eroare și să dea declarațiile false de vinovăție. Chiar și acum, în unele nopți fără somn, încerc să găsesc un răspuns la întrebarea: cum de a fost posibil ca niște oameni care dăduseră dovadă, incontestabil, de curaj, energie, hotărâre, să accepte să „recunoască", odată arestați, și chiar din momentul arestării lor, tot ce li s-a cerut. Ei și-au asumat toate absurdițățile, călcând în picioare întregul lor trecut.

Problema mi se pare și mai de neînțeles în cazul proceselor care au avut loc în anii '40 și '50 în „democrațiile populare". Conducătorii partidelor comuniste cunoșteau doar ce se întâmplase în URSS în anii '30, dar, cu toate acestea, revenind în țările lor de baștină, au copiat exemplul stalinist și am asistat la o nouă ediție de procese de genul celor din URSS din anii '30, în cadrul cărora cei mai neînfricați comuniști au jucat teatrul pe care au fost constrânși să-l joace, piesele scrise de capetele cele mai bolnave ale secolului nostru. Unul dintre argumentele de bază ale acestor procese a fost convingerea impusă acuzaților că recunoașterea unor vinovății inventate constituie o modalitate de demascare a imperialismului și că, în acest fel, ei aduceau un nou și ultim serviciu partidului iubit și revoluției mondiale.

Mă întreb dacă într-adevăr dragostea față de PARTID a putut lua asemenea forme monstruoase, sau poate acele declarații de recunoaștere a unor „crime" imaginare au avut la bază o imensă frică de moarte, acei oameni sperând că, dacă iscăleau tot ce li se cerea, își mai prelungeau viața cu o zi-două în celulele mizere, înguste și mur-

dare, călcându-și în picioare totul, trecutul, renumele.

Asemenea cazuri nu pot fi explicate, totuși, decât prin dereglarea psihică a acestor oameni. Dereglare care se explică la rându-i prin formula de presiune și de îngrozire cu totul inedită la care erau supuși.

Când am contactat partidul comunist eram convins că fac parte dintr-o elită care va reuși, ca să zic așa, să cucerească cerul și pământul, că soarta planetei noastre, a populației Pământului întreg stă în mâinile noastre, a revoluționarilor idealiști, că vom rezolva toate problemele omenirii.

Imediat după preluarea puterii de către PCR, acesta a naționalizat, și-a însușit întreaga societate românească. Din acel moment nimeni și nimic nu mai putea mișca, răsufla fără știrea, îngăduința, aprobarea sau fără „îndrumarea" partidului. Pe măsura trecerii timpului, partidul devenea tot mai dogmatic, tot mai închistat, transformându-se într-un organ al totalitarismului stalinist de proporții necunoscute. Până prin 1947-48 se mai puteau purta discuții în cadrul organizațiilor de bază sau la ședințele de raion, dar ulterior decadența morală a partidului a ajuns până acolo încât, în ultima perioadă, ședințele nici nu se mai țineau: totul se inventa.

Dar chiar înaintea acestei perioade, în cadrul ședințelor de partid, formalismul luase locul ideilor, al esențialului. În cadrul „devierii", în 1952, în numeroase ședințe trebuia să „condamnăm" un mare număr de prieteni, de cunoscuți. Nu puteam lipsi nici eu de la aceste adunări generale dacă nu voiam să am și eu soarta celor „puși în discuție". La aceste ședințe am avut din ce în ce mai des impresia că creierul nostru e întunecat de o boală psihică sau am fost atacați cu toții de microbi misterioși.

În cadrul luărilor de cuvânt trebuia să-mi povestesc toată viața din ilegalitate, astfel ca, prin comparație, păcatele celui pus în discuție să pară mai grave. În mod ciudat, la aceste ședințe nu participau niciodată martori ai apărării. Doar acuzatorii erau prezenți. Știam cu toții că „tovarășul" respectiv era de mult condamnat, „sancționat", că *de sus* a fost condamnat și că ședința noastră se ține doar de formă. Și cel pus în discuție știa că totul era o minciună, dar n-avea încotro. Uneori se întâmpla ca după ședință cel „sancționat" să vină la acuzatorii săi și să le mulțumească pentru că n-au amintit anume fapte care i-ar fi îngreunat și mai mult situația.

La una din aceste ședințe am exclus pe unul din prietenii mei, din

partid și din minister, doar pentru că lucra într-o direcție al cărei șef era considerat „deviator". Bineînțeles, și acest director deviator a fost exclus, ca apoi, după o vreme, să devină... ministru de externe. Dar după ședință prietenul a venit la mine, mi-a strâns mâna și mi-a mulțumit că l-am făcut doar „împăciuitorist mic-burghez". Știa că a trebuit să mă ridic și să cer cuvântul, căci altfel mi-aș fi periclitat situația și locul de muncă.

Am fost încă din tinerețe ateu, ateist chiar, refuzând ideea unei puteri supranaturale, atotcuprinzătoare. Și totuși, m-am atașat unui partid care purta în sine multe caracteristici ale abstracției religioase, pe care le refuzam sub formă de religie, de zeitate. În scurt timp organizațiile de partid au devenit identice cu niște parohii și lăcașuri de cult, iar adunările acestor organizații păreau mai degrabă a fi niște slujbe religioase, în cadrul cărora rolul preotului fusese preluat de secretarul organizației, apoi tot mai accentuat de „tovarășul de la raion", care era din principiu infailibil, al cărui cuvânt era de necontestat, pe baza principiului organizatoric al centralismului democratic.

Treptat partidul s-a transformat într-o persoană, într-un șir de persoane.

Chiar din primele mele zile de închisoare, la Timișoara, unde stratificarea în cadrul partidului se afla încă într-un stadiu incipient, am constatat că se pornise un ciudat proces de gândire, de fapt un proces de atrofiere a gândirii, un fenomen prin care ideile care ne-au înflăcărat au început să se identifice cu figuri, persoane, cu tovarăși de-ai noștri. Acolo, deși Pisu nu era oficial șeful grupului nostru, era totuși considerat ca atare.

Inensificarea acestui proces am simțit-o mai pregnant la Caransebeș, unde se aflau conducătorii nu numai ai grupului aflat în acea închisoare în acel moment, ci conducătorii întregului partid. Astfel, în mod treptat, idealurile noastre au început să fie întruchipate în personalitățile conducătoare, întâi în Pisu, apoi, la Caransebeș, în Gheorghiu-Dej, apoi în Bernath Andrei la Vapniarca și așa mai departe. Am început să consider că la închisoare onorul, prețuirea, crearea nimbului persoanelor conducătoare sunt nu numai ceva de la sine înțeles, ci chiar un comandament, o necesitate. Trebuia doar să accentuăm în fața poliției, a direcției închisorii, în fața autorităților în general că „el", „tovarășul" e cel în spatele căruia ne aliniem cu toții. Apoi am considerat că este natural ca tovarășii din conducere să fie

mai bine hrăniți, să nu participe la munca fizică la care eram, în principiu, datori să participăm cu toții, ca nu cumva în activitatea lor de conducere să facă greșeli.

În acest fel idealurile s-au spulberat în vânt, au devenit idilice, dar irealizabile. Oamenii din conducere aproape că n-au mai fost oameni, au devenit idoli, iar apoi, treptat, am uitat și faptul că aveau nume și erau desemnați prin apelativul, care căpătase o valoare aproape mistică, de „tovarășii". Ei, „tovarășii" – Tovarășii! – întruchipau în acel moment idealurile, speranțele noastre.

Acest fenomen s-a accentuat după Eliberare, și astfel s-a născut cea mai mare pacoste a socialismului: cultul personalității.

Cu toții, cei din partid, eram, bineînțeles, „tovarăși" între noi, dar cuvântul, în contexte anumite, când desemna, generic și nebulos, conducerea supremă, era pronunțat cu o intonație specială și căpăta o aură extraordinară.

Se vorbea mereu de „tovarăși" care sunt sau nu sunt „de părere" să se facă așa sau altfel, și nimeni nu știa dacă era într-adevăr vorba de unul dintre conducătorii partidului, sau de părerea Biroului Politic sau de cine știe a cui părere. Uneori aveam impresia că în anumite situații nu se cădea să se pronunțe numele adevărat al „tovarășului" sau „tovarășilor" în chestiune, ca și cum ar fi fost secret, și se foloseau acele vocabule generalizatoare dintr-un fel de (ciudată, în acele condiții) conspirativitate. Ca în Vechiul Testament, unde e interzis să vorbești direct de Dumnezeu și i s-au găsit sute de „nume conspirative" ca Atotputernicul, Atotștiutorul, Domnul, Iehova...

Probabil că prin procese psihologice asemănătoare s-a format și mentalitatea „tovarășilor", care au ajuns să creadă că ei reprezintă, personifică spiritualitatea partidului și totodată și unitatea, principialitatea partidului și, în ultimă instanță, însăși existența partidului. Fără această încredere că „tovarășii" sunt deținătorii tuturor secretelor, că dețin în buzunarul hainelor cheile la toate întrebările complicate ale socialismului, partidele comuniste s-ar fi destrămat probabil mult mai repede.

În ultima perioadă, în viața de partid, totul a fost cuprins de un formalism și de o minciună, cred, neegalate în istoria României sau poate chiar a lumii. În ultima perioadă a „dictaturii proletariatului în frunte cu Partidul", ședințele – care până atunci se țineau, chiar dacă erau formale și „regizate" – nici nu mai aveau loc, ci se întocmeau procese-verbale ale unor ședințe care n-aveau loc, se inventau ordini

de zi ale ședințelor inexistente, se inventau luări de cuvânt nominale. Aceste procese-verbale se înaintau raioanelor, organelor de partid superioare care, la rândul lor, întocmeau dări de seamă pe raion, false, pe bază de procese-verbale inventate, despre o activitate de partid care nu mai exista, despre un partid care de fapt nu exista decât sub forma unor hârtii pe care erau scrise fanteziile unor așa-zișI „secretari". S-a ajuns până acolo încât chiar și ședințele de primire de noi membri de partid erau inventate, în scopul dovedirii viabilității, a activității „creatoare" a partidului. Această decadență morală din sânul partidului a luat asemenea proporții că și aparatul de stat, unitățile economice au început să procedeze la fel și toată activitatea a devenit, pe toate planurile, doar o grămadă imensă de minciuni, de falsuri, încât nimeni nu mai știa care este, cât de cât, realitatea.

*

S-a ajuns la capătul unui vis?

Tot ceea ce trăim, vedem, citim, nu e altceva decât un necrolog, un discurs funebru la adresa comunismului, a socialismului.

Ideologia care a apărut la mijlocul secolului trecut despre un viitor mai frumos, mai bun, mai drept, oare s-a volatilizat?

Trăim oare într-o perioadă a visurilor și idealurilor distruse?

Omenirea caută de secole drumul spre Utopia, spre țara dreptății veșnice.

Istoria ne învață că religii, credințe au fost de numeroase ori schimbate, zeii au fost detronați, dar imediat după nimicirea lor au apărut alți zei: omul are nevoie de credință, de un zeu căruia să i se închine, să-i ceară iertare, care să-i fie sprijin la nevoie.

Omenirea va căuta și va găsi o nouă ideologie, o nouă credință, și vor apărea noi zeități.

Noi, comuniștii din trecut, am considerat Utopia noastră, poate în mod inconștient, drept o nouă credință.

Fără idealuri, fără Utopii, fără credințe, viața și societatea sunt de neconceput.

*

Glosar

(1). Gheorghe Gheorghiu-Dej (1901–1965), Chivu Stoica (1908–1975), foști muncitori la Căile Ferate Române, conducători ai grevei care a avut loc în 1933. Arestați, au fost condamnați la 12 ani închisoare.

Gheorghiu-Dej a devenit membru al CC al PCR încă din 1935. După 1945 devine secretarul CC al PCR și conduce partidul alături de Ana Pauker și Vasile Luca, reîntorși din emigrația sovietică. A fost principalul inspirator al lichidării lui Foriș, fost secretar general al PCR, a lui Pătrășcanu, unul dintre principalii făuritori ai actului de la 23 August. Gheorghiu-Dej a fost și inițiatorul unor campanii și valuri de excluderi din PCR. Până la moarte a fost secretar general al PCR, Președinte al Consiliului de Miniștri, Președinte al Consiliului de Stat.

Chivu Stoica a fost, mai întâi, Ministrul Industriei, apoi, între 1955–1961, Președinte al Consiliului de Miniștri, iar între 1965–1967, Președinte al Consiliului de Stat, până când a fost detronat de Ceaușescu.

Emil Bodnăraș (1904–1976) – ofițer de carieră, devenit spion în favoarea URSS, fapt pentru care a fost condamnat la 10 ani închisoare. În detenție devine o figură centrală în conducerea PCR. Eliberat în 1943, a avut un rol „special" atât în eliminarea lui Foriș din fruntea PCR, cât și în organizarea și înfăptuirea actului de la 23 August. După preluarea puterii de către PCR, devine mai întîi șeful serviciilor secrete, apoi Ministrul Apărării și Vicepreședinte al Consiliului de Miniștri.

Drăghici, Moghioroș, Bernáth – toți trei, au fost condamnați în procesul grupului de comuniști având-o în frunte pe Ana Pauker, din

1935, la câte 10 ani închisoare. După preluarea puterii, Drăghici a devenit, pentru o lungă perioadă – până în 1967, când Ceaușescu îl scoate din toate funcțiile – Ministru de Interne. Moghioroș a activat în special pe linie de partid, în cadrul CC, fiind unul dintre apropiații lui Gheorghiu–Dej. Bernáth, considerat la închisoare ca membru al CC, a murit în masacrul de la Râbnița, din martie 1944.

Nicolae Ceaușescu (1918–1989) a fost militant al UTC în ilegalitate. Om fără cultură și studii, lipsuri pe care nu le-a recuperat nici după preluarea puterii. După 23 August devine, mai întâi, conducătorul UTC, apoi trece, cu gradul de general, în funcția de șef politic al armatei, iar ulterior estee numit Ministru al Agriculturii. Ales secretar al CC al PCR cu probleme organizatorice, preia, după moartea lui Gheorghiu-Dej, treptat, toate funcțiile de conducere din stat și din partid. Un individ posedat: după o primă și scurtă perioadă de liberalizare, conduce România spre cea mai întunecată perioadă de stalinism și cult al personalității, unică în Europa.

(2). Regele Carol al II-lea de Hohenzollern-Sigmaringen (1893–1953), fiul regelui Ferdinand I și al reginei Maria. Prințul Carol renunță, în 1925, la succesiunea la tron și părăsește țara. La moartea lui Ferdinand I, în 1927, în fruntea statului se numește o Regență Regală, iar pe tronul țării se urcă fiul prințului Carol, Regele Mihai I de România.

Prințul Carol – în exil Carol Caraiman – se întoarce în țară în 1930 și este proclamat rege de Parlamentul României. Rămâne pe tron până în septembrie 1940, când generalul Antonescu, devenit „Conducător", îl obligă să părăsească țara și să abdice în favoarea fiului său, Regele Mihai I.

(3). Dr. Petru Groza (1884–1958), avocat, fondatorul și președintele organizației țărănești „Frontul plugarilor". Ca militant în favoarea ieșirii României din războiul împotriva Puterilor Aliate, a fost arestat, în 1943–1944. Devine prim-ministru în perioada 1945–1952, când România se transformă într-o „democrație populară". Din 1952 până la moarte a fost Președintele Consiliului de Stat.

(4). Mark Vedres – sculptor maghiar. A părăsit Ungaria după venirea lui Horthy la putere și a trăit și a lucrat în emigrație, la Florența. Unele dintre bronzurile sale sunt expuse la Galeria Națională din Castelul din Budapesta.

(5). Lucrețiu Pătrășcanu (1900–1954), a fost figura cea mai proeminentă a mișcării comuniste din România, un intelectual de

marcă, avocat și sociolog. Figura centrală în realizarea ruperii României din coaliția cu Germania hitleristă. După 23 August, a fost Ministru al Justiției, dar la scurt timp – în 1948 –, a fost arestat, apoi condamnat și executat în 1954. A fost reabilitat în 1968.

(6). Octavian Goga (1881–1938), scriitor de renume, legat de viața satului românesc. Ca om politic a creat și a condus partidul de orientare fascistă intitulat „Partidul Național Creștin". A condus un guvern în 1937–1938, care s-a menținut la putere aproape 6 săptămâni

(7). Patriarhul Miron Cristea (1868–1939), Patriarh al României din 1925. În perioada 1927–1930 a făcut parte din Regența Regală, iar din februarie 1938 și până cu puțin înaite de moarte a fost Președintele Consiliului de Miniștri, în timpul mandatului său fiind proclamată dictatura regală.

(8). Garda de Fier – organizație fascistă care, pe parcursul existenței, a purtat mai multe denumiri. La început a fost „Legiunea Arhanghelului Mihai", apoi „Garda de Fier" și, ulterior, partidul „Totul pentru Țară". Cel mai cunoscut șef al legionarilor a fost Corneliu Zelea-Codreanu. După asasinarea lui, șef al legiunii a devenit Horia Sima, care a fost locțiitorul Mareșalului Antonescu până la rebeliunea legionară, înfrântă la data de 25. I .1941. După aceea, Horia Sima și alți fruntași legionari s-au refugiat în Germania, sub protecția lui Hitler, iar mișcarea legionară a fost interzisă de Mareșalul Antonescu.

(9). Ernst von Donányi (1877–1960), pianist, dirijor și compozitor maghiar, renumit pedagog. Fiul său, Hans von Donányi, luptător în rezistența antinaziată, a fost executat în Germania, în 1945.

(10). Béla Kun (1886–1939), unul dintre fondatorii PC din Ungaria. În perioada Republicii Socialiste Ungare (21. 3. – 1. 8. 1919) a fost Comisarul poporului pentru afaceri externe și, de fapt, conducătorul republicii. În 1920 a emigrat în URSS, unde a fost arestat, din ordinul lui Stalin, în 1937. Moare în deportare, în Siberia.

(11). Pactul de neagresiune germano-sovietic. Încheiat la 23. 8. 1939, a avut ca urmare înpărțirea Poloniei între cei doi semnatari, ocuparea unor terirorii limitrofe URSS, cum ar fi țările baltice, și ocuparea Basarabiei și Bucovinei de Nord.

(12). Guvernul sovietic adresează guvernului României a notă ultimativă, cerând ca în decurs de trei zile să fie evacuată armata și

administrația românească din Basarabia și Bucovina de Nord.

(13). Ajutorul Roșu – organizație ilegală, sub patronajul PCR, pentru ajutorarea deținuților antifasciști și comuniști arestați sau condamnați.

(14). Armand Călinescu (1893–1939) – om politic, fost ministru în guvernul condus de Patriarhul Miron Cristea, în 1938–39. În perioada dictaturii regale instalate de Carol al II-lea, Călinescu interzice partidele politice, dar luptă în mod deosebit împotriva legionarilor, care se răzbună, asasinându-l la 21 septembrie 1939, în București, pe când era prim-ministru.

(15). Virgil Madgearu – om politic din conducerea PNȚ, economist de renume, adversar al extinderii mișcării legionare. Este asasinat de legionari.

(16). Nicolae Iorga (1871–1940) – istoric și om politic. Profesor la București încă din 1925. Între 1931-32 este Prim-Ministru și Ministru al Învățământului. A creat prima Universitate Populară din România. A fost asasinat de legionari, în noaptea de 27/28. 11. 1940.

(17). Alexandru Vaida-Voievod (1873-1950) – medic și om politic. Între 1932–1933 este Prim-Ministru. În 1935 a creat partidul de orientare fascistă „Frontul Românesc".

(18). Maglavit – sat în Oltenia unde un păstor, Petrache Lupu, a avut viziunea Maicii Domnului. Devenit, pentru o perioadă, loc de pelerinaj pentru sute de mii de credincioși.

EDITURILE UNIVERSALIA

Președinte Director General: Doina Uricariu

Str. Alexandru Constantinescu Nr. 33 Sector 1 Etaj 3
București 71326
CP: 33–123 București
Tel/Fax: 211.23.63; 665.27.72

Calea Victoriei Nr. 141 Sector 1 Etaj 2
Tel/Fax: 312.9120; 312.9121

Tehnoredactare computerizată:
Grupul Editorial UNIVERSALIA

Timbrul literar în valuare de 2%, defalcat din prețul cărții,
se vireaza la Uniunea Scriitorilor din Romania
cont Nr. 45106262 BCR - SMB

Tipografia FED
Grupul Drago Print
București, Calea Rahovei 147, Tel.: 335 93 18, 335 66 61/19

Cât poate dura o eclipsă în viața unui om?
Uneori toată soarta lui se reduce la o eclipsă.
Cât poate dura o eclipsă în istoria lumii?
Precum însângerata eclipsă provocată de comunism.
Un secol de întuneric, un secol de tragedii.